

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

26

BUDAPEST
2004

P 102888/05

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

**Az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete Névkatató
Munkaközösségének időszakos kiadványa**

Szerkesztőbizottság:

**GERSTNER KÁROLY, HAJDÚ MIHÁLY, HEGEDŰS ATTILA,
JUHÁSZ DEZSŐ, LACZKÓ KRISZTINA**

Felelős szerkesztő:

HEGEDŰS ATTILA

Szerkesztő:

FARKAS TAMÁS

Budapest VIII. Múzeum körút 4/a.

Postacím: 1364 Budapest Pf. 107.

Telefon: (1) 485-5222

26. szám

**Megjelent az OKTK A.1742/VIII.b/01. sz.
kutatási pályázat támogatásával**

ISSN 0139-2190

TARTALOM

KÖSZÖNTŐ

GERSTNER KÁROLY: Köszöntőfele Hajdú Mihályhoz.....	5
HAJDÚ MIHÁLY: Nyirkos István köszöntése.....	7

TANULMÁNYOK

B. GERGELY PIROSKA: Az <i>István</i> név és becézői Kalotaszegen.....	9
DÚRÓ ERZSÉBET: A germán nevek továbbélése Hollandiában	14
N. FODOR JÁNOS: Adalékok a helynévi eredetű családnevek kialakulásához — A Gutkeled nemzetség szőlátmonostori ágának családnevei	31
MIZSER LAJOS: Balazsér mai családnevei.....	45
FARKAS TAMÁS: A családnevek konnotációjáról	49
FERCSIK ERZSÉBET: Személynevek megváltozott nyelvi és kulturális környezetben — a külföldön élő magyar fotográfusok névhasználatáról	57
RAÁTZ JUDIT: Új névformákkal az Európai Unióba! ?.....	66
FEHÉR KRISZTINA: Névelméleti alapvetések a magyar ragadványnév-kutatás első korszakában (1872–1957)	73
FEJŐS EDINA: Férfi és női azonosítónevek az interneten	90
EÖRY VILMA: Kisbabet néhány dűlőnévéről	97
KOCÁN BÉLA: Aiklihegy helynevei	101
ERDÉLYI ERZSÉBET: Kecskemét első hivatalos utcanevei (a „három város” tükrében).....	105
BAUKÓ JÁNOS: Hegymászó útnevek a Szulyói-sziklákon	119
MIZSER LAJOS: Bártfa kútjai	135
BALOGH ZSOLT: Harangláb kutyanevei	136
TAKÁCS EDIT: Száz éve használt márkaneveink nyomában.....	139
KIRICSI ZOLTÁN: Magyar bormárkák nevei.....	156
VARGA JÓZSEFNÉ: Galóczi Erzsébet: Ez a hét még nehéz lesz — A realitás és a fikció szerepe az írói névadásban	160
SZAMOS HAJNALKA: Isteni hősök, hős istenek a „Mahábhárata” névadásában	171

MŰHELY

FERCSIK ERZSÉBET: Névtani témájú szakdolgozatok az ELTE TFK Magyar Nyelv- tudományi Tanszékén (1984–2003).....	175
ÖRDÖG FERENC: Opponensi vélemény Farkas Tamás: A magyar hivatalos család- és asszonynév-változtatások című PhD doktori értekezéséről.....	178
RAÁTZ JUDIT: Opponensi vélemény Farkas Tamás: A magyar hivatalos család- és asszonynév-változtatások című PhD doktori értekezéséről.....	180
FARKAS TAMÁS: Válasz Ördög Ferenc és Raátz Judit opponensi véleményére	183

JUHÁSZ DEZSŐ: Opponensi vélemény Rácz Anitának a „Bihar vármegye ómagyar kori településneveinek névrendszertani vizsgálata” című doktori értekezéséről	188
HEGEDŰS ATTILA: Opponensi vélemény Rácz Anita „Bihar vármegye ómagyar kori településneveinek névrendszertani vizsgálata” című doktori értekezéséről	195
RÁCZ ANITA: Válasz Juhász Dezső és Hegedűs Attila opponensi véleményére.....	199

SZEMLE

N. FODOR JÁNOS: Hajdú Mihály két tanulmánykötetéről.....	205
ZÁNTÓ EDINA: Hajdú Mihály, Általános és magyar névtan	210
FARKAS TAMÁS: Fercsik Erzsébet (szerk.), A nevekről. A névtan oktatása és kutatása az ELTE TFK Magyar Nyelvtudományi Tanszékén 1984–2003.....	216
HAJDÚ MIHÁLY: Négy új helynévgyűjtemény a Fölvidékről	220
TÓTH LÁSZLÓ: Varga József, Muravidéki személynévek	226

MEGEMLEKEZÉS

GERSTNER KÁROLY: Végző búcsú Kiss Lajostól.....	227
HAJDÚ MIHÁLY: Mező András	230
MEZŐ ANDRÁS szakirodalmi munkássága.....	231

KÖSZÖNTŐ

KÖSZÖNTŐFÉLE HAJDÚ MIHÁLYHOZ

Tíz évvel ezelőtt, 1993-ban a Névtani Értesítő 15. száma minden korábbi füzetétől eltérő formában jelent meg. S ebben nem is annyira az újfajta borító vagy a belső tagolás hiánya volt az újdonság, hanem a terjedelem és az ezt magyarázó tartalom. Ezzel a kötettel, az ebben megjelent 103 tanulmánnyal köszöntöttük Hajdú Mihályt 60. születésnapján. Ez az évforduló mindazok számára, akik ismerik Hajdú Mihályt – márpedig sokan vagyunk ilyenek –, szinte felfoghatatlan volt: Miska Tanár Úr „már” hatvan éves lenne...?!

Most pedig, 2003 őszén, a névtan, a nyelvjárástan, a nyelvtörténet, a néprajz és más társtudományok művelőinek nagy örömeire 70. születésnapja alkalmából köszönhetjük őt! A Névtani Értesítő fentebb említett kötetében Máta Mária mély barátsággal átszőtt szakszerű pályaképet rajzolt fel az „évtizedes szobatárs”-ról, kiemelve az ünnepektől emberi vonásait, tudományos és tudományszervező tevékenységének fontos pontjait – ezt avatottabb módon más kolléga aligha is tudta volna megtenni.

Hajdú Mihályt fiatalos lendülete, tanári és kutatói energiái a 60. születésnapon túl is továbbvitték azon az úton, amelyen évtizedekkel korábban elindult. Lássuk hát – ha csak vázlatosan is –, hogy az elmúlt tíz évben mivel is folytatódott, mivel is bővült jó cselekedeteinek lajstroma!

1995-ben megszervezte az V. Magyar Névtudományi Konferenciát (Miskolc), majd részt vett az előadások kötetét szerkesztésében (MNYTK. 209. sz., 1997). A szerkesztőbizottság nyelvész tagjaként tevőleges szerepet vállalt abban, hogy a Pannon Enciklopédia-sorozatban elkészülhetett „A magyar nyelv és irodalom” című rész (1997; javított kiadás: 2002). Társszerkesztője volt többek között az Abaffy-Emlékkönyvnek (1998) és a Kiss Jenő köszöntő könyvnek (2003). Fáradtságot nem kímélve újraindította és változatlanul életben tartja a Magyar Névtani Dolgozatok című sorozatot, és részt vállal a Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése felbecsülhetetlen értékű anyagának közzétételében Különféle helyeken (pl. Magyar Nyelv, Névtani Értesítő) több cikket írt a tulajdonnevek elméleti kérdéseiről, és mintegy negyven lapon angol nyelvű írásban foglalta össze a magyar helynévkutatás történetét. Eredményesen teljesítette az egyetemi habilitációs követelményeket, miként nagyszerű eredménnyel védte meg akadémiai nagydoktori disszertációját is, és kinevezték az ELTE professzorává. A Magyar Nyelvtudományi Társaság választmányának változatlanul aktív tagja, s a Névtani Értesítő megjelenítésében is igen fontos szerepet vállal. Az sem tekinthető a véletlen művének, hogy 2003 márciusában ő vehette át Zalaegerszegen a Pais Dezső-díjat.

És szinte fölösleges – mert magától értetődik – utalni arra, hogy hallgatói és doktoranduszai körében megbecsültsége, népszerűsége az évek múlásával csak nagyobb lett!

A végére hagytam – mert időben is ez a legfrissebb – azt a hatalmas szintézist, amely 2003-ban az Osiris Kiadónál látott napvilágot: „Általános és magyar névtan. Személynevek.” Ez a 950 lapos mű méltó összefoglalása Hajdú Mihály névtani (kutatói és oktatói) munkásságának, melyről nyilván számos ismertetés, vélemény fog megjelenni, s amely a jövőben névtani munkákban gyakori hivatkozási alap lesz.

A szó szoros értelmében én magam nem voltam Hajdú Mihály tanítványa (vagyis az indexemben nincs tőle származó bejegyzés – ami ennek az indexnek az értékét nyilvánvalóan csökkenti...), de sokat tanulhattam tőle: lelkesedést, egyszerűséget, egyenességet, a laikus néprnyelvgyűjtők munkájának megbecsülését és hasonlókat. Az 1990-es években, amikor az ELTÉ-n tanszéki munkatárs voltam, gyakran adódott alkalmam betérni a Pesti Barnabás utcai épület III. emeletén a 10-es szobába: az órák között, de inkább azok után itt Hajdú Miskánál szinte mindig volt valaki, de az újonnan érkezőt is szíves barátsággal invitálta beljebb s kínálta helyet, s ha a körülmények úgy alakultak – márpedig elég gyakran úgy alakultak –, előkerült a szekrény mélyéről egy vörösboros flaska is, és többnyire vidám beszélgetés kerekedett az egészből.

Úgy gondolom, hasonló kellemes és tanulságos élményekben a Névtani Értesítő felelős szerkesztője és szerkesztő bizottságának többi tagja is részesült: az ő nevükben is jó egészséget, töretlen alkotókedvet és harmóniát kívánok ünnepeltünknek, hogy kollégái, barátai és tisztelői még számos kerek és „félkerek” születésnapon köszönthessük őt.

Kedves Miska Tanár Úr: *Az vr isten te .N. tarca meg Minden yawawal Sok Eztendeig yo Egessege!*

GERSTNER KÁROLY

NYIRKOS ISTVÁN KÖSZÖNTÉSE

Nyirkos István, a magyar nyelvtudomány sokoldalú kutatója **70 éves**.

Sátoraljaújhely szülötte, Debrecenben végezte az egyetemet, s ez a két tény meghatározója kezdeti munkásságának, a dialektológia művelésének. Finnországi lektorsága (1963–1967) idején széleskörű érdeklődést mutatott a magyar–finn kapcsolatok kutatásában: tankönyveket írt, szótárakat szerkesztett, a Kalevala-kérdésről jelentetett meg tanulmányokat. A magyar nyelvtörténet sok területén mozog otthonosan, legrészletezőbb munkái a hangtörténetről, az inetimologikus hangokról szólnak, de foglalkozott nyelv-műveléssel, szociolingvisztikával, szókinszvizsgálataiban érintette a néprajz területét, amikor szó- és tárgytörténeti kutatásokat végzett, s magas színvonalon művelte a tudományos ismeretterjesztést is. Természetesen minden munkája értékes, számunkra legfontosabbak azonban névtani cikkei, tanulmányai.

Első jelentkezése a névtudomány terén 1969-ben, a II. Magyar Névtani Konferencián tartott előadása volt (Térképeink névtani tanulságairól. In: Névtudományi előadások. Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF. Bp., 1970: 89–93), amelyben a kéziratos térképek névtani fölhasználhatóságát taglalja. Megállapítja, hogy számtalan olyan név vagy névváltozat található a XVIII–XIX. századi kéziratos térképeken, amelyek eddig nem voltak ismertek a névkutatásban, mert eltűntek, kihaltak vagy megváltozott a tulajdonos, vagy maga a művelési ág, néha pedig csak a közszónak egy új szinonimája szorította ki a régit (*fenék* > *lapos*). Rendszerezi a változatok fajait, lerakva ezzel az alapjait a helynévváltozások módszeres földolgozásának.

Elméleti kérdést feszeget 1986-ban, a IV. Magyar Névtani Konferencián elhangzott előadása (A tulajdonnevek hírértékéről. In: Névtudomány és művelődéstörténet. Szerk. BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC. Bp., 1989: 290–4). Ebben a köznevek és tulajdonnevek szerkezeti különbségeiből indul ki, majd a logikai elvonatkoztatások eltéréseit mutatja be. Hírértéknek nevezi azt az információhalmazt, ami meghatározza a tulajdonnév jelentését. A tulajdonnevek használata megszünteti a bizonytalansági tényezőket, a redundanciát, mivel a tulajdonnevek konkretizálnak, a köznevek pedig absztrahálnak.

A névsűrűség és névgyakoriság különbségének kifejtésével indul egyik, 1993-ban írt tanulmánya (A földrajzinév-sűrűség kérdéséhez. *NévtÉrt.* 15: 244–6). Míg az első egy adott területnek és névanyagának hányadosát, a második ugyanannak a névnek az előfordulási számát jelenti. Somogy és Baranya megye helynévanyagából kiindulva Magyarországon 5464 nevet föltételez négyzetkilométerenként, ami Finnországban 8,5 – nálunk tehát jóval nagyobb a névsűrűség. Végül felsorolja a tanulmány, hogy a névsűrűség függ – a névgyűjtés lelkiismeretességén kívül – a lakosság helybenlakásának idejétől (mert minél régebben él ott, annál több a név), a népsűrűségtől, életmódtól, földrajzi viszonyoktól stb.

1995-ben, az V. Magyar Névtudományi Konferencián tartott előadása a finnországi névkutatás utóbbi (1983 és 1995 közötti) helyzetéről festett plasztikus képet (A finn névkutatásról. In: Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Szerk. B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY. Budapest – Miskolc, 1997: 491–8). Megállapítja, hogy elsősorban a helynevek gyűjtésében járnak elől a finnek, összes helynevüknek

mintegy 95–96%-a már együtt található és a kutatóknak rendelkezésére áll több mint két és fél millió cédula. A személynévanyag félmilliónyi adata történeti forrásokból, főleg a XVI–XVIII. századból való. A mai keresztnévek és családnévek teljes listája a kutatók rendelkezésére áll. Ezek után a finn névtani kiadványokról szól még az előadás szövege, részletesen kitérve az egyes kötetek cikkeinek tanulságaira.

A tulajdonnevek szófaji besorolásával foglalkozik 1998-ban megjelent tanulmánya (A tulajdonnevek szófaji besorolásának kérdéséhez. In: Tanulmányok a magyar nyelvről. Tanulmányok Fekete Péter hetvenedik születésnapjára. Szerk. H. VARGA GYULA. Eger, 1998: 57–65). Abból indul ki, hogy a tulajdonnevek rendelkeznek valamiféle „néviséggel”, s példákat hoz olyan tulajdonnevekre, amelyeknek közszói előzménye nem mutatható ki (*Jóvizere, Kenyérváró, Vakgerinc* stb.), vagy összetételeik csak tulajdonnevekben fordulhatnak elő (*Nagyhatár, Kistanya* stb.). Majd megállapítja, hogy a „jelentéstani sík” két végpontján helyezkednek el a tulajdonnevek és a közszavak, s három szinten (nyelvi, valóság és fogalmi) különböznek egymástól. Ír a nevek hírfértékéről, az absztrahálás és konkretizálás különbségéről, s megállapítja: „a köz- és tulajdonnevek közti jelentős különbségek miatt nem elégedhetünk meg a tulajdonneveknek az eddig ismert szófaji kategóriába való besorolásával”. Javasolja a tulajdonneveknek a közszavak csoportjából való kiemelését, a két kategória szétválasztását, külön tárgyalását mind a nyelvtankönyvekben, mind az iskolai oktatásban.

Hallatlan adattömegével emelkedik ki 1999-ben írott tanulmánya a családnévek egyik típusáról (A családnévként szereplő női keresztnéveinkről. NévtÉrt.: 183–8). Párhuzamba állítva a család- és a ragadványneveket megállapítja, hogy igen jól rendszerezhetők a népi ragadványnévadásban a női keresztnévek adásának okai, s a családnévek esetében is hasonlóak voltak ezek az okok.

Az utóbbi időben nagy vállalkozásba kezdtek a Debreceni Egyetem magyar és finnugrista nyelvészei. Megindították az Onomastica Uralica sorozatot. Ennek tervezetében NYÍRKOS ISTVÁN írta meg „Az urali nyelvek helynévkutatásának története” című kötet tervét (In: Onomastica Uralica. Plan of Series. Ed. ISTVÁN HOFFMANN. Debrecen–Helsinki, 2000: 10–2 [angolul], 26–8 [magyarul], 42–4 [finnül], 58–60 [észtiül], 75–8 [oroszul]). Erről tartott Hoffmann Istvánnal és Maticsák Sándorral előadást a kilencedik (tartui) Nemzetközi Finnugor Kongresszuson, s meg is szerkesztette a „History of the Study of Toponyms in the Uralian Languages” kötetét (Debrecen–Helsinki, 2002).

Amint látjuk, az onomatológia elméleti kérdései felé fordult ünnepeltünk figyelme, de a konkrét példákban is meg tudta ragadni mindig az általánosat, a lényegét. Tekintélyes névtani munkássága már eddig is a magyar névkutatók élvonalába emelte személyét, s bízunk abban, hogy sok hasznos, értékes cikkel, tanulmánnyal gazdagítja ezután is a magyar névtani irodalmat. Valamennyi magyar onomatológus nevében kívánok ehhez jó egészséget, sok örömet és eredményes munkát.

HAJDÚ MIHÁLY

TANULMÁNYOK

AZ ISTVÁN NÉV ÉS BECÉZŐI KALOTASZEGEN¹

1. Az *István* keresztnév oly tartósan volt és van jelen a magyar névhasználat leggyakoribb férfinevei között, mint egyetlen más név sem, népszerűségét nem kezdte ki a legutóbbi évekig sem az idő, sem a névdivat változékonysága, amint ezt a magyar névkutatás különböző időbeli és névföldrajzi felmérései bőven tanúsítják. Csak egy 1996-ban készült országos statisztika jelezte népszerűségének erős csökkenését a közelmúltban (LADÓ-BÍRÓ 1997: 13). Név kutatásunk azt is sok ízben igazolta térben és időben, hogy egy keresztnév becéző változatainak gazdagságát egyrészt gyakorisága, még inkább régisége, hagyományossága befolyásolja. Ennek megfelelően az *István* név becéző alakulatainak száma és változatossága tekintetében is a vezető nevek közé tartozik. Jellemző, hogy a becézőnév- gazdagság képi ábrán való szemléltetésére (dús levelű fa, amelyen minden levél egy-egy becézőnév) az *István* becézői látszottak legalkalmasabbnak (HAJDÚ 1994: 28).

Ünnepeltünk nevének és becéző névváltozatainak bemutatására a közismert erdélyi tájegységen, Kalotaszegen nemcsak az készlet, hogy régi adóssággént szeretném eddigi kalotaszegi névkutatásaim hiányait pótolni, hanem egyúttal az is, hogy ezáltal is kiegészülhet az a névföldrajzi kép, amely számos kutatónak köszönhetően sok tájegységről, településről már kirajzolódott. Ehhez kívánok most egy mozaikot hozzátenni. Kalotaszeg teljes személynévanyagát az 1960-as évek második felében gyűjtöttem össze, de a keresztnév- és a becézőneveknek csak bizonyos kisebb részleteit dolgoztam fel. Az itt közölt adatok és névstatisztikák tehát arra az időre érvényesek. (Az arányszámokat a szokásos módon kerekíttem). Minthogy Kalotaszeg négy kisebb altájegységre oszlik, a család- és ragadványnevekre vonatkozó korábbi vizsgálataimban ezeket figyelembe vettem. Ezt a belső összehasonlításokra lehetőséget nyújtó módszert itt is követem, ezért a 34 kalotaszegi település nevét altájegységek szerint csoportosítva betűrövidítéseikkel együtt közlöm az alábbiakban (a dolgozat szövegében többnyire a betűrövidítésekkel utalok rájuk).

A Felszeg települései: Gyerőmonostor (GyM), Magyarvalkó (MV), Kalotadamos (KD), Kalotaszentkirály-Zentelke (KSzk-Zt), Magyarapus (Mk), Jákótelke (Jt), Nyárszó (Ny), Sárvásár (S), Körösfő (Kf), Bánffyhunyard (BH), Magyarbikal (MB), Ketesd (K). Az Alszeg települései: Váralmás (VA), Bábony (B), Farnas (F), Zsobok (Zs), Kispetri (Kp), Sztána (Sz), Nagypetri (Np). A Kapus mente települései: Kiskapus (Kk), Nagykapus (NK), Gyerővásárhely (GyV). A Nádas mente települései: Inaktelke (It), Jegenyé (J), Egeres (E), Egeres-Gipszgyár (EGgy), Bogártelke (Bt), Nádasdaróc (ND), Mákófalva (M), Türe (T), Méra (Mé), Vista (V), Szucság (Szu), Bács (Bá).

¹ A tanulmány Nyirkos István tiszteletére íródott, a Magyar Nyelvjárások öt köszöntő 2003. évi (XLI.) kötetéből technikai okok miatt maradt ki. A feldolgozás az OTKA T 037721 számú kutatási programjának keretében készült.

2. Az *István* keresztnév Kalotaszegen is a legnépszerűbb nevek egyike. E tájegység 34 településének csaknem felében (16 településen) az első, tehát a leggyakrabban adott férfinév. Az altájegységek közül népszerűsége messze kiemelkedik a tizenkét településből álló Felszegen, ahol kilencben (GyM, MV, KD, KSzk-Zt, Jt, Ny, BH, MB, K) számít első névnek. Ez azonban Kalotaszegen mást, többet is jelentett, mint a névtanban szokásos gyakorisági ranglisták első helye, pozíciószáma. Arra az itteni névadási szokásra is utal, amely szinte kötelező érvénnyel megszabta a születő gyermekeknek adható nevek sorrendjét. Tudniillik Kalotaszegen még a XX. század elején is szigorúan kötött rangsora volt a leghagyományosabb neveknek mind a férfi, mind a női nevek körében. A férfinevek közül első név volt a *János* vagy az *István*, azaz a két első fiúgyermeket e nevek valamelyikére kellett keresztelni. (A harmadik fiúnév az *András* vagy a *Ferenc*, a következő pedig a *Márton* vagy a *György* lehetett). A század derekát követően ez a névadási szokás ugyan sokat lazult, de a nemzedéki névarányokban érzékelhető maradt (l. erről még alább). A felszegi települések nagy többségében a férfiak 20–34%-a viselte az *István* nevet. Mindössze háromban fordult elő kevesebbszer: második névként (S 16%), harmadik–negyedik névként (Kf, Mk 14%).

Az Alszeg hét települése közül viszont csak háromban áll az első helyen (Zs, Kp, Sz 27–35%), második névként ugyanennyiben szerepel (VA, F, Ny 18–25%), negyedik név egyben (B 10%). A legkisebb tájegység a Kapus mente, ennek három települése közül kettőben első név az *István* (Kk, GyV 26–27%), egyben pedig a második (NK 22%).

Az *István* előfordulási gyakorisága a Nádas mentén a legváltozatosabb. Ezen a Felszeggel azonos nagyságú, szintén 12 települést számláló altájegységen mindössze két, szomszédos faluban szerepel első névként (M, V 31–37%), öt településen a második név (It, E, Bt, ND, T 19–34%), harmadik és negyedik helyen áll három településen (Szu, J, Mé) és csakis e tájegységen szorul az ötödik, sőt hatodik helyre a kalotaszegi névhagyományokat legkevésbé őrző két településen, a sokfelőlről összeverődött lakosságú bányásztelepülésen (EGgy) és egy Kolozsvárral tőszomszédos községben (Bá 5,02%).

Kalotaszeg személynévhasználatában is a hagyományörzés jellemzi és ez többek közt a leghagyományosabb keresztnévek dominanciájában is megnyilvánult az utóbbi fél évszázadban is, amikor a névdivatváltozás érzékelhetően felgyorsult a legtöbb vidéken. A nemzedéki vizsgálat az *István* névről is azt mutatja ki, hogy e nagyon kedvelt keresztnév nemcsak az idős és középkorú nemzedékben fordult elő vagy azonos vagy egyes helyeken még növekvő gyakorisággal minden tájegységen, hanem a fiatal nemzedékbelieknél (a 25 év alattiak) sem esett vissza számottevően az *István*-nak kereszteltek aránya. Ez utóbbi tekintetben mégis van némi különbség az altájegységek közt. A Felszegen tartja magát a legegyenletesebben e név divatja, itt 7 : 5 azoknak a településeknek az aránya azok javára, ahol a fiatalok közt ugyanannyi vagy még több *István* nevű van, mint a középkorú nemzedékben (MV, KD, KSzk-Zt, Jt, Ny, Kf, BH, K). Három felszegi faluban (S, MB, MK) viszont felére csökkent a számuk e nemzedékben. Az Alszegeen ha nem is sokkal, néhány százalékkal már minden településen kevesebben vannak, mint az előző nemzedékben, kivétel egy falu (Np), ahol számuk megduplázódik a fiatalok körében.

A Kapus mentén nem vagy csak alig csökken az *István* név kedveltsége a fiatalok körében, és még a Nádas mentén is kissé többségben (7 : 5) vannak e név divatját a fiataloknál is tartó, sőt növelő (J, E, EGgy, M, T, Szu, Bá), illetve bizonyos mértékű csökke-

nést mutató települések (It, Bt, ND, Mé, V). Ez utóbbiak közül kettőben (ND, Mé) a fiatalok közt már csak fele annyi *István* nevű van, mint a megelőző nemzedékben. Érdekes viszont, hogy azon a Nádas menti településen (Bá), ahol az *István* név gyakorisága a legkisebb egész Kalotaszegen (5,02), a nemzedéki vizsgálat divatjának itteni felfele íveléséről tanúskodik (I. 15%, II. 37%, III. 48%). Magyarázatul pedig az szolgál, hogy a XX. század elején egy itt működő plébános bevezette a naptári névadást, hogy megtörje az egyhangúnak ítélt hagyományos kalotaszegi névadást. (Így jutottak az idős nemzedékbeli bácsi parasztemberek *Alfonz*, *Lipót*, *Jeromos* stb. nevekhez, amelyeket utódaik ragadványnévként *Áfinc*, *Léport*, *Jérmus* alakban viselnek.) A következő nemzedékek azonban fokozatosan visszatértek megszokott hagyományos keresztnévükhez, így az *István* névhez is.

3. Az *István* nevet teljes alakjában azonban csak igen ritkán hallani Kalotaszegen, viselőik alig kilenc és fél százalékát nevezik meg így, ők közel fele részben az idős nemzedék tagjai, akikről talán koruknál fogva maradt el a becézőnév-változat, több mint egy-negyedük középkorú, a legénykorúaknak viszont mindössze hat és fél, a gyermekeknek pedig csak négy és fél százaléka viseli a teljes névformát. Becézőnév-változatait gyakorisági sorrendjükben mutatom be a továbbiakban, jelzem nemzedéki előfordulásukból kikövetkeztethető divatváltozásait, funkciójukat és hangulatukat. Alakulásmódjukra a kevésbé ismert változatok esetében térek ki. Alakulásmódjuk minősítését HAJDÚ MIHÁLY műve (1974) alapján végeztem.

Az *István* legáltalánosabb használatú becézőneve Kalotaszegen is a *Pista*. A leggyakoribb a települések háromnegyedében, leginkább a Nádas és Kapus mentiekben. Ahol 2–3. helyen áll, az néhány felszegi település (Kf, Ny, S) és az alszegieknek a fele (B, F, Zs, Sz). Szólító- és említőneve az *István*ok 50–80 százalékának ott, ahol vezető név, ahol nem, ott 20–40 százalékukat fogja át. Használatának meredek csökkenése a fiatalok, de főleg a gyermekek körében nem annyira divatváltást jelez, inkább annak tulajdonítható, hogy őket más, valódi „becéző” hangulatú névváltozatokkal is illetik.

A *Pisti* osztozik a *Pistá*-val a két leggyakoribb becézőnév rangsorában és főleg a Felszeg és Alszeg említett településein vág elébe. Itt az *István*ok akár 60–70 százalékát is e becézőnéven szólítják, említik. Átlagosan azonban 20–40 százalékos megterheltségű. A Nádas mente falvainak többségében, de néhány felszegi és alszegi ponton is (MB, Kp, VA) ellenben az *István*oknak csak kis hányadára (3–5 %-ára) terjed ki a használata, sőt egyes Nádas menti pontokról (J, E, Szu, Bá) hiányzik is. E becézőnév Kalotaszeg szívében gyökeresedett meg kezdetben, innen terjedhetett keleti irányba. A Kalotaszeg keleti részén fekvő Vistán egy ottani adatközlő szerint itt csak nemrégiben jött divatba. Bár zömmel az idősek és középkorúak viselik közömbös hangulatú szólítónévként, úgy tűnik, a gyermekeknél új erőre kap itt-ott (pl. Zs, Kf), és valószínűleg -i képzős volta folytán becéző hangulata is felerősödik.

A *Pityu* gyakoriságban általában a harmadik, több ponton, elsősorban a Nádas mentén azonban a *Pistinél* is népszerűbb becézőnév. Viselőinek legnagyobb a hányada a Felszeg négy településén (Kf, S, MB, KSzK-Zt) és a Kolozsvárhoz legközelebb eső községekben (Szu, Bá). Máshol viszont viselőinek hányada csak 3–7% közt van, és minden tájegységen van egy-két pont, ahol egyáltalán nem használják (MV, Ny, B, F,

GyV, It). Ennek a becézőnévnek már van feltűnő nemzedéki megoszlása: az időseknel csak elvétve bukkan fel egy-két viselője (Kf, BH, MB, VA), a középkorúaknál és a fiataloknál még marad az alacsony megterheltség, de elterjedtsége minden tájegységen erőteljesen fokozódik (sőt BH-on és Szu-on már gyakorisága is nő), a gyermekeknél főleg a Felszegen és a Nádas mentén csaknem teljesen elterjedt és megterheltsége is magasabb. De továbbra is marad néhány helység, ahol e nemzedékben sem tűnik fel (MV, Ny, B, F, GyV, It). A *Pityu* tehát újabban tért hódító becézőnév Kalotaszegen, a gyermekekre való feltűnő vonatkozása pedig igazolja azt a megállapítást, hogy a név belsejében fellépő palatalizáció játékos, családi hangulatúvá teszi a becézőnevet (HAJDÚ 1974: 169–70).

A *Pistika* következik ezután gyakoriságban, de csak a Felszeg településeinek nagy részén, ahol az Istvánok 4–9% hordja ezt a képző hangrendjében nem illeszkedő becézőnév-formát (*Pistike* egész Kalotaszegen nincs). Kiugróan magas használati arányt is elér két felszegi ponton (Jt, Ny), viszont e tájegységen sem fordul elő mindenhol. Még a Kapus mentére is jellemző, de már az Alszezen csak két helyen (VA, Zs) van egy-egy viselője, a Nádas mentén pedig egyedül Vistán fordul elő. Ez utóbbi két tájegységen kizárólag gyermekekre vonatkozó valódi becéző hangulatú név. Ezzel szemben a Felszezen és a Kapus mentén minden nemzedékben van egy-két viselője (Kf-n a középkorúak közt még több is). Kedveskedő hangulati tartalmának felerősödésére utal, hogy gyakorisága itt is a gyermekek körében emelkedik meg.

A *Pistu* már ritkább becézőnév Kalotaszegen, de még az altájegységek mindenikén előfordul, leginkább a Felszegen, ahol a települések felében megtalálható (GyM, MV, KD, KSzK-Zt, BH, K), és megterheltsége is csak itt éri el a 4–6%-ot (KD, BH). A többi altájegység helységeinek azonban csak töredékében van egy-két viselője kizárólag a fiatalok és gyermekek körében. A Felszegen is főleg náluk jelentkezik, bár BH-on és GyM-on van kevés példa rá a középkorúaknál is. Idős viselője csak BH-on van. HAJDÚ közvetlenséget sugárzó hangulatúnak mondja (1974: 81), s ez Kalotaszegre is érvényesnek látszik.

A *Pistuka* a *Pistu* továbbképzett becézője, minden altájegység egy-két helységében előfordul, összesen Kalotaszeg hat pontján tíznél is kevesebben viselik, többségében fiatalok és gyerekek, viszont néhány középkorú, sőt idős viselője is van (BH, Zs, Kk). Náluk valószínűleg inkább ritkaságánál fogva megkülönböztető funkciója az erősebb, a gyermekeknél pedig a kedveskedő hangulat dominál.

A *Kispista* az összetétellel alakult becézőnevek Kalotaszegre jellemző csoportjának egyik tagja, melynek főleg a Nádas mente több pontján (Bt, ND, T, V) és a Kapus mentén (NK, GyV) vannak gyermek viselői. Családias hangulatának kialakításában nyilvánvalóan szerepe van annak is, hogy általában megkülönböztető funkcióban áll az apa azonos (előtag nélküli) becézőnévével. A *Kis*-előtag szemantikája ezt még fokozza. Kalotaszeg keletibb feléhez nyilvánvalóan kötődik, teljesen hiányzik tudniillik az Al- és Felszegről.

Alaki egybetartozásuk miatt itt említtem meg az egy-egy fiattól, illetve gyermek-től viselt *Kispisti* (Zs) és *Kicsipista* (V) becézőnév-változatokat.

A *Pityuka* a *Pityu* továbbképzett és így becéző funkciójában is megerősített alakja. Ezt igazolja, hogy kizárólag gyermekek családban használt szólítóneveként fordul elő,

de így csak nagyon ritkán, egy-két gyermekre alkalmazva falvanként. Elterjedtsége is jóval szűkebb körű, mint a *Pityu*-é. A Felszegen négy (KD, Jt, Kf, BH), az Alszegen és a Nádas mente 2-2 pontján (Sz, Np, T, V) volt kimutatható.

Szintén kizárólag gyermekekre vonatkozik a teljes névformából képzett *Istvánka*, mely minden altájjegység településeinek egy részében jelentkezik, a Felszegen már több viselővel is (KSzK-Zt, BH, MB, K, Kf), ugyanígy a nagyváros szomszédságában fekvő Bácsban. Feltörő divatja máshol még szerényebben jelentkezik, egy-egy névviselőnél tűnik fel a legtöbb településen (Sz, Ny, NK, EGgy, Bt, T, Szu).

Az *István* becézőnevei közül talán legjellegzetesebbnek Kalotaszegre az a kis csoport mondható, amelynek tagjai *Piti*, *Pitti*, *Pittóka*, *Pitika*, *Pittika*, *Pittu*. Ezek csaknem mind egyes Nádas menti településeken (It, J, ND, M, Mé) élnek. A *Pittu* változat egyetlen alszegi ponton (VA) tűnik fel. A *Pitika* ~ *Pittika* változat pedig ugyanazon az alszegi meg egyetlen felszegi faluban (MB) is él. Alakulásmódjuk kétféleképpen is magyarázható: lehet az ikerítésből kiváló becézőtő rövidült és *t+i* képzővel bővült alakja (*Piti*), amelyből a *Pitti* töbelseji geminációval, a *Pittóka* és *Pittika* pedig újabb becéző képzővel alakulhatott. Másik lehetőség az, hogy a *Pisti* ~ *Pistu*-ból az *-s* hasonulásával is létrejöhetett a *Pitti* és a *Pittu*. (HAJDÚ 1974: 74) Minthogy Kalotaszegen a rövid és geminált mássalhangzós formák egyaránt megvannak (igaz, más-más, de egymás közelében fekvő településeken), az első alakulásmódot itt valószínűbbnek tartanám. Bár a szabályos és a játszi alakulásmód keveredik bennük, s ez inkább újabb alakulatokra utalhatna, több bizonyíték is szól viszonylagos régiségük mellett. Elsősorban az, hogy mindenik változat az idős nemzedék tagjainál is előfordul: a *Pitti* Nádasdarócon, a *Pittika* Váralmásán, a *Pittóka* Jegenyén, a *Piti* Mákón és Mérán, ahol használata folyamatos marad a többi nemzedékben is. Az előző falvakkal szomszédos faluban, Vistán ugyan ilyen becézőnév személy nem volt, az adatközlők mégis ismerték, de úgy nyilatkoztak, hogy a *Piti* becenév már divatjamúlt. Ezt is közvetett bizonyítéknak tekinthetjük régisége mellett. Ugyanakkor játékos hangulata megelevenedik a legfiatalabb nemzedékben az említett Nádas menti településeken (meg It-n is), tudniillik valamelyik változatnak szintén van néhány viselője.

Az ezután említendő becézőnevek az előbbiektől több tekintetben is különböznek. Mindenekelőtt funkcionálisan, ezek ugyanis ún. tréfás nevek (HAJDÚ 1974: 43), amelyek főképpen baráti, pajtási közösségekben keletkeznek és használatosak, ritkábban bizonyulnak maradandóknak, gyakrabban a fiatalabb életkorhoz kötődnek, s ha később sem merülnek feledésbe, az életkorhoz nem illő jellegük miatt már enyhén gunyorosnak hatnak, és inkább csak említőnévként használják őket. Alakjukban a szabályos, de elavult, még inkább az ún. játszi alakulásmódokat követik.

A szabályos alakulásmódú *Istó* ~ *Istók* változatokkal ugyanazt a személyt szólították legénytársai (BH), e becézőnévformák általában elavultak, Kalotaszegen ismeretlenek is, tréfás hangulatuk nyilván innen ered.

A *Pistók* képzője szintén régies hangulatot hordoz, egyetlen viselője (Np) valóban idős ember, aki talán fiatalon szintén tréfás névként kaphatta tekintve, hogy *-ók* képzős férfinevek akkor sem igen fordultak elő Kalotaszegen.

A *Pici* és a *Picirke* a becézőnévként használt közszavak csoportjába sorolhatók, amelyeket az *István* domináns *Pi-* kezdetű becézőformái (leginkább a *Pisti*, *Pistika*)

indukálhattak (HAJDÚ 1974: 182). Egy-egy középkorú személy viseli őket (MB, K), akikre tréfás névként ragasztották legénykorukban, eredeti hangulatukat az indukált közszavak (*pici, picurka*) jelentése folytán őrizhették meg. Szintén egyetlen legény becézőneve a *Pipi* (VA), mely akár a fentiekhez hasonló módon vagy néveleji hangcsoportismétléssel is alakulhatott. Az első szótag magánhangzóját váltja veláriszá a *Pupi*, mely azonban az előbbtől függetlenül keletkezhetett, mert máshol (KSzK-Zt) egy középkorú személy neveként fordul elő.

A *Pityuli* és a *Pitálá* -l típusú képzőkkel létrehozott, jellegzetesen gyermeknyelvben élő alakulatok, az elsovel egy nagyapa becézi *Pityu* nevű unokáját (KD), a másikkal a pajtások nevezik így egy *Pista* nevű társukat (KSzK-Zt).

Nem tekinthető az *István* keresztnév becézőnévének az *Öcsi, Öcsike*, mégis jeleznünk kell, hogy főleg a fiatal és gyermekkorú Istvánok közül jónéhányat így szólítanak a következő kalotaszegi falvakban: KSzK-Zt, BH, K, Ny, E, M, Bá.

Az *István* keresztnévnek és élő nyelvbéli becéző változatainak megbecsültsége, „első név” volta Kalotaszegen együtt jár névnapjának – mely ráadásul a karácsonyi ünnepkör idejére esik – kiemelt jelentőségével, amikor a szinte minden családban jelen levő *István*-okat sokféle rigmussal köszöntik. Közülük idézek egyet (VASAS–SALAMON 1986: 296) ünnepeltünknek:

Kívánom, hogy éljen az István sokáig
Híre emelkedjék csillagok boltjáig,
A földön élj víg napokat,
Kívánom, hogy élj sokakat.

Irodalom:

- HAJDÚ MIHÁLY 1974. *Magyar becézőnevek (1770–1970)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
HAJDÚ MIHÁLY 1994. *Magyar tulajdonnevek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
LADÓ JÁNOS – BÍRÓ ÁGNES 1997. *Magyar utónévkönyv*. Vince Kiadó, Budapest.
VASAS SAMU – SALAMON ANIKÓ 1986. *Kalotaszegi ünnepek*. Gondolat, Budapest.

B. GERGELY PIROSKA

A GERMÁN NEVEK TOVÁBBÉLÉSE HOLLANDIÁBAN

1. Arról, hogy milyen változások zajlottak le a magyar keresztnévkincsben az évszázadok folyamán, már sokat olvashattak a névtannal foglalkozók. Ismert tény az is, hogy a Budai Zsinat hatására nagymértékben csökken az eredeti magyar nevek száma, s csak néhány eredeti és teremtett név élvez a mai napig némi népszerűséget (*Attila, Zsolt, Csaba, Ákos, Réka, Enikő, Csilla* stb.). A holland névanyagot vizsgálva felmerült bennem a kérdés, miként alakulhatott az ősgermán nevek sorsa a holland névkincs változásai folyamán. Volt-e és van-e lehetőségük e neveknek arra, hogy ne nyelje el őket a feledés homálya? Célszerű lenne ezeket a neveket alaposabban összevetni magyar névkincs eredeti neveinek történetével, azonban a terjedelmi korlátok miatt ettől most el kell

tekintnem. Mielőtt azonban részletesebb elemzésbe kezdenék, érdemes néhány pontban feleleveníteni, honnan is ered a holland nyelv.

Az indoeurópai nyelvcsaládból néhány századdal időszámításunk előtt váltak ki a germán dialektusok. Körülbelül a Kr. u. IV. századtól további differenciálódás történt, s a germán további három nagy dialektusra szakadt. Ennek egyike a nyugati germán, amelynek az ún. kontinentális germán ágából fejlődött a holland nyelv, az ún. ingvaeonból pedig az angol és a fríz. (VAN DER WAL 1992.) A frízt azért kell megemlítenem, mert Friesland Hollandia része, és a gyűjtések némelyikében találhatók fríz nevek, a germán nevek mellett. Bár külön csoportként, mégis a névkincs legarchaikusabb rétegéhez tartoznak. A flandriai névanyagot vizsgálni most nem áll módomban, mert ehhez nagyobb terjedelem és bővebb flamand szakirodalom szükségeltetne. Készülőben lévő doktori disszertáciomban azonban érinteni fogom ezt a területet is a magyar keresztnévtörténettel való összehasonlításban.

Az első óholland nyelvemlékek a Kr. u. X. századból származnak. A germán névanyag rekonstruálásában az ókori szerzők művei, a rovásírásos emlékek, a germán versek, krónikák, az angolszász vidékeken fennmaradt diptichonok és a helynevek vannak a nyelvészek segítségére.

2. A mai holland névállomány alapját, legrégebbi rétegét azok a nevek alkotják, amelyeket a germán nyelvű népek viseltek, Nyugat-, Közép-, Észak- és Kelet-Európában időszámításunk kezdetének környékén. A germán névrendszernek és németalföldi továbbélésének alapos leírását VAN DER SCHAAAR doktori disszertációjában (1953) valamint EBELINGnek a személynévadás történetét összefoglaló munkájában találhatjuk (1993).

A Kr. u. VII. századtól valószínűleg Hollandia egész területén germán nevet viselt a lakosság. A különböző forrásokban: latin nyelvű oklevelekben, birtokösszeírásokban, martirológiumokban 1100-ig körülbelül 350 női és 2350 férfinevet jegyeztek fel. Ez alapján gazdag névrendszer tárul elénk. A germán névkincsben léteztek egytagú és kéttagú nevek, bár az első típusból lényegesen kevesebb. Emellett kifejlődtek az ezekből a nevekből rövidített formák. Ezek bemutatására EBELING jobbágyok neveit használja fel az Utrechti Oklevéltárból, a X. századból. A kéttagú nevek képzésére főneveket (FN) és melléknéveket (MN) használtak a névalkotók: FN + FN: *Luid-rad* = 'nép' + 'tanács'; FN + MN: *Rad-berth* = 'tanács' + 'fényes'; MN + FN: *Ald-(w)olf* = 'öreg' + 'farkas'; MN + MN: *Ald-bert* = 'öreg' + 'fényes' (EBELING 1993: 17).

A nevek alkotásakor fontos szempont, hogy azok második tagja egyértelműen meghatározza, mi a névviselő neme. A *Ger-helm* nevet minden bizonnyal egy férfi viselte, hiszen a *helm* 'sisak' hímnemű szó. A *Si-burg* csak női név lehet, mert a *burg* 'város' jelentésű szó nőnemű. Az első tagnak nincs szerepe abban, hogy ki kaphatja a nevet, a *Helm-truth* női, a *Burg-hard* férfinev. Ebben a pozícióban még semleges nemű szavak is állhatnak, mint például a *megin*- 'erő' vagy a *magin*- 'sors' köznevek.

Ami a melléknévek használati szabályait illeti, ezek is rendre meghatározzák, hogy milyen nemű az adott név viselője, mégpedig a jelentésük alapján. Így állnak második elemként olyan melléknévek a férfinevekben, mint *-bald* 'bátor', *-berth* 'fényes, híres' vagy *-hard* 'kemény, bátor', például *Saxbald*, *Everbald*, *Richald*, *Reginbert*. A női ne-

vekben pedig *-lindi/lithi* 'lány, gyengéd', *-sui(n)th(i)* 'erős, értelmes'; például *Thiatlind*, *Frithesuind*. Mindezekon felül a következőkre kellett még figyelni egy kéttagú név alkotásánál: nem rímelhettek a tagok, vagyis a **wald-bald* nem lett volna helyes forma; a tagok nem kezdődhetek ugyanazzal a hanggal, mint például a **wald-ward* összetételben; és a második tag nem kezdődhetett magánhangzóval. Bár találkozhatunk *-ald* vagy *-olf* szavakkal második tagként (*Folk-olf*), de ezek a *-wald* és *-wolf* névalkotó köznevek kezdő mássalhangzóinak későbbi kopásával jöttek létre. (EBELING 1993: 18.)

A germán névadás jellemzője tehát a két tagból összetevődő név. VAN DER SCHAAR azt feltételezi, hogy ez az összetett név nem a germán korban fejlődött ki, hanem jóval régebbi időkre megy vissza, nevezetesen az indogermán korba. Több példát is találhatunk munkájában indogermán nyelvekből. **kluto* – 'híres': a szanszkritban *Sruta-magha*, az ónémetben *Hludolf*; vagy a **teuto* – 'nép': a gallban *Touto-rlx*, az ófélnémetben *Diot-rih* (VAN DER SCHAAR 1953: 14). A kelta nyelvben is az összetett nevek a jellemzők. Igen nehéz lenne pontosan megmondani, hogy miként befolyásolta a germánt a kelta nyelv. Annyi bizonyos, hogy például a számos névben előforduló *-rijk* 'erős, hatalmas' köznév kelta hatásra utal – a germán **rik-s* a kelta **riks* szóból ered (VAN DER SCHAAR 1953: 37).

A szláv nevekek kapcsolatban is jól tudjuk, hogy azok összetettek. Mint majd a germán nevek szemantikai jellemzőinél látni fogjuk, ezekben a nevekekben is kívánság rejlik. Az olyan nevek második tagja mint *Wladimir*, *Wolodimér* vagy *Kasimir* ugyanarra a szóra vezethető vissza, mint a germán *Waldemar*. A *-mer* köznév jelentéséről egyébként az olvasható a VAN DER SCHAAR ÉS DOREEN GERRITZEN által összeállított keresztnevszótárban, hogy az 'híres' jelentésben áll a nevekekben, a 'béke, világ' jelentés csak népetimológiás fejlődés (VAN DER SCHAAR 2002: 411). A felsoroltak tehát mind azt bizonyítják, hogy a két tagból felépülő név indogermán örökség.

Ha a germán nevek tematikáját nézzük, azok a következő szemantikai mezőből táplálkoznak: hírnév, bátorság, tisztelet, uralkodás; család, rokonság; vallás és mitológia; állatok – tükrözve e nép karakterét. (L. KÁLMÁN BÉLA csoportosítását, aki kilenc jelentéstani csoportba sorolja e kéttagú neveket az alkotóelemek egyikét alapul véve: KÁLMÁN 1989: 28.) Nagy részük tehát metaforikus kívánságnév. Arról mesélnek, hogy a germánok mit becsültek legtöbbször: az erőt, a harcot, a bátorságot, a dicsőséget, a fegyvereket, a győzelmet és a békét. Az állatnevek is nagyon kedveltek voltak: a medve, a farkas, a holló, a sas, a vaddisznó számos germán névben előfordul. A legrégebbi kombináció talán a *Wolf-hard* típusú név, mert ebben könnyű a metafora feloldása: (az újszülött legyen) olyan erős, mint a farkas. (VAN DER SCHAAR 1953: 45.) A germán törzsek minden bizonnyal tisztelték ezeket az állatokat, s a legtöbb ezek közül a germán mitológiában is megtalálható, totemisztikus jellegű név. Ám ez utóbbi nem feltétlenül jelenti azt, hogy az állatneveket a mitológiából kölcsönözték, sokkal inkább ezeknek az állatoknak a mindennapi életükben való részvétele lehetett a névmotiváció. Ezt támasztják alá az olyan közszoói nevek is mint a *Hond* 'kutya' vagy *Valk* 'sólyom'. (VAN DER SCHAAR 1953: 40.)

A teofor név a nyugati germánoknál csupán néhány esetben fordul elő, csak az *ans*-elemet tartalmazó egy-két névben (*Ansgar*), valamint a *god*- és *alf*-tagot tartalmazó nevekekben. Ha hihetünk BACHnak, akkor ennek az lehet az oka, hogy a nyugati germán

népeknél a kereszténység felvételével nem volt idő arra, hogy a germán istenek egyáltalán népszerűek legyenek, beépülve a köztudatba, míg az északi germánoknál, ahova csak később jutott el a kereszténység, nagy számban fordulnak elő teofor nevek, hiszen ott volt idő a kifejlődésükre (VAN DER SCHAAR 1953: 36). Néhány népnév is előfordul a germán nevekben, nagy valószínűséggel a származás megjelölésére, vagy névviseelőnek az adott nép elleni harcban nyújtott érdemeiért.

Az egytagú nevek legtöbbje a kéttagú nevekből jött létre rövidüléssel, de igen csekély számban találunk egytagúként létrejött neveket is. Ilyen a *Karl* 'férfi', *Bruno* 'a barna', vagy rokoni kapcsolatok kifejezői *Manno* 'férfi, férj' és *Wiva* 'nő, feleség' (EBELING 1993: 19). Felvetődik a kérdés: melyik forma létezett előbb, az egy- vagy a kéttagú? Vagy egymás mellett léteztek? STARK és WINKLER úgy gondolják, hogy a kéttagú nevek a rokonok vagy szülők egytagú neveinek összefűzéséből jöttek létre. WINKLER szerint a németalföldiek ősei egytagú neveket viseltek. Minél régebbi forrásokat veszünk kézbe, amelyekben a germánokról írnak, annál egyszerűbbek a nevek: *Abo*, *Athal*, *Bercht*, *Dodo*, *Edo*, *Gero* stb. Ám WINKLER a fríz neveket vizsgálva látja ezt így, s újabb bizonytalanság merül fel: egytagúak voltak-e ezek a nevek, vagy inkább egy elhomályosult névrövidülés eredményei? (VAN DER SCHAAR 1953: 45.)

A rövidüléssel létrejött alakoknak mindenesetre három fajtáját különböztethetjük meg: egy- és kéttagú rövidüléssel alakokat, illetve ezek képzővel ellátott formáit. 1. Az egytagúvá rövidülés azt jelenti, hogy az egyik tagot teljes egészében elhagyták a névből: *Bert* < *Reinbert*, *Wulf* < *Wulfbold*. Az utóbbi forma általánosabb, mert a kéttagú nevekben a hangsúly legtöbbször az első tagra esik. 2. A kéttagú rövidülések a név mindkét tagjából megőriznek valamit. A hangsúlyból következően az első tag általában teljes egészében vagy nagy részében megmarad, a második pedig rövidül: *Tieb* (a *Tie* a *thiat* 'nép' rövidülése lehet a *-b(o)* pedig egy *b*-vel kezdődő köznévé: *-bald*, *-bert*, *-bern*). 3. A harmadik csoportot azok a rövidített nevek alkotják, amelyekhez egy képző társul. Ha az előző *Tiebo* példát vesszük, amelyben a második tag egy mássalhangzóvá redukálódott, ki kell egészülnie egy nemet meghatározó képzővel. A férfineveknél ez az *-o*, a női nevek esetében pedig az *-a*. Produktív képzők még ebben a csoportban: *-i* (*Tedi*: *thiat* 'nép', XI. század vége, Groningen tartomány); *-in* (*Tiedein*: *thiat* 'nép', XI. század második fele, Dél-Hollandia tartomány); *-z* (*Tiazo*: *thiat* 'nép', XI. század vége, Groningen tartomány); *-l* (*Widelo*: *wid* 'széles', 1040, Deventer, Overijssel tartomány); *-k*: (*Immuko*: *irmin* 'hatalmas', XI. század eleje, Utrecht tartomány). (A területi elhelyezést segíti a tanulmány végén található térkép.)

Ezek a képzők bokrot alkotva is megjelentek a nevek végén. Ezekkel kapcsolatban sajnos utalást arra sehol nem találtam, hogy férfi- vagy női nevekhez kapcsolódtak-e. Észak-Hollandiában (tartomány) például a *-k* + *-in* és az *-l* + *-in* képzőbokr volt népszerű (*Bettekin*, *Dodolin*), de a többi felsorolt képző is előfordul az *-in* képzővel. Ezek a képzők kicsinyítő képzőként a mai holland becenevekben is produktívak: *Roelfke*, *Roelfin*. Hogy az óhollandban is ez volt-e a szerepük, az a mai napig kérdés maradt. (EBELING 1993: 19.)

Létezik még a germán neveknek egy különleges csoportja, amely szintén névrövidüléssel keletkezett neveket foglal magában, s amelyeket dajkanyelvi neveknek fordíthatnánk (lalnamen). Ez megnevezés olyan nevekre vonatkozik, amelyeket a gyermek-

nyelv alkotott, asszimilációval, rövidítéssel megkönnyítve azok kiejtését. Az Utrechti Oklevéltárban, amelyből minden eddigi példa származik, találhatjuk a *Poppo* és *Betto* nevet, s ez utóbbinak talán a *berth/berht* 'fényes, híres' köznév lehet az alapja (EBELING 1993: 19).

A nevek összetételének, ismétlődésének hátterében kétségkívül a névöröklés áll, amely a holland névadásban a mai napig hagyomány, ha nem is ebben a formában. Erre az első példa a már említett forrásban 867-ből *Liudricus* és fia *Liudricus*. Ez a névátvitel legjobban átlátható formája, egyszerű ismétléssel száll a név apáról, anyáról, nagyszülő-ről stb. a gyermekekre.

A másik, a Kr. u. I. századtól már megtalálható névöröklési forma, ha gyerekek összetett neveiben a szülők vagy más rokonok neveinek tagjai jelennek meg. A fentiekben erre rengeteg példa olvasható. A VIII. századtól már szinte csak ilyen neveket találunk: *Frigart* két fia *Friduwic* és *Friburch* (VIII. század vége), két testvér *Otravan* és *Liutrvan* (960) (VAN DER SCHAAR 1953: 50). Az Észak-Brabanti Oklevéltárból (VIII. század eleje) származó példák: apa *Hildibold*, fia *Aengilbald*; apa *Gaotbert*, fiai *Verengaot* és *Aengelbert* (EBELING 1993: 20). Ebben az oklevéltárban sajnálatos módon nem szerepelnek az anyák nevei, de más forrásokból kiderül, hogy természetesen ezek is szerepet játszottak a névöröklésben. A német nyelvész SCHRÖDER éppen a nagyon hiányos forrásanyag folytán egy fiktív, de korántsem elképzelhetetlen családot talált ki, hogy illusztrálja, milyen lehetőségek álltak a germán ősök rendelkezésére. Az apa kitárlt neve *Hildebrant*, az anyáé *Gertrud*; fiaik lehetnének *Gerbrant*, *Trudbrant*, *Hildger*, *Brantger*, *Trudger*; lányaik pedig *Hiltrud*, *Brantrud*, *Gerhild*, *Branthild*, *Trudhild* (EBELING 1993: 18).

További valós példák *Eisbern* és *Althern* fríz fivérek neve, vagy a *Heribrant*, *Hiltibrant*, *Hadubrant* nagyapa, apa, fiú sor a VIII. századi Hildebrand-énekből. Ezek a nevek kétszeresen is alliterálnak, amely szintén az összetartozást fejezi ki. E neveket hallva a névvonatkoztatás is eszünkbe juthat. VIII. századi adat még: *Waltbertus* és felesége, *Radhildis* lányuknak a *Waldrada* nevet adták, *Ingobodus* pedig *Adalbodus* és *Ingildis* fia. Ennek a mechanikus névalkotási módnak eredménye az, hogy a két névalkotó elem névvé válása már nem eredményez jelentéssel bíró nevet, holott a legkorábbi időkben valószínűleg még értelmes közszoói jelentéssel bírtak az összetett nevek. A nevek megkülönböztetésére szolgáló második tag kiválasztására ellenben még ügyeltek. A jelenséget, hogy már nem voltak tekintettel a nevek jelentésére, úgy magyarázzák a holland és német nyelvészek, hogy a két tagból összetevődött értelmetlen nevek inkább a költői képzelet szüleményiként foghatók fel. A *Fredegonde* női név például az óholland *frithu* 'béke' és a *gund* 'háború' közszókból áll, s ez jól láttatja az előbbieket. (VAN DER SCHAAR 1953: 70.)

Később eltűnik a női és férfinevek második tagjának megválasztásában mutatkozó különbség is. Ez is az előbb elmondottakra utal: már nem értik a szavak jelentését. Talán már nem is fontos a jelentés, hiszen a név így is betölti identifikáló funkcióját. Népetimológias magyarázatok is kezdenek kialakulni, s később a kereszténység felvételével megszaporodó idegen női nevek rövid alakjai egybeeshetnek a germán férfinevek rövid alakjaival. Jó példa erre az *Els*. Női névként az *Elisabeth* rövidített formája lehet, ugyanakkor a germán *Elso* férfinév is (VAN DE SCHAAR 1953: 41). Gondoljunk csak a magyar

Magda név kétféle lehetséges etimonjára. Az idegen nevek beáramlásának másik hatása az, hogy női neveket lehet képezni férfinevekből, főleg latin hatásra: *Jacob* – *Jacoba* (bár ez az *-a* képző valószínűleg ősgermán eredetű, esetleg egybeesik azzal), vagy kicsinyítő képzővel: *Gerrit* – *Gerritje*. A germán nevek alkotásának régi alapelvével ellentétben az egy néven belüli alliteráció is előfordul már: *Herhardus* (1050). (VAN DER SCHAAR 1953: 94.) Ez a példa is azt mutatja, mennyire feledésbe merültek a germán nevek alkotásának szabályai a XI. századra.

Az ismétléses és az összetétellel létrejött névátvitel sokáig élt egymás mellett, majd a variációval alakult nevek kikopásával egyre nagyobb teret nyert a pusztá ismétléses, klasszikus névöröklés. A XI–XII. században már jól észlelhető, hogy egyre kevesebb az új keletkezésű nevek száma, s igaz ez a képzős alakulatokra is. S éppen ez az az időszak, amikor dél felől, először tehát Flandriában észlelhetően, az újlatin nyelvű országokból „keresztény-idegen” nevek özönlnek be. (EBELING 1993: 21.) A VAN DER SCHAAR által gyűjtött Észak- és Dél-Hollandia tartománybeli anyagban a következő jövevénynemek találhatók meg először. Az első név az Ótestamentumból a *Jonas* (1101), az Újtestamentumból *Andreas* (901), az első szentnév *Maarten* (< *Martinus*) (1118), az első feljegyzett női jövevénynév a *Petronilla* (1120).

3. Az alábbiakban különböző, már feldolgozott és még feldolgozatlan gyűjtésekből mintát véve próbálok képet nyújtani a germán nevek továbbéléséről. A számomra elérhető szakirodalmat átolvasva az az általános tapasztalatom, hogy külön ezzel a kérdéssel nem foglalkoznak a holland nyelvészek. Mielőtt a rendelkezésemre álló szakirodalom alapján a névdivat századokra bontott, lehetőség szerint részletes elemzésébe fognék, érdemes röviden vázolni, hogy az egyes korokban milyen törvényi korlátozásai léteztek a névválasztásnak.

A fent említett korai, íratlan szabályok mellett az idő múlásával természetesen egyre nagyobb számban készültek írásos törvények, szabályozások a névadásról. Ezek kezdetben az egyháztól, majd az államtól származtak. Az egyház csak meglehetősen későn szabályozta a névadást. Hiába ösztönözte a germánokat Chrysostomus és Ambrosius már a IV. század végén egyházi nevek adására, mégis századok teltek el azok kötelezővé válásáig. A divaton és kötelezettségen kívül természetesen más is közrejátszott az egyházi nevek népszerűvé válásában. Bizonyosan az a XII–XIII. századi gondolat is, hogy a szent nevének viselésével valami a szent hitéből, erejéből a viselőre száll, de ennek vélhetően ősvallási alapja van. A bencések, dominikánusok, ferencesek és premonstreiek növekvő tevékenységével is nő a hívők száma, és a szentek tisztelete. Persze az ősi hitvilágot sem lehetett véglegesen kiűzni a kultúrából. Így kötődött össze például népetimológias magyarázattal Szent Balázs (*Blasius*) neve a húgyhólyag (*blaas*) betegségeivel. A gyógyuláshoz ezt a szentet hívták segítségül. A jövevénynemek jelentésének azonban már semmi jelentősége nem volt, hiszen ez már a kéttagú germán nevek használatakor sem volt szempont.

A szentek után kapott nevek tehát nagy változást idéznek elő a névöröklésben, de hogy miként alakul a keresztnemek, és ezzel együtt a keresztnévként adott germán nevek sorsa, arról bővebben a következő fejezetben. A 42 utrechti püspökből például 696 és 1322 között csupán ötnek nem volt germán neve (VAN DER SCHAAR 1953: 107).

SCHRÖDER szerint még 1250-ben is az az általános, hogy a 30-40-es létszámú kolostorok közül csak egy-két szerzetest találni *Johannes* névvel, a többinek germán neve van (VAN DER SCHAAR 1953: 69). Az egyház természetesen szorgalmazta a bibliai és martírológiumi nevek elterjedését, és ezzel a germán névadás életben maradását segítette. A germán eredetű szentek neveivel a régi névadás is továbbélt. E nevek az ország egyes területein változó gyakorisággal jelentkeztek, a szent népszerűségétől függően. Az eredeti névadás továbbélése ilyen módon nem egyedi, hanem európai jelenség. BAÁN KÁLMÁN is egész sor magyar egyházi személyt sorol fel, akik eredeti magyar nevet viselnek: *Aba*, bácsi kanonok 1158; *Babos*, győri kanonok 1229; *Buda*, szerzetes 1199; *Regölös*, plébános 1288; *Üzbég*, püspök 1156 (BAÁN 1944: 5). Az idegen nevek széles körben való elterjedését VAN DER SCHAAR szerint is inkább divatjelenségnek kell felfognunk; emiatt alakulhatott úgy, hogy Hollandia déli részén az idegen nevek jóval gyakoribbak, mint északon (VAN DER SCHAAR 1953: 68).

Még egy oka lehet annak, hogy a korai keresztény szenteknek megmarad a germán nevük. Szerepet játszhatott ebben a germánoknak egy, a névviseléssel kapcsolatos hiedelme is. VAN DER SCHAAR említi, hogy a germán népeknél nagyon ritkán fordul elő névváltoztatás. Úgy tartották, hogy a gyermek nevét nem tanácsos megváltoztatni, mert a régi név eldobásával az azzal kapott áldás is eltűnik, és a név korábbi viselőjét – aki ezáltal a gyermek védőszentje is – megsértik.

Arról már volt szó, hogy az egyház a középkorban meglehetősen későn lát hozzá a keresztnévadás szabályozásához. Növekvő befolyása inkább csak a keresztnevek anyakönyvbe vezetésekor tapasztalható, persze csak a pap szóbeli tanácsa formájában, mely természetesen az egyházi nevek választását szorgalmazza. Az 1538-as Bordeaux-i és az 1545–1563-as Tridenti Zsinat fogalmaz meg először tiltásokat a katolikus névadást illetően. Az elsőként említett zsinaton arról határoztak, hogy ótestamentumi neveket a katolikusok ne használjanak, mert az protestáns szokás. A második zsinat viszont egyértelműen kijelenti, hogy a megkeresztelendők szüleinek tiltsák meg a „pogányok és főleg gonosztevők” neveinek választását, s a neveken keresztül mutatkozzék meg keresztény voltak. (EBELING 1993: 47.)

Az 1594–1792-ig terjedő időszakban a világi méltóságok több kísérletet tesznek arra, hogy az anyakönyvek bejegyzési módszereit szabályozzák, egységesítsék. Ezek a törvények értelemszerűen már inkább a családnevek szabályozását foglalják magukban, megismétlik az egyház többszöri ajánlását. A keresztnevek kiválasztásában vegyék figyelembe a kalendáriumokat, és válasszanak olyan neveket, amelyek a nép történelme (ezzel főleg a görög, római és a bibliai történelemre gondoltak) folyamán már használatosak voltak, de csak 395-ig, ugyanis ez az év a franciák szerint a középkor kezdete. Ez a korszak már a francia uralom és törvénykezés időszaka. A hollandoknál természetesen más is nevek álltak a kalendáriumokban, mint a franciáknál, arról nem is beszélve, hogy történelmükben is más nevek voltak használatosak, mint megszállóiknál. (EBELING 1993: 48.) Egy 1815-ös határozat úgy próbálja ezeket a nehézségeket kiküszöbölni, hogy egy határozatban az „ősidőktől” fogva használatos neveket is engedélyezi. Ezt még számos, a szigorú francia törvényeket enyhítő záradék követi, több-kevesebb eredménnyel.

1970-ben születik egy jóval toleránsabban megfogalmazott törvény. Ebben a következőket olvashatjuk: a névnek még a gyermek nemét sem kötelező mutatnia; minden

létező keresztnév választható, de az anyakönyvvezető tanácsolhatja, hogy bizonyos neveket ne válasszanak a szülők: a nem illendőket, és azokat, amelyek családnévként is használatosak (kivéve persze a keresztnévi eredetűeket). Ez utóbbi kitételek újabb kérdéseket szülnek. Manapság már arra is több példa akad, hogy ugyanazon anyakönyvvezető először megtiltja – például 1985-ben a *Gheisa* ('gésa') nevet –, majd pár évvel később, 1990-ben engedélyezi azt; bár ez sem csak holland jelenség. Pontosan ebben az évben az anyakönyvvezetők munkáját megkönnyítendő listát készítettek a marokkói keresztnevokről. (EBELING 1993: 50.) Hogy gondol-e még valaki a germán nevekre a 90-es években, arról az alábbiakban lesz szó.

A nevek használatának törvénybe iktatott hátterén, a formai változatosságon túl igen lényeges az, hogy az évszázadok folyamán miként változott elterjedtségük, népszerűségük. E vizsgálati szempontokat most csak a germán nevek körében alkalmazom.

Az alábbi hat korszak vizsgálatában számos holland településnév fordul elő. A könnyebb tájékozódás végett a tanulmány végén nagyobb régiókra osztott térkép található tartományokkal együtt. Ezek neveit a szövegben minden esetben jelzem a település- és tájnevek mellett.

3.1. A XIII–XIV. század. — Láttuk, hogy a XII. századig miképpen alakult a névhasználat. A következő két századra vonatkozóan VAN DER SCHAAR gyűjtésében Észak- és Dél-Hollandia tartományban a következő germán férfinéveknek gyakorisága a legnagyobb: 1. *Dietrijc*, 2. *Dirk*, 3. *Gerard*, 4. *Hendrik*, 5. *Arnoud*, 6. *Hughe*, 7. *Wouter*, 8. *Herman*, 9. *Allaert*, 10. *Boudewijn*, 11. *Ijsbrand*, 12. *Vrancke*, 13. *Gheye*, 14. *A(de)lbert* 15. *Coenraet*, 16. *Roelof*. A női nevek közül az *Adelheid*, az *Aleid* (< *Adelheid*) és a *Geertrude* a leggyakoribb (VAN DER SCHAAR 1953: 99). A doktori értekezés írója sajnos nem közöl terheltségi számadatokat, de a dolgozatban máshol, és egyéb tanulmányíróknál is találunk utalást arra vonatkozólag, hogy a névanyag ebben az időben viszonylag gazdag volt, de csak kevés név tartozik az igazán terheltek közé. Így látja ezt HOPPENBROUWERS is: „Heusden (Észak-Brabant) környékén a XIV–XV. században megközelítőleg ötven nevet használtak a férfiak és harmincat a nők, de ezek közül is csak néhány volt igazán népszerű. Minden ötödik férfinak *Jan* volt a neve, minden ötödik nőnek pedig *Liesbeth*” (EBELING 1993: 54).

A női nevekről általában kevés szó esik, ami az ismert jelenségnek köszönhető: kevés lelhető fel a forrásokban. Mindenesetre annyi tanulsága van az utókorra maradt anyagnak, hogy e nevek között jóval hamarabb népszerűvé válnak az idegen nevek – körülbelül fél évszázaddal hamarabb, mint a férfinévek esetében. Fontos, hogy a névnek szép hangzása legyen, még ha a jelentését vagy annak eredeti viselőjét nem is ismerték. Az egyik legelső jövevénynév Hollandia tartományban a *Judith*.

1265-ben az Overijsseli Oklevéltárban található nevek alapján a húsból csak három személy nem visel germán nevet. Az Észak-Brabantban található Budel 1307-es adatai alapján a kép jelentős eltérést mutat. A 104 feljegyzett személyből 43-nak biztosan nem germán eredetű a neve. Érdekes, hogy a legmegterheltebb név 25 viselővel a *Johannes*, a második helyen pedig a germán *Hendrik* áll; minden harmadik *Aleyda* (< *Adelheid*), *Petrus* és *Theodoricus*, minden negyedik pedig *Gerhard*, *Wilhelm* és *Mette/a* (< *Mathilde*). Ezek a nevek VAN DER SCHAAR észak-hollandiai névanyagában is megtalálhatóak.

Ami Friesland, Hollandia legészakibb területének adatait illeti, az 1400 előtti ófriz oklevelek személynevei szinte kivétel nélkül germán/friz eredetűek, és csak a XV. század folyamán nagy tömegben érkező jövevényszavak szorítják háttérbe ezeket. A szintén északi mai Groningen és Drenthe tartományok ugyancsak az előbb vázolt utat járják be, s csak a XV. század második felétől fedezhető fel változás a források névanyagában (EBELING 1993: 24).

A kampeni városatyák okiratai (Overijssel tartomány) a XIV. század első feléből számos keresztnévet tartalmaznak. A germán nevek ebben főleg kéttagú, nem rövidített formában fordulnak elő (*Boldewin, Engelbert*) az olyan egytagú nevek mellett mint *Ernst, Valke*. Hasonló a jövevényszavak alakja is: *Johannes, Claas* stb. Egyszóval az eredeti és jövevényszavak használati formái egyre jobban hasonlítanak a XIV. századi hollandban. Az olyan rövid, magánhangzóra végződő nevekről, amelyeket a nevezett forrásban például az *Asse, Bette, Dille, Elle, Femme, Henne, Jutte, Lamme, Mette, Nanne, Poppe, Tibbe* stb. képviselnek sokszor nehéz eldönteni, hogy vajon eredeti vagy jövevényszó lehet a háttérükben (EBELING 1993: 18). Mintha csak a HAJDÚ MIHÁLY által a FEHÉRTÓI KATALIN és BERRÁR JOLÁN névanyaga alapján készített listát látnánk: *Cemma, Facha, Migla, Ruga* stb., amelyeknek „több elfogadható megfejtése is lehet, de nem dönthető el, hogy melyik a valódi” (HAJDÚ 2003: 358). Mégis emeljünk ki egy nevet a lehetséges megfejtések illusztrálására. Az *Asse* név háttérében valószínűleg egy germán kéttagú *ask* ’körísfű’, *ans* ’isten’, vagy *adel* ’nemes’ szó rejlik, amely első tag lehetett, s erre az első tagra rövidült valamikor, s ehhez kicsinyítő képzőként a -z járult, amely, mint azt már fent is olvashattuk, igen produktív képző volt. Így jött létre az *Asse*, de emellett a forrásban még az *Assekin* forma is feltűnik, mégpedig a középkori hollandban nagyon gyakori -*kin*, -*kijn* kicsinyítő képzővel. A fentebb már vázolt, a germán névvaltozatok képzésében résztvevő, rövidítéssel létrejött alakok és képzők láthatóan ebben a korszakban is jelen vannak. Mivel ezek használata nem korlátozódik pusztán a megmaradt germán névkincsre, ezzel külön nem foglalkozom, de lényeges részét fogják képezni a későbbi vizsgálatoknak. Ebben a kampeni névanyagban van viszont néhány olyan germán név, amely VAN DER SCHAAER Észak- és Dél-Hollandiára vonatkozó gyakorisági listáján nem szerepel: *Everhard, Goswijn, Femme* és *Lubrecht* férfinévek.

VAN DER SCHAAER nagyon meggyőző módon bizonyítja, hogy a germán nevek tömegével tűnnek el Hollandia tartomány régi forrásanyagaiból. Felsorolja, mely nevek nem találhatók meg az 1345 utáni anyagban. A lista többoldalmi évszámmal jelölt nevet tartalmaz. A kiragadott példáimban az utolsó megjelenési évet is közlöm. *Adalmond* (±983), *Aia* (±983), *Bernulf* ((1054), *Dietwald* (855), *Heildeware* (1311), *Modrikin* (±983), *Ostina* (±1120), *Ricfrid* (±820), *Witet* (1116) stb. Eltűnésüket az is mutatja, hogy a családnevekben sem jelennek meg. Különösen a -*wolf*- nevek gyors kiveszése figyelhető meg. Az *Adolf* név is eltűnik a névkincsből 1293-ban, s csak századokkal később „importálják”, 1789 Hágában tűnik fel újra. Csak a hangátvetéses -*lof* forma marad meg néhány névben. A suffixummá vált -*olf* asszociációs mezeje kevésbé volt kellemes a középkori hollandban. A *snottolf* ’mocskos alak’ szóban is ez található. Talán ez is hozzájárult az említett nevek kiveszéséhez. Az *Adolf* hányattatott sorsához az is hozzájárul, hogy a XX. század második felében ismét nem örvend túl nagy népszerűségnek. Több olyan név van, amely vélhetőleg ugyanígy, a második tag negatív jelentéstartalma miatt

tűnt el a holland névanyagból. Ilyenek például a *-grim* 'dühös', az *-agis-* 'rémület' szavakat tartalmazó nevek.

3.2. XV–VXI. század. — A XV. század második feléből gyűjtött heusdeni (Észak-Brabant) névanyagban feltűnik egy új, s ott igen gyakori germán férfinév: *Sege*, amely a későbbi mintavételekben már nem található – egyelőre nem tudni az időleges népszerűség okát. Emellett fokozódik a jövevénynevek elterjedése. HUIZINGA a drenthei 1500 előtt előforduló keresztnéveket vizsgálva a következő germán neveket sorolja fel a tíz leggyakrabban előforduló között: *Henric*, *Roelof*, *Harmen* (= *Herman*), *Geert*, *Willem*, *Albert*, *Egbert* (EBELING 1993: 55). Ez utóbbi kivételével tehát a VAN DER SCHAAAR felsorolásában szereplő nevekkel találkozunk. A gyakorisági sorrend első tíz nevéből hét tehát germán. Ne feledjük, Hollandiában az egyház ekkor még nem rendelkezik egyértelműen a névválasztásról, s nem teszi kötelezővé a bibliai, martirológiumi neveket.

Nem meglepő az a kép sem, amelyet ugyancsak HUIZINGA ismertet, a groningeni Ommeland leggyakoribb tíz nevét vizsgálván. Kilenc germán és fríz nevet sorol fel, s csak egyetlen egyházi név népszerű 1500 előtt ebben a forrásban, a *Johan*. Az első négy név ugyanolyan gyakorisággal fordul elő: *Eppe*, *Focko*, *Re(i)nke*, *Popkelo*, *Abel(o)*, *Azege*, *Duyrt*, *Ewe/o*, *Mennelo*; az *Abelo* némileg bizonytalan, mert germán és jövevénynév is lehet (EBELING 1993: 55). Az erősen rövidült névalakok a fríz névadásra jellemzők, sőt a mai holland keresztnévárak ezeket fríz nevekként emlegetik (lásd pl. *Menno* > *Meine Voornamen* 2002). MIEDEMA is említi, hogy Frieslandban az egyházi nevek használata csak 1400 után észlelhető. (Voornamen 2002: 14.) Ám a jövevénynevek árama ezt a területet is eléri, ahogyan azt a későbbi mintavételek mutatják. A franekeradeeli (Friesland) 1511-ből és 1514-ből származó mintavétel leggyakoribb nevei között a következő eredeti neveket találjuk: 4. *Douwa* (fríz név) 6. *Ger(ri)t* 8. *Lyuwa* (< *Leeuwe*, fríz vagy germán név) 9. *Reyner(t)* 10. *Dirk* és *Sibrant*. A Groningen tartománybeli Ommeland legnépszerűbb tíz nevét 1553-ből és 1555-ből szintén rangsorolták; ezek közül nem jövevény: 5. *Geert*, 6. *Derck* (< *Diderik*), 8. *Harmen*, 9. *Willem* (EBELING 1993: 56). Ha visszatekintünk HUIZINGA 1500 előtti ommelandi neveire a bekezdés elejére, igencsak feltűnő változást észlelünk. Más nevek a gyakoriak, de mégis a névkincs legrégebbi rétegéből kerülnek ki. A rövid, becézett változatok népszerűsége mintha csökkenne.

A Groningentől és Frieslandtól viszonylag messze, délen fekvő Sittardból (Limburg) az 1588 és 1623 közötti évekből állnak rendelkezésre gyakorisági adatok. A nevek formája a katolikus hagyományokhoz híven latinos. Az első tizenegyben a következő germán neveket találjuk terheltségi százalékkal: 3. *Henricus* 6%, 4. *Wilhelmus* 5,1%, 6. *Gerardus* 3,5%, *Arnoldus* 2,8%; *Leonardus* 2,7%. A leggyakoribb női nevek közül egyet találunk germán eredettel: 8. *Gertrudis* 4,6% (EBELING 1993: 56). A *Leonard* germán szentnévként őrződött meg, s hogy itt bukkan fel az VAN DER SCHAAAR véleményét igazolja, mely szerint e név igazán a XVI. században vált népszerűvé (VAN DER SCHAAAR 1953: 72).

3.3. XVII–XVIII. század. — A XVII. század első feléből három adattár áll a rendelkezésünkre. Leeuwarden (Friesland) református anyakönyveinek névanyaga 1603-tól 1612-ig, Edam-Volendam (Észak-Hollandia tartomány) anyakönyvei az 1628-tól 1653-ig terjedő időszakból, és a kerkradei (Limburg tartomány) katolikus anyakönyvek

1615-től 1657-ig. A gyakorisági listákat vizsgálva azt látjuk, hogy az első tíz a fríz és holland keresztnév között csak igen kevés eltérés található. Edam-Volendamban a *Harmen* és *Douwe* nincs a vezető tízben, Leeuwardenben viszont a *Wilhelm* hiányzik. Ennyi a különbség a két északi város között. A déli, katolikus régióban viszont a *Leonardus* és az *Arnoldus* a két leggyakoribb germán név. Tudjuk, hogy a *Leonardus* mint germán szentnév maradhatott fenn évszázadokon át. Nagyon érdekes adat, hogy noha a kerkradei templom védőszentje *Lambertus* germán szent, a 728 fiúgyermekből, akit itt kereszteltek mindössze öt kapta ezt a keresztnévet! (EBELING 1993: 57.)

Ami a három névanyag leggyakoribb női neveit illeti, az összhang sokkal nagyobb, mint a férfinevek esetében. Az első tíz név nagy része jövevéynév, de *Geertruida*, germán szent neve mindegyik forrásban szerepel, emellett a csak Edam-Volendamban előforduló *Wendelmoed*, valamint a kerkradei *Adelheid* germán eredetű. Az Edam-Volendamból összegyűjtött névanyagot statisztikailag vizsgálva DE MOEL megjegyzi, hogy: „Ha a 17. századi tíz leggyakoribb férfinevet vesszük, láthatjuk, hogy ezek igencsak terheltek: *Johannes*, *Cornelis*, *Nicolaas*, *Petrus*, *Jacob*, *Diederik*, *Hendrik*, *Gerhard*, *Simon* és *Wilhelm* nevet a bejegyzettek 75%-a visel” (DE MOEL 1974: 11) E tízből tehát négy germán név (*Diederik*, *Hendrik*, *Gerhard*, *Wilhelm*), s ez a lista még a XX. század elején is érvényes, persze a sorrendben történtek változások. A XVI. század közepének leggyakoribb neveit tartalmazó ommelandi lista (szintén észak, Groningen) csupán egy névben tér el most felsoroltaktól, s ez edami listából hiányzó *Harmen*, Ommelandban viszont nincs *Hendrik*.

Összefoglalva a fentieket azt mondhatjuk, hogy világos különbség a germán nevek életét illetően csak abban mutatkozik, hogy a *Leonardus* délen az első tízben van, de az edami névanyagban még az első harminc név közé sem kerül be.

Az ország különböző részeiből, és különböző korokból származó forrásokból összegyűjtött névanyag azt bizonyítja, amit a magyar vagy más névanyagból már sejt-hetünk, s amiről a fentiek is szólnak: lassan a jövevéynevnek veszik át a „hatalmat”, s a női neveknél mindez hamarabb megtörténik. Az alábbi táblázat jól láttatja a változásokat. Minden adat Észak- és Dél-Hollandiából való, kivéve Zeistet. (Van der Schaar 1953: 106.)

Hely	Időszak	Germán és jövevéynév viszonya	
		férfi	női
Alkmaar	1108	7 : 1	
Alkmaar	1116	77 : 0	
Egmond	1162	15 : 1	
Dordrecht	1284	11,5 : 1	1,5 : 1
Noord-Holland	1311	11 : 1	
Dordrecht	1390–1424	11 : 7	2 : 3
Leiden	1390–1434	11 : 10,4	6 : 11
Hoorn	1390–1450	1,2 : 1	3 : 1
Amsterdam	1427–77	14 : 9	3 : 2
Hoorn	1450–1500	27 : 26	12 : 5
Gouda	1456–66	5 : 4	
's-Gravenzande	1501	1 : 1,5	1 : 3

Delft	1506–20	1 : 24	2 : 3
Zeist(Utrecht)	1599	1 : 2	
Amsterdam	1673	1 : 2,8	
Vlaardingen	1677	1 : 3	0 : 6
Ijsselmonde	1681	1 : 2,6	1 : 8
N. Schermer	1690–1727	1 : 2,8	1 : 2,2

A táblázatból kitűnik, hogy a férfinevek körében a jövevénynevek száma először a XVI. század első évében haladja meg a germán nevekét, a női neveknél ez már a XIV. század elejéről adatolható. Legalábbis VAN DER SCHAAR gyűjtése alapján, és ha a kevés női és a sokkal nagyobb számú férfinévi adat ezt az eredményt nem fordítja el! Ennek az időbeli eltérésnek többféle oka lehet. A női neveknél például fontosabb a jó hangzás, amely a jövevénynevekben talán vonzó lehetett. Emellett az merül még fel VAN DER SCHAAR könyvében, hogy a női nem úgy az öltözködési divat terén, mint a nevek esetében előtte jár a férfiaknak (1953: 42). Az ország északi vidékéről általánosságban is elmondható, hogy jobban őrzik a tradíciót, mint Hollandia más részein. Itt a fríz típusú nevek még hosszú ideig népszerűek a lakosság körében. Ez azért lehet így, mert ez a vidék fekszik a legmesszebb, azaz a délről jövő kulturális változások nehezebben, később érik el. A kéttagú germán nevek rövidített formában vagy kicsinyítő képzővel való használata is igen jellemző erre. Ezek a rövid nevek találhatók meg az Észak-Hollandiára nagyon jellemző családnevekben is. Rengeteg olyan germán és jövevénynév is van, amely egyáltalán nem fordul elő az Amszterdam-Haarlem vonaltól északra. Délebbre gyakori *Barbara, Daniel, Erasmus, Hadewig, Karel, Olivier, Stephanus* stb. név. De VAN DER SCHAAR gyűjtésében olyan neveket is felsorol, amelyek kizárólag Észak-Hollandiában fordulnak elő: *Adde, Bertke, Dadde, Everger, Hem, Reimbert, Wobbe* stb. (VAN DER SCHAAR 1953: 30).

3.4. A XIX. század. — XIX. század eleji névanyag szintén Franekeradeelből áll rendelkezésünkre 1811–1812-ből. MIEDEMA vizsgálódása sajnos csak a férfinevekre terjed ki. A gyakorisági lista első tíz helyén a következő germán nevek is megtalálhatók: 5. *Gerrit* 6–10. *Dirk, Hendrik, Sibren* (< *Sibrand*) (EBELING 1993: 58). Ha visszatekinünk a 300 évvel ezelőtti gyakorisági listára Franekeradeelből (l. 3.2. alatt), azt látjuk, hogy az akkor népszerű germán nevek jelentős része a XIX. század elején is tovább él.

Az e századi névanyagot vizsgálva összegyűjtötték még Reusel (Észak-Brabant) leggyakrabban használt neveit. A szerző a terheltséget illetően csak az első öt nevet vizsgálja, az 1821 és 1902 közötti évekből. Arra az eredményre jutott, hogy az eddig megszokott tíz „csúcstartó” név körében több változás is lezajlott. A jövevényneveket megint csak nem elemezzük, viszont érdekes módon a lista tartalmaz egy eddig nem olyan gyakori germán szentnevet. A *Ludovicus* (*Lodewijk*) VAN DER SCHAAR szerint már a XII. századtól egyre elterjedtebb (VAN DER SCHAAR 1993: 84). A nők leggyakoribb nevei ebben a században már kivétel nélkül egyházi nevek. Ebből a századból más gyűjtés sajnos nem áll a rendelkezésemre.

3.5. A XX. század első fele. — Ezt a századot érdemes két részre osztanunk, ugyanis annak körülbelül a derekán, de inkább a 70-es évek elejétől szembeötlő változás tapasztalható a névdivat terén. Az első vizsgálandó lista a 1927–47 között adott első

keresztneveket tekinti át Brakkensteinből (Gelderland). A számunkra most fontos nevek terheltségi százalékkal a következők: 2. *Wilhelm(us)* 9,3%; 3. *Hendrik(us)* 7,7%; 6. *Gerardus* 6,2%. A női nevek között ott találjuk a következőket: 3. *Wilhelmina* 6,5%; 5. *Hendrika* 5,5%; 7. *Geertruida* 4,8%. (EBELING 1993: 60.)

A másik adattár Groningen tartományból, Slochterenből való 1954-ből. A vezető tizenegy férfinév között ott találjuk ezt a hat (!) germán nevet: 2. *Hendrik* 10%; 4. *Gert* 5%; 6. *Harm* (< *Herman*) 3,2%; 7. *Arend* (< *Arnout*) 2,8%; 10. *Albert* (< *Adelbert*) 1,8% és *Roelf* (< *Rudolf*) 1,8%. A tizenegy leggyakoribb női név közül négy germán: 5. *Aaltje* (< *Adelheid*) 3,6%, 6. *Dirkje* 3%, 7. *Wilhelmina* 3%; 9. *Hendrika* 2,4%. (EBELING 1993: 60). Figyelemre méltó, hogy az *Aaltje* kivételével ezek e női nevek képzővel alakultak létező, és általában a leggyakrabban is adott férfinévekből (EBELING 1993: 61). A felsoroltakon végigtekintve láthatjuk, hogy e gyakorisági lista élbolyában szereplő germán nevek az előző századokkal összehasonlítva csak kis mértékben térnek el, s már sokszor leggyakoribbként felsorolt „nagy túlélők” a XX. században sem mellőzöttek.

Lássuk most már, hogy milyen következtetéseket vonhatunk le az elemzett tizenkét, az ország legkülönbözőbb részeiből származó gyakorisági listájának vizsgálatából: Kampen 1316–54; Heusden 1450–1500; Drenthe 1500 előtt; Franekeradeel 1511 és 1514; Ommeland 1553 és 1555; Sittard 1588–1623; Leeuwarden 1603–12; Kerkrade 1615–57; Edam-Volendam 1628–53, 1704–28, 1779–1803; Franekeradeel 1811–12; Reusel 1821–1902; Brakkenstein (Nijmegen) 1927–47; Slochteren 1954.

A tizenkét helyről, de tizenhárom mintavételből hatszáz év legmegterheltebb neveit végigtekintve a germán nevek részvételét illetően a következőket látjuk. Tizenkét mintavételben fordul elő a *Gerhard* alapalak. Tizenegyszer találjuk az elsők között a *Hendrik* nevet. Hét mintavétel tartalmazza a *Wilhelm*-et, hatban van jelen a *Diederik* és *Herman* vagy valamelyik alakváltozata. Öt listán van jelen az *Arnout*, a *Leonard* pedig három. A többi, fentebb említett germán név egyszer vagy kétszer fordul elő az ország bizonyos részein, egyes korszakokban. Nem túlzás tehát azt állítani, hogy a *Gerhard*, *Hendrik*, *Wilhelm*, *Diederik* és *Herman* nevek az ősi germán névadásnak a közelmúltig legnépszerűbb képviselői, amelyek századokon át igen kedveltek voltak. De miért éppen ezek a nevek fordulnak elő a legnagyobb arányban? A válasz nem könnyű. Ami a *Dirk*/*Diederik* és *Willem*, *Hendrik* neveket illeti, talán a holland grófi háznak köszönhető, ahol ez a név igen kedvelt volt. De azt már nehezebb megmagyarázni, hogy a *Willem* miért volt olyan gyakori Franciaországban és Angliában, hiszen nem volt olyan széles körben ismert szent, aki ezt a nevet viselte. S annak is mindenképpen van valami oka, hogy a grófi családokban és uralkodóházakban oly népszerű volt. Annyi bizonyos, hogy a név sokat veszített popularitásából azzal, hogy a későbbi uralkodók körében már nem volt olyan gyakori. A paraszti családokban még sokáig megtartotta népszerűségét, s erről a nagy számú ebből képzett családnév is tanúskodik. Érdemes annak is utánanézni, mi áll ezekről a nevekről VAN DER SCHAAR utónévkönyvében (2002). A *Gerhard* több szentnek is neve, nemcsak Hollandiában. A *Hendrik* mint uralkodók neve nagyon népszerű a német, francia és angol uralkodóházban, s főleg a arisztokrata körökben kedvelt. A *Wilhelm*/*Willem* először szentnévként terjedt el, majd számos uralkodó viselte ezt a nevet. A kormányzó Orániai Vilmos (Willen van Oranje), „a haza atyja” iránt érzett tisztelet sem közömbös tényező a név megőrződésében. A *Diederik* nevet németalföldi grófok

viselték, s már a kora középkorban igen kedvelt. Érdekes viszont a *Herman*, hiszen ez a név nem fordul elő az előző nevekhez hasonló gyakorisággal a felső társadalmi rétegben.

A források, amelyekben női nevek is találhatóak, a szokott módon jóval kisebb számúak, mind időben mind térben. Hat olyan gyakorisági listát említettem a fentiekben, amelyek női neveket is tartalmaznak: Sittard 1588–1623; Leeuwarden 1603–12; Kerkrade 1615–57; Edam-Volendam 1628–53, 1704–28, 1779–1803; Brakkenstein (Nijmegen) 1927–47; Slochteren 1954. A gyűjtések gyakorisági listáinak élén mindenütt ott van a *Geertruida*, négyszer pedig az *Adelheid*. Ez a két germán név a legkedveltebb a női nevek körében. Mindkét név szent neve is volt. Az *Adelheid* nevet viselte II. Rudolf lánya, aki híres volt jámborságáról és bölcsességéről.

1947-ben népszámlálás volt Hollandiában. Ennek adatai alapján GERRITZEN az ország minden tájáról származó 84000 személy első keresztnévét vizsgálta (a sokszor három-négyből). Ez a névanyag a megközelítőleg 1870-től 1947-ig terjedő időszak névadási szokásaira derít fényt. A doktori disszertáció a huszonöt leggyakoribb férfi és női nevet vizsgálja (egyébként 2714 női és 1999 férfinevet tartalmazott a mintavétel). A huszonöt férfinevből kilenc, alapalakot számolva hat germán eredetre vezethető vissza: 3. *Hendrik*, 5. *Willem*, 7. *Gerrit* (< *Gerard*), 12. *Dirk*, 13. *Hendrikus*, 14. *Wilhelmus*, 15. *Gerardus*, 19. *Albert*, 23. *Harm* (< *Herman*). A nők nevei között hat germánt találunk, bár ha itt sem számoljuk külön a változatokat, akkor négy a germán alapalakok száma: 6. *Wilhelmina*, 8. *Hendrika*, 11. *Aaltje* (< *Adelheid*), 16. *Geertruida*, 17. *Geertje* (< *Geertruida*), 25. *Hendrikje*. (GERRITZEN 1998: 8.) Ezek a nevek szintén igazolják az eddig olvasottakat. Tekintélyes részét képezik a névkincsnek. Ami talán kissé zavaró, hogy egyes alapalakok és azok kicsinyítő képzővel (-[t]je) képzett, latinus vagy rövidített formái külön névként szerepelnek. Ezek azonban valóban hivatalos nevek, s holland keresztnévállományban teljesen megszokottak. GERRITZEN alapalak szerinti gyakorisági mutatót is készített, amely azt tárja előnk, hogy a *Hendrik*, *Wilhelm*, *Gerard* stb. nevet és ezek alakváltozatait hányan kapták. A *Hendrik*-nek például a férfi- és női nevek körében összesen 110 változata él, s ezt a 84 000-ből 4770 személy viselte, a *Wilhelm*-nek 62 és 3467-en kapták (GERRITZEN 1998: 10).

A holland névadásban, névdivatban tehát – mint ahogy ez más népek esetében is – különbségek mutatkoznak az ország különböző területeit összehasonlítva, legalábbis a középkorban. Északon még jó ideig jelen vannak az eredeti germán és kisebb számban fríz nevek, amikor az ország déli részén ezeket felváltják a beáramló jövevénynevek (VAN DER SCHAAR 1953: 120). A különbségek hátterében lehet még, hogy az ország különböző helyein más és más szent tisztelete kapott hangsúlyt. GERRITZEN is utal a területi különbségekre mondván, hogy az is általános tapasztalat, hogy az ország nyugati részét mindig hamarabb áthatják az új divathullámok, mint más régiókat (GERRITZEN 1998: 6).

3.6. A XX. század második fele. — A 60-as években olyan nagymértékű változás játszódik le a névadásban, hogy az ezredforduló felé már hiába keresnénk az első tízben a germán neveket. Az internetes „toplistákon” jól nyomon követhető, hogy a jövevénynevek divatjának óriási hulláma járta a holland keresztnév-kincset. Joggal merül fel bennünk a párhuzamba állítás lehetősége a keresztnévesség felvételekor lejátszódott névhasználati módosulásokkal, hiszen a már megszokott, a névörökléssel egyhangúsodó, egyre

zártabbá váló névrendszer ismét idegen eredetű elemekkel bővül, s válik nyitottá. Igaz, a középkori és a XX. századi új áramlat kulturális, történelmi háttere más, s az sem kétséges, hogy míg az első többé-kevésbé kötelezővé tette a jövevénynevek választását, a pár évtizeddel ezelőtti a névadók saját döntésének eredménye.

Lássuk hát az 1993-as listavezetőket minden kommentár nélkül. Ebben az évben a fiúk legtöbbször a *Stefan, Michael, Mark, Tim, Peter, Tom, Jeroen, Martijn, Patrick, Robin, Kevin, Brian, Erik, Bas* és *Danny* nevet kapta, a lányoknál pedig az *Anna, Stefanie, Laura, Susan, Lotte, Nicole, Manon, Sanne, Daniëlle, Denise, Iris, Mandy, Jessica, Kim, Karin, Melanie* és *Rianne* volt a legnépszerűbb (EBELING 1993: 62). Egy 1975-ös alkmaari felmérés leggyakoribb nevei között még ott van *Wilhelmus, Wilhelmina* és *Geertruida*, de 1980-ban már nem találunk germán nevet, igaz, ez a két utóbbi nem országos felmérés. Érdekes még, hogy egy szintén 1975-ös almelo-i (Overijssel), csak a női névadást vizsgáló dolgozatban a kislányoknak adott legnépszerűbb nevek körében öt germán is van, igaz, a *Gesina* a *Geertruida* alakváltozata, de hivatalos név, külön névnek tekintendő. A másik három: *Henrdika, Wilhelmina* és *Aleida* (< *Adelheid*). Érdekes, hogy bár azt tapasztaltuk, az északi országrész jobban ragaszkodik a tradíciókhoz, mégis ennyi hagyományos névvel találkozunk ebben a régióban is. A lista kissé becsapós, ugyanis ezek a nevek általában holtversenyben állnak az olyan nevekkel, mint a *Nicole* és a *Nata(ch)ja* (EBELING 1993: 64).

1995-ben a NIPO (Holland Közvélemény-kutató Intézet) telefonos közvélemény-kutatást végzett a holland lakosság körében. Arra voltak kíváncsiak, hogy a szülők mi alapján választottak nevet gyermeküknek. Csak egy egyértelmű választ fogadott el az intézet. Így 1523 kislány és 1623 kisfiú nevének motivációját sikerült összegyűjteni az ország minden régiójából, és mindenféle társadalmi rétegből. A motivációk rangsorolását GERRITZEN végezte el. A huszonnyolcféle válaszlehetőség közül most csak azokat emelem ki, amelyek a legközvetlenebb módon kapcsolódnak a témánkhoz.

A motivációk gyakorisági ranglistájának 6. helyén áll a „külföldi név”, a 10-en a „holland név”, a 15. helyen végzett a „név jelentése”. Ami a 10. helyet illeti, ebben a csoportban találjuk a germán neveket is. A mai névadásra persze nem ez a legjellemzőbb, épp ezért előzi meg ezt kilenc más motiváció, olyanok, mint a jó hangzás, a különlegesség vagy hírességtől kölcsönzött név, nem is beszélve a külföldi név kategóriáról. (GERRITZEN 1998: 103.)

A XX. század közepéig azt láthattuk a forrásanyagban – már ahol adódott összehasonlítási lehetőség –, hogy az északi régió ragaszkodik a hagyományos, s ezen belül germán nevekhez. Nos, a XX. század végére ez a rend is megdőlni látszik, ugyanis a GERRITZEN által régiókra bontva is elemzett motivációs rangsor alapján az alábbiakat látjuk. A női nevek esetében a „holland név” választását a keleti és nyugati régióknak 1,9%-a tartja fontosnak, s csak a déli települések és a három nagyváros (Amszterdam, Rotterdam, Hága) után utolsóként végéz észak 1,4%-kal. Eszerint itt lenne a legkevésbé fontos a hagyományos név? Nincs ez másként a férfineveket tekintve sem! Az északi régió az utolsó 1,3%-kal, s kiugróan magas 5,6% a „holland név” választása Nyugat-Hollandiában, ahol a legnagyobb városok találhatóak. Csemegeként álljon itt néhány egészen friss adat a gyakorisági lista éléről 2001-ből, amikor is Hágában, Rotterdamban

és Utrechtben a *Mohammed* volt a leggyakoribb név, 2003-ban pedig már Amszterdamot illetően is ugyanez a meglepő statisztika látott napvilágot (l. Internet i. h.).

A fentiekből már világossá vált, hogy a kereszténység felvételével és az utóbbi évtizedekben hasonló típusú változás zajlott le a holland névadás történetében. Mindkét „fordulat” során megváltozott a divatos nevek eredete: idegen nevek kerültek a névkincsbe: a középkorban görög, latin és héber eredetűek, a 80-as és 90-es évektől pedig amerikaiak, angolok, franciák, skandinávok, törökök, arabok – és még sorolhatnánk.

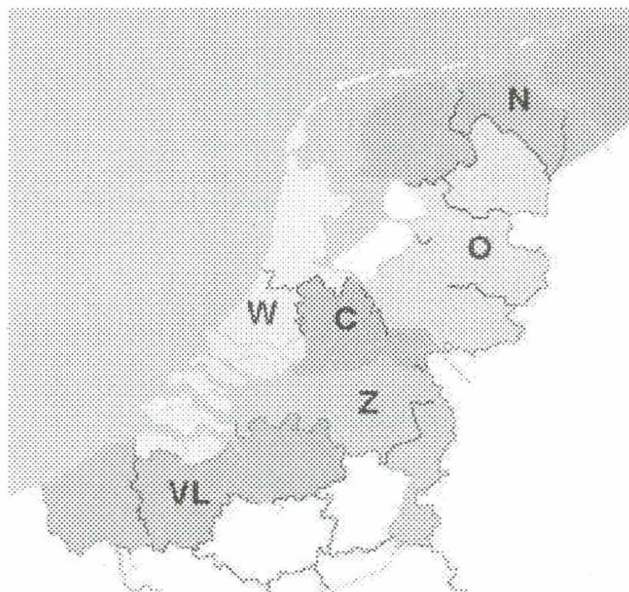
Hogy mégse álljanak mindenféle összehasonlítás nélkül a leírtak, vessünk néhány pillantást a HAJDÚ MIHÁLY által közölt német névtörténetre. A hollandról és a németről azt jegyzi meg, hogy „a személynevek kialakulása is hasonlatos a két nyelvben” (HAJDÚ 2003: 252). Olvashatjuk azt is, hogy a német nyelvterületen szintén sok a germán etimónú szentnév, de természetesen nem mindegyik egyezik meg a holland névanyaggal (*Adalbert, Henricus, Cunegunda*). 1400 körül is hasonló a legtöbbször használt nevek között a germán nevek aránya, sőt maguk a nevek is sok egyezést mutatnak (*Heinrich, Konrad, Dietrich, Albert, Ludwig, Bernhard* stb.) A XVI–XVII. században is sok hasonlóságot fedezhetünk fel a gyakori német és holland nevekben (*Hermann, Wilhelm, Ludwig, Bernhard*), de a holland névanyag leggyakoribb férfinévei közül hiányzik például a *Burkhard, Ulrich, Betrhold*, a női nevek közül pedig a *Bertha* nem gyakori a holland névkincsben. Az 1900-ban legkedveltebb nő- és férfinévek is sok hasonlóságot mutatnak, s abban is hasonló fejlődés látszik, hogy az 1960-as évek után közölt gyakorisági listákon csak egy-két germán név szerepel, s 2000-ben már szintén csak jövevényneveket találunk az egész Németországra vonatkozó névlistán. (HAJDÚ 2003: 239.)

4. Tudjuk, a társadalmi hovatartozás jelentős hatással van a névválasztásra, arról azonban nem számolhatok be, hogy a fenti vagy más mintavételek alapján mélyreható kutatást végeztek volna e terén a holland névtanósok. Csupán néhány, egymástól független kijelentés olvasható egy-egy vizsgálatban. Bár 1963-ban volt egy olyan néprajzi tanácskozás, amelynek az egyik kérdése a csöppet sem szegénylős holland szellemben fogalmaztatott meg: a „Meg tudjuk-e mondani egy gyermek neve alapján, mennyit keres az apja?” kérdés elhangzása óta sem jelent meg erről a kérdéstről tanulmány. Az éppen csak említett doktori dolgozat, amely az alkmaari születési anyakönyveket dolgozza fel 1965-ből és 1981-ből, egy olyan kérdést is felvett a vizsgálódási pontok közé, hogy mi a szülők foglalkozása. Számunkra csak egy végkövetkeztetés fontos. Főleg magasabb társadalmi státusú szülők választanak gyermekeiknek hagyományos nevet, tehát germánt, vagy más, már hosszú idő óta a névkincs részét képező jövevénynevet (DAMSTRA 1987: 35). DOREEN GERRITZEN (Amszterdam, Meertens Intézet) szóbeli közlése is ezt az eredményt igazolja.

A XX. századot megelőző korokban gyakori germán nevek fennmaradásának is bizonyos társadalmi rétegek állnak a hátterében, amint azt már fentebb említettem. Elősegíthették ezt a megőrződést a gazdag, befolyásos személyiségek, vagy az uralkodóház és környezetének tagjai (*Dirk, Willem, Hendrik* stb.), germán nevű szentek (*Geertruida, Hubertus, Leonard* stb.). MEERTENS szerint mindez azzal van összefüggésben, hogy a nemesség, és a köreiből kikerülő papság nem törekedett a bibliai, martirológiumi nevek használatára. Sokkal inkább élt ezekben a körökben – már a nagyon korai időktől – az a

szokás, hogy a nemzetségről nemzetségre öröklődő neveket életben tartásák (Voornamen 2002: 14).

Térkép: régiók és tartományok Hollandiában (www.keesn.nl/names)

- C Hollandia középső része:
Utrecht tartomány és
Gelderland déli része
- N Észak: Friesland,
Groningen
- O Kelet: Drente, Overijssel,
és Gelderland keleti
része
- W Nyugat: Zeeland, Észak-
Hollandia és Dél-
Hollandia tartomány
- Z Dél: Észak-Brabant és
Limburg
- VL Flandria

Irodalom:

- EBELING, R.A. 1993. *Voor- en familienamen in Nederland. Geschiedenis, verpreiding, vorm en gebruik*. Centraal Bureau voor Genealogie, Groningen 's-Gravenhage.
- BAÁN KÁLMÁN 1944. *Ősi magyar személynevek*. Budapest.
- DAMSTRA, R. 1987. *Zogenaamd zogeheten. Voornamen in het dagelijks leven*. Uitgeverij BZZTôH, 's-Gravenhage
- GERRIZTEN, DOREEN 1998. *Voornamen. Onderzoek naar een aantal aspecten van naamgeving in Nederland*. Doktori értekezés, Amszterdam
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- INTERNET = www.voornamelijk.nl
- KÁLMÁN BÉLA 1989. *A nevek világa*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- MOEL, C. J. DE 1975. *Doopnaamgeving in Edam-Volendam in de 17e en 18e eeuw*. In: *Bijdragen en Mededelingen van de Commissie voor Naamkunde en Nederzettingsgeschiedenis van de koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam XXIX*. 5–18.
- SCHAAR, JOHANNES VAN DER 1953. *Uit de wordingsgeschiedenis der Hollandse doopen familienamen*. Van Gorcum & Comp. N.V., Assen.
- WAL, MARIJKE VAN DER 1992. *Geschiedenis van het Nederlands*. Uitgeverij Het Spectrum B.V., Utrecht.

DÚRÓ ERZSÉBET

ADALÉKOK A HELYNÉVI EREDETŰ CSALÁDNEVEK KIALAKULÁSÁHOZ — A GUTKELED NEMZETSÉG SZÓLÁTMONOSTORI ÁGÁNAK CSALÁDNEVEI

A családnevek kialakulásának körülményeiről és idejéről korábban már többen is véleményt mondtak (MELICH 1943, BENKŐ 1949, MIKESY 1959, FEHÉRTÓI 1969, MEZŐ 1970 és mások, legutóbb HAJDÚ 2003: 733–40), kiemelve, hogy a magyar családnevek létrejöttében több tényező is közrejátszott (pl. hivatalos írásbeliség, vagy az öröklődésének fontossága, nyugati hatás stb.), az öröklődő kételemű nevek kialakulásának idejeként pedig a XIII. század második fele és a XVII. század közé eső időszakot jelölték meg.

Általános az a vélekedés, hogy a nemesség körében a jobbgyságot megelőzve kezdtek megjelenni a családnevek, bár ez a különbség nem olyan nagy, mint korábban hitték, továbbá hogy a nemesi családok nagy része elsősorban (de nem kizárólagosan) valamelyik birtokáról kapta megkülönböztető nevét (FEHÉRTÓI 1969: 25–6, 31; HAJDÚ 2003: 740). A megkülönböztető név FEHÉRTÓINÁL az egyelemű nevek mellett megjelenő, a személy pontosabb azonosítására szolgáló átmeneti névelemet jelenti, amelyeket a családnevek előzményeinek tarthatunk (1969: 5).

FEHÉRTÓI KATALIN a XIV. század magyar megkülönböztető neveit vizsgáló munkájában csak azokat a neveket vette számba, amelyek magyar névadást tükröznek, és *dictus*-szal vagy anélkül kapcsolódnak az egyelemű névhez a *filius* és a *de* szócska felhasználása nélkül. Ez utóbbiakat, mivel nem magyaros formák, nem vizsgálta (i. h.). Szerinte „a latinos forma: »egyelemű név + *de* + helynév« akármilyen következetes használata sem jelentheti még a családnév kialakulását. Magyar családnévnek csak a magyaros formában leírt, tehát *-i* helynévképzővel ellátott kételemű nevet lehet tekinteni” (1969: 33).

HAJDÚ MIHÁLY ezzel szemben ezeket az átmeneti névformákat is családnévnek tartja, szerinte „a XIV. század első felében, az Anjou-ház megerősödésével folyamatosan, de leginkább 1310 és 1320 között általánossá vált a családnévviselés (kiemelés tőlem!), csak a följegyzése ingadozott és történt különböző, a latin oklevelek írásgyakorlatának mintájára »filius«, »dictus«, »alio nomine«, »vulgo«, »vulgariter«, »nuncupatum«, »de« + helynév stb. közbe- vagy melléírásával” (2003: 738). Mindezt olyan helynevekkel támasztja alá, amelyek a magyaros formát őrzik a korból (pl. 1319: *Inakfiapeturfelde*, 1353: *Egrimihalhaza* stb). Nem tesz különbséget az átmeneti megkülönböztető névelemek és a családnevek között, pedig a XIV. század első felében ezek a névelemek még rendkívül változékonyak, több névelem is élhet egyszerre egymás mellett (vö. ENGEL 1998: 16). Az kevésbé valószínű, hogy ezek a névelemek „általános érvénnyel” már családnévnek tekinthetők lennének, de kétségtelen, hogy rejthetnek már családnevet, a század második felében mindenképpen (vö. FEHÉRTÓI 1969: 33–5).

HAJDÚ a fenti következtetésre ENGEL archontológiai munkája (1996) nyomán jutott, ahol az 1301 és 1457 közötti magyarországi méltóságviselők (nádorok, erdélyi vajdák) névsorát tanulmányozva legtöbbjükénél már családnevet talált (2003: 738). ENGEL műve azonban családnévvizsgálatokhoz nem használható, nemcsak azért, mert adatai

nem betűhívek, fordítások (ezt HAJDÚ is említi), hanem azért is, mert a szerző a személyek könnyebb azonosítása és a mutatóban való visszakereshetőség érdekében maga alkotott ún. „standard családneveket”, úgy, hogy a forrásokban leggyakrabban szereplő nevet emelte ki, emellett fontosnak tartotta, hogy a család tagjai ugyanazon a néven szerepeljenek még akkor is, ha valójában az apa és a fiú neve az oklevelekben eltért egymástól (l. pl. *Csőr* Tamás fia *Gönyűi* János vagy a Druget család esetét, ez utóbbiakat a XV. században kizárólag *Homonnai* néven említették). A történeti irodalomban általánosan elfogadott neveket is meghagyta, még ha ezek egyébként a korban nem használt, önkényes nevek is, mint például a *Lackfi*, amelyről „kevesen tudják, ... hogy a család egyetlen tagját sem nevezték így” (ENGEL 1996. I. XXX; II. 5). Ha családnévvizsgálathoz közvetlenül nem is, de egy-egy családra vonatkozó névadatok összegyűjtésére nagyon jól használható a könyv, a jelzetek alapján könnyen visszakereshetők az okleveles adatok, amelyek alapján tanulmányozhatjuk a XIV–XV. századi kételemű neveket.

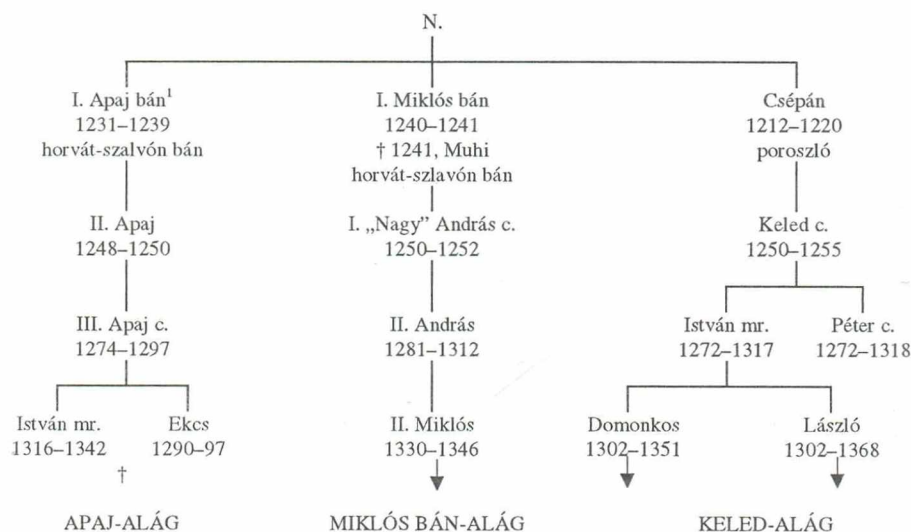
Visszatérve a latinos névformák kérdésére, ezen belül is főként a „*de* + helynév” szerkezetűekre, FEHÉRTÓIVAL szemben úgy vélem, hogy ezeket a névelemeket mindenképpen érdemes bevonni a XIV. századi megkülönböztető nevek vizsgálatába mint átmeneti névalakulatokat, mert e névelemek magyar megfelelői általánosak voltak a korban, meglétüket a helynévi eredetű családneveink nagy száma igazolja a későbbi korokból, továbbá emellett szólnak a „*de Kenezy*” típusú neveink is. Közöttük már biztosan vannak valódi családnevek is, annak ellenére, hogy a korabeli latinos írásgyakorlat miatt magyaros formában soha nem jelennek meg korai forrásainkban. A kérdést az öröklődés tényének bizonyítása döntheti el.

ENGEL PÁL szerint „a személynévhez *de* prepozícióval kapcsolt birtoknév ... pusztán arra a helyre utal, ahol a nemesnek háza van, amelyben lakik, és így megkülönböztető funkciója csupán alkalmi és viszonylagos. Ha ugyanazon család tagjainak több birtokuk és lakóhelyük (!) van, akkor több »családnevet« is használnak egy időben” (ENGEL 1998: 16). Ezt a megállapítást elfogadva, egy-egy helynévi megkülönböztető elem vizsgálata során a következő kérdésekre kell választ keresnünk: 1. A lakóhely változásával szükségszerűen együtt járt-e a megkülönböztető név változása is, vagy az ősi birtok neve maradhatott a végleges? 2. Előfordult-e, hogy a helynévi megkülönböztető elem nem a lakóhely volt, hanem valamelyik másik birtok? 3. Meghatározható-e pontosan az öröklődés idejének kezdete a források alapján? E kérdések eldöntéséhez a névtanuk mindenek előtt a genealógiát kell segítségül hívnia, mert enélkül az öröklődésnek mint a családnevek legfontosabb alaptulajdonságának vizsgálata elképzelhetetlen (erre l. FEHÉRTÓI 1975, FALLENBÜCHL 1991).

Munkámban egy tágabb értelemben vett nemesi család, a **Gutkeled** (ENGELNÉL Gútkeled – 1996. II. 88) **nemzetségbeli szőlátmonostori ág** családneveinek kialakulását és megszilárdulását kísérem végig okleveles adatok alapján, és e példák segítségével próbálom a helynévi eredetű nemesi családnevek kialakulását megvilágítani. A *nemesi család* fogalmat a történettudományból vett terminológia alapján itt nem a mai értelemben használom. E fogalom magában foglalja mindazok közösségét, akik egy közös őstől eredő, tehát vérszerinti rokonok és emellett osztályos atyafiak, így tehát a fogalom a családok egész sorát is jelentheti (vö. FÜGEDI 1999: 6–10 – FÜGEDI a nem túl szerencsés *klán* megnevezést használja).

Nemrég sikerült feltárnom egy középkori nemesi família eredetét és összeállítani e család genealógiáját a XIV. századtól a XVII. század eleji kihalásukig (l. a XIV. század közepéig KARÁCSONYI 1900–1901: 507–35, ECKHART 1911: 35–8; a XV. századig N. FODOR 2000: 93–107, ENGEL 2001). A vizsgált család a Gutkeled nemzetségből eredő számos (a történészek szerint 20–30) köznemesi család egyike, amely nem vonult be a történeti köztudatba, mint például a Báthoryak vagy Gúti Országok, de mikrotörténeti tanulmányozásával nemcsak a korabeli köznemesség sajátos életébe nyerhetünk bepillantást, hanem a család megkülönböztető neveinek vizsgálatával vélhetően a családnevek kialakulásáról alkotott képünket is árnyaltabbá tehetjük.

A Gutkeledék egyik fő fészke már a XI–XII. század fordulójától a Nyírség volt, ahol a nemzetség több tagja is kapott nagyobb birtokokat, és alapított itt nemzetségi monastorokat: Sárvárt, Egyedmonostort és Szólátmonostort (vö. KARÁCSONYI 1900–1901: 473). Ez utóbbi falu birtokosai a XIV. században az általunk vizsgált „klán” tagjai voltak, ők alapították az itteni monostort feltehetően a XIII. század elején (N. FODOR 2000: 98). E századtól ismerjük név szerint a szólátmonostori ág tagjait. A család egyszerűsített (csak a fontosabb személyeket tartalmazó) XIII–XIV. századi genealógiáját az 1. tábla szemlélteti. (Az évszámok a személyek okleveles említéseit jelentik.)

1. tábla: A Gutkeled nembeli szólátmonostori ág XIII–XIV. századi genealógiája (részlet)

¹ Apaj bánt ECKHART (1911: 38) és N. FODOR (2000: 99) Miklós bán fiának tartja, mert egy későbbi birtokperben a rokonok így említik (1376: Dl. 96795), mégis valószínűbbnek látszik ENGEL (2001) elgondolása, mert Apajt a horvát-szalvón báni méltóságban Miklós követte, akiben apja helyett inkább a testvérét feltételezzük.

A szolátmonostori ág három alágra bomlott a XIII. század első felében, melyek közül a legmagasabbra az **Apaj-alág** jutott. Birtokai az ország egymástól jelentős távolságra lévő részén feküdtek. Apaj fia István mesternek négy falva fektet a Nyírségben: (*Szólát*)*monostor* (ma puszta Debrecen határában), *Anarcs*, *Benk*, *Mogyorós* (ma Tisza-mogyorós, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) és *Himes* (ma Balmazújváros része, Hajdú-Bihar m.). Ezeken kívül jelentős földeket bírt a szlavóniai Körös vármegyében *Keresztúr* központtal, ahol a XIII. század második felében, a tatárjárás után valószínűleg II. Apaj várat is építtetett, melyhez a környékbeli falvakon kívül egy négy faluból álló birtoktömb is tartozott a közeli Somogyban.

A második alágra **Miklós bán** utódai tartoztak, nekik a Nyírségben és Zemplénben voltak jószágai: a szabolcsi *Kékcse*, *Báka* (ma Szabolcsbáka) és *Csetér* (ma puszta Tisza-mogyorós határában), valamint a zempléni *Bacska* (ma Bačka, Szlovákia) és *Buró* (ma puszta Bacska mellett), melyek közül kétségtelenül a legjelentősebb a leleszi konventtel szomszédos Bacska volt, amelyről aztán később nevüket vették.

A **Keled-alágnak** öröklött birtoka volt Zemplénben *Cigánd*, Biharban *Monostor*, melyet egy ideig közösen bírt az Apaj-ággal, Szabolcsban pedig *Berencs* (ma Rétközberencs), *Kenéz* (ma Újkenéz) és *Ladány* (ma Mezőladány része) (N. FODOR 2000: 100–3).

Az aláágak névadó települései ezek közül a birtokok közül kerültek ki a XIV. században. A továbbiakban nézzük meg, hogy a szolátmonostori ág egyes tagjai hogyan jelennek meg forrásainkban! Az adatok ismeretében elmondhatjuk, hogy olyan névvel már a XIII. század első felében sem találkozunk, amelyhez ne tartozna valamilyen pontosító megkülönböztető, körülíró elem, általában apanév és/vagy nemzetségnév. Az úri nemzetségek nemzetségnévvel történő körülírása a XIII. század elején bontakozott ki, amely azonban a következő század első évtizedében általános érvénnyel eltűnt az oklevelekből, helyébe a ragadványnévvel vagy a birtokok nevével történő megkülönböztetés került, amellyel pontosabban el lehetett különíteni a nemesi családokat és a nemzetségek egyes ágait egymástól (HAJDÚ 2003: 738–40). A vizsgált ág esetében a nemzetségnévvel történő azonosításra főként a század végéről találunk példát: 1290/1342: comes Apoy filius Apoy et Ekch filius ipsius *de genere Guthkeled* (Z. II. 32); 1297: comes Apay filius Apay *de genere Guthkeled*, Andream filium Andree [...] *de genere Guthkeled* (Z. I. 85); 1299: Comes Petrus filius Keled pro se et Stephano fratre suo [...] *de genere Guthkelad* (!) (Z. I. 96). Az utolsó adatunk erre a körülíró formára 1305-ből maradt fenn: Petrus et Stephanus filii Keled *de genere Guthkeled* (Z. I. 110). A szolátmonostori ág esetében a nemzetségnév ezt követően többé nem jelenik meg azonosító funkcióban.

A személyek pontosítása a XIII. századtól kezdve leggyakrabban apanévvel történt (HAJDÚ 2003: 737). E típus a nemesi családok szempontjából fontos birtokjogi szereppel bírt, mert az utódok a birtokszerző ős nevével jelezték az öröklött jószágokhoz való jogukat. A *filius*-os alak esetünkben is számtalanszor előkerül (pl. 1252: *Andreae Comitiss filii quondam Nicolai Bani* [F. IV/2. 140]; 1255: *Keled comite filio chepani* [Z. I. 8]; 1280 k.: *comitis Petri et Stephani filiorum Cleti* [Z. I. 72]; 1293: *Petro filio Keled, Andrea filio Andree et Echke filio Opoy* [Z. I. 80], *comes Hopoy filius Opoy* [Z. I. 81]; 1293 k.: *Petrus et Stephanus comites filii Keled* [Z. I. 82]; 1309: *comes Petrus filius*

Keled [Z. I. 122]; stb.), és a későbbi századok során is megmarad a helynévi megkülönböztető elem mellett, családnév azonban nem alakul belőle.

Ezek után vizsgáljuk meg a három alág XIV–XV. századi megkülönböztető neveit! Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a vizsgálat tárgyát képező alágak történetéről bőséges forrásanyag maradt ránk (főként a XIV. századból) a Vay család berkeszi levéltárában (OL. DI. 96042–96970), ezen kívül a forráskiadványokban is számos utalást találunk a család tagjaira. A feldolgozás terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy a mintegy négyszáz oklevél (és ennél is több adat) mindegyikét ismertessük, ezek közül erősen szelektálva mutatom be a szolátmonostori ág megkülönböztető neveit és családneveinek kialakulását.

Az Apaj-alág utolsó tagja, István mester 1342-ben hunyt el utódok nélkül. Életében a forrásokban rendszerint az apja nevével különböztették meg: *mgr. Stephanus filius Apay* (1318: DI. 96066); *Steph. f. Opey* (1325: DI. 96120); *mgr. Steph. f. Opoy* (1327: AOKI. XI. 485; 1329: DI. 96148); *Steph. f. Apoy* (1337: DI. 96191); stb. Esetében a ritka keresztnév elegendő volt az azonosításhoz. Csupán élete utolsó évében nevezték a Dráván túli várbirtok nevével *Keresztúri*-nak: magister Stephanus filius Apoy *de Kerezturn* (Z. II. 31). E névvel illetik halála után is őt és leánytestvérét, amikor az oldalági rokonok az örökségért pert indítanak (1343: *Stephani de Apeykerestur* [DI. 96230, közli: ECKHART 1911: 36]; 1346: *de Kerezthur* [DI. 68051]; 1349: *de Kerustur ~ Kerezthwr ~ Kerezturn* [Kállay I. 987, 996; DI. 96306]; stb.), tehát legtöbbször a szlavóniai Keresztúr birtokhoz kötötték a családot, még akkor is, amikor a leányági rokonok (az Orosiak és a Debreceni Dózsák) az elhunyt szabolcsi birtokaiból kérik a leánynegyedet az oldalági örökösöktől. Ennek a magyarázatát feltehetően a várak fontosságában kereshetjük a korabeli Magyarországon.

Mindössze egy alkalommal kerül elő a *Monostori* megkülönböztető elem (1350: *de Monustor* – DI. 96309). István mester nyírségi birtokainak központja Monostor lehetett, erre utal, hogy 1325-ben Szolátmonostor keleti feléért cserébe Berencs birtokot adja Keled fiainak, így az egész birtok az ő kezébe került. István mester ragaszkodása nem véletlen ehhez a faluhoz, mert a monostor miatt ez értékesebb volt, mint Berencs. Szabolcsi szereplését forrásaink szintén e birtokhoz kötik: 1325-ben részt vett a szomszédos Mihálylaka (ma Alsójózsza, Debrecen része) új urának beiktatásán, 1335-ben pedig Egyházasmacs (ma Nagymacs) szomszédosaként, 1336-ban pedig monostori nemesként említik (vö. N. FODOR 2000: 101; 1336: Z. I. 484).

Az Apaj-alág esetében a ritka keresztnév sokáig nem tette szükségessé más megkülönböztető elem használatát. A család korai kihalása miatt valódi családnév nem alakulhatott ki, hacsak az (*Apaj*)*keresztúri* név következetes használatát nem tekintjük annak.

A Miklós bán-alág első megkülönböztető nevét legfontosabb birtokáról, Bacskáról kapta. Miklós unokáját, Andrást 1312-ben nevezik először *Bacskai*-nak: *Andreas de Batka* (ϣ: *Backa* – Z. I. 121), a család tagjai ettől kezdve kizárólag ezen a néven szerepelnek a forrásokban, a többi birtok neve e században soha nem kerül elő megkülönböztető elemként, sőt ez a névelem nem marad el a *filius*-os alak mellől sem (pl. 1330:

Nicolaus filius Andree de Bachka, Nycolao et Ladizlao filys Andree de Bachka [Z. I. 343, 344, 346]; 1357: magistro Nicolao filio Andree de Bachka [Z. III. 72]). A *Nicolaum de Bachka ~ Bochka* (1329: Z. I. 334; 1335: Z. I. 466; 1337: Z. I. 521) és *Ladislaus de Baccha* (1330: Z. I. 355) nevekben pedig a megkülönböztető elem önmagában elegendő az azonosításhoz, és mivel testvérek viselik ugyanabban az időben, nyugodtan tekinthető családnévnek, annak ellenére, hogy magyar alakban nem szerepel a név.

Az Apaj-ág kihalása után jelentősen megváltoztak a család birtokviszonyai, ugyanis a Keled-alággal vívott per során (1346 végén) sikerült az Apaj-örökség mintegy kétharmadát megszerezniük, benne a Dráván túli uradalmat az apajkeresztúri várral és a somogyi falvakkal együtt, csupán a jóval kisebb értékű nyírségi birtokokat (Monostort, Anarcsot, Mogyoróst, Benket és Himest) kapták meg Keled unokái. Hamarosan a Bacsakaiak beköltöztek az apajkeresztúri várba, a Keled-alág is elfoglalta a szabolcsi falvakat (Himes kivételével, mert erre a Debreceni Dózsák tették rá a kezüket leánynegyed címen), a kedélyek azonban nem csitultak, mert a per kimenetele mindkét család számára vitatható volt. A Bacsakaiak közül egyesek vitatták a Keledok rokonságát az Apaj-alággal, Keled unokái pedig azt sérelmezték, hogy túlságosan keveset kaptak az örökségből. Ezek után még három évtizedig folyt a viszály a két család között, aminek az eredménye az lett, hogy a Bacsakaiak átköltöztek a Dráván túli birtokaikra, és 1379-ben végleg lemondtak az öröklött nyírségi és zempléni birtokaikról, köztük a névadó Bacska faluról is a Keled-alág javára (N. FODOR 2000: 103).

A történet itt válik a névtan szempontjából is érdekessé. A Bacsakaiak átköltözése a XIV. század közepére, 1346 és 1360 közé tehető. Azt várnánk, hogy a lakóhely megváltozásával az új, jóval jelentősebb birtok neve lesz a család megkülönböztető neve, ehelyett néhány kivételtől eltekintve öröklődik a *Bacsikai* (~ *Bacska* ~ *Bocsikai* ~ *Bocska*) név: 1367: And. de *Bochka* (DI. 96426); 1370: Joh., Pet. et Steph. f. Nic-i de *Bachka* (DI. 96795); 1376: Joh., Steph. et Pet. de *Bachka* (DI. 96795); 1381: Nic. de *Bachky* (!) (DI. 96558), Joh. f. Nic-i de *Bogka* (!) (DI. 96572); 1388: mgr. Pet. f. Nic-i de *Bachka* (DI. 96616); 1393: Anna filia Andree de *Bachka* (DI. 96716); 1412: *Bochka*-i István fia: Appoy (Zs. III. 2130); 1415: *Bozka*-i (!) Péter fia: István (Zs. V. 81), *Bachka* Miklós és János (Zs. V. 1270); 1416: *Bachka*-i Apay és felesége: Apolyna (Zs. V. 1440); stb.

Az új birtok nevével történő azonosítás csupán néhány esetben fordul elő: Johannes, Stephanus et Petrus filii Nicolai de *Kerezthur* (1391: DI. 96646); *Apaykerezthur*-i János fia: István zágrábi egyházmegyei klerikus (1411: Zs. III. 920); *Razyna*-i Apay (1414: Zs. IV. 2700). (Mindhárom név ugyanarra a helyre, az apajkeresztúri vagy másképpen raszinjakeresztúri várra utal. Vö. ENGEL 1996. I. 267). Néhány esetben háromelemű név jelöli a család egyes tagjait: *Razynakyrizthvr*-i *Bochka* (*dictus*) Péter fia: István, *Bochka* (*dictus*) István (*de eadem*) fiai: Apay és György (1411: Zs. III. 1121); *Razinakerezthvr*-i *Bachka* (*dictus*) János fia: Miklós mester, strenneus miles (1412: Zs. III. 1700); *Razyna*-i *Bachka* (*dictus*) János fia: Miklós mester (1415: Zs. V. 139); pro magistro Nicolao filio Johannis dicti *Bachka* (*Bodchka*) de *Raszina* (1415: Zs. V. 210). Ezek a példák megerősítik FEHÉRTÓI KATALINNAK azt a megállapítását, hogy „azok a személyek, akiknél a megkülönböztető elem nyilvánvalóan helynév, de ezt még egy »de + helynév« elem is követi, valószínűleg az előző lakó- vagy származási helyükről kapták a megkülönböztető második elemet, a harmadik elem pedig a feljegy-

zés idejére vonatkozó lakhelyüket jelentheti” (FEHÉRTÓI 1969: 13), ez pedig már a kettős családnevek és a nemesi előnevek kérdésköréhez vezet, mellyel most nem kívánok foglalkozni.

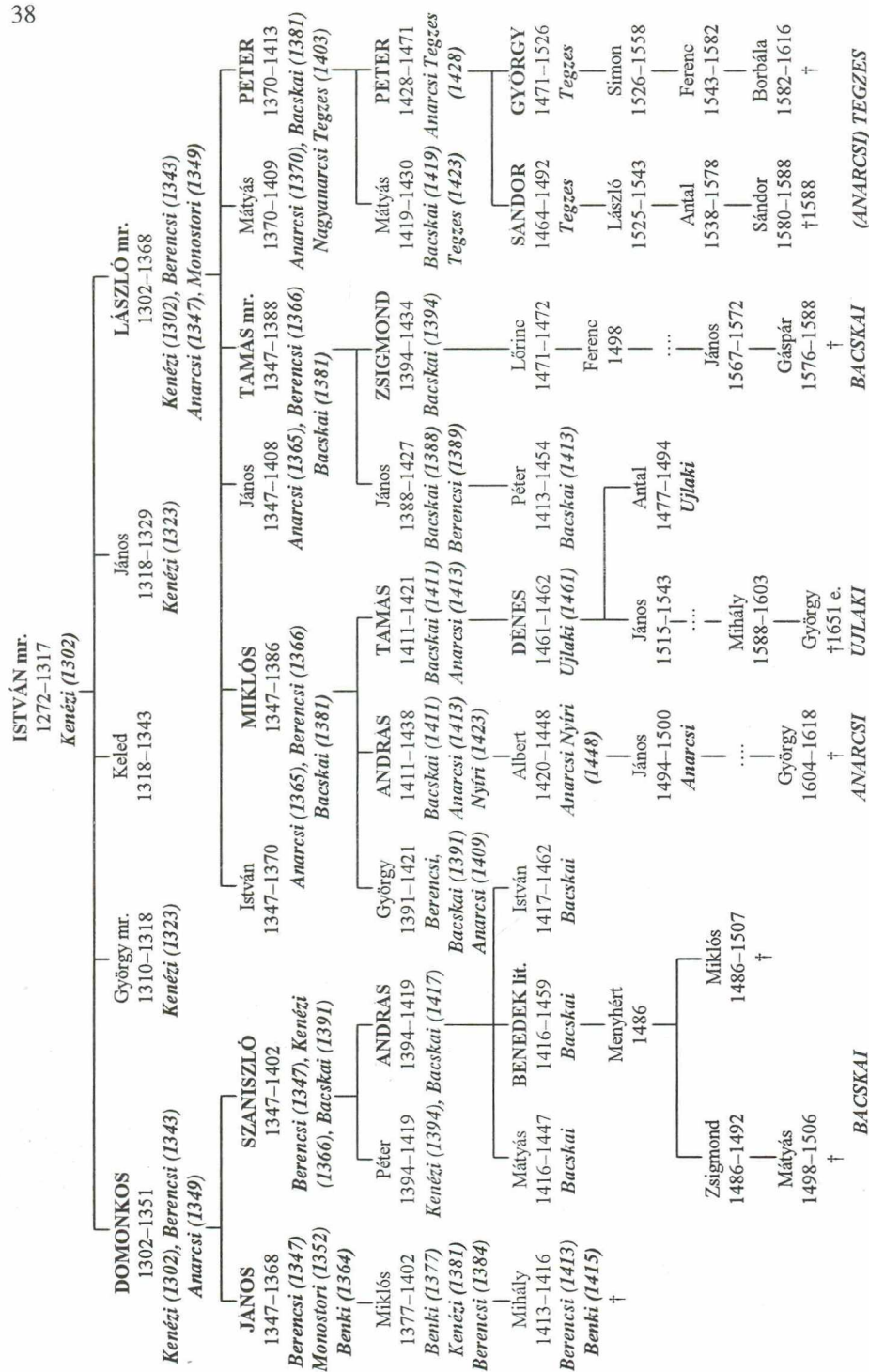
Érdekes kérdés a *de* szócska (az *-i* képző) elmaradása a *dictus*-os nevekből (pl. 1411 és 1415: *Bachka (dictus)* János fia: Miklós mester – Zs. III. 1121, V. 140, a többbit l. fenn). FEHÉRTÓI példaanyagában is találhatunk ilyen eseteket, pl. 1376: *Dominicus dictus Zalouk* de Kerechen, 1390: *Thomam dictum Patolch* de Vayoncha stb. (i. h.). A pusztá, *-i* képző nélküli helynevek esetében nehéz eldönteni, hogy hogyan jöttek létre. KÁLMÁN BÉLA szerint ez a típus a latin írásgyakorlat terméke, amely a latin formákból kontaminációval jött létre (KÁLMÁN 1975: 453–6). Sokszor azt is nehéz eldönteni, hogy helynév vagy régi magyar személynév a családnév alapja, néhányszor elképzelhető az íráshiba is (HAJDÚ 2003: 796). Vizsgált nevünk esetében elfogadható magyarázat lehet, hogy az átköltözés megszakította a tényleges kapcsolatot a korábbi birtok-, illetőleg lakóhellyel, így a névadás alapja, indítéka szűnt meg, a névhasználók számára az ismeretlen távoli falu nevéből keletkezett ragadványnév önmaga bírt azonosító erővel, melyet az oklevélíró a *dictus*-os és az *-i* képző (lat. *de*) nélküli alakkal jelenített meg. Nem véletlen, hogy ez a névforma csak az áttelepedés után mintegy fél évszázaddal tűnik fel.

A *Bacsikai* családnév kialakulása és megszilárdulása tehát nagyon jól adatolható a forrásokban. Miklós bán unokája, András ismereteink szerint 1312-ben kapja először ezt a nevet, amelyet ettől kezdve a későbbi nemzedékek az áttelepedés után is – néhány kivételtől eltekintve – következetesen használnak. E név kapcsán nyugodtan elmondhatjuk, hogy már a XIV. század első felében családnévnek tekinthető, annak ellenére, hogy soha nem jelenik meg magyaros formában, *dictus*-szal is csak a XV. század elején.

Nemcsak a családnév korai öröklődése szembetűnő a Miklós bán-alágban, hanem az Apaj-alág ritka keresztnévének késői felbukkanása is, amely az alág birtokainak megszerzése után az irántuk való tiszteletből vagy a birtokjog kifejezése céljából két családtag, István fia **Apaj** (eml. 1396–1412) és János fia Miklós unokája, **Apaj** (eml. 1449 és 1461 között – ENGEL 2001) nevében öröklődik.

A **Keled-alág** átmeneti névformái és családnevei a Bacsakaiaktól teljesen eltérő módon alakultak. Egyrészt a terjedelmes családfa, másrészt a névadó birtokok egymás közti cseréje nehezíti az alág XIV–XV. századi neveinek vizsgálatát. (Keled fia István utódainak genealógiáját a 2. tábla szemlélteti a fontosabb személyek megnevezésével.)

Az alág öröklött és szerzett birtokainak központja a XIV. század elején Kenéz volt, feltehetően itt volt a család kúriája már a XIII. században is. Első adatolható megkülönböztető nevük **1302**-ből maradt fenn (Z. I. 106), ekkor említik Keled fia Istvánt és fiait, Domonkost és Lászlót *Kenézi-ként* (*de Kenes*), 1323-ban pedig István másik két fia, György és János szerepelnek e néven (*de Kenes*) (NÉMETH 1997: 106). A család – mint láttuk – 1325-ben Apaj fia István mestertől megkapta Berencs birtokot, két év múlva István fia László egy birtokpernél tanúskodik, ahol már erről a birtokáról azonosítják (*Ladislauus filius Stephani de Berench* – Z. I. 327). Tudjuk, hogy László kúriát építtetett Berencsen, ugyanis halála után egy birtokosztály alkalmával (1370-ben) azt említik, hogy egyik fia, István a falunak azt a részét kapta, ahol **apja telke** volt található (Dl. 96459).

2. tábla: A Gutkeled nemzetség szőlátmonostori ágának XIV–XVII. századi genealógiája (részlet)

Lászlót legközelebb 1343-ban említik Berencsi-ként, ettől kezdve a század végéig ez lesz az egyik leggyakoribb (de nem kizárólagos) megkülönböztető neve a családnak, azonban nem válik családnévvé, mert a Berencsiek rövidesen jelentősebb birtokokra tesznek szert, ahová lakóhelyüket is áthelyezik. Ilyen például az Apaj-birtokok közül Anarcs, melynek megszerzése után, 1347-ben már *Anarcsi*-nak nevezik a családot (Dl. 96285). A források szerint korábban ezt a birtokot is együtt bírta az Apaj-alággal, erről tanúskodik egy 1317-es oklevél, ahol Keled fia Péter *Anarcsi*-ként tűnik fel (*Petrus filius Keled de aedem Onorch* – Z. I. 154).

A század közepétől e két név egymás mellett él néhány évtizedig. Mellettük néhányszor a *Monostori* név is feltűnik László és Domonkos fia János nevében (1349: Dl. 96302; 1352: Dl. 96333; Dl. 96335; 1364: Dl. 96385). A falu és a monostor azonban a XV. század elejére teljesen elpusztul és lakatlanná válik (BUNYITAI 1883: 429), így jelentőségét elveszítve, nevéből később nem lesz családnév.

A XIV. század második felében a Keled-alág a következő falvak birtokába jutott öröklés vagy per útján: Cigánd, Monostor, Berencs, Anarcs, Mogyorós, Ladány, Kenéz, Himes, Benk, Bacska, Buró, Csetér, Báka és Kékcse. 1360-as évektől kezdve, amikor már Domonkos fia Szaniszló és László fiai is nagykorúvá váltak, egyre több viszály támadt a fivérek és az unokafivérek között a ki nem egyenlített perköltségek, a közös birtoklásból eredő problémák és egyéb vitás kérdések miatt, amely végül is a birtokok megosztásához vezetett. Ezzel megtették az első lépést az alág szétválásához és családokra történő szétbomlásához. A birtokosztályok (melyben még nem szerepelnek a Bacskai-féle birtokok) a helynévi eredetű családnevek kialakulásának motivációjához szolgáltatnak adatokat. A birtokokat hétfelé osztották szét a következőképpen:

Domonkos fiai közül **Jánosé** lett: **Monostoron** egy utca Debrecen felé, **Cigándon** (Zigan) egy utca *Johannes magnus* házától a másik Cigánd falu felé, **Mogyorós** (Monorous) fele (1367) és **Anarcs** (Anyarch) földdarabon lévő rész (1377);

Szaniszlóé: **Berencs** (Berench) fele, **Monostoron** egy utca Hatház felé, **Cigándon** egy utca *Johannes magnus* házával együtt Dombrád (Domorad) felé (1367), **Ladány** (Ladan) része (1375) és **Kenéz** (Kenez) fele (1393);

László fiai közül **Miklósé**: egy utca fele északról **Benken**, **Ladányban** egy utca fele keletről, **Anarcs**on az utca déli oldala *Ladislaus Sclavus* házától nyugatra (1370);

Tamásé: az utca másik fele **Benken**, **Ladányban** az utca fele nyugatról és **Anarcs**on az utca másik fele *Jacobus Zeles* házától észak felé (1370);

Jánosé: **Monostoron** egy utca fele *Jacobus Rufus* házától Macs (Moch) felé, **Berencsen** egy utca fele *Jacobus dictus Fabey* házától északra, valamint **Himes** (Hymus) falu egy része kelet felől *Johannes colonus* házával (1370);

István deáké: **Monostoron** az utca másik fele Debrecen felé, **Berencsen** az utca másik fele apjuk telkével, **Himes** falu másik fele a *Ladarch* patak mellett (1370);

Mátyásé és Péteré: egy utca **Anarcs**on, valamint **Kenéz** és **Cigánd** egy része (1370) (1367: Dl. 96432; 1370: Dl. 96459, Dl. 96460, Dl. 96964; 1393: Dl. 96665).

A fivérek ezek szerint a falvakat úgy osztották fel maguk között, hogy minden falunak több birtokosa maradt továbbra is. Ez a birtokosztály Benk esetében módosult, mert átkerült Domonkos fia János utódaihoz (1377: Dl. 96507), más esetben, úgy tűnik, sokáig végleges maradt. A Bacskai birtokok megszerzése után a család egyes tagjai

különböző falvakban telepedtek le, ahol lakóházat építettek, később nevüket többnyire majd erről a faluról kapják.

A Bacskaiak legjelentősebb települése Bacska volt, nem véletlen ezért, hogy a Berencsiek közül többen is ide költöztek, vagy itt is volt lakóházuk. 1381-ben, két évvel a birtokok átadása után Tamást már új lakóhelyén, Bacsán idézik perbe (Dl. 96555). Még ez évben László fiait *Bacskai* névvel illetik az oklevelek (Dl. 96656), ezzel elkezdődik e név „pályafutása” a szolátmonostoriak nyírségi ágán belül is. Ettől kezdve változva *Anarcsi* (pl. 1393: Dl. 96716), *Berencsi* (pl. 1391: Dl. 96635) és *Bacskai* (pl. 1391: Dl. 96646) néven emlegetik a testvéreket egészen a század végéig. Érdekes, hogy az egész ágat érintő peres események alkalmával általában minden családtagot különbségtétel nélkül egy megkülönböztető néven említene az oklevelek (pl. 1400: *de Bachka* [Dl. 96711]; 1401: *de Anyarch* [Dl. 96719]; stb.), pedig a birtokok felosztása után megkezdődik a névelemek állandósulása egy-egy családtag esetében.

A családfa alapján nézzük meg családonként a megkülönböztető nevek alakulását!

Domonkos fia Jánost *Berencsi* (1347: Dl. 96290; 1355: Z. II. 588; 1367: Dl. 96443), *Monostori* (1352: Dl. 96333) és 1364-ben *Benki* néven említik (Dl. 96388). Fiát, Miklóst szintén így nevezik 1377-ben (*de Benk* [Dl. 96507]; 1379: *de Benky* [Dl. 96524], e nevet örökölte fia, Mihály is (1415: Mich. f. Nic-i *de Benky* [Dl. 96898]; 1416: *Benky-i* [Zs. V. 2440]). A család XV. század eleji kihaltával a név feledésbe merült, a birtokaik pedig legközelebbi rokonaikra, **Domonkos fia Szaniszló** ágára szálltak.

Szaniszló örökölte nagyapja, István mester házáat az ősi birtokon, erről nevezték el *Kenézi*-nek (pl. 1366: Stanislaus f. Dom-i *de Kenez* [Dl. 96404]; 1373: Stan. *de Keneszy* [Z. III. 508]; 1375: Stan. *de Kenez* [Z. III. 603]; 1397: mr. Stanizlaus f. Dom-i *de Kenez* [Z. V. 31, 35–6]; stb.). *Berencsi* néven is sokszor azonosítják (1367: Dl. 96443; 1380: Dl. 96550; 1388: Dl. 96612; stb.). Mindkettő motivációja világos, hiszen az 1367-es birtokosztály alkalmával mindkét faluban kap részbirtokot.

Fiai, András és Péter a *Kenézi* nevet örökölték (1394: *de Kenezzy* [Dl. 96676]; 1411: Petrus filius Stanislai *de Kenes* et Andreas *de eadem* [Z. VI. 126]; stb.), amely 1416-ig kizárólagos maradt, ekkor ugyanis András, Péter és András fiai (Benedek, Mátyás és István) komoly összetűzésbe kerültek László fia Tamás fiaival, mert monostori birtokrészüket nem nekik, hanem a Várdaiaknak zálogosították el azért, hogy a Szaniszló által egykor Tamásnak zálogba adott bacskai birtokrészüket Tamás fiaitól kiváltsák. (Nem véletlen tehát, hogy Szaniszlót életében csupán az egész ágat érintő perek kapcsán nevezik *Bacskai*-nak a többiekkel együtt.) A zálogösszeg kifizetése után a Kenéziek visszakapták bacskai birtokrészüket, de Tamás fiai, János, Zsigmond és Bertalan erről nem akartak tudomást venni, és elfoglalták a Kenéziek egy nemesi és egy jobbágytelkét a faluban, majd később Tamás fia János „fegyveresen és erőszakkal” támadt Kenézi András kúriájára, amit meggyalázott azzal, hogy behordatta „barmai és istállóí trágyáját”. A két évig húzódó viszály látszólagos oka az volt, hogy Szaniszló fiai három jobbágytelket jogtalanul elfoglaltak a Bacskaiak részéből, de valószínűbb magyarázatnak tarthatjuk, hogy Tamás fiai meg akarták akadályozni, hogy a Kenéziek visszaszerezzeék bacskai birtokrészüket, és a faluba költözzenek (OL Dl. 96921, 96922, 96928, 96941, 96950).

A per során kezdik Szaniszló fiait is *Bacskai*-ként emlegetni (1417: Dl. 96937), általuk a szolátmonostori ágon belül immár a harmadik család kapja ezt a nevet. Ebben

az esetben a családnévváltozás ideje pontosan meghatározható: a *Kenézi* nevet 1417-ben váltja fel a *Bacskai*, amely ettől kezdve kizárólagos lesz, öröklődik (1440: *Benedicto et Mathia filiis Andree de Bachka pro Stephano, Johanne et Balsio fratribus eorum carnalibus* [Z. X. 6]; 1486: *Melchior de Baczka, Sigismundi de Baczka, Nicolai de eadem Baczka* [Z. X. 438]; stb.). A család a visszaszerzett birtokot ezek után hamarosan elfoglalta, és Kenéztől Bacskára költözött. Erre a családnéven kívül András fiainak ténykedéséből tudunk következtetni: Mátyás a zempléni Kövesd várnagya (1440), István zempléni alispán 1446-ban, majd megyei követ (ENGEL 1996. II. 17). A családnak a XVI. század első évtizedében Bacskai Mátyás váradi kanonok és Bacskai Miklós erdélyi püspök (†1507) személyével magva szakadt.

László fiainak nevei nagyon érdekes képet tárnak elénk a kor névhasználatáról. Az évtizedekig egymás mellett élő több névelem használata nagy változékonyságot mutat. Lászlónak mind a hat fia megkapja az *Anarcsi*, *Berencsi* és *Bacskai* megkülönböztető neveket (vö. 2. tábla), látszólag rendszertelenül, de ha jobban megfigyeljük, a nevek személyekhez köthető gyakoriságában egyre inkább eltérések kezdenek mutatkozni.

László és fia, Tamás 1367-ben átengedik Szaniszlónak Mogyoróst, cserébe megkapják teljes egészében Anarcsot (OL. DF. 253458), néhány év múlva a testvérek (Miklós, Tamás, Mátyás és Péter) ezt osztják szét maguk között (l. fenn). (Ez az oka annak, hogy Domonkos utódait soha nem azonosítják Anarcsról.) **Miklós fiai** (János, György, András, Tamás) azok, akik következetesen *Anarcsi*-ként kerülnek elénk (1387: Joh. f. Nic-i *de Anarch* [Dl. 96607]; 1393: Geor. f. Nic-i *de Anarch* [Dl. 96716]; 1409: Geor. f. Nic-i *Naganarch* [Dl. 96770, Dl. 96789]; 1412: *Noganyarch*-i Miklós fia György [Dl. 96818, Zs. III. 1669]; stb.). Tudjuk, hogy Miklós fiai Anarcsra laktak, mert 1409-ben itt idézik perbe őket, 1419-ben pedig Miklós fia Tamás házát felégetik a váradi püspök ajái emberei, András hat ökrét pedig anarcsi házából hajtják el (OL. Dl. 96770; Dl. 96969).

Az *Anarcsi* név mellett azonban egy kiegészítő ragadványnév is megjelenik András nevében: 1438: *Nagyanarcsi Nyíri* (*Andreas Nyry de Naghanarch* – Z. VIII. 641), *Niri de Maganorc* (Z. XII. 178). Ezt a nevet viseli 10 évvel később fia, Albert is (*Albertus Nyry de Anarch* – Dl. 55390; 44517). Anarcs 1324-től két részből állt: Nagyanarcsból, melynek birtokosai az említett nemesek voltak, és Kisanarcsból, melyet megnevesített szabolcsi várjobbágyok birtak, akiket később *Kisanarcsi*-nak neveztek (NÉMETH 1997: 21).

A *Nyíri* névben feltehetően a keresztúri Bacskaiaktól való megkülönböztetés szándéka rejlik, amely még András apja, Miklós életében (eml. 1347–1386), Bacska megszerzése után létrejöhetett, mert akkor egy időben két Bacskai Miklós is élt (1375: *Bochka*-i Miklós fia Miklós [Dl. 96505]; 1386: *Bachka*-i László fia Miklós [Dl. 96605]. Ez a névelem Miklós halála után fiára, Andrásra hagyományozódott, akinek a nevében a *Nyíri* név önállóan is előfordul *dictus*-os formában (1423: *Andrea filio Nicolai Niry dicti* [Z. VIII. 99]; 1425: *Andreas filius Nicolai dicti Nyry* [Z. VIII. 219]). E névelem két-három nemzedék nevében élt, az utódoknál azonban már eltűnik, és következetesen *Anarcsi*-nak nevezik a család tagjait egészen a XVII. század eleji kihalásukig (pl. 1454: *Albertus et Andreas de eadem Anarch*, *Stephanus de Anarch* [Z. XII. 241]; 1505: Joh. *de Anarch*, vicecom. [Dl. 86728]; 1525: *Anarch*-i János lánya Hedvig [Dl. 24864]; 1543:

vicecom. [Dl. 86728]; 1525: *Anarch-i* János lánya Hedvig [Dl. 24864]; 1543: Petri *Anarchy* ~ *Anarchi* [OL. Mt. 1649. fol. 56, 58]).

Anarcsi András testvére, **Tamás** volt az őse az **Újlaki** családnak, amelyről jóval kevesebbet tudunk, mint a többiekről. Az Anarcsiakhoz hasonlóan ez a család is László fia Miklós utódaiból vált ki: Miklós fia Tamás fia, Dénes viselte legelőször az **Újlaki** nevet, mely viszonylag későn, 1461-ben jelenik meg az oklevelekben (Károlyi II. 345; 1462: Dyonisius *de Wylak* – Z. X. 228). E család névadó települése a számos Újlak közül a szatmári Szamosújlak volt, ahogy ezt a család későbbi nemesi előnevéből megállapíthatjuk (1591: Michaellem *Újlaky de Szamosújlak alias de Bacska* – OL. E 205. 12. cs. 56. fol. 425). Sajnos nem ismerjük azt, hogy Dénes milyen úton jutott Szamosújlak birtokába, mindenesetre a falu neve családnevükké vált, utódai az ág kihalásáig (XVII. század közepéig) ezt a nevet viselték (pl. 1477: *Anthוניus de Wylak* Károlyi II. 457]; 1543: *Francisci Vylaky, Johannis wylaki* [OL. Mt. 1649. fol. 57]).

Anarcsi **László fia Tamás** utódai szintén a **Bacsikai** nevet viselték. Tamás még Anarcon lakott, de fiai (János, és Zsigmond) az 1390-es években Bacsára költöztek. 1396-tól kezdik az oklevelek Jánost következetesen **Bacsikai**-nak nevezni (Dl. 96689; 1397: Dl. 96692; 1399: *de Bochka* – Dl. 96709; stb.). 1400-ban szomszédos Kaponyás falu jobbágysai bacsikai birtokukon követnek el hatalmaskodást, egyik famulusukat halálosan megsebesítik (*de Buchka* – Dl. 96718). 1413-ban a Bacsikaiak támadtak a leleszi konvent birtokára, és János fia Péter apja egyetértésével a mezővárosi lakosok nyáját falujukba, Bacsára hajtotta és váltságdíjat követelt érte, ugyanakkor embereivel rátámadt a monostor épületeire is, a barátok a celláikba menekültek (Dl. 96835; Dl. 96837).

János fia Péternek nem maradtak fiú utódai, Zsigmond fia Lőrinc (1472: *Laurentius de Bachka* – Z. X. 99) leszármazottai vitték tovább ezt a nevet a XVI. századig, amikor Bacsikai Gáspár személyével ennek a családnak is magva szakadt (1583: *Casparum BacsKay*; 1588: *Casparum de Bachka* – OL. E 205. 12. cs. 56. fol. 425).

László fia Péter az 1370-es osztzkodás alkalmával testvérével, Mátyással együtt egy anarcsi utcát vesznek birtokba, ettől fogva leggyakrabban erről a faluról nevezik őket (Dl. 96964; 1378: Petrus f. Lad-i *de Noganarch* [Dl. 96517]; 1379: Mathias *de Anarch* [Dl. 96537]; 1388: Petr. et Mathias f. Lad-i *de Anarch* [Dl. 96617]; 1390: *de Noganarch* [Dl. 96631]; 1393: Petr. et Mathias f. Lad-i *de Anarch* [Dl. 96665]; stb.).

A **(Nagy)anarcsi** név a XV. század elején (1403-ban) a **Tegzes** ragadványnévvel egészült ki (Petrus *Thegzes de Anarch* – OL. Dl. 96742). Két évvel később Tamás fia János és Péter testvére, Mátyás is viseli ezt a nevet (1405: Johanni filio Thome, Petro et Mathie *dictis Thegwz de Anarch* – Z. V. 407), ezúttal -s képző nélkül. További előfordulások: 1412: Petro *Thegzees dicto de Naganarch, Petrum Thegzes* (!) [Z. VI. 171]; 1413: Petrus *dictus Thegzes* [Dl. 98848, Zs. IV. 739]; 1423: Mathia filio Petri *dicti Thegzes* [Z. VIII. 219]; 1425: Mathiam filium Petri *dicti Thegzes* [Z. VIII. 219]; stb. Figyelmet érdemel az 1412-es *Petrum Thegzes* alak, amely egyértelműen rögzült névlemre utal.

FEHÉRTÓI KATALIN e nevet több más névvel együtt foglalkozásnévi eredetűnek tartja, s mint ilyen szerinte „csak az alsóbb néposztályból kerülhetett ki” (FEHÉRTÓI 1969: 28). Ebben az esetben úgy tűnik, kivétellel van dolgunk, a foglalkozást itt biztosan kizárhatjuk, nem marad más, csak a tárgy birtoklásának magyarázata. Tudunk arról, hogy László fiai (János, Mátyás, Péter) és unokái (Tamás fia János, Miklós fia György) részt vettek a rigómezei csatában (1389), 1391-ben pedig Boszniába készültek, de a hadjárat végül elmaradt (N. FODOR 2000: 104). Nagy valószínűséggel könnyűlovassági íjászként vonultak hadba, a család vagyoni helyzete ezt tette lehetővé. A család a *Tegzes* ragadványnevet jellegzetes tegezéről kaphatta, amit a hadjáratok során viselt. Nem lehet véletlen, hogy a hadjáratban részt vevők kapták meg ezt a nevet, amely ettől kezdve Péter ágán öröklődött a család XVII. század eleji kihalásáig (vö. pl. 1465: *egregius Petrus Thegzes* [Z. X. 351g; 1486 k.: *Ladislaus Thegzes, Sandrini Thegzes* [Z. XII. 323]; 1500: *Petrus Thegzes de Anarch* [DI. 24590]; *Anthonium Thegzes de Anarch* [OL. E 205. 12. cs. 56. fol. 425]; 1543: *Anthoný Tegzes, Francisci Tegzes, Simonis Tegzes* [OL. Mt. 1649. fol. 56, 56]).

Az elmondottak megerősítik azt a korábban is hangoztatott véleményt, hogy a több birtokkal rendelkező nemesi családok helynévi eredetű neveinek kialakulásában nem vehetett részt bármelyik birtok, kizárólag a lakóhely. A Keled-alágnál például a 14 Anjou-kori birtok közül kettő (Anarcs, Bacska) válik valóban családnévvé, ezen kívül négy falu (Berencs, Benk, Kenéz, Monostor) többször előfordul a megkülönböztető neveken, közülük háromról biztosan tudjuk, hogy egy időben a családtagok lakóhelye volt, a fennmaradó többi birtok (Kékcse, Mogyorós, Ladány stb.) nevével viszont sohasem azonosítják a családot, még akkor sem, ha ezeket a falvakat érintő vitás ügyekről van szó. Természetesen a lakóhely változásával együtt (esetünkben még a XV. században is) a nevek megváltozhattak (pl. *Kenézi* > *Bacsikai*; *Bacsikai* > *Újlaki*), de az is előfordult, hogy már nagyon korán állandósultak. A Dráván túli Bacsikaiak esetében a XIV. század első felétől már kimutatható az öröklődés, míg a nyírségiaknál ez csupán a XV. század elejére tehető, ekkor válnak el végérvényesen egymástól a család különböző ágai. Erre a legszembetűnőbb bizonyíték az, hogy ettől kezdve az alágat érintő közös ügyekben nem egy néven (pl. *Bacsikai*) jelennek meg a családtagok, hanem önállóan, pl. *Johanne filio Thome de Bachka, Petro Thegzes dicto de Naganarch ac Andree et Petro filiis Stanizlai de Kenesy* (1412: Z. VI. 171).

Mindez bizonyítja azt is, hogy a „de + helynév” típusú neveink XIV–XV. századi előfordulásait is nyugodtan családnévnek tekinthetjük akkor, ha az öröklődés kritériumának megfelelnek. Ha egy XVI. századi család neve kimutatható a korábbi századokban is, akkor a latinos írásmód ellenére ezt is családnévnek kell tekinteni. Az -i képzős, magyaros forma sok esetben (főként a nemeseknél) túlságosan későn jelenik meg ahhoz, hogy csak innentől beszéljünk valódi családnévről (a Bacsikaiaknál pl. 1469: *Nobilis Dominae Dorotheae relicta quondam Joannis Bacskaý* – OL. Mikrofilmtár 4999. doboz B. 172).

E típusú nevek változékonysága azonban óvatosságra int a terminológia terén. Felmerül a kérdés, hogy önmagában az öröklődés elegendő kritériuma-e a családnévvé válásnak. Mit kezdjünk például az olyan esetekkel, amikor a két generáción belüli örök-

lődés kimutatható, de a megkülönböztető elem nem kizárólagos. Ha csak a *Ladislaus filius Stephani de Berench* (1350) és a *Georgius filius Nicolai filii Ladislai de Berench* (1394) nevet ismerjük, akkor azt állíthatjuk, hogy ez öröklődő elem, tehát a fenti okfejtés szerint már családnévnek tekinthető. Ismerjük azonban, hogy e személyek nevében ugyabban az időben gyakran más helynévi elemek is előfordulnak (pl. *Anarcsi*, *Bacsikai*, *Monostori*), emellett tudjuk, hogy az 1420-as években végleg eltűnik a név (utolsó említése 1423-ból maradt fenn: Joh. f. Lad-i de Berench – Z. VIII. 68.). Vajon ennek ismeretében is családnévnek tekinthető ez a névelem? Véleményem szerint célszerűbb, ha ezt még inkább az átmeneti kategóriába soroljuk, amelyet a FEHÉRTÓI KATALIN által használt **megkülönböztető név** fogalom fejez ki a legjobban; ha azonban a kizárólagosság és a folytonosság bizonyítható, úgy a **családnév** terminus használatának semmi akadálya nincs. Persze erről csak a genealógiai adatok birtokában tudunk véleményt alkotni, amelynek összegyűjtéséhez kétségtelenül sok idő és nem kevés szerencse is szükségeltetik.

Irodalom:

- AOkl. = *Anjou-kori oklevéltár*. Szerk. KRISTÓ GYULA. XI. k. Budapest–Szeged, 1996.
 BENKŐ LORÁND 1949. *A régi magyar személynévadás*. Budapest.
 BUNYITAY VINCE 1883. *A váradi püspökség története I–II*. Nagyvárad.
 ECKHART FERENC 1911. Adalékok a Gut-Keled nemzetség genealógiájához. *Turul* 29: 35–8.
 ENGEL PÁL 1996. *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. Budapest.
 ENGEL PÁL 1998. *A nemesi társadalom a középkori Ung megyében*. Budapest.
 ENGEL PÁL 2001. *Magyar középkori adattár. Középkori magyar genealógia* (CD-ROM). Arcanum Digitéka és MTA Történettudományi Intézete kiadása. Budapest.
 FALLENBÜCHL ZOLTÁN 1991. Név kutatás és családtörténet. *Névtani Értesítő* 13: 48–53.
 FEHÉRTÓI KATALIN 1969. *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek*. Nyelvtudományi Értekezések 68. sz. Budapest.
 FEHÉRTÓI KATALIN 1975. Genealógia és névkutatás. *Magyar Nyelv* 71: 456–8.
 N. FODOR JÁNOS 2000. A Gutkeled nemzetség szolátmonostori ága az Anjou-korban. *Turul* 73: 97–109.
 FÜGEDI ERIK 1999. *Az Elefánthyak*. Budapest.
 HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest.
 Kállay = A nagykállói Kállay-család levéltára. (Az oklevelek és egyéb iratok kivonatai) I–II. Budapest, 1943.
 KÁLMÁN BÉLA 1975. Pusztai helynevek családnévként. *Magyar Nyelv* 71: 453–6.
 KARÁCSONYI JÁNOS 1900–1901. *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. I–III. (Reprint egy kötetben.) Budapest, 1995.
 Károlyi = A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. *Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy Károly*. Sajtó alá rendezte GÉRESI KÁLMÁN. I–V. Bp., 1882–1897.
 MELICH JÁNOS 1943. Családneveinkről. *Magyar Nyelv* 39: 265–80.
 MEZŐ ANDRÁS 1970. *A Várdai-birtokok jobbágynevei a XV. század közepén*. Kisvárdá.
 MIKESY SÁNDOR 1959. Miért alakultak ki vezetéknéveink? *Magyar Nyelvőr* 83: 82–87.
 NÉMETH PÉTER 1997. *A középkori Szabolcs megye települései*. Nyíregyháza.

- Z. = *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. Szerk. NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSŐ – KAMMERER ERNŐ – LUKSICS PÁL. I–XII. Pest, Budapest, 1871–1931.*
- Zs. = *Zsigmond-kori oklevéltár. Szerk. MÁLYUSZ ELEMÉR. I–II. Bp., 1951–1958. Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerk. BORSA IVÁN. III–V. Bp., 1993–1997.*

N. FODOR JÁNOS

BALAZSÉR MAI CSALÁDNEVEI

A község neve 1323-tól adatolható *Balasey* formában. Ez a *Balázs* név szláv változatára megy vissza (*Blažej* vagy *Blažej*), de mivel a mássalhangzó-torlódást már feloldották, a XIV. századnál jóval régebbi átvétel (FNESz. I, 153). Később „értelmesítették”, az 1577-es dézsmalajstromban már *Balaser*-ként szerepel (HELLER, GEORG: Comitatus Bereghiensis. München, 1983. 25). A kettősség sokáig fennmaradt, hiszen Mező Albert jegyző 1865. augusztus 26-án a következőket írja: „Neve a községnek Balazsér és Balazsé helybeli elterjedéssel...” (MIZSER LAJOS: Bereg megye Pesty Frigyes helységnévtárában 1864–1865, Nyíregyháza, 1995, Levéltári Évkönyv XI, 399). 1920–38 között *Balažer*, majd szlávósítva *Blažejovo*, 1946-ban hatósági úton a *Кузьмине* nevet állapították meg, ma ismét a *Балажер* nevet viseli. 1967-ben Makkosjánosihoz csatolták, így lakosainak a számát a 2000-ben kiadott térkép alapján tudjuk. 1999-ben kb. ezer lelket számlált.

A családneveket Füzesi Magda, a Beregi Hírlap munkatársa gyűjtötte a gazdakönyvekből, és bocsátotta rendelkezésemre. Szívességét most is megköszönöm. Feltűnő lehet a szlovák és ruszin vezetéknévek nagy száma. Erre is Mező Albert világít rá: „Honnan néppesített; egy része mint régi magyarok nem tudatik, másik rész mint tótok felső Zemplén megyéből jöttek ide, az akkori föld birtokos Buday Zsigmond Úr engedelmével, - ki is helyt adván nekik, itt telepedtek meg” (MIZSER, i. h.). LEHOCZKY TIVADAR pedig néhány (*Bihari, Balazséri, Csapó, Cseh, Kovács, Rózsa, Varga*) ma is élő nevet közöl (Beregvármegye monographiája. Ungvárott, 1881, III, 47). A 185 családnevet kategóriánként teszem közzé (a beosztásra vonatkozóan l. Magyar Nyelvjárások 40: 182–92, 41: 427–32; Névtani Értesítő 21: 190–6, 24: 107–14, 25: 128–33). Elsősorban KÁZMÉR MIKLÓS: Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század (Bp., 1993., rövidítve: K) című munkájára támaszkodtam, de akadnak olyanok is, amelyek itt nem szerepelnek, akkor – továbbá a szláv nevek esetében – saját megfejtési kísérleteimet adom.

I. A névadó ős személynevére visszamenő vezetéknévek

1. Régi egyházi személynevek

Demeter (K. 291), *Demjén* (K. 276–7., *Damján* a.), *Gábor* (K. 386), *Illés* (K. 491–2), *Iván* (K. 502), *Izsák* (K. 504–5), *Jakab* (K. 507), *Kozma* (K. 632–3), *Lőrinc* (K. 685),

Lukács (K. 688–9), Márkus (K. 710) < latin Marcus, Máté (K. 718), Orbán (788–9), Pál (K. 812), Román (897), Simon (K. 935–6).

Német vagy szlovák: *Martin* 'Márton'.

Ruszin: *Makár* (a magyarban az igen ritka nevek közé tartozik), *Petró* 'Péter'.

2. Régi egyházi személynevek rövidült, képzett alakjai

Barta (K. 99–100) < Bartalom < Bartholomaeus, *Béni* (K. 122), *Dancs* (K. 278) < Dániel, *Damján*, *Damokos* + -cs, *Markó* (K. 709–10) < Márk + -ó (esetleg: Márton, Marcell + -kó), *Mihók* (K. 733) < Mihály + -ók, *Peti* (K. 849) < Péter.

Orosz: *Pászka*: a Paszikrat, Passzarin nevek becézett alakja (ПЕТРОВСКИЙ, Н. А.: Словарь русских личных имен. Москва, 1980. 339).

Román: *Dianics* < Dianiş < Dionisie 'Dénes' (CONSTANTINESCU, N. A.: Dicţionar onomastic romînesc. Bucureşti, 1963. 44), *Griga* < Grigorie 'Gergely' (uo. 72).

Ruszin: *Timkó* < Timofej + -ko.

Szlovák: *Beca* < Benjamin + -ko (vö. Becko), *Ivancso* < Ivan + -čo, *Melcsák* < Melichár 'Menyhért' + -čák, *Mihalko* < Michal 'Mihály' + -ko, *Pavlik* < Pavol 'Pál' (Pavl-) + -ik, *Petra* < Petr 'Péter' + -a, *Petrás* < 'ua'. + -áš, *Vojtku* < Vojtech + ku (keleti szlovák vocativusban, bár a vocativusi forma főként a ruszinra jellemző); a Vojtech nevet a magyar Bélával szokták a csehek és a szlovákok azonosítani, de ez sem hangtanilag, sem kronológiailag nem állja meg a helyét.

Ukrán *Szimcsera* < Сумчо (<Семен) + -ера.

3. Régi világi személynevek

Bana (K. 82), *Bajó* (K. 64), *Burcsa* (K. 192–3), *Csanó* K. 216–7), *Tiba* (K. 1064) < Tibald, Tiborc + -a, *Zoltán* (K. 1161).

Kun-besenyő: *Ködöböcz* (MNYj. 38: 306).

Szlovák: *Bahus* < Bohuslav, Bohumil + -uš.

Ukrán: *Sztaszjuk* < Стас (<Станислав) + -юк.

4. Patronimikum képzős nevek

Orosz: *Baklanov* < баклан 'kárókatona', *Iszevics* < Исе (ПЕТРОВСКИЙ, i. m. 125), *Jakovlev* < Яков 'Jakab' (uo. 235), *Szergejeva* < Сергеѣ 'Sergius' (uo. 199), nőiesített forma.

Ruszin: *Mikulin* < Mikula 'Miklós', *Popovics* < popa 'pap', *Ripkovics* < ripka 'répa', *Rudenko* < ruda 'érc'.

Ruzin vagy ukrán: *Iszovics* < Iszak, Iszidor.

Szlovák: *Bábin* < bába 'vénaasszony', de van 'anyámasszony katonája' jelentése is, *Dudics* < duda 'duda', *Karpikov* < karpik 'csipás szemű', *Mihovics* < magyar Mihók.

II. A származás helyére utaló vezetéknév

1. Nagyobb egységre utaló nevek

Erdélyi (K. 430–1), *Szilágyi* 'szilágysági' (K. 1010–1).

2. Melléknévképzős helységnevek

Baranyi (K. 90–1, *Baranyai* a.): Máramaros, Ung megye, *Barkaszi* (K. 95): Barkaszo: Bereg megye, *Balazséri* (K. nem ismeri): Bereg megye, *Bessenyei* (K. 135): Besenyő nevű helység tizenhárom megyében található, közülük legvalószínűbb Bihar, Borsod, Heves, *Bihari* (K. 140): lehet megyenév is helységnév is, *Bródi* (K. 188): Bereg

megye, *Csernáti* (K. 239): 'csernátfalusi', Brassó vidéke, *Daróci* (K. 283): nyolc megyéből a legvalószínűbb Bereg és Szatmár, *Erdődi* (K. 332): Szatmár megye, *Galgóczi* (K. 391): Borsod, Nyitra megye, *Homoki* (K. 478): Bereg, Szatmár, Ung megye, *Kóródi* (K. 622): Bihar, Szatmár megye, *Krajnai* (K. 642): Nyitra, Vas, Verőce megye, de tájegység nevéből is levezethető (Zemplén megye), *Marosi* (K. 711–2): Bihar, Hont, Nógrád, Veszprém megye, *Nánási* (K. 765): Hajdúság, *Pallagi* (K. 826., *Parlagi* a.): Szabolcs, Szatmár megye, *Papfalusi* (K. 823): Bereg megye, *Pataki* (K. 829): tizenegy megyében huszonhét helységről legvalószínűbb Bereg, Máramaros, Ugocsa, Zemplén, de jelenthet 'patak mellett lakó' embert is, *Pocsai* (K. 859): Pocsaj: Abaúj, Bihar megye vagy Pócsa: Baranya megye, *Rohai* (K. 896): Rohó: Nyitra megye, *Sirokai* (K. 938): Sáros megye.

Ruszin: *Szamburszkij*: Szambur (Zólyom megye) vagy Szambor (Galícia).

Szlovák: *Oszicsánszki*: Oszikó (Sáros megye).

3. A helység valamely részén lakó

Hidi (K. 474), *Mezei* (K. 729–30), *Végső* 'faluvégi' (K. 1132).

Német: *Vizner* < *Wiesner* 'mezei' (BAHLOW, HANS: Deutsches Namenlexikon, München, 1967. 562), Sziléziában igen gyakori név.

4. Népnevek

Elsődlegesen az etnikumra, a származás helyére utalnak, noha az itt felsorolt nevek alapja a mellékjelentés is lehetett. *Cseh* (K. 225–6), *Horváth* (K. 480–1), *Lengyel* (K. 672–3), *Orosz* (K. 792–3): a jelentése itt csakis 'ruszin', esetleg 'görög katolikus' lehet, *Rác* (K. 879–80), *Tóth* (K. 1080–2).

Ruszin: *Leskó* < *lech* (les-) 'lengyel' + -kó, *Ruszinka*: a népnév képzett alakja, tehát nem 'ruszin nő' a jelentése, mert az *ruszká*-nak hangzik, *Ruszó*: a ruszinok XVI. századi elnevezése a *rusz* és egyéb képzett alakjai mellett.

III. Foglalkozásra, tisztségre utaló vezetéknevek

1. A foglalkozás, tisztség, társadalmi állás megnevezése

Béres (K. 129), *Bíró* (K. 142–3), *Bodnár* (K. 148), *Csapó* (K. 218–9) 'gyapjúműves', *Csallós* (K. 221–2), *Cserepes* (K. 237) 'cserépedény-készítő, cserepező', *Doktor* 'tudós, orvos, tanító', *Dudás* (K. 317), *Hegedűs* (K. 464–5), *Katona* (K. 563–4), *Kovács* (K. 629–30), *Molnár* (K. 745–6), *Papp* (K. 821–2), *Peres* (K. 842) 'jogi képviselő', *Puskás* (K. 877), *Sütő* (K. 952), *Szabó* (K. 955–7), *Varga* (K. 1121–2), *Vasas* (K. 1127–8).

Német: *Bek* < *Beck* 'pék' (BRECHENMACHER, KARLMANN: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Familiennamen. Limburg a. d. Lahn. 1957–1963. I, 89), *Geiga* < *Geiger* 'hegedűs'.

Ruszin: *Sljahta* 'nemesség', azaz valamilyen formában a nemességhöz tartozó személynél.

Szlovák: *Csizmár* 'csizmadia', *Huszárik* < *husár* 'libatényésző, -pásztor; huszár' képzett alakja, *Mindák* 'mendikás', *Vorcsák* < *Dvorčák* 'udvaros', némiképp magyarosított forma, *Zvonár* 'harangozó'.

Ukrán: *Kordonec* < *kopdonec* 'határőr, a kordon felügyelője'.

2. A foglalkozásra metonimiával utaló vezetéknévek

Butella 'borosüveg' (ÚMTSz. I, 642, *butélia* a.), *Dufla* (a foglalkozás eredménye) 'szép, díszes' (uo. I, 1037–8), *Karabin* 'rövid csövű puska' (TESZ. II, 370), *Mező* (K. 730): a munkavégzés színhelye, *Vass* (K. 1125–6).

Lengyel: *Lokosina* < *lokszyna* 'lepény' (KNIEZSA, SzJsz. 307).

Német: *Bácz* < *Batz* 'csomó, rakás; facipő' (BAHLOW, i. m. 50), *Kill* < *Kiel* 'nagy hajó' (BAHLOW, i. m. 278).

Ruszin: *Herengu*: a *hering* szó vocativusa.

Szlovák: *Burcso* < keleti szlovák *bur* 'fenyő' + *-čo*, *Dub* 'tölgy': levezethető a ruszinból, az ukránból stb. is, de a *Dub* és képzett alakjai a szlovákban a leggyakoribbak, *Kaputa* < *kaput* 'régi hosszú felsőkabát' + *-a*, *Spenik* < *špen* 'forgács, szilánk, vágott fa' + *-ik*.

Ukrán: *Krohmalna*. A 'keményítő' jelentésű szónak a nőnemű melléknévi alakja.

IV. Egyéni tulajdonságot jelölő vezetéknévek

Angalét 'bámesz' (MTSz. I, 42. *angalit* a.), *Curi* 'veréb' (ÚMTSz. I, 922., *csuri* a.), *Csuszik*: szavajárási név, a kapálóknak mondják: csúszik-e? (ÚMTSz. I, 924), *Fehér* (K. 350–2), *Fekete* (K. 354–5), *Gerics* 'gerinc' (TESz. I, 635), *Kiss* 'alacsony; valamely testrésze kisebb az átlagosnál; fiatalabb' (K. 594–6), *Kondor* 'göndör' (K. 614), *Kuruc* (K. 652) nemcsak szabadságharcost jelöl, hanem verekedős, izgága, másokba belekötő, örökké lázongó személyt is, *Makula* 'folt, szenny' (TESz. II, 826), *Nagy* 'magas; valamely testrésze nagyobb az átlagosnál; idősebb' (K. 756–8), *Sass* (K. 919), *Síró* 'síró hangon beszélő; kesergő, panaszkodó' (K. 938), *Tompa* 'nehéz felfogású, fásult' (K. 1074), *Veres* (K. 1136–8), *Világos* 'fénylő' (K. 1144).

Cseh: *Harant* 'nyugtalan, állhatatlan ember' (MOLDANOVÁ, DOBRAVA: Naše příjmení, Praha, 1983. 77), *Karaba* 'ráncos, redős' (uo. 99).

Horvát: *Greba* < *grba* 'púpos'.

Német: *Herc* < *Herz*, azaz 'akinek szíve van' (BAHLOW, i. m. 234), *Gonz* < *Göns* < *Gans* 'liba', gúnyból adott név (uo. 115–6), *Lang* 'hosszú' (uo. 307).

Orosz: *Megyakovszka*: a медяк 'rézpénz, rézgaras' szó nőnemű melléknévi alakja, mivel a viselője nő (ОЖЕГОВ, С. И.: Словарь русского языка, Москва, 1975. 315), *Mozgovoj* 'eszes, okos' (uo. 328).

Orosz vagy ukrán: *Baklán* 'kárókatona'.

Román: *Csubirka* < *ciupercă* 'csiperke' (IORDAN, IORGU: Dicționar al numelor de familie românești, București, 1983. 131), a névadás indítéka nem világos.

Ruszin: *Livák* 'balkezes', *Kurica* 'tyúk' (a szláv nyelvekben megszokott a háziállatok nevének a felvétele), *Mandzák* 'siető, gyorsan járó', *Medvigy* 'medve', *Revák* 'síró(s)'.

Szlovák: *Csecsur* < *čeče* 'szép' + *-úr*, *Hubinec* < *huba* 'pofa, száj' + *-in* + *-ec*, azaz 'pofázó, szájaló', *Kárpikó* *karpik* 'cipás szemű' + *-o*, *Nasko* < *nahý* (*naš-*) 'meztelen' + *-ko*, *Selemik* < *šelma* (*šeliem-*) 'ragadozó, vad' + *-ik*.

Ukrán: *Hapák* < *zonak* 'egy népi tánc', kevés népetimológiával formálva.

V. A névadásnak több indítéka is lehetséges

Bakos (K. 70): 1. régi világi személynév, 2. olajütő, -sajtoló, *Barna* (K. 96–7): 1. a Barnabás név rövidülése, 2. a haj, a szőrzet, a bőr színe, *Farkas* (K. 346–7): 1. régi világi személynév, 2. metaforikus tulajdonság, *Gajdos*: 1. dudás, 2. kissé ittas (K. 388), 3. szlovák: *gajdoš* 'dudás', *Izsák*: 1. részeges ember (K. 502), 2. a ruszinban és az ukránban az Izsák megfelelője, *Láng*: 1. heves indulat (K. 664), 2. német: *Lang* 'hosszú' (BAHLOW, i. m. 307), *Rózsa* K. 899) 1. régi egyházi férfi-, illetve női név, 2. növénynév.

Szlovák: *Babják*: 1. *bob* 'bab' + *-ják*, 2. *bobo* 'mumus' + *-ják*, *bába* 'vénasszony, pipogya férfi' + *-ják*.

MIZSER LAJOS

A CSALÁDNEVEK KONNOTÁCIÓJÁRÓL¹

1. „Nyelvész urak jobban tudják, a költő jobban érzi.” Hadd emlékeztessenek ennek jegyében elsőként mindarra, amit írók, költők mondtak el egy-egy névről. Csak KOSZTOLÁNYI-t említve: személyes vallomást *Édes Anna* vagy *Arany János* nevééről, költeményt az *Ilona* zeneiségéről (vö. ÁDÁM 1992). Olvashattunk másoknál olyan esszéisztikus megjegyzéseket, hogy *Napóleon Poschpischil*-ként, *Hitler Schicklgruber*-ként vagy *Sztálin Dzsugasvili*-ként aligha futott volna be olyan nagy karriert, mint amit a világtörténelemben magukénak mondhattak (VAJDA JÁNOSTól, ill. JOHN LUKÁCSTól idézi SZILÁGYI 1978: 39, ill. HAJDÚ 2003: 118). Tudjuk, hogy *Szomorj Dezső*-nek megkeserítette az életét az, hogy valójában *Weisz Mór*nak hívták (KOVALOVSKY 1970: 169). A szakirodalom klasszikus, a névhangulat eltéréseit illusztráló példájaként pedig *Korsós Mihály* és *Egerszeghy Zoltán* nevét is ide idézhetjük (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 138).

A hivatalos névváltoztatások körében az elhagyott, régi családnevek és a felvett, új nevek között is egyaránt vizsgálhatjuk ezeket a jelenségeket. A nevekhez kapcsolódó gazdag asszociációs tartalmat jól jelzi, hogy az alapvetően az egyén azonosítására hivatott személynév megválasztását milyen sokféle tényező befolyásolhatja – többek között az etimológia, az egyes nevekhez sok emberben hozzákapszolódó benyomások és a név híres viselői. (Egyes keresztnévkönyvek ki is térnek mindegyikre: pl. LANSKY 1991). A legszebb magyar családnev (egy nem reprezentatív értékű, a hatvanas évekből származó vizsgálat szerint) többek számára lehetett a *Kárpáti* (a Kárpátok szépsége és irodalmi élmények alapján; felnőtt férfiak) vagy a *Tamási* név (Tamási Eszter akkori tévébemondónő miatt; tizenéves lányok számára) egyaránt (TÓTH 1967). Egyes nevek szépnek, jóhangzásúnak vagy csúnyának, közönségesnek, rosszhangzásúnak minősítésével szakmunkákban is gyakran találkozhatunk (pl. MIKESY 1964, MIZSER 2003).

A tulajdonnévnek tekintett nyelvi elemek asszociációs láncokba ágyazódnak bele, melyek nem kötelező módon jellemzői egy névnek, ám hatásuk világosan kimutatható (vö. HUSZÁR 2001: 196). De hogyan kapcsolódnak mindezek a tulajdonnevekhez?

¹ Az ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének „Szintagmatikus és asszociatív viszonyok a nyelvben” című konferenciáján (2003) elhangzott előadás bővített változata.

2. J. SOLTÉSZ KATALIN (1979) a tulajdonnév esetében összetett **jelentésszerkezet**ről beszél. Ennek legfontosabb eleme a denotáció (illetve identifikáció), további összetevőit pedig meghatározása szerint a motiváció (a névadás szemléleti alapja), az információtartalom (a név tájékoztató tartalma), a konnotáció (a név asszociációs értéke) és az etimológia jelentik.

J. SOLTÉSZ szerint a névviselő objektív tulajdonságaihoz fűződő asszociációk a jelentéshez kapcsolódnak, az ettől független, szubjektív asszociációk pedig a névstilisztikában kapnak szerepet (1979: 30). Ugyanő a tulajdonnév esztétikai értékéről szólva hangalaki, illetve jelentésszociációkról szól: a neveknek (általában negatív jelentésű) közszavakkal való összecsengéről, illetve valamely korábbi névviselő emlékének felidéződéséről (i. m. 130–1). HAJDÚ MIHÁLY egy korábbi tanulmányában, a helynevek jelentésszerkezetének elemzése során J. SOLTÉSZT követi, viszont érzelmi és értelmi konnotációról beszél. Előbbin a névnek a pusztán hangzásából adódó hangulatát érti, utóbbin pedig a névnek valamely más szóval való összecsengését (alaki megegyezését vagy hasonlóságát) és a valós kapcsolatra utaló, a névviselőhöz kötődő asszociációkat (HAJDÚ 1997: 130–1). HAJDÚ MIHÁLY legújabb, nagy összefoglaló munkájában már másként látja a kérdést (HAJDÚ 2003: 87–8). A konnotációt maga nem nyilvánítja egyértelműen a tulajdonnévi jelentés részének, fogalma alatt pedig csupán a névvel jelölt egyedi létezőhöz fűződő asszociációinkat érti. Véleménye szerint ugyan szorosan összefügg ezzel, ám elkülönítendő ettől a névhangulat, amely a közszói jelentés vagy csupán a hangzás alapján alakulhat ki.

Az itt hivatkozott elemzések eltérései (s már ezáltal is kérdéses pontjai) jól mutatják, hogy a tulajdonnevekhez kapcsolódó asszociációk, képzetek – jellegükből adódóan, ahogyan arra mindkét szerző utal is – sokfélék s nehezen rendszerezhetők. Kérdéses, hogy az asszociációk mennyiben, mely részben tekintendők a tulajdonnévi jelentés alkotóelemeinek, s hogy milyen viszonyban állnak a tulajdonnév információtartalmaként is emlegetett vonatkozásokkal. Az alábbiakban én sem vállalkozom a probléma megoldására, hanem annak a lehetséges, sokszínű hatásnak egyfajta – s rendszerezését tekintve szintén nem vitathatatlan – áttekintésére törekszem, amelyet egy-egy családnév az emberre gyakorolhat. Ennek során a konnotáció, illetve az asszociációs kör fogalmán a lehetséges tágabb értelmezést használom, és a névviselőkhöz és a névhez mint nyelvi jelhez kapcsolódó érzeteinket, képzeleteinket, asszociációinkat egyaránt számba veszem. Ezúttal nem térek ki azonban azokra a sajátos lehetőségekre, amelyek egy családnév és egy keresztnév együttesében jelentkezhetnek (valós, illetve fiktív személynevekből összeállított rövidebb-hosszabb listáikkal – s így különböző altípusaikkal is – a szakirodalomban, illetve az internet viccoldalain sokfelé találkozhatunk).

3. Egy adott családnév láttán, hallatán bennünk keletkező érzetek egyik típusa az azonos, illetve hasonló (jellegű) nevet viselő személyekhez, azok csoportjaihoz, azaz a **valóság síkján** létező **egyedek**hez fűződik. Ilyen alapon beszélhetünk olykor arról, hogy valaki *nagynevű családból származik, jól/rosszul cseng a neve* stb., de ennek a hatásnak lehet leglátványosabb következménye a tulajdonnév → köznévi váltás – egyszerűbben szólva a köznevesülés folyamata, illetve annak egy típusa (pl. *Fugger* > *fukar*, *Pecsovic* > *pecsovic* 'szolgalelkű politikus': TESz.).

Az ember szorosan kötődik saját nevéhez, valamiképpen névrokonaihoz is (minderől I. KOVALOVSKY 1970), de más emberek nevéhez is viszonyulhatunk a semlegestől eltérő módon. Ennek bizonyos mozzanatait megtalálhatjuk a névmágiás hiedelmekben, mindenekelőtt azonban a névválasztás vizsgálatában – s nemcsak a keresztnévek esetében, de a névmagyarosítások történetében is. Ezt példázza társadalmi méretekben is 1945 után leglátványosabban a *Rajk* név egy ideig kiemelkedő népszerűsége, majd az ugyanezen nevet megváltoztatni igyekvő kérelmezők nagy száma (KARÁDY–KOZMA 2002: 347–8). Tisztelt személyek családneve olykor hasonló alapon válhatott keresztnévvé a nyílt keresztnévrendszerrel rendelkező (pl. angolszász) világban. Hasonló lehetőségre figyelmeztet ugyanakkor azon egykori parasztemberek példája, akik *Hitler*, *Sztalin* vagy hasonló nevet adtak a disznajuknak vagy más háziállatnak, így bizonyos elégtétellel szidalmazták azokat (HAJDÚ 2003: 122). A *Hitler* és *Sztalin* nevekkel egyébként a ragadványnevek körében is többfelé találkozhatunk. A név tehát nemcsak identifikál, hanem felidézheti bennünk a név viselőit is, valamit bármely viselőjének jellemzőiből s ehhez való viszonyulásunkból. S hogy pusztán a névegyezés mennyit jelenthet, azt igazolja az – akár tény, akár csak híresztelés –, hogy *Aczél* Tamás *Sztalin*-díját egykor a generalisszimusszal való névrokonsága indokolta (HAJDÚ 2003: 110).

A családneveknek a valóság, a néviselőik síkján megnyilvánuló asszociációs lehetőségeiről árulkodnak az elszólások is (bővebben I. HUSZÁR 2001: 197). A néviselő egyedek valamilyen hasonlósága alapján felcserélődhetnek egymással beszédünkben a családnevek (pl. *Blaha* és *Jászai*: régi magyar színésznők, s a fővárosban teret neveztek el mindkettőről), vagy tévesztjük el távolabbi ismerősünk utónevét régebből megjegyzett, ismertebb névrokonának keresztnéve miatt (pl. *Deák Zoltán* helyett *Deák Ferenc*-et mondunk).

Bizonyos családnevek nem annyira egy-egy ismert néviselőjük révén, hanem valamely **társadalmi csoporton** belüli közismert gyakoriságuk révén kaphatnak sajátos többletet. Etnikai szimbólumként is értelmezhetők a nyelvi szempontból magyarnak tekintendő *Orsós* és *Kolompár* nevek (a *kolompár* szó a foglalkozás megjelölése mellett egyébként 'vándorcigány' jelentéssel is bír: I. TESZ.), s bár a *Lakatos* a cigányságon kívül sem ritka név, mégis jellegzetesen cigánynosnak számít (vö.: „Hogy hívják a cigány terminátort? – Géplakatos”). Egyformán zsidós hangzású a *Kohn* és *Lévi*, a *Grün* és *Weisz* – nem véletlenül jellemző nevei ezek a zsidóvicceknek (bár utóbbiak általában a németiség körében is gyakoriak) –, a névmagyarosító mozgalom némelyik felkapott családneve ugyancsak (vö. KARÁDY–KOZMA 2002: 248–9). A családnevek tehát nemcsak nyelvi karakterük alapján, a név információtartalmának részeként látszhatnak utalni a származásra, nemzetiségi hovatartozásra (nem véletlen, hogy *Petrovics*-ból *Petőfi*, *Eminovics*-ból pedig *Eminescu* lesz; I. még FARKAS 1999), hanem meglévő szociokulturális tudásunk révén etimológiájuktól teljesen függetlenül, avagy: annak ellenére is. Ezt igazolják még a névmagyarosítások történetének a magyar családnévrendszerből kilógó új nevei is. A történeti vagy irodalmi példák mellőzésével most csupán a névváltoztatáson gondolkodó, viccbeli Kohn-t idézném: „De mi legyek? *Kovács*? *Kopárligeti*? *Kósavári*? Ha az emberek meghallják ezeket a neveket, rögtön legyintenek, na, ez is *Kohn* volt azelőtt!” (I. még FARKAS 2003a: 156–7). Az itt emlegetett etnosztereotipikus névhasználat éppen általánosítható jellegéből adódóan vezethet el a köznevesülésig,

melynek a keresztnévek körében közismertek példái (*fritz, iván, mózsi* stb.) mellé állíthatjuk az egykori amerikai szlengből a *Horwat* [!] szót, azaz az 5. leggyakoribb magyarországi családnevet 'magyar ember' jelentésben (ALLEN 1983: 316, vö. ERDÉSZNÉ 1999: 172).

4. Egy családnév ránk gyakorolt hatásának további típusai a névviselektől függetlenül, a **jelölők síkján** keletkeznek. Adódhatnak a név írásképből, pusztá hangzásából vagy az adott név valamely más szóval való összecsengéséből: hasonlóságból, véletlen vagy indokolt azonosságból. Saját példaanyagomat az alábbiakban a szakirodalomból, továbbá LAKATOS RITA kéziratos gyűjtéséből egészítettem ki; neki ezúton is köszönetemet fejezem ki.

4.1. A mai helyesírástól eltérő **íráskép** leginkább pozitív hatással jár (s úgy tűnik, nem is csak nálunk: J. SOLTÉSZ 1979: 133). A régies írásmódhoz valamiféle különlegesség (hagyományosan a régi, előkelő származás, társadalmi hovatartozás) képzele társul, amit a névmagyarosítások története s az y-os nevek hagyományos (bár nyelv-, illetve helyesírás-történeti szempontból jórészt indokolatlan) presztízse is világosan jelezhet számunkra (bővebben I. FARKAS 2002). A régies írásmód emellett eltörölheti azon konnotációk lehetőségét is, amelyek a név közszoí eredetéből az azt világosan tükröző íráskép alapján adódhatnak egy *Sidoo*, *Tholway*, *Zigány* (esetleg *Czigány*), s akár egy *Cházár* családnév esetében. Főleg akkor van ez így, ha – mint igen gyakran – ezeket a neveket betűjejtés szerint használják a hangzó beszédben is.

A név pusztá **hangzása** ugyancsak hatást gyakorol az emberre. A hangszimbolika (vagy akár csak a nevek színesztéziája: KOVALOVSKY 1993) nemcsak a költészetben s az írói névadásban, hanem a keresztnévadásban is vizsgálható, s ugyanígy érvényesülhet a családnevek esetében. Mulatságos hatásúak például a *Licsicsányi* (valós családnév), *Tropinyák* (egy úriszéki perben gúnynévként előforduló családnév, a sérelem tárgya: JUHÁSZ 1994) és a *Gugyerák* (a rádiókabaréban egykor használt) nevek. A hangzásbeli hatás a névhasználó közösség nyelvéhez viszonyítva is értelmezhető: a nehezen megjegyezhető, idegenes hangzású, szokatlan (a magyarban például mássalhangzótörölődést tartalmazó) névhez használati nehézségek és negatív képzetek társulhatnak – a név etnikumjelző tartalmától függetlenül is. Ebből is adódik, hogy a bűnügyi történetek negatív figurái gyakran idegenes hangzású neveket viselnek (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 160). (Az ugyancsak használati nehézségekkel járó régies írásmód esetében mindez – a fentebb elmondottak miatt – persze nem érvényesül.)

Egy név idegenes vagy magyaros hangzása hangtani, alaktani és jelentéstani – illetve: az etimológiai átlátszóság – tényezőivel függ össze (vö. LADÓ 1981), s persze a névhasználó szinkrón nyelvi kompetenciájával, illetve egyéb kulturális tényezőkkel. Ez a magyarázata a *Dienes* (régi magyar) név *Dénes*-re „magyarosítás”-ának (BM. D21/1952. sz. névvált. kérvény) vagy egy meglepő dualizmus kori kortesnotának: „Nem magyar az, aki ics-vics, Nem kell nekünk a Simoncsits, Éljen Benyovszky” (IGNOTUS 1898/1978: 210). Más nyelvek névanyagának jellegét, bizonyos alaktani jegyeit, hangzását olykor igen jól megragadják az irodalmi művek fiktív nevei is (vö. SZILÁGYI 1978: 44) vagy éppen a „Hogy hívják a...” kezdetű viccek (pl. kopasz japán: *Hayasima*, hülye japán: *Ikunuku*, japán agglegény: *Maradoka Magamura*, japán titkárnő: *Icuka Magacuki*).

4.2. A névhez kapcsolódó, nyelvi alapú asszociációk legfeltűnőbb eseteit azok a nevek kínálják, amelyek **hangalakja** – etimológiaiilag indokolt vagy véletlen módon – **megegyezik** vagy nagy **hasonlóságot** mutat valamely magyar közszóval (ritkábban egyéb tulajdonnévvel, például a márkanévként közismert *Barkasz*, *Lada*, *Skoda* családnevek esetében). Tanulságos párhuzama ennek a földrajzi nevek körében gyakori beleértés, mely alapját adja a naív névmagyarázatoknak s a névmagyarázó mondáknak (vö. Kiss 1995: 6–7). Hasonló jelenségeket találunk a frazeológia területén is; például: *Nem a Báthori nemzettségéből való 'gyáva'*, *Elvitte a Hosszú Pálné székét 'hosszan elmaradt'*, *A Gyenesék strandjára jár 'a szabadstrandra, tehát ingyenesen jár fürdeni'* (SZILÁGYI 1978: 72). Ezeket a lehetőségeket jelzik persze a viccek is – 1967-ből például: „A lányok a gólyától félnek, a fiúk a *cinégé*-től” [Czinege Lajos: honvédelmi miniszter]; „Mit mondott Nezvál, miért mondott le? – A *korom* miatt” [Korom Mihály: politikus] (A viccekért köszönet KATONA CSABA levéltárosnak). Az itt tárgyalt asszociációs típusok meglétét a spontán elszólások, névtévesztések vizsgálata is igazolhatja (vö. HUSZÁR 2001).

A *Füstös*, *Döbröczőnyi*, *Körösváros* családnevek viselői a név alapjául szolgáló közszó nyelvjárási jellege, a nyelvjárásiassággal általában együttjáró negatív képzetek miatt kérelmezhetik néhány évtizede nevük módosítását. A *Bögre*, *Kapca*, *Ködmön*, *Zeller* nevek esetében a név alapját jelentő közszó „közönséges” s névként szokatlan volta kap szerepet. A *Léha*, *Mérges*, *Sánta*, *Pupos* családnevekben az egykori leíró jelleg, motiváció átlátszósa, valamely rossz tulajdonság vagy fogyatékoság kifejeződése okozza a kellemetlen hatást. A *Köcsög*, *Meleg* és *Retkes* nevek alapját képező közszavaknak viszont már egy újabb, negatívnak tekinthető jelentése ('homoszexuális', ill. 'piszkos, mosdatlan') az, amely e családneveket az előbbiekké mellé társítja.

Az etimológiaiilag átlátszatlan nevek olykor újfajta motiváltságot kaphatnak, s ártérlemződve elveszítethetik addigi semleges hangulatukat. *Bugyi* falu évtizedekkel ezelőtt érthető okokból akarta megváltoztatni nevét (I. PAIS 1953: 492–3), sok magyar család pedig valóban megvált ugyanettől a vezetéknevtől. A 19. század folyamán elterjedt *bugyogó*-nak, pontosabban *bugyi* származékának ugyan etimológiaiilag semmi köze a *Bud*- kezdetű szláv személynevekből származó névhez, a homonímia azonban feltűnő, így sok kellemetlenséget okozhat az érintetteknek. (A falu nevével ugyancsak szokás tréfálkozni.) Ez az alaki egyezés eredményezheti azt is, hogy egy *Bugyi* nevű illető környezetében nem tudják, vagy egyenesen nem hiszik el, hogy ez az illető valódi neve (I. BM. 7720/1964. sz. névvált. kérvény; BALLA 2001: 20). Hasonló a helyzet a szintén magyar eredetű *Buzi* névvel is. (L. még HAJDÚ 2003: 105–6, MIZSER 2003: 326–7.) A feltehetőleg idegen eredetű *Dinka*, *Frankó* és *Szenyó* nevek esetében hasonló – csak történetesen a szlengben érvényesülő – homonímiával kerülhetünk szembe. Elég lehet azonban a részleges egyezés is: így lesz például egy *Budinszky* nevű személy gúnyneve – a szlávok jelleg megőrzésével – *Klozetovics* (LACZKÓ 1907: 459).

A paronímia jelenségével többnyire etimológiaiilag átlátszatlan, azaz elsősorban idegen eredetű nevekben számolhatunk. A névhez ilyenkor úgy asszociálódhatnak magyar szavak, ahogyan a népetimológia is lejátszódhat ezekben az esetekben. (Ahogyan az osztrák tábornokok neve átalakult a világháború magyar bakáinak ajkán, vagy lett „az új földesúr”-ból, *Ankerschmidt*-ből *Akkorsincs* Jókai regényében.) Közel áll ehhez a név tudatos, szójátékos átalakítása (pl. iskolai ragadványnevek vagy egyes politikusi gúny-

nevek esetében: *Csurka* > *Csirke Pista*, *Lamperth* > *Lumpen Mónika*, *Schmidt* > *Sitt Pál*, *Keller* > *Killer László*, utóbbit ráadásul beszélő névnek szánva: CSERESNYÉS 2003). Hasonló beleértésre viccek épülnek, például: „Mire magyarosított a *Popovics*? *Segesvári-ra*” (FARKAS 2003a: 158). Egyes tulajdonnevek ilyen módon akár közszoói jelentést is nyerhetnek (jobbára a szlengben, pl. *Drakula!* ’gratulálok’, vö. *drakulálok* ’uaz.’: HOFFMANN 1997: 151).

Egy adott családnév asszociációs körébe bármiféle hasonlóság alapján beletartozhatnak más nevek is: nemcsak nyelvi karakter (pl. mindkettő németes, szlávós) vagy hangzásbeli hasonlóság (pl. egyaránt mássalhangzó-torlódást tartalmaz) alapján, de szerkezeti párhuzam szerint is (pl. összetett nevek). Ennek tanulságos példái azon irodalmi művek is, melyekben egyes szereplők valós személyek másaiként jelennek meg, s nevük ugyan nem egyezik azokéval, ám belőlük mégis ráismerünk mintáikra (pl. a maró stílusban író Szabó Dezső esetében, l. MARGÓCSY 1970: 172–3). Egyes névtípusok ugyanakkor felidézhetnek egyfajta presztízst is (például a kettős családnévek).

A családnéveknek a szókincs elemeivel való összecsengésében leginkább a határozottan pozitív, de még inkább a negatív jelentésű, illetve családnévként ritka, szokatlan közsavak kaphatnak fontos szerepet. (A *Farkas* vagy *Szarvas* esetében például sokkal ritkábban, mint egy *Csiga*, *Csirke*, *Macska*, *Piócza* vagy *Pocok* családnévben.) A legszembetűnőbbek persze a negatív oldal, a zavaró jellegű, jelentésű szavakra asszociálás esetei. (A vonatkozó fogalomkörök egyfajta, vázlatos áttekintését – orosz névanyagon – l. VERNER 1994: 1052–4.)

5. A nyelvi síkon létrejövő asszociációk fentebb tárgyalt típusai ugyanakkor adott nyelvi közeghez is kötődnek. Például a szlovák ’zenész’ jelentésű szóból született *Hugyik*, *Hugyecz*, *Hugyina* családnévek (és a *Hugyaj* helynév; vö. MIZSER 2003: 327) a magyarban kapnak csak negatív konnotációt, a magyar *Kiss* vagy *Óváry* (> *Ovary*) családnév pedig angol nyelvterületen válhat mulatságossá (’csók’, ill. ’petefészkek’ jelentésű szavakkal esnek egybe: BARTHA 1993: 43–4, 2. jegyzet; LANSKY 1991: 25). Egy név más nyelvi közegbe kerülése újfajta konnotációkat támaszthat (pl. *Lofink* Magyarországon, majd a *Lovász* – németes kiejtése miatt – Németországban: SOLYMÁR 1997: 67–8). Ezt az irodalmi alkotások beszélő neveinek fordítási kérdései ugyancsak igazolják. A nyelvi alapú konnotáció mindezek mellett regionális nyelvhasználati tényezőkkel is összefügghet: ha például a *buzi* közszo a határon túli magyar kisebbség körében nem használatos, akkor a *Buzi* családnév is csak Magyarországra érkezve válik kellemetlenné viselője számára (vö. MIZSER 2003: 326).

A névhez kapcsolódó asszociációkat az adott **korszak** szociokulturális tényezői, gondolkodásmódja, névzlése is befolyásolja. A névhangulat, névízlés, névdivat változását nemcsak a keresztnévadás változásában követhetjük nyomon, hanem a családnévek esetében is. Igaz, erre jóval korlátozottabb lehetőségeink vannak – igen alkalmas rá azonban a családnév-változtatások kutatása. A konnotációs érték lehetséges változását igen élesen jelzik például azok a háborús években született névváltoztatási kérvények, melyek révén többen egykor névmagyarosítással szerzett nevüktől igyekeztek megszabadulni, annak zsidós jellegűvé válása miatt (KARÁDY-KOZMA 2002: 248–9). Nyilvánvaló, hogy a *Bugyi* a 19. századot (a közszoói homonima elterjedését) követően, a *Hitler*

név viselése pedig az 1930-as évektől válhat kényelmetlenné (eleinte persze nem feltétlenül; l. még RENNICK 1969). A példákat itt nem is sorolom tovább.

A lehetséges konnotációs érték érvényesülését a társadalmi közegben adott **egyéni körülmények** is befolyásolják. A *Kontár* elsősorban egy mesterember, a *Mészáros* családnév viszont egy sebész esetében lehet névváltoztatási ok (BM. szóbeli közlés alapján; l. még MIZSER 2003: 326). Oroszországban a *Kljucsik* ('kulcsocska') névtől különösen egy börtönőr akarhatott megszabadulni – bár nálunk arra is akadt példa, hogy egy „letartóztatóintézeti fegyőr” éppen hogy *Kulcsár*-ra változtatta korábbi nevét (VERNER 1994; BM. 116.184/1948 sz. névvált. kérvény). A mulatságos hangzású családnév különösen kellemetlenné válhat általában a tekintélyt igénylő foglalkozásoknál is. (Ezt példázzák többek között sorozatban az ötvenes évek leendő politikai tisztjeinek családnév-változtatási kérvényei). A *Giesswein*, *Pálinskás* és *Boromissza* családnévek önmagukban kevésbé komikusak, igencsak azzá válnak azonban akkor, ha viselőik történetesen együttesen alkotják egy alkoholelles kongresszus magyar delegációját (RÁTH-VÉGH 1962: 570). S hogy korábbi, a valós életből vett példáimra is visszatérjek: a *Retkes* egy takarító kisiparos, az imént említett *Ovary* név pedig egy Amerikában praktizáló nőgyógyász esetében gyakorolhat igazán különös hatást arra, aki találkozik vele (utóbbira l. LANSKY i. h.). Egy név adott közösségben való gyakorisága, megszokottsága természetesen semlegessé változtathatja az egyébként különleges konnotációval bíró neveket is.

Ugyanazon szó, név esetében is **sokféleképpen** nyilvánulhat meg a lehetséges konnotációs tartalom. Vegyük itt példaként a nem túlságosan feltűnő *Bácsi* családnévet! Minden további magyarázat nélkül a nem kívánatos családnévek közé lehet sorolható (l. MIZSER 2003: 328) – ami vitatható ugyan, de bizonyos, hogy esetében a közszóval fennálló homonímia olykor értetlenséghez, félreértésekhez és komikus helyzetekhez vezethet. Gyerekként (a megfelelő háttértudás hiányában) például furcsállkodva olvastam *Vid, a bácsi ispán* személyéről egy történelmi regényben. Bátyám egy osztálytársát *Bácsi Imre*-nek hívták – az első, oroszórai bemutatkozás után (indoeurópai névsorrend!) ragadt rajta az *Imre bácsi* név. Egy *Bácsi* családnévű körzeti orvost pedig minden bemutatkozás zavarba hozhatott, mert nevét is megváltoztatta – indoklása szerint: „régí nevem használata sok félreértésre ad okot, és a »doktor Bácsi« szavak együttes használása sokszor illuzórikus helyzeteket teremt” (BM. B67/1952 sz. névvált. kérvény; a napjainkban praktizáló orvosok körében akad *Doktorics* családnévű is, őt évfolyamtársai *Doktor a négyzeténics* néven szólították; l. AstraZeneca 2000).

6. A családnevek konnotációs értékének leírásában többféle megközelítés lehetséges; némelyek – például a családnév-változtatások névanyagának elemzése (l. FARKAS 2003b) – önmagukban is igen tanulságosak. A családnév gazdag, sokféle tényező által alakított asszociációs körének feltárásában azonban érdemesebbnek tűnik a legkülönbözőbb irányokból közelítő, többszempontú vizsgálat, melynek segítségével árnyaltabban, sokoldalúbban, színesebben mutathatjuk be azt – a tulajdonnevek ránk gyakorolt hatásának összetett voltához egyébként is illőbb módon. A nevek lehetséges asszociációs körét össztársadalmi méretekben is vizsgálhatjuk, az egyedi és szubjektív tényezőknek azonban mindig döntő szerepe van az egy-egy névhez fűződő egyéni benyomások kialakításában.

Irodalom:

- AstraZeneca 2000 = Nomen est omen? AstraZeneca 2000. 2. sz. [http:// www.astrazeneca.hu/magazin/sp00/docname.html](http://www.astrazeneca.hu/magazin/sp00/docname.html).
- ÁDÁM ANIKÓ 1992. Kosztolányi a nevekről. Összeállítás Kosztolányi írásából. *Helikon Irodalomtudományi Szemle* 389–99.
- ALLEN, IRVING LEWIS 1983. Personal Names that Became Ethnic Epithets. *Names* 307–17.
- BALLA RENÁTA 2001. *Sükösd nagyközség ragadványnevei*. Szakdolgozat, ELTE BTK.
- BARTHA CSILLA 1993. Családnév-módosítások a detroiti magyarban. *Névtani Értesítő* 15: 41–4.
- CSERESNYÉS MÁRK 2003. *Adalékok a politikai ragadványnevek vizsgálatához*. Kézirat.
- ERDÉSZ TIBORNÉ 1999. *A személyiadat- és lakcímnnyilvántartás összesített adatai*. Népszámlányilvántartási Füzetek 6. sz. Budapest
- FARKAS TAMÁS 1999. A magyar családnév (látszólagos) információtartalma és a név-változtatások háttere. In: *Ember és nyelv. Emlékkönyv Keszler Borbála tiszteletére*. Szerk. KUGLER NÓRA, LENGYEL KLÁRA. Budapest. 29–32.
- FARKAS TAMÁS 2002. Nyelvművelés és családnév-változtatás. In: *Éltető anyanyelvünk. Mai nyelvművelésünk elmélete és gyakorlata. Írások Grétsy László 70. születésnapjára*. Szerk. BALÁZS GÉZA, A. JÁSZÓ ANNA, KOLTÓI ÁDÁM. Budapest. 159–63.
- FARKAS TAMÁS 2003a. Név és névváltoztatás – vicc és valóság. *Névtani Értesítő* 25: 153–60.
- FARKAS TAMÁS 2003b. A magyar családnévanyag két nagy típusáról. *Magyar Nyelv* 144–63.
- HAJDÚ MIHÁLY 1997. A magyar helységnevek jelentésszerkezete. In: *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Szerk. KISS GÁBOR, ZAICZ GÁBOR. Budapest. 125–32.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Budapest.
- HOFFMANN OTTÓ 1997. *Mini-tini-szótár*. Pécs.
- HUSZÁR ÁGNES 2001. Az elszólás és a homogén gátlás. In: *A nyelv szerepe az információs társadalomban. A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Szerk. BARTHA MAGDOLNA – STEPHANIDES ÉVA. Székesfehérvár.
- IGNOTUS 1898/1978. Hazafiság és irodalom. In: *A Hét. Politikai és irodalmi szemle. 1890–1907*. Vál. FÁBRI ANNA, STEINERT ÁGOTA. Budapest. II. kötet, 208–12.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1994. Egy adalék a névvel való csúfolódás történetéhez. *Névtani Értesítő* 16: 91–3.
- KARÁDY VIKTOR – KOZMA ISTVÁN 2002. *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Budapest.
- KISS LAJOS 1995. *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. Nyelvtudományi Értekezések 139. sz.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1934. Az irodalmi névadás. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 34. sz.

- KOVALOVSKY MIKLÓS 1970. Az író és a nevek. In: *Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia*. Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS, VÉGH JÓZSEF. Nyelvtudományi Értekezések 70. sz. 167–71.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1993. Nevek szinesztéziája. *Névtani Értesítő* 15: 194–7.
- LACZKÓ GÉZA 1907. A játszi szóképzés (különösen gúnynevekben és találós mesékben). *Magyar Nyelvőr* 295–310, 356–64, 397–405, 450–67.
- LADÓ JÁNOS 1981. Mi a magyar családnév? In: *Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY, RÁCZ ENDRE. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 160. sz. 51–3.
- LANSKY, BRUCE 1991. *The Best Baby Name Book – in the whole wide world*. New York.
- MARGÓCSY JÓZSEF 1970. Adalékok a XX. századi humoros-szatirikus irodalmi névadás történetéhez. In: *Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia*. Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS, VÉGH JÓZSEF. Nyelvtudományi Értekezések 70. sz. 171–6.
- MIKESY SÁNDOR 1964. A névszépítésről. *Magyar Nyelv* 216–21.
- MIZSER LAJOS 2003. „Csúnya” nevek (?) (Avagy szükség van-e a névszépítésre?). *Magyar Nyelvőr* 326–8.
- PAIS DEZSŐ 1953. Helységnévújítások. *Magyar Nyelv* 492–4.
- RÁTH-VÉGH ISTVÁN 1962. *Az emberi butaság*. Budapest.
- RENNICK, ROBERT M. 1969. Hitlers and Others who Changed their Names and a Few who Did not. *Names* 199–207.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- SOLYMÁR IMRE 1997. Név és identitás (A Völgység névtani sajátosságai). In: *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Szerk. B. GERGELY PIROSKA, HAJDÚ MIHÁLY. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. sz. 64–8.
- SZILÁGYI FERENC 1978. *A magyar szó költészete*. Budapest.
- TÓTH IMRE 1967. A legszebb magyar név. *Magyar Nyelvőr* 122–32.
- VERNER, ANDREW M. 1994. What's in a Name? Of Dog-Killers, Jews and Rasputin. *Slavic Review* 1046–70.

FARKAS TAMÁS

SZEMÉLYNEVEK MEGVÁLTOZOTT NYELVI ÉS KULTURÁLIS KÖRNYEZETBEN – A KÜLFÖLDÖN ÉLŐ MAGYAR FOTOGRÁFUSOK NÉVHASZNÁLATÁRÓL

A névadás és a névhasználat folyamata mindig az adott társadalom kommunikációs gyakorlatához igazodik. Ugyanakkor mindkét folyamat az adott nyelvhez kapcsolódó szabályrendszer működése szerint zajlik (vö. NYÍRKOS 1989). Az idegen nyelvű környezetbe került tulajdonnevek lefordítása, pontosabban lefordíthatósága kapcsán a szakirodalom a név fajtájának megfelelően különböző csoportokat állít fel. Az egyes névfajtákhoz kapcsolódóan ugyan nincsenek kikristályosodott szabályok, de vannak olyan tendenciák, amelyek alapján megállapíthatjuk, hogy mi jellemző leginkább a személynevek,

a földrajzi nevek, a hajónevek és az állatnevek, valamint az intézménynevek vagy a címek használatára akkor, ha idegen nyelvi környezetbe kerülnek (J. SOLTÉSZ 1979, KÁLMÁN 1986, HAJDÚ 2003).

A fenti tanulmányokban felsorolt példák elsősorban olyan szituációt feltételeznek, amelyben a magyar nyelvbe kerülnek be idegen tulajdonnevek. Csak periférikusan érintik azokat az eseteket, amelyekben a magyarban használatos tulajdonnév kerül idegen nyelvi környezetbe. Ilyen helyzetben a személynevek kapcsán elsősorban a családnév + keresztnév magyaros sorrendjének megfordítása a szembetűnő jelenség. J. SOLTÉSZ KATALIN egy német kutatóra hivatkozva megemlíti, hogy a „kivándorlók, emigránsok gyakran új hazájuk nyelvére fordítják le személynevüket, de korántsem mindig” (1979: 121). Ennek a megállapításnak az igazolására a müncheni telefonkönyvből hoz példákat. Elegendő a rendszerváltást megelőző időszak társadalmi-politikai szellemére gondolnunk, hogy megértsük, miért nincs alaposabban kidolgozva ez a téma a magyar nyelvű szakirodalomban.

A későbbi évtizedekben a South Bend-i magyarok nyelvhasználatát bemutató könyvében KONTRA MIKLÓS (1990) önálló fejezetet szán a személyneveknek. Érdeklődésének középpontjában a magyar nevek angollá válásának folyamata áll. Foglalkozik a nevek helyesírásával, kiejtésével; a családnevek és a keresztnévek elangolosodásával, valamint a középső nevek megjelenésével. Kutatásának érdekessége, hogy adatait a nyelvhasználati szokások vizsgálatához kapcsolódva, részben kérdőíves módszerrel gyűjtötte. Hasonló szociolingvisztikai kutatás – a detroiti magyarok kétnyelvű nyelvhasználatának vizsgálata – során összegyűjtött személyneveket elemez BARTHA CSILLA (1993). Tanulmányában a családnév-módosítások egyes típusait tekinti át, és részletesen bemutatja a névátírásokra jellemző betűcseréket. ZELLIGER ERZSÉBET a felső-ausztriai magyar diaszpóra nyelvét kutatva közöl adatokat az emigrációs magyarság nyelvhasználatának névtani vonatkozásairól. A személyneveket a linzi katolikus plébániák anyakönyveiből gyűjtötte (ZELLIGER 1999).

Mindegyik kutató egyetért abban, hogy az emigráns kisebbségi helyzetben a nevek különféle módosítása, megváltozása természetes velejárója a nyelvi, kulturális és egyéb szokásokhoz való alkalmazkodásnak. Megállapították, hogy a beilleszkedésnek különböző fokozatai vannak. Több közbülső állomást is leírnak a két végpont, a változatlanul használt magyar és a felvett angol nevek között. Más kutatók néhány évtizeddel korábbi megfigyeléseit is figyelembe véve megerősítik, hogy a kételemű személynevek esetében a keresztnévek sokkal korábban „elidegenesednek” mint a családnevek.

A következőkben azt vizsgálom, hogyan alakult a külföldön élő magyar származású fotográfusok névhasználatá az idegen nyelvi környezetben. Forrásom egy világhírű magyar fényképeszket bemutató kiadvány (KINCSES 1998) és a „FOTOABC” című elektronikus adatbázis (KINCSES 2003). Az adatbázis azokat a neveket tartalmazza, amelyeket az illető személy alkotásai megjelölésekor alkalmazott. Emellett azokat a névalakokat is megtaláljuk benne, amelyeket a korabeli sajtó és a kortársak használtak a fényképész említésére. Egy-egy személyhez változatos mennyiségű és műfajú szöveg kapcsolódik: lexikoncikk, szakirodalmi idézetek, még sehol sem publikált személyes naplók, levelek, hangfelvételtől lejegyzett beszélgetések. Az alábbiakban a hivatkozással el nem látott információk a „FOTOABC” anyagából származnak. (Ezúton is köszönöm a

szerző szíves segítségét, amellyel lehetővé tette az adatbázis anyagának onomasztikai célú felhasználását.)

Az adatbázisból azoknak a személyeknek a nevét választottam ki az elemzéshez, akik 1919 és 1956 között hagyták el Magyarországot. Így valamivel több mint 100 fotográfus magyar nevét és annak idegen (elsősorban angol, de német, francia és néhány esetben spanyol) nyelvi környezetben használatos megfelelőjét gyűjtöttem össze. A Magyarországról távozók életútja sokfelé ágazik: van, aki Európában marad, van, aki Amerikában vagy Ausztráliában teremt magának egzisztenciát. A „FOTOABC” az illető életútjának megfelelően egy személy esetében sokszor több névváltozatot is tartalmaz. Onomasztikai szempontból mindenképpen hiányossága, hogy nem jelzi minden esetben egyértelműen, mely nyelvi környezetben és mely nevek említőnevek, melyek – az adott személy által is használt – önjelölő nevek. Érdekes eredményre vezethet egy későbbi, szociológiai alapú vizsgálat, amely az életpályák és a névváltozatok összekapcsolódását elemzi.

Az alábbiakban arra a kérdésre keresek választ, mutatnak-e változást a fotográfusok által viselt személynevek idegen nyelvi környezetben, s ha igen, akkor milyen jellegűek ezek a változások. A névsorrend tárgyalása után külön foglalkozom a keresztnemekkel, a nevek szerkezetének alakulásával, a családnevekkel, majd a női nevek sajátosságaival. Végül néhány, névhasználattal kapcsolatos adalékot közlök.

Névsorrend

Az idegen nyelvekből a magyarba került kételemű személynevek sorrendje a magyar nyelvhasználatban korántsem volt mindig azonos. A köznapi kommunikáció ingadozó nyelvszokását bizonyítja, hogy az 1879-es akadémiai helyesírási szabályzat fontosnak tartotta, hogy foglalkozzék ezzel a kérdéssel: „Némely idegen tulajdonnevet a magyar nyelvszokás is azon alakban fogadott el, a melyben az illető nép használja pl. *Michel Angelo* (nem *Angelo Mihály*), és így tovább: *Paolo Veronese*, *Leonardo da Vinci*, *Hans Sachs*, *Jean Paul* stb. — De e kivételes szokást nem lehet szabálylyá tenni. A külföldi tulajdonneveket tehát rendesen a magyar nyelvszokás szerint, a keresztnév után-tételével írjuk le, és a keresztnévet, ha a magyarban is divatozik, le is fordítjuk magyarra; pl. *Thiers Adolf*, *Gladston Vilmos*, *Parlatore Fülöp*, *Cotta Bernát*. A magyarban nem divó keresztnévet változatlanul tesszük a vezetéknév után: *Sacchi Archangelo*, *Fleischer Leberecht Henrik*. — A vezetéknév előrebocsátása már azért is igazolt, mert magok az illető népek is ugyanazt teszik lexikális munkáikban” (AkH. 1879: 15–6). A helyesírási szabályzatok 1950-ig hasonlóan fogalmaztak. 1950-től kezdődően azonban már egyre kevésbé foglaltak állást ebben a – leginkább a nyelvhasználat területére tartozó – kérdésben.

Fordított helyzetben, azaz akkor, ha kételemű magyar név kerül valamelyik indoeurópai nyelvbe, a sorrend természetesen az indoeurópai nyelvek szokásaihoz igazodik. Néhány példa az adattárunkból: *Albók János* > *John Albók* (USA), *Almásy Pál* > *Paul Almásy* (Franciaország), *Aszmann Ferenc* > *Francisco Aszmann* (Brazília), *Berkó Ferenc* > *Ferenc Berko* (Németország, USA, Franciaország, Anglia), *Besnyő Éva* > *Eva Besnyő* (Németország, Hollandia) stb.

Keresztnevek

Mindennapi tapasztalatainkat a szakirodalom adatai is megerősítik: a keresztnevek sokkal gyorsabban és sokkal nagyobb számban illeszkednek az idegen nyelvhez mint a családnevek. Szerepe lehet ebben annak, hogy a különböző csoportokban a keresztnév említő és szólító névként egyaránt szerepel, így természetesen igazodik a csoport nyelvi és kommunikációs normáihoz. Viszonylag kevés az olyan név, amely a magyar és az idegen nyelvi használatban ugyanabban a formában szerepel. Forrásaink az írott alakok egyeztetését teszik lehetővé, de gondolnunk kell arra, hogy a kiejtés az egyes nyelveknek megfelelően ilyen esetekben is különbözhet. Példák a magyarban és az idegen nyelvekben azonos írásképpel megjelenő névalakokra: *Alajos, Andor, Ervin, Ferenc, György, Imre, Mihály, Olga, Tibor*.

Nagyobb számban találunk példát arra, hogy a név írásképe megváltozik. Gyakran elmarad az indoeurópai nyelvekben nem használatos ékezet, például *Bela, Eva, Gabor, Jenő, Laszlo, Lorand, Miklos, Peter, Sandor* stb. Az ékezet hiányában szerepe lehet a korabeli nyomdatechnikának, amely az adott nyelvi környezetben nem minden esetben volt felkészülve a speciális mellékjelek használatára.

Néhány névben olyan betűcsere történik, amely az idegen nyelv szabályait alkalmazva elősegíti az eredeti magyar kiejtéshez hasonló kiejtést. Néhány példa a legjellemzőbb betűcserékre: *zs > z: Dezső > Dezo; zs > g: Rózsá > Rogi, Erzsé > Ergi; sz > s: Gusztáv > Gustav, László > Laslo; k > c: Kornél > Cornell; ő > ey: Ernő > Erney* stb. A betűcserék eredményeként létrejövő névalakok megegyezhetnek az indoeurópai nyelvekben használatos névformával, például *k > c: Viktor > Victor, Klára > Clara; sz > s + i > y: Szilvia > Sylvia* stb. Lejátszódhatnak bonyolultabb cserék és átalakítások is, amelyek végeredményeként a kiejtett forma még mindig erőteljesen emlékeztet a magyar nyelvű névalakra. A női nevek jellegzetes végződésekként megjelenhet az *e* betű, mint *Adél > Adele, Júlia > Julie, Irén > Irene*. Emellett előfordul a *h* betű betoldása, például *Márta > Martha, Edit > Edith* stb.

Az idegen nyelvű környezetben használatos keresztneveknek több mint a fele név egyeztetés útján keletkezett. Az egyeztetett névalak használatát megkönnyíthette és hozzájárulhatott a megszilárdulásához, hogy ugyanaz a névalak egyaránt használatos több indoeurópai nyelvben is, például német, francia és angol nyelvterületen *Gábor = Gabriel, Márton = Martin, Tamás = Thomas* stb. A név egyeztetéssel előforduló magyar keresztnevek: *Alajos > Alois; Andor > André; András > André, Andrew; Antal > Antoine; Dénes > Denis, Dennis; Ferenc > Francisco, Francis, Francois; György > Georg, George, Georges, Jorge; Imre > Emery, Emeric; István > Esteban, Stefan, Stephen; János > Jean, John, Juan; Jenő > Eugén, Eugenio; József > Josef, Joseph; Károly > Charles; Lajos > Louis, Ludwig; László > Lucien, Leslie; Mihály > Michael; Miklós > Nicholas, Nicolas; Ödön > Eugen; Pál > Paul, Pablo; Sándor > Alexander; Tamás > Tomas, Thomas, Thomaz; Zsuzsa > Susan, Susanne; Zsuzsanna > Suzanne*. Valószínűleg téves egyeztetés eredménye a *Miklós* helyett használatos *Michel*, amelynek legfeljebb írásképe emlékeztet az eredeti névalakra. Egyetlen példa van a fordításként egyeztetett névre: *Győző > Victor*, és egyetlen a mesterségesen azonosított – ám a köznap Magyarországi névhasználatban egymás megfelelőinek tartott – *Gyula > Julius* változtatásra.

A keresztnévek között tudatos névalakításra, pontosabban névalkotásra is találunk példát. Előfordul a keresztnév rövidült, becéző változatának hivatalos vagy művésznév-ként való használata, például *Marianna* > *Mari*; *Ilona* > *Ilka*, valamint a csonkolással létrejött és írásképeben is „idegenesített” *Gertrúd* > *Trudy*. Néhány esetben a magyar keresztnévnek megfelelően idegen keresztnév és annak becéző változata felcserélve használatos, például *András* > *Andrew* ~ *Andy* vagy *István* > *Stephen* ~ *Steve*.

Egyéni becéző név vált világszerte ismert művésznévvé az *Etelka* rövidült becéző változatának az *Eta* névnek gyermekkori *Ata* ejtéséből. Szintén a gyermekkori becenév lett hivatalos névvé *Muky Munkacsi* keresztnéveként. A művész Magyarországon a *Munkácsi Menyhért* nevet viselte, kezdő fotóriporter korában az *Est* lapoknál képeit *Menyhért fotó* néven jegyezte. A kortársak visszaemlékezése szerint, amikor a 30-as évek végén Amerikába került egy baráti társaságban vitatták meg, mi legyen a neve az új körülmények között. Itt merült fel az otthonról hozott *Muki* becenév, amely ellen csak egyetlen érv szólt: angol nyelvi kiejtése [muka:j] alig hasonlít a magyarban megszokotthoz. Ezt úgy korrigálták, hogy az *i* betűt *y*-ra változtatták. Munkácsi Menyhért olyannyira sajátjának tartotta ezt a nevet, hogy később a hivatalos iratokban is *Muki Munkacsi* néven szerepelt, így kapta meg az amerikai állampolgárságot is.

A nevek szerkezete: a középső név

Az angol nyelvterületen meglévő és különösen az amerikai angolban jellemző „middle name” felvételére a vizsgált anyagban nem találunk példát. Egy újonnan betoldott középső névelem több névben is megjelenik, de rövidített formában, mint „middle initial”, azaz a középső név kezdőbetűje. Néhányszor egybeesik a hivatalos magyar megnevezésben két keresztnévet viselő személy egyik keresztnévének kezdőbetűjével, máskor a hivatalos névformák nem adnak magyarázatot a keletkezésére. A középső névelem megjelenése az idegen nyelvi és kommunikációs környezet szokásaihoz való igazodást jelzi. Megfigyelhetjük, hogy adatbázisunkban mindegyik középső névelemet tartalmazó személynév keresztnéve idegen írásmódú névazonosítás eredménye. A gyakori családnevek esetében (*Kovács*, *Szabó*, *Tóth*) a betűjelek használatát a megkülönböztetés szándéka is erősítheti. Néhány példa a középső névkezdő betűt tartalmazó, az idegen nyelvi környezetben gyakori háromelemű nevek: *Csegezy Dezső Gyula* > *Julius D. Csegezy*; *Hackett Dezső Gábor* > *Gabriel D. Hackett*; *Szabó István* > *Stephen L. Szabó*; *Szabó Sámuel* > *Samuel G. Szabó*; *Szipál Márton* > *Martin C. Martin* (a családnév első szótagja azonos a középső névelemként választott betű angol kiejtésével); *Tóth László* > *Leslie A. Tóth*; *Révész Imre* > *Emery P. Révész*; *Kovács Gyula* > *Julius G. Kovatch*.

Családnevek

A vizsgált családnevek kisebbik része az idegen nyelvi környezetben sem változik meg. Ebbe a csoportba elsősorban azok a nevek tartoznak, amelyeket a magyar névkincsben idegen eredetűnek tekintünk, például *Fayer*, *Hirsch*, *Hollenzer*, *Hoffmann*, *Koncz*, *Langer*, *Müller*, *Petzval*, *Plachy*, *Prinz*, *Reismann*, *Schiff*, *Trauner*, *Willinger* stb. A felsorolt nevek mind íráskéjük, mind kiejtésük alapján beillenek a német, angol stb. családnevek közé.

Több olyan családnévet is találunk, amelyről – az indoeurópai nyelvek szokásainak megfelelően – elmaradnak az ékezetek. Annak ellenére, hogy megváltozik a név írásképe, mégis ezt a típust tarthatjuk a leginkább hagyományőrző névcsoportnak (BARTHA 1993). Íráskéjük alapján még akkor is hagyományosnak tekinthetők ezek a nevek, ha az idegen nyelvű kiejtésük néha jelentősen eltér a magyar kiejtéstől. Néhány példa az ékezet nélkül, ám hagyományos magyar formájukban használatos családnemekre: *Albok* < *Albók*, *Aldott* < *Áldott*, *Berko* < *Berkó*, *Fabry* < *Fábry*, *Fulop* < *Fülöp*, *Gabor* < *Gábor*, *Gazso* < *Gazsó*, *Haar* < *Haár*, *Haz* < *Ház*, *Kando* < *Kandó*, *Lorant* < *Lóránt*, *Munkacsi* < *Munkácsi*, *Rado* < *Radó* stb.

A családnemek írásképeinek módosítása akkor történik meg, ha az írásképe az idegen nyelv szabályai szerint olvasva jelentősen eltér a megszokott magyar kiejtéstől. Feltehetjük, hogy ez a változtatás a megnevezett személytől indul ki, vagy legalábbis találkozik az ő kívánságával. Az eredetihez viszonyítva a név írott formája ugyan torzul, de a hangzása közelebb kerül az eredeti magyar nyelvű ejtéshez. Ebben a típusban az alábbi jellemző betűcseréket figyelhetjük meg: *sz* > *s*: *Kankowszky* > *Kankovsky*, *Révész* > *Révés*, *Szántó* > *Santho*, *Szatmári* > *Satmari*; *cs* > *ts*: *Kecskeméthy* > *Ketskeméthy*, *Kovács* > *Kovats*; *cs* > *ch*: *Kovács* > *Kovach*, *sz* > *z* + *gh* > *ch*: *Ország* > *Orzach*; *aá* > *ah*: *Maár* > *Mahr*, *ő* > *öe*, *Pető* > *Petőe*. A magyar kiejtéshez közelítő alakot eredményez az alábbi nevek végén az *i* betű elhagyása: *Somogyi* > *Somogy*, *Várkonyi* > *Varkony*.

A családnemek körében nem találtam példát arra a kézenfekvő névváltoztatásra, hogy a szónévnek nevezhető családnemeket lefordítsák az adott idegen nyelvre. Tehát adatbázisomból hiányzik a *Kovács* > *Smith*, *Szabó* > *Taylor*, *Szakács* > *Cook* típusú névcseré. Annak ellenére nincs erre példa, hogy néhány meglévő magyar szónév alkalmazhatott volna a közvetlen fordításra. Közülük a több nyelvben családnévként is meglévő, tipikus szónévek mint *Kovács*, *Szabó*, *Halász*, *Kertész*, *Fekete*, *Fehér* stb. Ide sorolhatjuk azokat a keresztnévi eredetű családnemeket is, amelyeket a hagyomány alapján megszokott megfeleltetéssel vagy rokonítással lehetett volna fordítani, például *Dénes*, *Fülöp*, *Gábor*, *Gáspár*, *Jónás*, *Lóránt*.

Az adatbázis feltünteti, hogy néhány idegen hangzású családnévet jóval az emigráció előtt maguk a névviselők vagy fiatalabb korukban a szüleik magyarosítottak, mint *Mermelstein* > *Munkácsi*, *Preis* > *Marton*, *Reich* > *Lóránt*, *Schwartz* > *Szélpál*. Nem találtam azonban példát arra a sok szempontból logikusnak tűnő megoldásra, hogy az idegen nyelvű környezetben valaki visszavette volna a névmagyarosítás előtt használatos idegen családnévét. Sajátos példája a magyarosításnak *Kraszna-Krausz Andor* eljárása, aki zsidóságát meg nem tagadva 1925-ben, 21 éves korában vette fel új névelemként családnévéhez csatolva a *Kraszna* nevet. Kortársai visszaemlékezése szerint ezzel is a magyarsághoz való kötődését akarta hangsúlyozni.

Látszólag a névmagyarosítások sorába illik a *Weisz* > *Nagy* változtatás. A névcseré háttere azonban összetett folyamat. A *Nagy* családnévet 14 éves korában két testvérével együtt *Weisz László* vette fel nagybátyja iránti tiszteletből. Ugyanis *Weisz Lipót*, az édesapa eltűnése után *Nagy Gusztáv*, a nagybácsi támogatta a családot. A később a megváltoztatott családnévhez csatolt névelem, a *Moholy* eredete is a családhoz kapcsolódik, a nagybácsi *Mohol* nevű lakóhelyére utal.

A külföldön lezajlott névcserék már egyértelműen mutatják az idegen nyelvi környezet hatását. Több más motívum mellett bizonyára szerepelt a névcserék indoka között a beilleszkedés vágya is. Mindezt annak ellenére állíthatjuk, hogy a választott idegen név gyakran a magyarországi élethez vagy akár egy-egy magyar szóhoz kötődik. Példák az idegen nyelvű környezetben lezajlott névcserékre: *Berthold László* > *Mokrini, Elkán László* > *Lucien Hervé, Friedmann Endre Ernő* > *Robert Capa, Friedmann Kornél* > *Cornell Capa, Halász Gyula* > *Brassai, Kádár József* > *Le K'dar, Koffler Kamilla* > *Ylla, Ország Antal* > *D'Orsague, Szipál Márton* > *Martin C. Martin, Tóth Tass István* > *Stefan Otta*.

A választott névformák között egyaránt vannak egyelemű és kételemű nevek. Az egyelemű név talán rövidsége, tömörsége miatt lehet kedvező a művész számára. A *Le K'dar* vagy a *D'Orsague* tipikus művésznév, játék a betűkkel az eredeti családi névből kialakítva. Hasonló módon a két tagból álló eredeti családnevet idézi fel az *Otta* (művész)név.

Néhány név eredetére magyarázatot kapunk a „FOTOABC” feljegyzéseiből. A *Mokrini* és a *Hervé* az illegalitásban kapott fedőnév, amellyel viselőik a későbbi, megváltozott politikai és társadalmi viszonyok között is azonosultak. A *Brassai* név a művész származására, egészen pontosan szülővárosára, Brassóra utal. 1931 végén, 32 éves korában találta ki ön maga számára a művész ezt a nevet. Figyelemre méltó a rendszerű képzés, amely szerint az -ó, -ő végű helynevekből alakult *i* képzős családnevek szabályosan *Csurgó* > *Csurgai, Jenő* > *Jenei* formában használatosak. A névváltoztatásról és a névhasználatról így vall egy Illyés Gyula által készített interjúban: „Halász Gyulának ismertünk meg. Festőnek. Hogy lettél *Brassai*? – kérdezte tőle Illyés. A családi nevemet, a Halászt akartam halhatatlanítani: a festményeimmel, tisztán. A *Brassai* név a kenyérkeresethez kellett, a fényképek szignálásához. A kettőt kezdetben kényesen elválasztottam” (KINCSES 1998: 20). Tegyük még hozzá, hogy a sajtóban is más nevet használt, külföldi tudósítóként a magyar újságokban *h. gy.* monogrammal jegyezte írásait.

A *Robert Capa* nevet 1934-ben, 21 éves korában vette fel *Friedmann Endre Ernő* Franciaországban, az első jelentős képriportjának megjelenésekor. A név eredetére kétféle magyarázatot ismerünk. A külhoni szakirodalom szerint *Robert Taylor* keresztnévnek és *Frank Capra* családnevének elegyítéséből keletkezett, egy betű elhagyásával. A kortársak visszaemlékezéseiben olvashatunk arról, hogyan keverték össze Frank Caprával, a híres hollywoodi rendezővel. A másik magyarázat szerint gyermekkorában a házukban lakó lányok adták neki a *Cápa* becenevet, nagy szája és rámenős természete miatt. A névváltoztatáskor pedig nem tett mást, mint az ékezetet elhagyva elangolosította ezt a becenevet. A II. világháború után *Robert Capa* névre kapta meg az amerikai állampolgárságot.

A *Capa* nevet *Robert Capa* öccse, *Friedmann Kornél* is felvette, amikor 1937-ben Amerikába érkezett. Pedig a visszaemlékezések szerint az ő gyermekori beceneve ugyanabban a körben *Krokodil* volt. Névválasztásában bizonyára meghatározó szerepet játszott a családi összetartozás ily módon való hangsúlyozása.

A *Márton* családnév *Martin* névre változtatását névegyeztetésnek is tekinthetnénk. Ám ha a teljes névalakot vesszük figyelembe, akkor egyértelművé válik, hogy tudatos

névalakításról van szó. A *Martin C. Martin* névforma alakja és ritmusa miatt könnyen megjegyezhető, szimmetriája kellemes mind a fül, mind a szem számára. A középső nevet jelző *C* betű az angol kiejtésben [si:], amely a *Szipál* családnév első szótagjára utalva emlékeztet az eredeti névalakra.

Tudatos névalkotás eredménye az egyelemű *Ylla* név. Koffler Kamillát szerb ismerősei gyakran csúfolták a keresztnéve miatt, ami az ő nyelvükben közszóként 'teve' jelentésű. A *Kamilla* név csonkulásával keletkezett az *Ylla*, amely művésznévként önmagában pótolta a kételemű személynevet.

Női nevek

Az eddigi példák között női neveket is találtunk, hiszen az idegen nyelvű környezet okozta kiejtésbeli és írásbeli változásokban nincs különbség a férfiak és a nők neve között. Sajátos problémát vet fel azonban a nők esetében a férjezettség jelölése. Az indoeurópai nyelvek jellemző kommunikációs gyakorlatának megfelelően a nevekben kétféle tendencia rajzolódik ki a férjes állapot jelzésére.

Az egyik esetben névcseré történik: a feleség saját családnéve helyett felveszi a férje családnévét. Az így keletkezett kételemű személynév önmagában nem informál a családi állapotról, csak akkor, ha ismerjük az illető személy életútjának megfelelő mozanatát. Néhány példa az adatbázisból az ily módon alakított női nevek: *Kelenföldi Telkes Nóra* > *Nora Dumas* (férje: *Adrien-Emile Dumas*), *Földi Rózsi* > *Rózsi Ney* (férje: *Ney László*), *Görög Etelka* > *Ata Kando* (férje: *Kandó Gyula*), ? *Marianna* > *Maár Marianna* (férje: *Maár Gyula*). Érdekes megoldás *Klein Rózsi* > *Rogi André* névváltoztatása, aki férjének, André Kertésznek nem a családnévét, hanem franciásított keresztnévét választotta asszonynévként.

A férjezettség jelölésének másik módja a férj és a feleség családnévének összekapcsolásával a kettős családnév kialakítása. Kettős vagy összetett családnévnek természetesen egyéb módon is létrejöhetnek és akár születési névként is előfordulhatnak. Önmagukban tehát ezek a nevek sem informálnak a családi állapotról, így ebben az esetben is az életút ismerete lehet segítségünkre. Házassági névként kialakított kettős családnévvel csak egyetlen esetben találkoztam: *Fodor Etel* > *Ettel Mittag-Fodor* (férje: *Mittag* ?). A kettős családnév kialakításának érdekes példája, hogy *Nora Dumas* a névcserével létrejött házassági nevét alakította kettős névvé: *Dumas-Santigny*. Ennek az összetett családnévnek egyik eleme sem utal közvetlenül a feleségre. A férj családnévéhez (*Dumas*) kapcsolt, második névelem eredetileg földrajzi név (*Santigny*), a férj születési helye.

Névhasználat

A személynévek legcsekélyebb mértékű megváltozása vagy megváltoztatása mélyen érinti a személyiség egészét, akáratlanul is felveti az önazonosság kérdéseit. Talán ez is hozzájárul ahhoz, hogy a névváltoztatások, de még a névcserék legtöbbje is szoros kapcsolatban van a születéstől viselt, a gyermekkorhoz kötődő nyelvi és társadalmi közeg által meghatározott névvel. A vizsgált történelmi időszakban és a vizsgált társadalmi rétegben a személynévek kisebb-nagyobb változása hű tükrökre a helykeresés, az integrálódás és az egzisztenciateremtés szándékának.

Mindezt jól illusztrálja például *Robert Capa* névhasználata. Születési anyakönyve szerint a *Friedmann Endre Ernő* nevet viseli. Fiatal korának ismerősei *Bandi* vagy *Friedmann Bandi* néven említik, a vele egy házban lakó lányoknak *Cápa*. Néhány idegen, főleg hivatalos helyzetben akár *Ernő* néven is szólíthatja. 20 éves korában, Párizsba költözve *André Friedmann* névvel illeti saját magát. Egy évvel később változtatja meg a nevét, s lesz *Robert Capa*. A névváltoztatásban anyagi érdekek is közrejátszottak. A kortársak emlékezése szerint új, amerikaiasan hangzó nevével két-háromszoros áron tudta eladni fotóit. *Endre-Ernő-Bandi-André-Robert-Bob Cápa Friedmann-Capa* életében a tudatos névcseré mellett egyéb változások is zajlottak. „A névváltoztatással külseje is jelentősen átalakult. Levágatta hosszú haját, jól vasalt öltönyöket kezdett hordani, s hitt benne, hogy ez lesz eredményességének záloga. A névváltoztatást, külsejének radikális metamorfózisát azonban nehezen dolgozta fel lelkileg” (KINCSES 1998: 27). Ha csak a sokféle névváltozatra gondolunk, már akkor egyetérthetünk a fenti kijelentéssel: mindezt valóban nem lehetett könnyű feldolgozni.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy az idegen nyelvi környezetbe kerülő személynevek írása és kiejtése több szempontból is alkalmazkodhat a megváltozott nyelvi és kulturális környezethez. Legtöbbször megváltozik a nevek sorrendje, a megszokottól eltérően a családnevet megelőzi a keresztnév. Az írásképp egyik szembevetendő változása, hogy a nevekről gyakran elmarad az ékezet. A megszokott, magyar nyelvi kiejtéshez való közelítést tipikus betűcserékkal segítik. Az integrálódás nagyobb mértékét tükrözik a névegyeztetések és a névcserék. Ezt a folyamatot erősíti a kételemű nevek szerkezetének háromeleműre változtatása, részben az asszonynevekben, részben a középső nevet jelölő kezdőbetű felvételének terjedésével. A kivándorolt személyek nevének módosulása vagy megváltozása a személyiség új környezetbe való integrálódásának része. Az integrálódás folyamata – miként ezt a nevek használata is mutatja – sokszor nehézségekkel, kitérőkkel megtűzdelt folyamat.

Irodalom:

- AKH. 1879. *A magyar helyesírás elvei és szabályai*. A M. T. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest.
- BARTHA CSILLA 1993. Családnév-módosítások a detroiti magyarban. *Névtani Értesítő* 15: 41–4.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- KÁLMÁN BÉLA 1986. Átvétel, fordítás, új név. *Névtani Értesítő* 11: 48–53.
- KINCSES KÁROLY 1998. *Fotográfusok – Made in Hungary. Aki elment, aki maradt*. Magyar Fotográfiai Múzeum – Federico Motta Editore, Budapest–Milánó.
- KINCSES KÁROLY 2003. *FOTOABC*. Folyamatos bővítés alatt lévő elektronikus adatbázis a magyar származású fényképészekről a fényképezés kezdetétől napjainkig.
- KONTRA MIKLÓS 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Linguistica. Series A. Studia et Dissertationes, 5. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest.

- NYIRKOS ISTVÁN 1989. A tulajdonnevek hírértékéről. In: (szerk.). *Névtudomány és művelődéstörténet*. Szerk. BALOGH LAJOS, ÖRDÖG FERENC. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 183. sz. 290–4.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ZELLIGER ERZSÉBET 1999. „...a nevedről lehullik az ékezet...” *Névtani Értesítő* 21: 224–9.

FERCSIK ERZSÉBET

ÚJ NÉVFORMÁKKAL AZ EURÓPAI UNIÓBA!?

Az ezredfordulóra kialakult új társadalmi körülmények, a névtan kutatói által megfogalmazott szabadabb névválasztásnak, a választható névformák bővítésének igénye (HAJDÚ 2000, 2002; NYIRKOS 1996), illetve hazánk 2004-es európai uniós csatlakozásából adódó jogharmonizáció szükségessé tette a névadás szabályozását.

Ez a változás meg is történt, hiszen 2004. január 1-jével életbe léptek az új, a megévő családjogi törvényt módosító rendeletek (vö. 2002. évi XLV. törvény, mely az anyakönyvekről, a házasságkötési eljárásról és a névviselésről szóló 1982. évi 17. törvényerejű rendelet módosítása, illetve A 2002. évi XLIV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény módosításáról). A törvény új névformákat, új szabályokat alkotott. Ezek formáiról, illetve lehetséges fogadtatásáról már tanulmányok, felmérések is születtek (FARKAS 2003, RAÁTZ 2003b), de azt, hogy ezek a változások milyen hatással lesznek névadásunkra, névformáinkra, mennyire könnyítik, bővítik a névválasztást, azt majd a gyakorlat, az élet fogja eldönteni. Jelen dolgozatomban az új névformák közül a házasságkötés után viselhető névvel, a házassági névvel kívánok foglalkozni. Azt vizsgálom, hogy ezek mennyire azonosak az európai uniós országokban szokásos házassági névformákkal, illetve miben különböznek tőlük.

Az új jogszabályok megjelenéséig hazánkban eddig csak a nőknek volt lehetősége arra, hogy a hivatalos házasságkötés után döntsének arról, hogy milyen néven kívánnak tovább szerepelni, vagyis a lehetséges asszonynévi formák közül melyiket választják.

Az asszonynevek vizsgálatával, kialakulásával már a XIX. század óta foglalkoznak a kutatók (vö. HAJDÚ 2000), és azóta is kedvelt kutatási terület. Ezt bizonyítja, hogy a szakirodalmak között találhatunk olyan tanulmányokat, melyek egy-egy közösség, település asszonynévformáit mutatják be (FERCSIK 1992; LACZKÓ 1996), de van olyan is, amely összehasonlítja a városi és vidéki asszonynévformákat (ZAHUCZKY 1997). Sőt az újabb kutatásokból már arról is szerezhetünk információkat, hogy az asszonyok mennyire elégedettek választott névformájukkal, vajon milyen asszonynevet fognak a mai tizenéves lányok választani, illetve milyen formát fognak a fiúk majdani házastársuknak javasolni (RÉVÉSZ 2001, RAÁTZ 2003b). Egyre gyakoribb egy-egy réteg, egy-egy azonos foglalkozású csoport hivatalos és nem hivatalos névformáinak elemző bemutatása is (HAJDÚ 2000, FERCSIK 2002, RAÁTZ 2003a). Ugyan kevesen, de az onomasztika kutatói

azt is elkezdték vizsgálni, hogy a házasság felbontása után hogyan változnak az asszonynévi formák (FARKAS 2001, FERCSIK 2003).

De mi a helyzet a házasságkötés után a férfiak névviselésével? Az életnek talán ez volt az egyetlen olyan területe, ahol a nők választhattak, ők rendelkeztek több joggal. (Persze arról eddig még senki nem szólt, hogy ez a döntés mennyire a nők sajátja, egyéni döntése, mennyire befolyásolta őket éppen a szeretett hitves. Mennyire akar a névválasztó nő leendő férje kedvében járni, amikor fölveszi annak teljes nevét a *-né* toldalékkal, vagy a saját leánykori neve elé illeszti férje családnevét a *-né* képzővel.) De ez már a múlté. Ugyanis az új családjogi törvény alkalmazkodva az európai szokásrendhez „egyenlőséget” teremtett a házasságra lépő felek között, és ettől az évtől kezdve lehetőséget biztosít arra is, hogy a férfi is döntsön arról, hogy milyen névformát kíván viselni a házasságkötés után. Ő döntheti el, hogy nevének megváltoztatásával is szeretné-e kifejezni a feleségével való összetartozást.

Nézzük, milyen lehetőséget biztosít az új szabályozás a házasságra lépő feleknek, illetve gyermekeiknek! Rögtön meg kell ismerkednünk egy új névformával, a házassági névvel. Ez a névforma lép az asszonynév helyébe is. Tehát a törvény szerint: „A házassági név az a név, amely az érintettet a házassági anyakönyvi bejegyzés alapján megilleti. A házasságot kötő személy a Csjt.-ben felsorolt házassági névviselési formák közül választhat.” A feleség élhet az eddig választható öt formával (Tóth Ilona és Nagy Ferenc házasságkötése esetén: *Tóth Ilona*, *Nagy Ilona*, *Nagy Ferencné*, *Nagyné Tóth Ilona*, *Nagy Ferencné Tóth Ilona*), illetve új lehetőségként a saját családnevéhez kapcsolhatja kötőjellel férje családnevét (*Nagy-Tóth Ilona*, *Tóth-Nagy Ilona*). A férj pedig az alábbi formák közül választhat:

a) Ahogy eddig is tette, megtartja a maga teljes nevét (*Nagy Ferenc*);

b) Felveszi felesége családi nevét, és ahhoz hozzákapcsolja a sajátkeresztnevét (*Tóth Ferenc*);

c) Vagy élhet ő is azzal a formával, hogy saját családnevéhez kötőjellel hozzákapcsolja felesége családnevét (*Nagy-Tóth Ferenc*, *Tóth-Nagy Ferenc*).

A házassági név családi nevekből képzett része legfeljebb kéttagú lehet. Amennyiben az egyik vagy mindkét házastárs születési családi neve vagy előző házassági nevének a családi nevekből képzett része kéttagú, a házastársaknak nyilatkozniuk kell arról, hogy melyik két családi nevet kívánják összekapcsolt házassági névként viselni. A házastársa nevét viselő személy a házasságkötés során szerzett nevet (a házastársa nevét) névváltoztatással nem változtathatja meg.

A törvény rendelkezik a házasságban születendő gyermekek családi nevééről is: „A gyermek – szüleinek megállapodása szerint – apjának vagy anyjának családi nevét viseli. A házasságban élő szülők valamennyi, a házasság fennállása alatt született közös gyermekének csak azonos családi neve lehet. Közös házassági nevet viselő házastársak gyermeke csak a szülők közös házassági nevét viselheti. A saját nevüket viselő szülők megállapodása alapján a gyermek az apa és az anya családi nevét együtt is viselheti. A gyermek családi neve legfeljebb kéttagú lehet.”

A fenti szabályok, a házassági névváltozatok a jelentkező társadalmi igények mellett igyekeznek az általános európai joggyakorlatot is követni. Ennek bizonyítékeként nézzünk meg néhány európai uniós országot, hogy ott milyen házassági nevek találhatók. Figyelemre méltó, hogy már magát a házassági név fogalmát is megtalálhatjuk a különböző európai nyelvekben (pl. angol: *marriage name*; német: *Ehename*; francia: *nom matrimonial*; holland: *huwelijksnaam*; spanyol: *apellido matrimonial*; portugál: *nome matrimonial*; olasz: *cognome matrimoniale*). A fogalom mellett természetesen ez a névforma elfogadott és használatos.

Európában a névszabályozás területén a legliberálisabbnak tűnő Angliában annak ellenére, hogy igazán nincsenek különösen túlszabályozott törvények (COATES 2003), a házassági név választását erőteljesen korlátozzák. A brit jog szerint a házasságkötéskor automatikusan csak a nőt illeti meg annak lehetősége, hogy nevet válasszon, nevet változtasson. Három lehetőség között dönthet:

1. Nem változtat nevet, azaz megtartja a saját születési nevét (*John Smith* és *Barbara Taylor* házasságkötése esetén: *Barbara Taylor*).
2. Fölveszi férje családnevét saját családneve helyett (*Barbara Smith*). Ennek a formának a bejegyzését a házasságkötéskor automatikusan kérhetik a nők.
3. A születési családnevet megtartja a feleség, és ehhez kötőjellel hozzáilleszti férje családnevét, így kettős családnév jön létre (*Barbara Taylor-Smith*, *Barbara Smith-Taylor*).

Ez utóbbi a formát azonban külön, egy úgynevezett egyoldalú szerződésben (Deed Pool) kell megerősíteni, amelyért komoly illetéket is kell fizetnie a leendő asszonynak. Egy angol nő dönthet úgy is, hogy házasságkötéskor megtartja születési nevét (*Barbara Smith*), de azt a formát is használja, amelyben családnévként férje neve szerepel (*Barbara Taylor*). Ezzel a differenciálással általában akkor élnek a nők, ha például a munkájukban a születési nevükön már sikereket értek el, ismertté váltak, s továbbra is a megszokott néven akarnak tevékenykedni. A mindennapi, a társasági életben azonban ki akarják fejezni férjükhöz való tartozásukat, s ott már a házastárssal közös családnéven kívánnak bemutatkozni.

A férfiak helyzete Nagy-Britanniában igen „hátrányos”, mivel nekik automatikusan semmiféle joguk sincs arra, hogy a házasságkötéskor házassági nevet vegyenek föl. Azonban térítés ellenében lehetőségük van arra, hogy saját családnévük helyett fölvegyék feleségük családnevét (*John Taylor*), vagy azt kötőjellel hozzákapcsolják nevükhöz (*John Taylor-Smith*, *John Smith-Taylor*). Válasszák bármelyik formát is, mindenképpen nyilatkozniuk kell a már említett egyoldalú szerződésben, a Deed Pool-ban (1851 óta létező egyoldalú jogi nyilatkozat, mely egy egyéni kinyilatkoztatást tartalmaz, s az iratot – a hitelesítés végett – két helyen cikkcakkban bevágják).

A névszabályozás tekintetében igencsak szabad Franciaországban a házassági nevek kialakult formája is inkább csak szokás, mint szabályozás. A nők házassági névválasztása 1946-tól – a nők és a férfiak névválasztási jogának egyenlővé tételétől – változott meg, illetve kínál több lehetőséget. Eszerint egy francia nő a házasságkötéskor:

1. Megtarthatja leánykori nevét (pl. *Marie Crespelle* és *Pierre Morin* házasságkötésekor a feleség neve marad *Marie Crespelle*);
2. Fölveheti férje családnevét a leánykori családi neve helyett (*Marie Morin*);
3. Születési családneve mellé illeszti férje családnevét, így kettős családnevet hozva létre (*Marie Crespelle-Morin* vagy *Marie Morin-Crespelle*).

A házasulandó francia férfiakat hasonló jogok illetik, vagyis

1. Megtartják saját családi nevüket (*Pierre Morin*);
2. Fölvehetik feleségük családnevét a sajátjuk helyett (*Pierre Crespelle*);
3. Születési családnevük mellé illesztik feleségük családnevét (*Pierre Crespelle-Morin* vagy *Pierre Morin-Crespelle*).

A francia nők is alkalmazhatják azt a megoldást, amelyet az angolok, vagyis más néven szerepelnek a szakmájukban és más néven a magánéletben. Azonban a hivatalos iratokban szigorúan a házasságkötéskor választott nevet kell mindenütt használniuk.

Érdekes, hogy a francia joggyakorlat nem fordít nagyobb hangsúlyt a különféle házassági névhasználatra, azonban igen aprólékosan, szigorúan és logikusan szabályozza a házasság fölbontása utáni névviselést. Az erre vonatkozó jogszabályt a francia polgári törvénykönyv 264. pontja szabályozza (Code Civil 264). Válás esetén az az alapszabály, hogy mind a két fél vegye vissza születési nevét, vagyis azt a nevet, amelyet a házasság megkötése előtt viselt. Azonban a házassági nevet a feleség az alábbi esetekben megtarthatja:

1. Ha a házastársi kapcsolat megszüntetését a férj kérte;
2. Ha a férj beleegyezik, hogy felesége nevét a válás után is viselje (ezt a beleegyezést a férj később csak abban az esetben vonhatja vissza, ha a volt feleség visszaélt nevével, negatív hírbe hozta azt);
3. Ha bírói ítélet születik arról, hogy a nőnek sajátos érdeke fűződik (pl. ezen a néven vált szakmájában ismertté) a név megtartásához, illetve az általa nevelt, azonos családnévén szereplő gyerek(ek) érdeke kívánja úgy.

A férj is jogosult megtartani a házassági nevet, ha nem ő kezdeményezte a válást.

Azonban mind a két félnek joga van kérvényezni, hogy házastársa ne viselhesse a válás után az ő nevét. Érdekes módon a törvény itt csak a nők érdekeit említi, mely szerint a feleség a férj tiltása ellenére is két esetben megtarthatja házassági nevét. Az egyik eset, hiába a nő kérte a házasság fölbontását, de ha bizonyítani tudja, hogy a válást férje legalább 6 éves különélése miatt kezdeményezte. A másik eset, ha a férj mentálisan leépült. Ilyenkor a jog a nő érdekeit és kérését veszi figyelembe. Mind a két fél névviselésére vonatkozik az a gyakorlat, ha a volt házastársak új házasságot kötnek, akkor a volt házassági nevük viselésének lehetősége megszűnik és minden, a névviselésre vonatkozó határozat hatályát veszti.

Az eddig bemutatott névváltozatokhoz hasonló házassági nevet választhatnak az északon élő svéd, dán és finn házasulandók is. A skandináv államokban is az 1980-as években liberalizált névtörvények teszik lehetővé a házasulandó feleknek, hogy megtartsák születési nevüket, vagy felvegyék házastársuk családnevét. A svéd jogrendszer azt is megengedi, hogy valaki az első házasságban felvett házassági nevét a következő házasságában akár a gyermekei családneveként is tovább vigye.

A finnek körében például igen kedvelt házassági névformává vált az 1985-től bevezetett, a férj és a feleség családnevéből összekapcsolt kettős névforma (pl. *Isohookana-Asunmaa*). Ezt bizonyítja az a statisztikai adat, hogy amíg 1985-ben a finn lakosság körében 14 821 kettős név volt, addig 1995-re ez a szám több mint a duplájára emelkedett, azaz a finn állampolgárságú lakosok között már 30 525-en viselték ezt a házassági névformát (PAIKKALA 2002).

Németországban nagyon részletesen és mindre kiterjedően szabályozza a házassági névviselést a polgári törvénykönyv (*Bürgerliches Gesetzbuch*) 1355. §-a. A házasságkötéskor a házasfeleknek lehetőségük van közös házassági nevet meghatározni. Amennyiben ezt nem teszik meg, akkor automatikusan mind a két fél a születési, illetve a házasságkötésig viselt nevét (ez lehet akár egy előző házasságból származó házassági név is) használja tovább. Házassági névként vagy a feleség vagy a férj családneve szerepelhet. Az a házastárs, akinek a neve nem szerepelt házassági névként, a saját nevét kötőjellel a házassági neve elé vagy mögé illesztheti. Nézzünk erre egy példát! Ha *Stefan Winter* és *Ramona Frühling* házasságot köt, akkor meghatározhatják a *Winter* vagy a *Frühling* családnevet házassági névként. Így a nevük lehet: *Stefan Winter* és *Ramona Winter* vagy *Stefan Frühling* és *Ramona Frühling*. Az első esetben *Ramona* a házassági nevéhez illesztheti saját születési nevét, azaz használhatja a *Ramona Winter-Frühling* vagy a *Ramona Frühling-Winter* formákat. Ha a pár a második névváltozattal él, vagyis a nő születési nevét választja házassági névnek, abban az esetben a férfi élhet a *Stefan Winter-Frühling* vagy a *Stefan Frühling-Winter* névváltozattal. Érdekes, hogy a német törvények szerint arra nincs hivatalos lehetőség, hogy mind a két fél egyszerre viselje ugyanazt a kettős nevet házassági névként.

Abban az esetben, ha a házastársak elválnak, vagy megözvegyülnek, akkor a jog lehetőséget biztosít a házasságkötés előtt viselt név, illetve a születési családnev visszavételére. Amennyiben a megözvegyült vagy elvált fél házassági névként társa családnevét viselte, akkor arra is joga van, hogy a házassági nevét megtartva, az elé vagy mögé illessze saját születési nevét, s ezt a kettős nevet viselje tovább újabb névformaként.

A német jog külön szabályozza az élettársi viszonyban élők névviselését is (*Bürgerliches Gesetzbuch* 3. §). Az élettársi viszonyban élők ugyanolyan jogokkal rendelkeznek a házassági név meghatározásában és viselésében, mint a törvényes házasok. A névviselésről, akkor kell nyilatkozniuk, amikor az élettársi kapcsolatot hivatalosan bejelentik az illetékes hatóságnak.

Hollandiában a némethez hasonlóan a házassági névviselés terén azonos jogok illetik meg az élettársi kapcsolatban és a házasságban élő párokat, sőt mindkét életközösségi formában hivatalosan elfogadott az azonos neműek közötti kapcsolat is. A holland törvények szerint a hivatalos nevet, amely általában azonos a születési névvel, nem lehet megváltoztatni. De a házasok, illetve hivatalosan regisztrált élettársi kapcsolatban élők a mindennapi névhasználatban az alábbi névformákkal élhetnek (egy *Oudewater* családi nevű férfi és egy *Simons* nevű hölgy életközösségében a férfi által viselhető névformáival szemléltetve):

1. Megtartják az eredeti nevüket (*Oudewater*).
2. Felveszik a partnerük családnevét (*Simons*).
3. A családnevükhöz kapcsolják kötőjellel partnerük családnevét (*Oudewater-Simons* vagy *Simons-Oudewater*).

Válás, a kapcsolat megszűnése után a volt partnerek mindaddig megtarthatják házassági, illetve élettársi nevüket, amíg valamelyikük nem lép egy újabb, hivatalosan is bejegyzett kapcsolatba.

A fent bemutatott európai uniós tagországok házassági névviselési szokásai sok tekintetben hasonlóak, és bizonyítják, hogy a magyar jogalkotók igyekeztek az európai szokásokhoz alkalmazkodni. Ennek ellenére azt gondolom, hogy még mindig maradtak tisztázatlan, megoldatlan kérdések, amelyek feltehetően bonyodalmakat fognak okozni.

A teljesség igénye nélkül, csupán végiggondolásra szánva említék meg néhányat közülük.

Az új rendelkezések ugyan szabályozzák a házassági név hosszúságát („A házassági név családi nevekből képzett része egy vagy legfeljebb kéttagú lehet”), azonban ez a megkötés csak az új, a kötőjellel összekapcsolható névformákra vonatkozik. Ugyanis a törvény következő pontja már így értelmezi ezt: „Amennyiben az egyik vagy mindkét házastárs születési családi neve vagy előző házassági nevének a családi nevekből képzett része kéttagú, a házastársaknak nyilatkozniuk kell arról, hogy a Csjt.-ben ennek megfelelően meghatározott névviselési forma keretében melyik két családi nevet kívánják összekapcsolt házassági névként viselni.” Ebben a meghatározásban az *összekapcsolt* jelző azonnal kizárja és leszűkíti az értelmezést. Így nem vonatkozik a megszorítás a már régebben is használt és igen elterjedt asszonynévi formákra. A jogalkotók arra nem gondoltak, hogy a kettős családnevek elterjedésével egyre hosszabbá válhatnak a hivatalos nevek. Hiszen egy kettős családnevű férj nevéhez illesztett *-né* toldalék + a leánykori név minden megkötés nélkül használható. Egy valós példa: *Kasnya-Kovácsné Bakacs Judit*. Egy kis fantáziával ez még tovább is fokozható, ugyanis mi a helyzet akkor, ha a házasságra lépő felek mindegyik kettős család névvel rendelkezik, de a nő az előbb említett házassági névformával kíván élni (*Kasnya-Kovácsné Tóth-Bakacs Judit*). Erről nem szól a törvény.

Szükséges lenne a válás utáni névhasználatot sokkal egyértelműbben szabályozni. Ugyan a házassági nevét a válás után mindenki egyéni akaratából a Csjt. szabályainak megfelelően módosíthatja. A házasság felbontása után másik féltől származó házassági név viselésének megtiltása csak a férj joga. Ő a jog szerint eltilthatja a volt feleséget a férj család-, illetve teljes nevéhez kapcsolt *-né* képzős formák viselésétől, ha a feleséget szándékos bűncselekmény miatt jogerősen szabadságvesztésre ítélték. Azonban a jog nem rendelkezik arról (se a férj, se a feleség esetében), ha a házasság fél társa családi nevét, vagy a kettőjük nevéből alkotott kettős nevet viseli. Vajon miért? Itt kinek a jogait védik, illetve kiét sértik? Jó lenne ezt részletesebben tisztázni és szabályozni. Jó például szorgalmazni erre a francia vagy akár a holland joggyakorlat.

A házasságkötések rohamos csökkenése, az élettársi kapcsolatok elterjedése talán hazánkban is szükségessé tenné az élettársi név (a német neve: *Lebenspartnerschafts-*

name) fogalmának bevezetését és szabályozását. Erre szintén találhatnak a jogalkotók pozitív példákat a német és a holland joggyakorlatban.

Összegzőként elmondhatjuk, hogy ugyan történt előrelépés, történt változás a névviselés szabályozásában, a megjelent új változtatások lehetővé teszik ezen a téren is a felzárkózást, csatlakozást, de még mindig sok a joghézag, a szabályozatlan névhasználati kérdés. Még mindig igazak NYÍRKOS ISTVÁNNAK 1995-ben, az V. magyar névtudományi konferencián elhangzott szavai: „Jó lenne továbbá gondot fordítani egy magyar névtörvény kidolgozására és bevezetésére, mivel a modern élet feltétlenül igényelné az új társadalmi körülmények (házastársak névvariánsainak engedélyezése, az élettársi kapcsolatból származó gyermekek nevének megválasztása, a gyerek névválasztási jogának tisztázása stb.) figyelembevételét.”

Források:

Magyarországon:

2002. évi XLIV. törvény; 2002. évi XLV. törvény

Finnországban:

<http://www.kotus.fi/huolto/kielitoimisto/nimisto/nimilaki.shtml>

Franciaországban:

<http://www.legifrance.gouv.fr/WAspad/UnArticleDeCode?code=CCIVILL0.rcv&art=264>

Hollandiában:

GERRITZEN, DOREEN: Over voornamen. <http://www.meertens.knaw.nl/voornamen/> Naamswijziging. Ministerie van Justitie, Gewijzigde herdruck, maart 2003. http://www.justitie.nl/Images/11_11330.pdf

Németországban:

Bürgerliches Gesetzbuch (1757. §) <http://dejure.org/gesetze/BGB>

Irodalom:

BRYLLA, EVA 2002. Personal name in the Nordic countries. *Onoma*. 37: 357–70.

COATES, RICHARD 2003. = R. COATES nyelvészprofesszor (Department of Linguistics and English Language, University of Sussex, Brighton) e-mailen történt közlése, 2003.

FARKAS TAMÁS 2001. *A magyar hivatalos család- és asszonynev-változtatások (különös tekintettel a 20. század második felére)*. Doktori értekezés, Budapest.

FARKAS TAMÁS 2003. A házassági névviselés új szabályozásához. *Magyar Nyelvjárások* 41: 133–42.

FERCSIK ERZSÉBET 1992. Feminista kísérletek – avagy mi is a helyzet az asszonynevek körül Hévízgyörkön? In: *Tulajdonnév-használatunk*. Szerk. FARKAS FERENC. Magyar Névtani Dolgozatok 100. sz. 63–7.

FERCSIK ERZSÉBET 2002. A tanári mesterséget űző nők asszonynevééről. In: *Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére*. Szerk. GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ – KOVÁCS MÁRIA. A Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Miskolc. 41–5.

- FERCSIK ERZSÉBET 2003. Az elvált nők névviseeléséről – a XX. század utolsó fél évtizedének statisztikai adatai alapján. In: *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY – KESZLER BORBÁLA. Budapest. 614–22.
- HAJDÚ MIHÁLY 2000. Művészasszonyok névhasználata Szentendrén. *Névtani Értesítő* 22: 45–50.
- HAJDÚ MIHÁLY 2002. Keresztnévadásunk normája. In: *Éltető anyanyelvünk*. Szerk. BALÁZS GÉZA – A. JÁSZÓ ANNA – KOLTÓI ÁDÁM. Budapest. 211–4.
- LACZKÓ KRISZTINA 1996. A mai asszonynévhasználat Budapesten (egy kutatás körvonalai). *Magyar Nyelvőr* 161–7.
- NYIRKOS ISTVÁN 1996. A finn névkutatásról. In: *Az V. Magyar Névtudományi konferencia előadásai*. Szerk. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY. Budapest–Miskolc. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. sz. 491–8.
- PAIKKALA, SYRKKA 2002. Surname in Finland on the threshold of new millenium. *Onoma* 37: 267–79.
- RAÁTZ JUDIT 2003a. A doktori fokozattal rendelkező asszonyok névviseelési szokásai. In: *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY – KESZLER BORBÁLA. Budapest. 622–8.
- RAÁTZ JUDIT 2003b. = RAÁTZ JUDIT: A névviseelés szabályozása – új névformák. Előadásként elhangzott a „Magyar névtani kutatások itthon és a határainkon túl” című tudományos tanácskozáson, Jászberényben.
- RÉVÉSZ KATALIN 2001. Asszonynevek a szentendrei névhasználat tükrében. *Névtani Értesítő* 23: 57–75.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- ZAHUCZKY MÓNICA 1997. Az asszonynévformák változásai városon és vidéken a 70-es és a 90-es években. In: *Az V. Magyar Névtudományi konferencia előadásai*. Szerk. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY. Budapest–Miskolc. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. sz. 113–22.

RAÁTZ JUDIT

NÉVELMÉLETI ALAPVETÉSEK A MAGYAR RAGADVÁNYNÉV-KUTATÁS ELSŐ KORSZAKÁBAN (1872–1957)

1. Napjaink ragadványnévtani kutatása számára már elérhető közelségbe került az a cél, hogy a magyar ragadványnevekről ne csak egy település, közösség, intézmény stb. vonatkozásában tegyünk megállapításokat, hanem a névkincs egészéről vázoljunk fel olyan átfogó képet, amely a ragadványnevek legjellegzetesebb nyelvi tulajdonságaival és a névtípus névadási normájával ismertet meg bennünket. Ez egy egységes leírási keret (névelemzési modell) kidolgozását igényli, amit eredményesen csakis akkor valósíthatunk meg, ha az eddigi szakirodalomból nyert elméleti jellegű tapasztalatainkat is összegezzük és értékeljük. Ilyen tekintetben lényeges, hogy a magyar ragadványnév-kutatás

első korszakának közleményeit az elméleti észrevételek és problémák felől közelítve is bemutassuk.¹

2. Az e névtípusra vonatkozó névtani közlemények áttekintése a fentiekén kívül azért is hasznos lehet, mert a magyar ragadványnév-kutatásról – annak igen gazdag szakirodalma ellenére – még nem készült összefoglalás, holott az eddigi eredmények szintézise és értékelése a tudományos előrehaladás szempontjából is igen fontos lehet. Készültek ugyan olyan tanulmányok, melyek a ragadványnevekkel kapcsolatban tudománytörténeti kérdéseket is tárgyaltak (vö. pl. BACHÁT 1985; BALÁZS JUDIT 1982: 5–12; BENKŐ 1949b; BERRÁR 1960; FEHÉRTÓI 1966; HAJDÚ 1969, 1981, 1989; LÖRINCZE 1951: 65–73; MIKESY 1970; TEMESI 1980), de ezek vagy csak egy kisebb időszak (néhány évtized) szakirodalmát tekintették át, vagy a ragadványnevekkel kapcsolatos kérdéseket csupán részben, a személynév kutatás kérdései között tárgyalva érintették.

Az említett hiányosságokon túl azért is tarthatjuk indokoltnak egy ragadványnevekre vonatkozó tudománytörténeti összegzés elkészítését, mert a ragadványnevek nyelvi szempontból jelentősen eltérnek más személynveinktől, hiszen „A nyelv természetes névteremtő működését ma már szinte csak a ragadványneveken figyelhetjük meg” (J. SOLTÉSZ 1979: 56). Ennek az az oka, hogy a személynvevek különböző típusai közül – a pogánykori ún. egyelemű neveket ezúttal nem tekintve – egyedül a ragadványnevekről mondható el, hogy (majdnem mindig) szerves kapcsolat fedezhető fel a név viselője és a név etimológiai jelentése között. Másfelől – de az előbbiekből következően – a ragadványnevekre az állandó változás is jellemző, míg a család- és keresztnévek állománya a névhagyományozás, illetve a keresztnévadás szabályozása miatt néhány kivételes esettől eltekintve az idők folyamán alig vagy csak nagyon kis mértékben módosult. Ha a (név-) rendszer fogalmának kritériumai közé soroljuk a természetes működés elvét, akkor azt mondhatjuk, hogy a ragadványnevek **névrendszert** alkotnak – legalábbis a rendszer ilyen felfogásában – a stabil névállományt képező hivatalos nevekkel szemben. Mindezeket figyelembe véve úgy vélem, a ragadványnevek nyelvi jellemzőinek feltárása a személynév kutatáson belül mindenképpen kiemelt helyet érdemel.

Ezt hangsúlyozza az a tény is, hogy a jelenkori ragadványnévanyag létrejötté tulajdonképpen ugyanannak a **történeti folyamatnak** a harmadik „lépcsőfoka” (vö. pl. BENKŐ 1967: 382, J. SOLTÉSZ 1979: 56, KÁLMÁN 1996: 94–5): elsőként a ragadványnevekkel számos tekintetben rokon pogánykori nevek kialakulása történt meg, a második fázisban az ezeket felváltó keresztnévek előtt jelentek meg a később családnévvé alakuló ragadványnevek, és végül a hivatalos nevek mellett tűntek fel mai ragadványneveink. A személynévek kialakulásának efféle folyamatjellege miatt LYELL uniformitás elvének nyelvtudományi adaptációját a (ragadvány)névtanban is alkalmazhatjuk: eszerint „nincs okunk kételkedni abban, hogy a nyelvi folyamatok a múltban is olyanféleképp játszódtak le, ahogyan ma” (SÁNDOR–KAMPIS 2000: 127–8). A jelenkori ragadványnevek nyelvi

¹ Mivel a magyar ragadványnév-kutatás történetét egy (lehetséges) névelemzési modell előkészítésének szándékával tekintettem át, írásomban a vonatkozó szakirodalom bemutatását egyfelől értékelő jelleggel, másfelől pedig a már készülő névelemzési modellem terminológiáját (*névész, névelem, egyrészes név, kétrészes vagy összetett név*: vö. FEHÉR 2002; „*hagyományos*” és *szlengragadványnév*: vö. KIS 1996, 1997) alkalmazva végzem el.

jellemzőinek feltárása ezért egyben régi személyneveink vizsgálata számára is fontos észrevételekkel szolgálhat, hiszen a mostani ragadványnévanyag nyelvi feldolgozása során fokozott mértékben van alkalmunk arra, hogy a nevek keletkezési körülményeit és a névtípus névadási normáját alaposan tanulmányozzuk. Az itt nyert tapasztalatokat a történeti személynevek kutatásában is hasznosíthatjuk, ahol a nyelvi vizsgálat efféle feltételei kevésbé kedvezőek (vö. még LÖRINCZE 1951: 65).

3. Mivel a ragadványnevekkel foglalkozó munkákat **terminológiai szempontból** manapság is igen nagy sokféleség jellemzi, mindenképpen szükséges ismertetnem azt, hogy írásomban mit tekintek ragadványnévnek, és ebből következően mi minősül a ragadványnév-kutatás tárgykörébe tartozó közleménynek, és mi nem.

A jelenkori (értsd: a családnév hivatalossá tétele utáni) névanyagot tekintve – függetlenül a nevek használati fórumától és szerepétől – ragadványneveknek azokat a nem hivatalos névadással keletkezett, tehát az adott beszélőközségről származó személyneveket tekintem, amelyek a teljes hivatalos név vagy annak valamelyik tagja (családnév, keresztnév) és változata (becenév) mellett, illetve azok helyett állnak.

A családnév hivatalossá tétele előtti időszak vonatkozásában – a név szerepétől függetlenül – ragadványnévnek tekintem a beszélőközségről származó, a keresztnév mellett megjelenő vagy azokat a használatban felváltó személyneveket (de nem családnéveket). Fontos azonban megjegyezni, hogy – véleményem szerint – a ragadványnevek és a családnév közötti határ e korszakban nem jelölhető ki pontosan, így a családnév kialakulásának kezdetétől a vezetéknev-állomány megszilárdulásáig sokkal inkább átmeneti névformákkal kell számolnunk.²

4. Írásomban – terjedelmi okok miatt – a ragadványnevekkel foglalkozó munkák névelméleti kérdéseinek teljes áttekintésére nem vállalkozhatom, ezért mostani tanulmányomban csupán a kezdetek, az 1872 és 1957 közötti időszak bemutatását kísérem meg; ezt a nyolcvanöt évet tekintem ugyanis a magyar ragadványnév-kutatás első korszakának.

Az 1872. év mennyiségi mutatók alapján lehet egyfajta kezdőpont: ekkor indult a Magyar Nyelvőr, mely „Népnyelvahagyományok” című rovatával elsőként vált állandó és sokáig szinte egyedüli fórumává a népnyelvi adatközléseknek, köztük az igen szép számú ragadványnévi gyűjtéseknek is. Az ezt megelőző időkben is publikáltak ugyan személynévi vonatkozású munkákat, ám ezek javarészt nem nyelvtudományi jellegű kiadványokban és fórumokban jelentek meg (pl. a Tudományos Gyűjteményben, a Századokban), és főként más személynévtípusokkal (azaz család- és keresztnévvel) foglalkoztak. (Erről bővebben l. MIKESY 1970.) Mivel elsőként rendszeres és nyelvtudományi jellegű ragadványnévi adatközléseket a Magyar Nyelvőrben publikáltak, úgy gondolom, mindenképpen ezt a folyóiratot kell a magyar ragadványnév-kutatás első jelentős fórumának, az 1872. évet pedig a korszakolás kezdőpontjának tekintenünk. A Nyelvőr meg-

² A ragadványnév és a családnév közti „határvonalról”, illetve a családnév kialakulásáról bővebben l. pl.: BÁRCZI 1956: 149–50; BENKŐ 1949a: 8–23, 1967: 380–2; ERDÉLYI 1908; FEHÉRTÓI 1969, 1982; KÁLMÁN 1948: 157, 1996: 66–71; KERTÉSZ 1909, 1933, 1938a, 1938b; MAKSAI 1960; MELICH 1943: 267–76; MIKESY 1959a, 1959b; PAPP L. 1955: 259–61; PATAKI 1974; SZABÓ 1954: 7–13; SZILY 1905: 57–8.

indulása előtti időket – legalábbis a magyar ragadványnév-kutatás történetében – csupán egyfajta „megelőző” időszakként, előzményként tarthatjuk számon.

Míg a Magyar Nyelvőr megindulása mennyiségi tekintetben jelentett változást a ragadványnév-kutatás történetében, az 1958. év minőségi vonatkozásban lehet egy újabb névtani periódus kezdete: ekkor rendezték meg ugyanis az első magyar névtudományi konferenciát Budapesten, mely mind elméleti, mind gyakorlati tekintetben új távlatokat és lehetőségeket nyújtott az onomasztikával foglalkozó magyar kutatóknak.³ BENKŐ LORÁND az első magyar névtudományi konferencia eredményeit így értékelte: „a hazai névtani kutatások történetében számottevő fordulatot hozott, s megvetette alapját annak a fejlődésnek, amely azóta ismét töretlenül tart” (1970: 8). Nem véletlen, hogy HOFFMANN ISTVÁN a helynévkutatás történetéről írott munkájában hasonló elvek alapján szintén korszakhatárnak tekinti az 1958. évet (2003: 11–2).

5. „A századforduló előtt és körül tudományos alapokon álló magyar személynévkutatásról még alig-alig beszélhetünk” – állapítja meg BENKŐ LORÁND „A történeti személynévvizsgálat kérdései” című tanulmányában (1949b: 116). Kijelentését igazolhatja az a tény, hogy bár 1872 és 1920 között 267 publikáció jelent meg, közülük mindössze 15-ről (6%) mondható el, hogy a ragadványnevek pusztá felsorolásán túl egyéb, a névtípus nyelvi jellemzőire vonatkozó megjegyzéseket is találhatunk bennük.

A magyar ragadványnév-kutatás első öt évtizedében közreadott feldolgozások „ritkasága” azonban egyáltalán nem meglepő: tudjuk, hogy a nyelvtudomány ma használatos paradigmája is csak a 19. század végén volt kialakulóban. Így érthető, hogy az első évtizedekben főként adatközlések jelentek meg, hiszen ezek szolgálhattak kiindulási alappal a későbbi feldolgozó jellegű munkák számára. A névanyag nyelvi vizsgálatára is vállalkozó tanulmányok írását azonban az adatközlés elveinek a kidolgozatlansága is jelentős mértékben hátráltatta (vö. még BENKŐ 1949b: 119, LÖRINCZE 1951: 65).

Mindezeket figyelembe véve nem tarthatjuk véletlennek, hogy a ragadványnév-kutatás első szakaszában közreadott kevés (összesen 54) feldolgozó jellegű munka nagy része is csak a korszak végén, tehát az 1940-es években (12), de leginkább az 1950 és 1957 közötti néhány évben (18) jelent meg. (E vonatkozásban az utolsó két évtizedet tekinthetjük akár külön periódusnak is a magyar ragadványnév-kutatáson belül.)

5.1. Nem új megállapítás, hogy bármelyik tulajdonnévtípusról tett kijelentésünket, így a ragadványnevek nyelvi jellemzőivel kapcsolatos észrevételeinket is alapvetően meghatározza a korabeli szakirodalomnak a tulajdonnévről, annak jelentéséről, valamint a tulajdonneveknek egymáshoz, illetve a közszavakhoz viszonyított helyzetéről kialakított álláspontja. Ez természetesen nemcsak napjaink névtudományára, hanem a kezdetek ragadványnévtani munkálataira nézve is érvényes.

5.1.1. A tulajdonnevek és közszavak viszonyát illetően a korabeli tanulmányok szerzői – ha egyáltalán szóltak e kérdésről – egységesen a tulajdonnevek közszoji eredete mellett foglaltak állást (GOMBOCZ 1926/1997: 158–9, SZENDREY Zs. 1915: 6, TERES-TYÉNI Cz. 1941: 3), bár BENKŐ LORÁND egyik tanulmányában megjegyzi: „keletkeznek már születésük pillanatában érthetetlen gúny- és ragadványnevek” (1947: 107).

³ A konferenciáról szóló részletes beszámolót I. KÁZMÉR 1959.

A szakirodalomban a tulajdonnevek másodlagosságának tételét SZILÁDY ÁRON fejtette ki elsőként, igaz, kissé pontatlanul fogalmazva: „egy-egy példa napnál világosabban mutatja, hogy a nomen proprium tulajdonképpen semmi sem egyéb appellativumnál” (1873: 14).⁴

5.1.2. A magyar ragadványnév-kutatás első korszakának a tulajdonnév szemantikai jellemzőiről kialakított vélekedését alapvetően a GOMBOCZ ZOLTÁN jelentéstanában leírt, J. STUART MILL hatásáról árulkodó állásfoglalás határozta meg: „A tulajdonnevekhez nem fűződik semmiféle értelem. Nyilvánvaló ez mindenekelőtt az olyan esetekben, mint *Duna, Tisza, Cegléd, Debrecen, Ság, Somló, János, Béla* stb.; de ha van is a tulajdonnévnek jelentése, e jelentés névként való alkalmazásával nincs szükségképpen kapcsolatban. A *Kovács* vagy *Szabó* névből semmit sem következtethetünk az illetők foglalkozására; *Kis János* lehet öles termetű ember stb., a kapcsolatot a név és viselője között nem a nyelv teremti meg, hanem a szokás, a vallásos felfogás, a törvény vagy éppen az egyéni önkény. [...] Nem vehetők a mai értelemben véve tulajdonneveknek a testalkatra, szervezetre vonatkozó elnevezések sem: [...] A társadalmi fejlődés előrehaladottabb fokán a családnevek kialakulásával az effajta kezdetleges nevekből **jelentés nélküli, valóságos tulajdonnevek** lesznek” (1926/1997: 156–8; kiemelés tőlem – F. K.).

A tulajdonnév jelentésének ilyen érvelésű – kissé ellentmondásos – tagadása nyilván a jelentés szűkebb értelmezéséből adódik: e felfogás szerint a jelentés fajfogalomhoz kapcsolódik, általánosít és leíró jellege van (J. SOLTÉSZ 1979: 24).

A fenti szemléletet követve a ragadványnevek kérdéskörét is érintő korabeli közleményekben – igen felemás módon – az etimológiaiailag nem áttetsző ragadványnevek (és természetesen más tulajdonnévtípusok is) jelentés nélküli kategóriaként tűnnek fel, míg az analizálható etimonú nevek jelentését az etimológiai jelentéssel azonosítják (vö. pl. BENKŐ 1949b: 250–1, 1950: 21, 23; PAIS 1921–2; PAPP L. 1955: 261; SZABÓ 1954: 13). Ez utóbbinak igen szemléletes példája lehet, hogy MIKESY SÁNDOR „Néhány szó neveinkről” című írásában a *Fazekas* névalak különböző nyelvjárási változatairól mint „Agyagedénykészítőt jelentő vezetéknév”-ről tesz említést (1954: 1131).

A tulajdonnév szemantikai jellemzőinek kérdésében változás csak a korszak végén, 1956-ban következett be: MARTINKÓ ANDRÁS a modern névelméleti kutatásokat megalapozó tanulmányában („A tulajdonnevek jelentéstanához”) – a GOMBOCZ-féle álláspontot tarthatatlannak ítélve – a tulajdonnevek csoportját elsőként a magyar szakirodalomban jelentésszerű kategóriaként értelmezte. Dolgozatában hosszas és alapos érvelés után leszögezi: „a tulajdonnévnek is van jelentése” (1956: 190). Ez

⁴ Bár a későbbi szakirodalomban is ez utóbbi vélekedés mondható általánosnak – gondoljunk például KÁLMÁN BÉLA „A nevek világa” című ismeretterjesztő munkájának nyitómondatára, miszerint „Minden tulajdonnév végső soron köznévből származik” (1996: 5) –, a tulajdonnévi kategória elsődlegességének/másodlagosságának problémája még ma sem eldöntött kérdés a nyelvtudományban: érvek és ellenérvek mindkét álláspont mellett egyaránt felsorakoztathatók (vö. pl. HOFFMANN 1993: 17–21, 25–6; J. SOLTÉSZ 1979: 24–6, 108).

a megállapítás azonban – érthető módon – hatását a magyar ragadványnév-kutatásra már csak annak következő periódusában fejthette ki.⁵

5.1.3. A tulajdonneveknek (pontosabban a személyneveknek) egymáshoz, illetve a névkorpusz egészéhez való viszonyáról az 1872 és 1957 közötti szakirodalomban még – természetesen – nemigen tesznek említést. Bár BENKŐ LORÁND és LÖRINCZE LAJOS „személynévrendszer”-ről írnak, soraikban a névrendszer fogalma nem körvonalazódik (vö. pl. BENKŐ 1949b: 116, LÖRINCZE 1951: 64). Részben vitathatónak tarthatjuk ugyanakkor azt a MARTINKÓ ANDRÁSTól származó kijelentést, miszerint „a tulajdonnevek – mint formák – nem alkotnak rendszert. Ha mégis valamilyen nyelvi összefüggés tagjaiként szerepelnek (*Duna-Tisza-Dráva-Száva*), rögtön veszítenek tulajdonnévi jellegükből” (1956: 194).⁶

5.2. A korabeli publikációkat olvasva szembetűnő, hogy a magyar ragadványnév-kutatás első nyolcvanöt évének élőnyelvi névanyagot feldolgozó közleményei (26) szinte kizárólag a „hagyományos” ragadványnevek vizsgálatával foglalkoztak, így a szlengragadványnevek iránti érdeklődés ebben az időszakban – hasonlóan az ilyen jellegű adatközlésekhez (9: A MAGYAR NYELVŐR SZERKESZTŐI 1898, 1908; CSEFKÓ 1899; JENŐ 1899; KILIÁN 1918; OLTYÁN 1916; SCHÖBER 1897; SEBŐK 1909; ZSEMLEY 1901: 303) – minimális mértékűnek mondható. E névtípus vonatkozásában a szakirodalomban ugyanis mindösszesen egy, a korszak végén megjelent tanulmányra bukkanhatunk: KOVÁCS LÁSZLÓ „Debrecen-nyulasí gúnynevek” című írásában (1956) elsőként vizsgálta gyermekek ragadványneveit. Ezért tanulmányának – legalábbis e tekintetben – rendkívüli jelentőséget kell tulajdonítanunk.⁷

5.3. Az 1872 és 1957 közötti nyelvtudományi jellegű közleményeket átnézve azt is tapasztalhatjuk, hogy az élő névanyagon végzett feldolgozások (26) nemcsak manapság, hanem már a kezdetektől fogva élesen elkülönültek a történeti személynevek vizsgálatától (18): míg az élő névanyag alapján készült munkák az egyes névkorpuszokat első-

⁵ E tanulmány nyomán egyébként a magyar nyelvtudományban hamar elfogadottá vált az a nézet, hogy a tulajdonnév (is) jelentésszerű kategória. A megegyezés első jele, hogy már akadémiai nyelvtanunkba is ez a felfogás került be (TEMESI 1961). Vö. még: BALÁZS JÁNOS 1963, 1970; J. SOLTÉSZ 1979: 10–43; KÁROLY 1970: 111–5; SEBESTYÉN 1970; SZÉPE 1970. A tulajdonnév jellemzőinek meghatározása, a fogalom pontos definiálásának igénye azonban hamarosan újabb – máig is megoldatlan – kérdéseket vetett föl (vö. BARABÁS–KÁLMÁN C.–NÁDASDY 1977; BÉNYEI 2000; FABÓ 1979, 1980; HAJDÚ 1997, 1998; HEGEDŰS 1997, 1999; KIEFER 1989, 2000: 13, 101, 140–1, 149, 159–66, 175, 204, 352, 354; NYÍRKOS 1989, 1998; TOLCSVAI NAGY 1996; TOMPA 1980).

⁶ A névtudományban manapság már általánosnak mondható az egyes névkorpuszok (köztük a személynevek) rendszerként való felfogása (vö. pl. B. GERGELY 1977: 8). Megjegyzem ugyanakkor, hogy a rendszerszerűség – legalábbis értelmezésben – a személynevek közül csak a pogánykori nevekre és a ragadványnevekre áll. (Ennek okairól lásd írásom 2. részét).

⁷ Az 1957 utáni szakirodalomban a szlengragadványnevek vizsgálata már általánosnak mondható (vö. pl. BACHÁT 1992, BALOGH 1985, BERÉNYI 1972, KISVÁRDAI 1974, KOVALOVSKY 1969 stb.), e nevek elemzése azonban továbbra is elkülönül a „hagyományos” ragadványnevek feldolgozásától: a két ragadványnévtípus egyidejű vizsgálatára az egyes munkák általában nem vállalkoznak. Ez egyébként nem véletlen: a csoportnyelvi alapú szlengragadványnevek ugyanis számos nyelvi tulajdonságuk tekintetében eltérnek a helyi dialektusra támaszkodó „hagyományos” ragadványnevektől. (E kérdésről részletesen l. Kis 1996, 1997.)

sorban a névadási indíték, a névalkotás módja és a névhasználati formák szempontjából vizsgálták, a történeti nevekkal foglalkozó közleményekben – érthető módon – főként az egyrészes nevek újabb (ragadványnévi) névrésszel való kiegészülése (vagy a szakirodalomban szokásos szóhasználattal élve: az ún. kételemű nevek megjelenése) felől, tehát a családnév kialakulásának problémája irányából közelítettek a ragadványnevekhez.

A korabeli és a történeti nevek vizsgálatának kérdésfelvetésében és módszereiben megnyilvánuló különbségek érthetők: az élőnyelvi gyűjtések ugyanis alkalmat adnak az egyes nevek névadási körülményeinek alapos feltárására, míg az írásbeliségből adathozható névalakok esetében az efféle vizsgálat feltételei kevésbé kedvezőek.

A fentiek miatt a magyar ragadványnév-kutatás első korszakában megjelent feldolgozó jellegű tanulmányok áttekintését is két részben végezhetjük el, külön mutatva be a korabeli gyűjtésekből származó ragadványneveket elemző munkákat (5.4.) és a történeti írásbeliségből adathozható névalakok vizsgálatával foglalkozó közleményeket (5.5.).

5.4. Ragadványnév-kutatásunk első nyolcvanöt évének élőnyelvi névanyagot feldolgozó közleményeit az alábbiakban a névkorpuszok vizsgálata során felmerült kérdések szerint haladva mutatom be.

5.4.1. Igen szerencsésnek tarthatjuk, hogy a korabeli névkincsre vonatkozó **ragadványnév-tipológiák** közül az első már a 19. század végén elkészült. Ugyanakkor vizsgált korszakunk ragadványnév-csoportosításaiban az osztályozási szempontok keverése általános jelenség. A szemléletben megnyilvánuló heterogenitás következtében e munkákban maguk a kategóriák is kevertté válnak: az egyes ragadványnevek emiatt, s nem nyelvi jellemzőik összetettségéből és átmenetiségéből adódóan sorolhatók be egyidejűleg a tipológia különböző osztályaiba.

5.4.1.1. A magyar ragadványnév-kutatás kezdeti időszakának publikációit áttekintve azt tapasztalhatjuk, hogy a tipologizáló jellegű közlemények – csakúgy, mint napjainkban – leginkább a ragadványnevekben kifejeződő funkcionális-szemantikai jegyekre figyeltek fel, a neveket az egyes munkák ugyanis leggyakrabban a **névadás indítéka szerint** csoportosították.

5.4.1.1.1. A magyar szakirodalomban elsőként JANKÓ JÁNOS tesz kísérletet „Kaltaszeg magyar népe” című néprajzi monográfiájában a ragadványnevek névadási indíték alapján történő csoportosítására (1892: 126–8). JANKÓ próbálkozásának „elsősége” mindenképpen enyhíti azon módszertani hibák súlyát, melyek osztályozásában fellelhetők. A névadási motívumok alapján kialakított osztályok (szülők keresztnéve, a kapott birtok tulajdonosa, katonaélet, foglalkozás, származási hely, nemzetiség, családi rokonság és egyházi élet) mellett ugyanis rendszerezésében helyet kapnak egyéb szempontok alapján kijelölt csoportok is: így a „német eredetű nevek” kategóriája, a ragadványnevek és közszói előzményeik alaktani tulajdonságaira utaló „oláhos végzetű” nevek és a „parancsoló alakú” (ti. felszólító módú) igei „formák” osztálya, valamint az alapszó jelentését kifejező csoportok („történelmi reminiscenciák”-k, az állatnevekből és növénynevekből származó gúnynevek csoportja, a színekről, tárgyakról és a magasabb rangot jelentő szavakról „kapott” nevek kategóriája) (i. h.).

5.4.1.1.2. KERTÉSZ MANÓ „A magyar gúnynevek” című tanulmánya (1902) ugyan-csak fontos állomása ragadványnév-kutatásunk történetének: e közleményben láthatjuk példáját először annak, hogy a szerző az egyes területekhez kötődő névkorpuszok helyett

az addigi gyűjtésekből tallózva általános jelleggel kíván szólni a magyar ragadványnevek nyelvi tulajdonságairól.

A tipológia módszerességét illetően azonban ez a munka sem tekinthető hibátlan-nak: szempontkeverés eredménye például a névadási indíték (KERTÉSZ szóhasználatával: „forrás”) szerinti felosztásban az „idegen nevek elferdítésé”-vel alakult gúnynevek kategóriája (pl. *Bachmann* > *Bakmony*: i. m. 248), valamint „az egyes községekre ragadt nevek” (é.: népi helynevek) csoportja, hiszen az előbbi osztály – a névadási indíték helyett – a névalkotás módja szerinti felosztásban kaphatna helyet, utóbbi pedig a névvisezőkre alapozó tipológiába (személynevek, helynevek stb.) illene leginkább (i. m. 244–8).

5.4.1.1.3. SZENDREY ZSIGMOND „Szalontai ragadványnevek” című tanulmányában (1915) alapos gyűjtőmunkára támaszkodva a korabeli szakirodalom legrészletesebbnek mondható ragadványnév-tipológiáját adja a névadás indítéka alapján. Felosztásában a következő kategóriák kapnak helyet: 1. az anyai nagypapa teljes (vezeték- és keresztnéve); 2. az apa keresztnéve; 3. az apa mestersége, foglalkozása, állása; 4. az apa keresztnéve és foglalkozása együtt; 5. az apa valami szokása; 6. az anya családneve; 7. az anya keresztnéve; 8. az anya családi és keresztnéve együtt; 9. a feleség családneve; 10. a feleség keresztnéve; 11. a feleség foglalkozása, 12. a feleség származási helye; 13. apósa vezeték- és keresztnéve együtt; 14. apósa ragadvány- és vezetékneve együtt; 15. az illető születése hónapja; 16. keresztnéve; 17. gyerekkori állapota; 18. foglalkozása; 19. külső, testi tulajdonsága; 20. belső tulajdonsága, jellemvonása; 21. tudománya; 22. szokása; 23. szavajárása; 24. egyszerű mondása; 25. egyszeri tette; 26. valami vele történt esemény; 27. tulajdona; 28. lakása; 29. érdekes ellentétek, kapcsolatok s rontott alakok.

E rendszerezéssel szemben csupán egy apróbb kifogásunk lehet, mégpedig az utolsó kategória felvétele. A névadási indíték helyett egyéb szempontok figyelembevételével kialakított „érdekes ellentétek, kapcsolatok s rontott alakok” csoportba ugyanis a szerző egyrészt olyan neveket sorol, amelyekben a név etimológiai jelentése ellentétben áll a névvisezőnek valamely, a névadás motívumául szolgáló tulajdonságával (pl. *Szegényembér* 'gazdag', *Szíp* 'csúnya'), másrészt pedig olyanokat, amelyek közszói előzményei a névalkotás során alakmódosuláson mentek keresztül (pl. *szilva* > *Vaszil* 'szilvával kereskedett', *borzsák* > *Bérszák* 'részezes': i. m. 13). E ragadványneveknek azonban a névadás indítéka szerinti felosztásban a vagyoni helyzetre (*Szegényembér*), a foglalkozásra (*Vaszil*), a szokásra (*Bérszák*), valamint a külső tulajdonságra (*Szíp*) vonatkozó kategóriákban lenne a helyük.

5.4.1.1.4. LÖRINCZE LAJOS 1951-ben – látva az eddigi ragadványnév-osztályozások különbözőségét – „Szempontok és adatok személyneveink újabbbkori történetéhez” című módszertani írásában az egységtéremtés szándékával fogott hozzá egy általános érvényű, lehetőleg minden névadási motívumot magába foglaló rendszerezés kidolgozásához (1951: 73–94). Tanulmányában új szakszót vezet be (*belső keletkezésű név*), melyet a szakirodalomból már ismert megnevezésekkel (*megkülönböztető név*, *ragadványnév*) sajátos viszonyba állít: a megkülönböztető nevek⁸ csoportján belül elkülönít ragadványneveket és belső keletkezésű neveket. Ez utóbbiak – a ragadványnevektől eltérően –

⁸ A megkülönböztető nevek LÖRINCZE értelmezésében olyan személynevek, amelyek a hivatalos név mellett vagy helyett az egyének megkülönböztetésére szolgálnak (i. m. 68).

olyan megkülönböztető nevek, „amelyek az apa vagy az anya (pontosabban a férfi vagy női ág felmenő) keresztnév-, család-, vagy ragadványnévből, illetőleg ezek variációiból váltak az utód nevévé” (i. m. 68). Apróbb szemléletbeli következtetések és az addigi munkáktól eltérő terminushasználat miatt LÖRINCZE tipológiája nem aratott osztatlan sikert a szakmai körökben (bírálatát l. pl. BALÁZS JUDIT 1982: 8–9, B. GERGELY 1968: 12–3, FEHÉRTÓI 1966: 464, TÓTH 1966: 98), bár MARKÓ IMRE LEHEL a kiskánizsai ragadványnévekről írva az ő rendszerezését vette át (1955). Az 1950-es évek névadási indíték szerinti ragadványnév-tipológiáira vonatkozóan vö. még: DANKÓ 1953, KOVÁCS 1956.

5.4.1.1.5. Az 1872 és 1957 között megjelent publikációkat áttekintve azt is láthatjuk, hogy a magyar ragadványnév-kutatás első korszakának szakirodalmában egyes névadási indíték alapján kialakított névcsoportok – nyilván „érdeességük” miatt – kiemelt figyelmet kaptak: külön tanulmányok foglalkoztak például az ún. szavajárási nevek kérdéskörével (SIMONYI 1878; MIKESY 1947, 1957; PÉTER 1949), SZENDREY ÁKOS pedig a nőrokonokról kapott ragadványnévek bemutatásának szentelt önálló írást (1936).

5.4.1.2. A névadás indítéka szerinti osztályozás mellett – bár az előbbinél lényegesen ritkábban – a korabeli szakirodalomban **névhasználati alapú** tipológiát is találhatunk. E vonatkozásban főként a ragadványnévek és a hivatalos nevek lehetséges kapcsolódási formái, valamint ezek szórendi kérdései kerültek szóba (BEKE 1950, 1952; MARKÓ 1953, 1955: 123–4; ZOLNAI 1953).

5.4.1.3. A ragadványnévek névadási motívumait és névhasználati jellemzőit szem előtt tartó kategorizálásokon kívül a korabeli szakirodalomban **névalkotási szempontú** osztályozás is előfordul.

Az 1872 és 1957 között megjelent közlemények a ragadványnév-alkotás módjairól nem nyújtanak teljes áttekintést, hiszen a jelentésbeli névalkotással⁹ keletkezett nevekről ezekben az írásokban nemigen tesznek említést: a korabeli szerzők csak az olyan jellegű névkeletkezési módokról szólnak, amelyek esetében a névelőzmény a névalkotás során valamilyen alakmódosuláson ment keresztül (pl. *Futlik < fut × botlik*: KERTÉSZ 1902: 249; *Mulat* < *mulat* + *-i*: LACZKÓ 1907: 307). Tegyük hozzá, hogy a jelentésbeli névalkotás felismerését nem is várhatjuk el még a korabeli közleményektől, hiszen e névkeletkezési típus szakirodalmi hiánya természetszerűleg következik a GOMBOCZ-féle jelentésfelfogás sajátosságaiból.¹⁰

Ragadványnév-kutatásunk első nyolcvanöt évében a névelőzmények szófaji tulajdonságaira is e nézőpontból, azaz a névalkotás szemszögéből figyeltek fel, kiemelve az

⁹ *Jelentésbeli névalkotás*-nak azt a névkeletkezési formát nevezem, amelynek során a névadók a nyelv meglévő belső elemkészletét oly módon használják fel ragadványnévként, hogy az új (ragadványnévi) jelentés kialakulása az alaki szerkezet változása nélkül történik meg (pl. *hajtsd ki > Hajtsdki, madár > Madár*; vö. HOFFMANN 1993: 67–9, 89–119; PAPP I. 1963: 8–11).

¹⁰ Noha MARTINKÓ ANDRÁS már említett írásának (1956) nyomán a nyelvtudományban elfogadottá vált a tulajdonnév jelentéses voltának tétele, a korábbi GOMBOCZ-féle szemlélet (vö. GOMBOCZ 1926/1997: 156–8) latensen még napjaink szakirodalmában is tovább él: ennek köszönhető, hogy az egyes személynévtani munkák szerzői a jelentésbeli névalkotással mint névkeletkezési formával még manapság sem számolnak (vö. még HOFFMANN 1993: 89, KIS 2002: 105).

igékből alakult nevek csoportját (vö. KERTÉSZ 1902: 250, SIMONYI 1878, SZENDREY Zs. 1929).

5.4.1.3.1. A ragadványnevek képzéséről már SZILÁDY ÁRON is említést tesz (1873: 13–4), de a magyar ragadványnév-kutatás kezdeti nyolcvanöt évének első és egyetlen névalkotási tipológiáját KERTÉSZ MANÓ adja (1902: 248–50). Ezért talán elnézőbbek is lehetünk munkájának apróbb hibáival szemben: rendszerezése ugyanis nem teljes, a ragadványnév-alkotásnak csak bizonyos jelenségeiről (képzés, „gyökelvonás”, „szóvegyítés”) tesz említést (i. h.).

5.4.1.3.2. A ragadványnév-kutatás kezdeti időszakának munkáit átnézve szembe-tűnő, hogy a névalkotás bizonyos típusaira – megint csak „érdekeségük” miatt – különösen nagy hangsúly helyeződik a korabeli szakirodalomban: LACZKÓ GÉZA például az ún. játszi névképzésről (tkp. a hangulatfestő jellegű, többnyire szabálytalan szóvégmódosulásról) írt igen terjedelmes dolgozatot, melyet nem kis részben éppen a ragadványnevek vizsgálatára épített (1907). A következtetések és szakmai melléfogások ellenére e tanulmány mégis nagy hatással volt a későbbi munkákra, hiszen a LACZKÓTÓL bevezetett *játszi képzés* terminus máig is gyakran használt szakszava a magyar személynév-kutatásnak (vö. pl. B. GERGELY 1977: 188).

A játszi szóképzéshez hasonlóan közkedvelt a reszementizáció (korabeli, illetve ismertebb nevén: népetimológia)¹¹ jelenségének vizsgálata is az 1957 előtti szakirodalomban: számos néprajzi gyűjtés anyaga például csak ilyen alakulási szavakat (köztük ragadványneveket) tartalmaz (vö. CSOMA 1908: 34, 76–7; DÉZSI 1897; GALAMBOS 1907; KÁN 1904; KISPÁL 1883; SÁNDOR 1904; VAJDA 1905; VOZÁRI 1890, 1896). LACZKÓ GÉZA tanulmányában ugyancsak sok szó esik a „népetimológiáról” (1907: 402–3), NÁDAI PÁL pedig monográfiát is írt e szóalkotásmódról (1906).

5.4.2. A tipológiákon kívül a ragadványnevekkel kapcsolatban **egyéb kérdések** is felmerülnek a korabeli szakirodalomban. Rendkívül értékesnek tarthatjuk például MÁRTON GYULA azon észrevételét, amely – nyilvánvalóan a nevek etimológiai jelentése és a névviselő közti kapcsolatra felfigyelve – hasonlóságot lát a ragadványnevek és a pogánykori ún. egyelemű nevek névadási normája között: „Egyébként azt hiszem, nem tévedek, ha a gúny- és melléknéveket azzal az ősi névadási móddal hozom kapcsolatba, mikor az illetőnek valamilyen testi vagy lelki sajátsága vált névvé. [...] Ha kiderülne, hogy elsősorban a hagyományokhoz ragaszkodó, maradibb vidékeken dívik [ti. a gúny- és melléknévedés – F. K.], joggal feltételeznők ez a névadási mód is megőrzött régiség” (1945: 89; vö. még KERTÉSZ 1938a: 2).

¹¹ A *népetimológia* terminus az egyes szakmunkákban már a kezdetektől fogva kétértelmű: e jelenséget a szerzők ugyanis egyfelől névalkotásmódként értelmezik, másfelől a naiv, tudományos alapokat nélkülöző etimologizálást értik alatta (vö. pl. LACZKÓ 1907: 402–3, NÁDAI 1906: 3). Mivel e szakszóhasználatbeli kevertség még napjaink szakirodalmára is jellemző, fontosnak tartom megjegyezni, hogy dolgozatomban a *népetimológia* terminus helyett a kifejezőbb *reszementizáció* szakszót (vö. HOFFMANN 1999: 215) használok annak a névkeletkezési folyamatnak, pontosabban névszerkezeti változásnak a megnevezésére, amelynek során egy funkcionáló, de motiválatlanná vált személynév (család-, keresz-, bece- vagy ragadványnév) hangalakját a névadó-névhasználó közösség azért változtatja meg, mert új motivációt kíván teremteni a névnek (pl. *Szekernyés* > *Sze-keres*).

Szintén előremutató KOVÁCS LÁSZLÓ névföldrajzi vonatkozású megállapítása, amely szerint „Kétségtelenül kimutatható a kapcsolat a gúnynevek és a helyi népnyelv között” (1956: 176–7). Hasonló észrevétele van MIKESY SÁNDORNAK is, aki az előbbieket miatt – a *tájnyelv* és a *tájszó* terminusok analógiájára – indokoltnak tartaná névtájokról és tájnevekről is beszélni (1954: 1130).

A ragadványnevek kialakulásának okai több munkában is szóba kerülnek. E kérdésben az egyes szerzők egységesen vélekednek, a nevek létrejöttét ugyanis a hivatalos nevek homonímiája miatt jelentkező megkülönböztető szándékkal indokolják (JANKÓ 1892: 126; LEYRER 1909: 44; MARKÓ 1953: 470, 1955: 114; MOLECZ 1907: 473–4), bár SZENDREY ZSIGMOND ezzel kapcsolatban már – igen helyesen – megjegyzi, hogy ragadványnév „még akkor is kijut az embernek, ha hozzá hasonló keresztnévű ember nincs is a községben, tehát [...] a név nem szolgál éppen megkülönböztető névül” (1915: 6).

5.4.3. Különösen fontos állomás ragadványnév-kutatásunk történetében LÖRINCZE LAJOS „Szempontok és adatok személyneveink újkori történetéhez” című összegző dolgozata, melyben a szerző – elsőként a magyar szakirodalomban – személynévkutatásunk 1951 előtti időszakának rövid **tudománytörténeti áttekintése** után (1951: 65–8) a **terminológiával** kapcsolatos problémák tisztázását kísérelte meg (i. m. 68–9). Ezt követően az ország hat különböző vidékéről származó ragadványnévkorpusz elemzésén keresztül egy átfogó és egységes névtipológia kidolgozásával próbálkozott (i. m. 73–94); bár tegyük hozzá, e két utóbbi vállalkozásának egyikét sem koronázta siker.

LÖRINCZE a jelenkori ragadványnevek vizsgálatának fontosságát hangsúlyozó soraiiban igen értékes **módszertani észrevételeket** is közvetített az utókor számára: „A nyelvtörténeti kutatásnak a későbbi korbá való kiterjesztésén túl még egyéb szempontok is támogatják újkori személyneveink vizsgálatának fontosságát. Újkori, de különösen a mai névanyagunk vizsgálatában fokozott mértékben van alkalmunk a név szerepének, jelentőségének az egyén és a közösség életében való vizsgálatára, a név alaki, tartalmi, funkcióbeli változásai okainak felderítésére, törvényszerűségek megállapítására s e törvényszerűségeknek olyan területeken való alkalmazására, ahol a kutatás kedvező feltételei hiányoznak. Ez természetesen nem jelentheti azt, hogy a mai állapottal minden további nélkül megmagyarázhatjuk a múlt homályos pontjait, de a mai névanyagunk alapos ismerete [...] mindenesetre igen jelentékenyen hozzájárulna a történeti anyag néhány homályos kérdésének helyes értékeléséhez” (i. m. 65).

5.5. Az **írásbeliségből adatható nevekkel** foglalkozó munkákban – nyilván az egyes névalakok bizonytalan státusa miatt – a ragadványnevekről az előbbieknél jóval kevesebb szó esik.

5.5.1. E névtípusról a szakirodalomban leginkább a **családnevek kialakulását** tárgyalva tesznek említést. Az egyes szerzők – kisebb-nagyobb eltérésekkel – egyetértenek abban, hogy a családnevek kialakulása a 13–14. században indult meg, és a 17. században fejeződött be. A ragadványnevekből alakult családnevek esetében a két névtípust az öröklődés jegye alapján különítik el, hangsúlyozva az átmeneti névformák létét (vö. BÁRCZI 1956: 149–50; BENKŐ 1949a: 8–23; ERDÉLYI 1908; KERTÉSZ 1909, 1933, 1938a: 3, 1938b; LÖRINCZE 1951: 64–5; MELICH 1943: 267–76; MIKESY 1957: 1130; SZABÓ 1954: 7–13).

5.5.2. A történeti névanyagot feldolgozó korabeli munkák között találunk olyanokat is, melyek egy-egy névalak **analitikus-etimologizáló vizsgálatát** végzik el: WERTNER MÓR a *Miklós asszony* eredetét kutatja (1915), KERTÉSZ MANÓ hasonló jelleű munkáiban a *Kakas* és a *Peres* ragadványnévi eredetű vezetécknevek etimológiáját adja (1938a, 1938b).

5.5.3. Az oklevelek névanyagának vizsgálata során a ragadványnévi természetű foglalkozásjelölő utótagot tartalmazó szóalakok (pl. *Demeteryspanlaka*: BENKŐ 1949a: 12, *Gáspár varga*: BÁRCZI 1956: 147) már a személynévtan kezdeti időszakában is természetsszerűleg vetették fel a **tulajdonnév határainak** kérdését. A probléma megítélése a korabeli szakirodalomban egységesnek mondható: ezeket a lexémákat az egyes kutatók nem tartják a név szerves részének, azaz értelmező jelzős (PAPP L. 1955: 260, 1956), illetve névhelyettesítő (BÁRCZI 1956: 147, BENKŐ 1949a: 12) szerepüket hangsúlyozzák. PAPP LÁSZLÓ ezzel kapcsolatban megjegyzi: „amennyiben családnévvé válik [ti. a közszoí értékű foglalkozásjelölő lexéma – F. K.], az első viselőjének egyéni névével válik azzá: *Jánosdeák Márton*” (1955: 260).¹²

Ehhez hasonló – és szintén megoldhatatlan – problémára hívja fel BENKŐ LORÁND az onomasztikával foglalkozó kutatók figyelmét: „Kérdés az is, hogy a középkori oklevelek latinos személynévadataiból hogyan vesszük ki a tulajdonképeni névelemet [értsd: névrészt – F. K.]. Okleveleink ugyanis a személyeket általában körülírják, s a hosszú latin formátumból különösen a kételemű nevek [értsd: kétrészes nevek – F. K.] kiválasztása problematikus” (1949b: 247).

5.5.4. PAIS DEZSŐ az *egyelemű név, kételemű név* stb. töle bevezetett szakszavak értelmezésével kapcsolatban tett hasznos **terminológiai** megjegyzéseket (1955); BENKŐ LORÁND pedig „A történeti személynévvizsgálat kérdései” című kitűnő tanulmányával (1949b) a régi személynévek kutatásának **elméleti és módszertani** megalapozását végezte el, így tulajdonképpen – BERRÁR JOLÁN mellett (vö. BERRÁR 1960) – őt tekinthetjük a modern történeti névvizsgálat elvei egyik kidolgozójának (vö. B. GERGELY 1977: 8). BENKŐ LORÁND ebben az írásában egy rövid **tudománytörténeti** áttekintést (1949b: 116–24) követően kiemeli például, hogy „a névadást – nem lehet elszigetelten, csupán a nyelvi anyag alapján vizsgálni, hanem fel kell deríteni a nyelvi és névadásbeli jelenségek okait, indítékait, társadalmi alapjait” (i. m. 245). Emellett – igen helyesen – hangsúlyozza még a szintézis igényű munkák elkészítésének fontosságát, véleménye szerint ugyanis ennek hiányából adódik az, hogy „a régi magyar személynévadás rendszerét ma sem ismerjük teljesen, és egészen jelentős névtípusok kialakulásáról, eredetéről, elterjedéséről nincs biztos tudásunk” (i. m. 249–50). Tanulmányában rendkívül előremutatóan indítványozza a pogánykori nevek nyelvi vizsgálatán túl a középkori és a jelenkori ragadványnévanyag feldolgozását is, „A gazdasági és társadalmi

¹² A tulajdonnév határainak kérdése még manapság is nehezen ítéhető meg. Választ csakis elméleti megközelítésből adhatunk, ám ennek gyakorlati alkalmazása nem problémamentes, régi személynéveinkkel kapcsolatosan pedig – érthető módon – nem is érvényesíthető: „azok az elemek, amelyeknek elhagyásával a név funkciója, denotációja nem változik meg, nem szerves részei a névnek, azok ellenben, amelyeknek elhagyásával a név nem név többé, vagy pedig más név – más egyednek a neve –, szerves szerkezeti elemek” (J. SOLTÉSZ 1979: 17).

fejlődés, s ezzel kapcsolatosan a névadási indítékok módosulása ugyanis idők folyamán több, jelentéstani [értsd: funkcionális-szemantikai – F. K.] tekintetben új névtípust hozott létre a világi névadáson alapuló személynévanyagban” (i. m. 251). Mindenképpen dicséretesnek tarthatjuk azt is, hogy BENKŐ új névelemzési szempontokra hívja fel a névkutatók figyelmét: így megemlíti a névképzők tulajdonságainak feltárását, a névszerkezet (egynevűség, kétnévűség stb.) jellemzését, valamint a névdivatra és névesztétikára irányuló vizsgálatok lehetőségét (i. m. 251–3).

Irodalom:

- A MAGYAR NYELVŐR SZERKESZTŐI 1898. Gúnynevek. Régi alföldi betyár-gúnynevek. *Magyar Nyelvőr* 27: 143–4.
- A MAGYAR NYELVŐR SZERKESZTŐINEK közlése, VELZER FERENC lejegyzése 1908. Ragadványnevek a szegedi kerületi börtön törzskönyvéből. *Magyar Nyelvőr* 37: 381–2.
- BACHÁT LÁSZLÓ 1985. A szinkron vizsgálatú ragadványnév-kutatás mai állása. In: BÉKESI IMRE (szerk.): *Név és névkutatás. Az Inczei Géza halálának 10. évfordulóján rendezett emlékülés előadásai.* (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 170. sz.) Budapest. 129–37.
- BACHÁT LÁSZLÓ 1992. A tanári ragadványnevekről. In: FARKAS FERENC (szerk.): *Tulajdonnév-használatunk.* Magyar Névtani Dolgozatok 100. sz. Budapest. 37–43.
- BALÁZS JÁNOS 1963. A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 1: 41–52.
- BALÁZS JÁNOS 1970. A nevek általános nyelvészeti vonatkozásai. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF (szerk.): *Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia.* Nyelvtudományi Értekezések 70. sz. Budapest. 295–301.
- BALÁZS JUDIT 1982. A ragadványnevek szerepe Rábaszentandrás névrendszerében. (Nyelvtudományi Értekezések 114. sz.) Budapest.
- BALOGH LÁSZLÓ 1985. Az iskolai ragadványnevek gyűjtése és feldolgozása. *Névtani Értesítő* 10: 106–16.
- BARABÁS ANDRÁS–KÁLMÁN C. GYÖRGY–NÁDASDY ÁDÁM 1977. Van-e a magyarban tulajdonnév? *Nyelvtudományi Közlemények* 79: 135–55.
- BÁRCZI GÉZA 1956. A magyar személynévek XVI. századi történetéhez. *Magyar Nyelv* 52: 144–57.
- B[EKE] Ö[DÖN] 1950. A ragadványnevek szórendje. *Magyar Nyelvőr* 74: 311–2.
- BEKE ÖDÖN 1952. A ragadványnevek szórendjéhez. *Magyar Nyelvőr* 76: 300.
- BENKŐ LORÁND 1947. Bod és származékai a székelységnél. *Erdélyi Múzeum* 52: 106–8.
- BENKŐ LORÁND 1949a. *A régi magyar személynévadás.* (Klny. a Magyar Népkutatás Kézikönyvéből.) Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1949b. A történeti személynévvizsgálat kérdései. *Magyar Nyelv* 45: 116–24, 244–56.
- BENKŐ LORÁND 1950. Árpádkori személynéveink. *Magyar Nyelvőr* 74: 18–23.
- BENKŐ LORÁND 1967. A személynévek. In: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND – BERRÁR JOLÁN: *A magyar nyelv története.* Budapest. 378–84.

- BENKŐ LORÁND 1970. Névtudományunk helyzete és feladatai. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF (szerk.): *Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia. Nyelvtudományi Értekezések* 70. sz. Budapest. 7–16.
- BÉNYEI ÁGNES 2000. A tulajdonnevek jelentéséről. *Magyar Nyelvjárások* 38: 35–40.
- BERÉNYI ZSUZSANNA 1972. Az iskolai ragadványnevek gyűjtése. *Magyar Nyelvőr* 96: 414–9.
- BERRÁR JOLÁN 1960. Személynév-kutatásunk 1945 és 1949 között. *Magyar Nyelv* 56: 267–79.
- B. GERGELY PIROSKA 1968. Módszertani észrevételek a személynevek szinkrón vizsgálatához. *Magyar Nyelvjárások* 14: 3–15.
- B. GERGELY PIROSKA 1977. *A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere*. Bukarest.
- CSEFKÓ GYULA 1899. Diáknyelv. A bajai diáknyelvből. *Magyar Nyelvőr* 28: 477.
- CSOMA KÁLMÁN 1908. *Jászberény nyelve*. Budapest.
- DANKÓ IMRE 1953. Túrkevei család- és ragadványnevek társadalmi vonatkozásai. *Magyar Nyelvőr* 77: 375–86.
- DÉZSI LAJOS 1897. Népetimológiák. *Magyar Nyelvőr* 26: 379.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ 1908. Átmeneti alakok a magyar vezetéknévek keletkezése idejéből. *Magyar Nyelv* 4: 71–5.
- FABÓ KINGA 1979. A névtan helye a társadalomtudományok között. *Névtani Értesítő* 2: 3–6.
- FABÓ KINGA 1980. A tulajdonnév ↔ köznév „szófajváltásokról”. *Névtani Értesítő* 4: 49–55.
- FEHÉR KRISZTINA 2002. A ragadványnevek lexikális szerkezetéről. *Magyar Nyelvjárások* 40: 75–85.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1966. Az úgynevezett ragadványnevekről. *Magyar Nyelv* 62: 462–5.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1969. *A XIV. századi megkülönböztető nevek*. Nyelvtudományi Értekezések 68. sz. Budapest.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1982. A családnév kialakulása előtti átmeneti névformák. *Névtani Értesítő* 7: 44–8.
- GALAMBOS DEZSŐ 1907. Népetimológiák. *Magyar Nyelvőr* 36: 237.
- GOMBOCZ ZOLTÁN 1926/1997. Jelentéstan. In: Uő: *Jelentéstan és nyelvtörténet. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1997. 129–94.
- HAJDÚ MIHÁLY 1969. Személynévkutatásunk 1960 és 1967 között. *Magyar Nyelv* 65: 93–104, 239–51.
- HAJDÚ MIHÁLY 1981. Személynévkutatásunk helyzete és feladatai. In: HAJDÚ MIHÁLY – RÁCZ ENDRE (szerk.): *Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 160. sz. Budapest. 17–32.
- HAJDÚ MIHÁLY 1989. A személynevek és egyéb tulajdonnevek gyűjtése, kutatása (1980–1986). In: BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC (szerk.): *Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. magyar névtudományi konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 183. sz. Budapest. 47–61.

- HAJDÚ MIHÁLY 1997. A tulajdonnév mint szófaji kategória. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY (szerk.): *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. sz. Budapest. 471–7.
- HAJDÚ MIHÁLY 1998. A tulajdonnév „meghatározása”. *Névtani Értesítő* 20: 5–12.
- HEGEDŰS ATTILA 1997, 1999. Mi a tulajdonnév? *Névtani Értesítő* 19: 5–8, 21: 314–7.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. sz. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 1999. A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 37: 207–16.
- HOFFMANN ISTVÁN 2003. *Magyar helynévkutatás 1958–2002*. Debrecen.
- JANKÓ JÁNOS 1892. *Kalotaszeg magyar népe*. Series Historica Ethnographiae. A Néprajzi Múzeum tudománytörténeti kiadványsorozata 6. Reprint kiadás. Budapest, 1993.
- JENŐ SÁNDOR 1899. Diáknyelv. A fővárosi diáknyelvből. *Magyar Nyelvőr* 28: 477.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- KÁLMÁN BÉLA 1948. Négyes név a komárommegyei Martosról. *Magyar Nyelv* 44: 156–7.
- KÁLMÁN BÉLA 1996. *A nevek világa*. Negyedik kiadás. Debrecen.
- KÁN JENŐ 1904. Népetimológiák. *Magyar Nyelvőr* 33: 535.
- KÁROLY SÁNDOR 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1959. Magyar névtudományi konferencia. *Magyar Nyelvőr* 83: 136–40.
- KERTÉSZ MANÓ 1902. A magyar gúnynevek. *Magyar Nyelvőr* 31: 243–50.
- KERTÉSZ MANÓ 1909. A magyar vezetéknevek eredetéhez. *Magyar Nyelv* 5: 81–2.
- KERTÉSZ MANÓ 1933. A magyar vezetéknevek történetéhez. *Magyar Nyelvőr* 62: 72–4.
- KERTÉSZ MANÓ 1938a. A Kakas személynévről. *Magyar Nyelvőr* 67: 1–5.
- KERTÉSZ MANÓ 1938b. A Peres vezetéknevről. *Magyar Nyelvőr* 67: 33.
- KIEFER FERENC 1989. Mit jelent a tulajdonnév? In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC (szerk.): *Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. magyar névtudományi konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 183. sz. Budapest. 286–90.
- KIEFER FERENC 2000. *Jelentéselmélet*. Budapest.
- KILIÁN ZOLTÁN 1918. A diáknyelv -i képzője. *Magyar Nyelvőr* 47: 40.
- KISPÁL MIHÁLY 1883. Népetymológiák. *Magyar Nyelvőr* 12: 330.
- KIS TAMÁS 1996. Személynevek a szlengben. *Magyar Nyelvjárások* 33: 93–104.
- KIS TAMÁS 1997. A csoportnevek. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY (szerk.): *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. sz. Budapest. 207–14.
- KIS TAMÁS 2002. A hangalaki szóalkotás. In: GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ–KOVÁCS MÁRIA (szerk.): *Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére*. Miskolc, 104–7.
- KISVÁRDAI KÁROLY 1974. Adalékok az iskolai ragadványnevek kutatásához. *Magyar Nyelvőr* 98: 277–82.
- KOVÁCS LÁSZLÓ 1956. Debrecen-nyulasági gúnynevek. *Magyar Nyelvjárások* 3: 174–84.

- KOVALOVSKY MIKLÓS 1969. „Ragadványnevek” az iskolában. *Köznevelés* 25/24: 19.
- LACZKÓ GÉZA 1907. Játszi névszóképzés (különösen gúnynevekben és találós mesékben). *Magyar Nyelvőr* 36: 295–310, 356–64, 397–405, 450–67.
- LEYRER MÁTYÁS 1909. Vezetéknévhalmozás. *Magyar Nyelvőr* 38: 43–4.
- LÖRINCZE LAJOS 1951. Szempontok és adatok személyneveink újkori történetéhez. *Magyar Nyelvjárások* 1: 64–94.
- OLTYÁN SÁNDOR 1916. Diáknyelv. *Magyar Nyelvőr* 45: 141.
- MAKSAY FERENC 1960. A családnevek kialakulásához. In: MIKESY SÁNDOR – PAIS DEZSŐ (szerk.): *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság névtudományi konferenciája. 1958. Budapest.* 169–71.
- MARKÓ IMRE LEHEL 1953. Ragadványnevek szórendjéhez. *Magyar Nyelvőr* 77: 469–71.
- MARKÓ IMRE LEHEL 1955. Kiskanizsai ragadványnevek. *Magyar Nyelvőr* 79: 113–24.
- MARTINKÓ ANDRÁS 1956. A tulajdonnév jelentéséhez. In: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND (szerk.): *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára.* Budapest. 189–95.
- MÁRTON GYULA 1945. Gúny- és melléknevek Magyarlónáról és Jegenyéről. *Erdélyi Múzeum* 50: 88–93.
- MELICH JÁNOS 1943. Családneveinkről. *Magyar Nyelv* 39: 265–80.
- MIKESY SÁNDOR 1947. Szavajárási nevek. *Magyar Nyelv* 43: 45–7.
- MIKESY SÁNDOR 1954. Néhány szó neveinkről. *Élet és Tudomány* 9: 1130–1.
- MIKESY SÁNDOR 1957. A szavajárási nevekhez. *Magyar Nyelv* 53: 185–7.
- MIKESY SÁNDOR 1959a. A vezetéknév születése. In: BÉLLEY PÁL (szerk.): *A nyelvek világában.* Budapest. 68–73.
- MIKESY SÁNDOR 1959b. Miért alakultak ki vezetékeink? *Magyar Nyelvőr* 83: 82–7.
- MIKESY SÁNDOR 1970. Személynévkutatásunk első szakaszához. *Magyar Nyelv* 66: 197–207.
- MOLECZ BÉLA 1907. A méltóságnevek szórendje. *Magyar Nyelvőr* 36: 470–6.
- NÁDAI PÁL 1906. *A magyar népetimológia.* Nyelvészeti Füzetek 27. sz. Budapest.
- NYIRKOS ISTVÁN 1989. A tulajdonnevek hírtékéről. In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC (szerk.): *Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. magyar névtudományi konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 183. sz. Budapest. 290–4.
- NYIRKOS ISTVÁN 1998. A tulajdonnevek szófaji besorolásának kérdéséhez. *Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* 24: 57–65.
- PAIS DEZSŐ 1921–1922. Régi személyneveink jelentéstana. *Magyar Nyelv* 17: 158–63, 18: 26–34, 93–100.
- PAIS DEZSŐ 1955. Egy tulajdonnévtani fogalom műszói megjelöléséhez. *Magyar Nyelv* 51: 222–3.
- PAPP ISTVÁN 1963. A szóalkotás problémái. *Magyar Nyelvjárások* 9: 3–31.
- PAPP LÁSZLÓ 1955. Szabó István: Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből. *Magyar Nyelv* 51: 258–63.
- PAPP LÁSZLÓ 1956. A XVI. századi *Literatus*: Diák ~ Deák nevek kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 52: 480–1.

- PATAKI JÓZSEF 1974. A vezetéknevek kialakulása a XVI. századvégi udvarhelyszéki adatok fényénél. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 18: 7–17.
- PÉTER LÁSZLÓ 1949. Szavajárási nevekhez. *Magyar Nyelv* 45: 185.
- SÁNDOR BENŐ 1904. Népetimológiák. *Magyar Nyelvőr* 33: 535.
- SÁNDOR KLÁRA–KAMPIS GYÖRGY 2000. Nyelv és evolúció. *Replika* 40/6: 125–43.
- SCHOBER BÉLA 1897. A bajai diáknyelvből. *Magyar Nyelvőr* 26: 190.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD 1970. A tulajdonnevek jelentéstanához. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF (szerk.): *Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia. Nyelvtudományi Értekezések* 70. sz. Budapest. 302–7.
- SEBŐK DEZSŐ 1909. Gúnynevek. *Magyar Nyelvőr* 38: 45.
- SIMONYI ZSIGMOND 1878. Névszókiul használt igealakok. *Magyar Nyelvőr* 7: 434–44.
- SZABÓ ISTVÁN 1954. *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 86. sz. Budapest.
- SZENDREY ÁKOS 1936. A matriarchátus nyomai a magyar népi családnevekben. *Nyelvtudományi Közlemények* 50: 422–6.
- SZENDREY ZSIGMOND 1915. Szalontai ragadványnevek. *Magyar Nyelvőr* 44: 5–13.
- SZENDREY ZSIGMOND 1929. Tulajdonnévül használt határozott igealakok a népnyelvben. *Magyar Nyelv* 25: 103–9.
- SZÉPE GYÖRGY 1970. Kommunikációs és grammatikai megjegyzések a névről. In: KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF (szerk.): *Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia. Nyelvtudományi Értekezések* 70. sz. Budapest. 307–11.
- SZILÁDY ÁRON 1873. A nevekről. *Magyar Nyelvőr* 2: 11–8, 104–10, 200–9.
- SZILY KÁLMÁN 1905. A mágánás-czím a magyarban. *Magyar Nyelv* 1: 49–60.
- TEMESI MIHÁLY 1961. A tulajdonnév és a köznévi jelentéstan különbségei. A főnév. In: TOMPA JÓZSEF (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere I.* Budapest. 173–5, 214–22.
- TEMESI MIHÁLY 1980. Névtani kutatásaink. In: Uő: *A magyar nyelvtudomány. Irányok és eredmények a felszabadulás óta.* Budapest. 230–3.
- TERESTYÉNI CZ. FERENC 1941. *Magyar községi eredetű személynevek az 1211-i tihanyi összeírásban.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 59. sz. Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1996. A tulajdonnév jelentéstanáról egy névcsoport kapcsán. *Magyar Nyelvőr* 120: 319–25.
- TOMPA JÓZSEF 1980. Tulajdonneveink alaktani elkülönítése. *Magyar Nyelv* 76: 394–412.
- TÓTH KATALIN 1966. A Karancs vidéki ragadványnévtan kérdéséhez. *Magyar Nyelvjárások* 12: 85–107.
- VAJDA MIKSA 1905. Népetimológiák. *Magyar Nyelvőr* 34: 51.
- VOZÁRI GYULA 1890. Népetimológiák. *Magyar Nyelvőr* 19: 331.
- VOZÁRI GYULA 1896. Népetimológia. *Magyar Nyelvőr* 25: 477.
- WERTNER MÓR 1915. Miklós asszony. *Magyar Nyelvőr* 44: 227–9.
- ZOLNAI BÉLA 1953. Ragadványnevek szórendjéhez. *Magyar Nyelvőr* 77: 142.
- ZSEMLEY OSZKÁR 1901. A budapesti utcai gyerekek műszavai. *Magyar Nyelvőr* 30: 302–3.

FÉRFI ÉS NŐI AZONOSÍTÓNEVEK AZ INTERNETEN

Az internet használata egyre terjed Magyarországon is. A világhálót többféle módon használhatjuk; például gyors információszerzésre, személyes honlap készítésére, amelyen saját fotóinkat, alkotásainkat tehetjük közzé, illetve – mint ahogyan az egyik szolgáltató jelenleg műsoron lévő reklámjából is megtudhatjuk – barátokkal, ismerősökkel való kapcsolatszerzésre, illetve újakkal való – elsősorban virtuális – megismerkedésre. Az e-mail az elsőre ad lehetőséget, a különböző csevegőcsatornák és fórumok pedig akár mindkettőre.

A szöveg alapú valóságnak (*text-based reality*) ez a két válfaja némiképp különbözik egymástól. A chat, vagyis csevegőcsatorna a felhasználók egyidejű kommunikációját teszi lehetővé. Ebben az esetben a hozzászólások nem archiválódnak. A fórumok használóinak hozzászólásai viszont automatikusan megmaradnak az oldalon, így lehetőség van arra, hogy időben eltolódjon a kommunikáció, bármelyik hozzászólásra később is lehet válaszolni. Ma már a legtöbb népszerű portálhoz kapcsolódik fórum is. Én vizsgálatra a magyar felhasználók körében a legnépszerűbbet, leggyakrabban látogatottat választottam, a [www.index.hu] portál fórumát, ahol immár több száz témakörben beszélgethetnek egymással a felhasználók.

Ahhoz, hogy belépjunk a szöveg alapú valóságba, felhasználói nevet kell választanunk. Ennek a közkeletű angol neve *nick*. Ehelyett a magyar szakirodalomban RAÁTZ JUDIT az *azonosítónev* használatát javasolta (RAÁTZ 2002: 405), amely véleményem szerint is jól fejezi ki a fogalom jelentését. Meg kell azonban jegyezni, hogy ennek használatára csak a szakirodalomban látok reális esélyt, az internetes társadalom átvette a *nick* szót, amelynek nagy előnye a rövidség, éppen ezért nem tartom valószínűnek, hogy bármely más kifejezés kiszorítsa.

A névválasztás az interneten másként működik, mint egyéb nevek esetében, funkciója is más. A szöveg alapú valóságban korlátozódnak az önkifejeződés eszközei. Mindenki, aki belép egy internetes közösségbe, szövegekből alkotja meg saját virtuális személyiségét. Ennek a folyamatnak legfontosabb eleme természetesen a hozzászólás, ám az azonosítónevek is van benne szerepe. Ez a névtípus azonban sokban különbözik egyéb személynevektől. Különbözik például abban, hogy az azonosítónevet nem feltétlenül a hagyományosan használatos nevek köréből választják a felhasználók. Az interneten bármi névvé válhat; köznév, szókapcsolat, akár egész mondat, vagy épp ellenkezőleg, egy értelmetlen betű- vagy számsor is. Hasonló jelenségről TOLCSVAI NAGY GÁBOR írt, folyóiratcímek, zenekarnevek, különböző intézménynevek, valamint rendezvénynevek kapcsán (pl. *Magyar Narancs*, *Korai öröm* együttes, *Tilos az Á klub*, *Na mi van?* galéria). Ő posztmodern neveknek nevezi azokat a neveket, amelyekre nem illik rá a nevek hagyományos értelemben vett definíciója, illetve hangsúlyozza, hogy ilyen esetekben a névadó célja általában az, hogy különböző értelmezési lehetőségeket, asszociációs tereket nyisson meg a név segítségével. (TOLCSVAI NAGY 1997.)

A másik különbség abban áll, hogy míg az ember a nevét – a hivatalos nevét és a becéző formákat is – rendszerint valaki mástól örökli vagy kapja, addig az interneten maga választhatja meg azonosítóját. ÉRSOK NIKOLETTA ÁGNES éppen ezért az *önelneve-*

zés kifejezést javasolta a névtípus jelölésére (ÉRSOK 2001: 78). NÉMETH RENÁTA azonban felhívta a figyelmet arra, hogy ennek a kategóriának van előzménye, mégpedig az *álnév* (NÉMETH 2003: 204). Amíg azonban az álnév csak bizonyos csoportokban, például művészek körében mondható elterjedtnek, az internet megjelenésével az önelnevezés a korábnál sokkal nagyobb jelentőséget kapott.

Az azonosítónevekről eddig megjelent cikkek írói, pl. RAÁTZ JUDIT, ÉRSOK NIKOLETTA ÁGNES és NÉMETH RENÁTA már foglalkoztak azzal a kérdéssel, mi az interneten használt azonosítók eredete. A nevet a felhasználók sok esetben úgy választják meg, hogy az elárul valamit saját, valódi, tehát nem internetes személyükről – még ha ez az információ sokszor csak áttételesen értelmezhető is. A szerzők megállapították, hogy a névválasztás motivációja igen sokféle lehet, a felhasználó választhatja saját nevét vagy becenevét, vagy más, számára fontos személy nevét, akár helynevet vagy állatnevet is; köznévi névválasztás esetén azonosítójával utalhat valamilyen tulajdonságára, foglalkozására, korára, érdeklődési körére. Különösen a társkeresők körében nagy jelentősége vagy a humoros, figyelemfelkeltő névnek.

Az azonosítónév tehát az első benyomás, amellyel a többi felhasználó szembesül. PATRICIA WALLACE „Az internet pszichológiája” című könyvében megállapítja, hogy a gyors véleményalkotás, miként a való életben, az interneten is működik. Ez azt jelenti, hogy az emberek személyiségéről különböző sztereotípiák segítségével már néhány adat ismeretében képet alakítunk ki. A benyomásalkotásban pedig két adatnak van kitüntetett szerepe: az annak és a kornak, ezek közül is a fontosabb a nem. WALLACE felhívja rá a figyelmet, hogy az első kérdés, amelyre egy semleges nevet viselő személy számíthat egy csevegőprogramon, a nemére vonatkozik, amelyet legtöbbször teljesen nyílt formában tesznek föl neki. Hangsúlyozza, hogy a felhasználókat határozottan zavarja, ha nincsenek tisztában valamelyik beszélgetőtársuk nemével: ha valaki nem akarja elárulni a nemét, arra a csoport nyomást gyakorol, hogy fedje fel magát, egyes esetekben a felhasználók próbára is teszik egymást, hogy az esetleges hazugságot leleplezzék (WALLACE 2002: 38–40).

A „Férfi vagy nő vagy?” kérdés szokatlanul hangozhat számunkra, elsősorban azért, mert a való életben általában nincs szükségünk ennek megtudakolására. Az interneten viszont teljesen mindennapi. Némely internetes oldal jelek segítségével vagy más módon könnyíti meg a felhasználók dolgát. A [www.nlcafe.hu] fórumán például az azonosítónév mellett látható ikon színe jelzi a felhasználó nemét, sőt azt is. Magyarországon vagy külföldön tartózkodik-e az illető. Más portálokon, például a NÉMETH RENÁTA (2003) által vizsgált [www.bulinet.hu] oldal esetében a felhasználók egy regisztrációs lapot, ún. reglapot töltenek ki, ahol kötelező adatként szerepel természetesen a nemük is.

A legtöbb csevegőoldalon és fórumon azonban nincs ilyen segítség, így az Indexen sem. A felhasználónak lehetősége van arra, hogy bemutakozzon, s a bemutatkozásban akár a nemét is közölheti. Ezek az információkat a többi beszélgetőtárs az azonosítójára kattintva jelenítheti meg. A bemutatkozás azonban nem kötelező. Valószínűleg azonban itt is ugyanolyan fontos a csevegőknek, hogy fogalmat tudjanak alkotni egymásról, s így szükséges tudniuk a többiek nemét. Vizsgálatomban arra voltam kíváncsi, hogy milyen típusú azonosítók jelzik többé-kevésbé a felhasználó nemét, illetve mely nevek segítik a felhasználókat a többiekéről való fogalomalkotásban. Ehhez a munkához az Index azon

fórumaiból gyűjtöttem azonosítókat, amelyekben a névválasztás motivációjáról beszélgettek a hozzászólók. 1020 azonosító szerepelt az adataim között, amelyekből 62-t felhasználtam egy kérdőíves felméréshez.

Elsőként az 1020 azonosítónévből álló mintát vizsgáltam abból a szempontból, mely nevekből derül ki egyértelműen a felhasználó neve. A legnyilvánvalóbb az az eset, amikor a felhasználó egy személynevet használ azonosítóként, amelyről egyértelműen kiderül, hogy férfi- vagy női név. Ez lehet a felhasználó saját neve vagy beceneve, például *David*, *Karcsi bácsi*, *tarnaibarnabas*, *Zsolcsi67*, *k. istyu*; *ZsuZska*, *ebogi*, *mmoncsi*. Előfordul, hogy nem a felhasználó saját nevééről van szó, de az azonosítóban szereplő keresztnév világossá teszi a felhasználó nemét. Ezt gyakran humoros vagy kellemes hangzása miatt választják a beszélgetők. pl. *Frigyes Mester*, *józi az úthengerrel*, *Parafa Hugó*, *viktor a takarító*; *aliz_mok*, *Allia*, *Lilia*, *Szulamit*. Más esetekben egy kedvelt könyv, film, szereplője, énekes, zenész, sportoló, vagy bármely más ismert vagy kevésbé ismert személy nevét kölcsönzi a felhasználó. Ha széles körben ismert személyről van szó, nem is feltétlenül szükséges, hogy keresztnév is szerepeljen az azonosítóban. (*Dr. Lecter*, *J. Bond*, *Pizskos Fred*, *Mickey Knox*, *Shamil Baszajev*, *WaTSon*, *Joe Black*, *RAMBO*; *demimur*, *Dina Sparkle*, *buta Elizabeth*, *Joana Tavares*, *Suzi Quatro*, *kicsi emma*). S vannak olyan esetek, amikor az azonosítóban szereplő előtag, megszólítási mód vagy más egyértelmű utalás jelzi a felhasználó nemét, például *Angel Úr*, *apootzee*, *Bíjóccka Pasi*, *Herr Nilsson*, *Mr. Color*, *Sir Omega*, *sultan*, *ujfiu*; *A Szőke Nő visszavág*, *banya*, *Bíjóccka Lány*, *Jungfrau*, *mami*, *M-úzsza*, *SheDevil*.

A legtöbb esetben a felhasználó neve megegyezik azzal, amit az azonosítója sugall. Van azonban példa az ellenkezőjére is, a *FRODO*, *Dorian Gray*, *Bogumil* és *Szörnyeteg Lajos* például nő, *Beryll*, *DITKE* és *ÉVA EANFF* viszont férfi.

Nem könnyű egyértelműen meghúzni azt a határt, amelyen belül még egyértelműen megállapítható egy azonosítóról, hogy férfi vagy női felhasználó választotta-e. A fent ismertetett szempontokat alapul véve, a megtevesztő azonosítókat figyelmen kívül hagyva azt állapítottam meg, hogy gyűjtött anyagomban a nőknek mintegy 29, a férfiaknak pedig 22%-a választott egyértelműen nőies, illetve férfias azonosítót.

A kép azonban bizonyára tovább árnyalható, ezt szeretném megvilágítani a már említett kérdőíves felmérés eredményeinek ismertetésével. A megkérdezetteknek egy 62 azonosítónévből álló listát adtam, amelyen a nevek ábécérendben követték egymást. Kérdésem az volt, hogy a listán szereplő azonosítók a megkérdezettek véleménye szerint férfi vagy női felhasználót rejtenek-e. A kérdőívet ötvenen töltötték ki, férfiak és nők egyaránt voltak köztük (23 férfi, 27 nő). A válaszadók többsége egyetemista vagy főiskolás, de szerepeltek a megkérdezettek között az idősebb korúak, valamint néhány középiskolás is. A felmérés eredményeit a cikk végén táblázatos formában is ismertetem. Ezen jelölöm, hogy a kérdéses azonosítóneveket milyen nemű felhasználók választották, illetve azt, miként alakult a megkérdezettek véleménye százalékos arányban.

A 62 azonosítót úgy választottam ki az 1020 nevet tartalmazó anyagból, hogy egy-egy, bennem a téma kapcsán megfogalmazódó teóriát ellenőrizzek, illetve néhány kérdésre választ kapjak. Mivel a gyűjtésben jóval több férfi szerepelt, mint nő (74,5% férfi, 23,7% nő, 1,8% nem eldönthető), a kérdőívre is több férfi azonosítóneve került föl

(42 férfi és 20 női azonosító). A mintát azonban úgy válogattam, hogy a mintában számos megtévesztő adat is szerepelt.

A felmérés tanulságaként megállapíthatjuk, hogy vannak olyan azonosítók, amelyek bár nem tartalmaznak férfi vagy női nevet, mégis többé-kevésbé egyértelműen sugallják, hogy a felhasználó melyik nemhez tartozik. Ebbe a csoportba azokat a neveket soroltam, amelyeket a válaszadók legalább 90%-a sorolt ugyanahhoz a nemhez. 75% fölötti arány esetében a besorolás már nem egyértelmű, de még mindig meggyőzőnek mondható, ez alatt azonban, úgy vélem, az azonosító a nem szempontjából semlegesnek mondható.

Férfi azonosítóként sorolták be a válaszadók a *soproni ászok* és a *Mazdálkodj Okosan* kifejezéseket, itt nyilvánvalóan a sör és az autó hívószavak utaltak a férfiak ízlésére, érdeklődésére. *Zsoldos* valószínűleg a neve jelentése miatt került ebbe a csoportba, de ezt a benyomást talán támogatta az is, hogy az írásmód miatt azonosítója egyértelműen vezetéknévnek tűnik, amely önmagában használva szintén férfira utal (valójában a *Zsolt* becézéséről van szó). A megkérdezettek a jelek szerint tisztában vannak vele, hogy az argonauták férfiak voltak, de talán az *Arghonaut2* név hangzása is ezt a választást sugallta. Úgy tűnik, egyértelműen férfi beosztás még napjainkban is a főnöki, legalábbis a *Boss* név besorolása ezt tükrözi. Férfi tulajdonság továbbá a *megvesztegethetetlen*-ség, hasonlóképpen az is, ha valaki *keson_ero*, vagyis későn érő típus. Érdeemes megfigyelni a *Dr.Brain*, *Dr.Caola* párost, *Dr. Brain* egyértelműen férfinak tűnt a válaszadók számára, *Dr.Caola* nevét viszont a kozmetikai márkára való utalás miatt sokan a nőkhöz sorolták, a választás – talán a „doktori cím” miatt mégsem egyértelmű. *Veszett Kutya* azonosítója biztosan, *Bozgor Pávián*-é valószínűleg provokatív jellege miatt került a férfi felhasználók körébe, bár *Veszett Kutya* esetében számomra meglepő módon három válaszadó nőre tippelt. Gyanítható, hogy a *LESZÍVOTT ZSÍR* nevű felhasználó is a meghökkentés, provokáció céljából választotta nevét (hozzászólásai is erre utalnak), sokan mégsem morbid humorú férfira, hanem (valószínűleg vékony) nőre asszociáltak a neve alapján. *Ragyivatlan* és *Tőfőrcső* bizonyára kellemetlen hangzása miatt került a férfias jellegűnek vélt nevek csoportjába. Bizonyos állatok a férfiakhoz köthetők, ld. *RedSnake* (valójában vörös hajú nőről van szó), *Hason Ló*, *Bozgor Pávián*, *Veszett Kutya* (utóbbi három esetben más mozzanatok, a nyelvi humor és a meghökkentés, provokáció szándéka is közrejátszhattak a választásban), mások pedig nőkhöz, ld. *Goldcat*, holott a név viselője egy oroszlán, vagyis egy aranszínű macska jegyében született férfi. A frappáns mondatokat, humoros, szójátékos azonosítókat a válaszadók inkább férfi felhasználókhoz kötötték; *Gyors mint a sor*; *Valóságépítő technikum*; *Truth is out there*; és valószínűleg ide is besorolható *Hason Ló* és *Mazdálkodj okosan* neve is. A *jégtörő* név a hozzá kapcsolódó asszociációk miatt kerülhetett ide. Valamilyen, számomra kevésbé megfigyelhető asszociációk alapján férfinévként sorolták be a válaszadók a *morpet* és *Sziget* azonosítókat is. Előző esetben a válaszadók ráhibáztak, egy *Móricz Péter* nevű felhasználóról van szó, a másodikban viszont egy nőről, aki egy szigeten született.

Egybecsengően a való világban használatos nevekkal kapcsolatos tapasztalatokkal, amelyek alapján sokan a *Jácint* nevet női névnek vélik, a virágnevet tartalmazó azonosítók, a *bodzavirag* és a *pipacsmező* a felmérésben is a női nevek közé kerültek. Mind a mitológiai párhuzam, mind a név hangzása azt sugallja, hogy *Néreida* nő, bár az igaz-

ság nem ez. A felhasználó ebben az esetben egyébként nem a mitológiai néreidákról választotta nevét, hanem a Neptunusz egyik holdja miatt. Megjegyzni, hogy majdnem a *Phoebe* név mellett döntött, amely szintén női név, illetve a Szaturnusz egyik holdja, de a név hangzását túl baljóslatúnak tartotta. A tündérek is egyértelműen női lények, még ha y is van az azonosítójuk végén, amelyet valójában férfi visel: *Tündéry*. Nem csupán *Goldcat* név köthető a nőkhöz, de *Cicafül*-nek is elsősorban a nőket szólítják a jelek szerint. Az érzelmekre és érzékekre utaló azonosítók is a női nevek körébe kerültek; *KissMe* (szójátékos név, a felhasználó vezetékneve *Kiss*), *make me smile* (egy zeneszám címe), *sweet lips project* (az ötletet a *The Blair Witch Project* című film adta a felhasználónak) *sóhaj* (kellemes hangzása miatt választotta férfi viselője); szintén női névnek tartották a megkérdezettek a kellemes hangzású *Pusziga Mollé*-t, amely Palotai Boris egyik meséjéből származik. A kicsinyítő képzővel vagy a becéző *kis* előtaggal ellátott nevek szintén női felhasználót sugallnak például *Gonoszka*, *teacska*, *kiscsillag* esetében. Ezek a nevek egy gonoszkodásra hajlamos nőt, egy volt barátnője által *Teácská*-nak becézett férfit, és egy magát szerény, de ragyogó személyiségként jellemző nőt takarnak. Ez azonban csak addig egyértelmű, amíg nem szerepel az azonosítóban egy férfiak és nők között egyaránt használatos név (*Gabika*), egy híres férfi neve (*Rubenske*), amelynek viselője saját bevallása szerint „erősen telt leányka”, vagy egy férfias állat (*KisMedve*, aki egy szerepjáték nyomán választotta a nevét), ugyanis ezek a nevek átcsúsztak a semleges kategóriába. A *szilvasgomboc* nevű felhasználót pedig valószínűleg azért sorolták a megkérdezettek a nők közé, mert a konyhai foglalatosságok inkább a nőkre jellemzők.

A vegyes megítélésű nevek között vannak olyanok, amelyek véleményem szerint ellentmondásosnak tarthatók, egyaránt találhatók bennük férfira és nőre utaló mozzanatok. Ilyennek tartom a már említett *Dr.Caola* (akit állítólag volt óvónője nevezett el így, mert nagyon okoskodó gyerek volt), *Gabika*, *Rubenske* és *KisMedve* mellett a *Justin* és a *DOMI* azonosítót, amelyek egyaránt lehetnek férfi- és női nevek, valamint a *blekpúder* és a *bloodflower* neveket, amelyeknek második tagja (*púder*, illetve *flower*) nőre engedne következtetni, az előtag azonban felülírja ezt az asszociációt (*blekpúder* nevéből nem sokat tudunk meg, az azonban kiderül, hogy *bloodflower* a *Cure* együttes *Bloodflowers* című száma alapján választotta a nevét). Az *Erzsébeti* azonosítóban női név szerepel, az írásképző azonban egyértelművé teszi, hogy helynévről van szó, a válaszadók a jelek szerint észlelték ezt a különbséget. A *Grainne*, melynek viselője rajong Írorszáért, női név, eredetileg egy ír mitológiai alaké, mivel azonban széles körben nem ismert, az írásképző alapján sokan nem jól tippeltek. A többi esetben olyan személynevekről (*piglet*) köznevekről (*Nethangya*, *unikornis*, *bocimobil*, *November*, *Kötéltáncos*, *Irónia*) melléknevekről (*faithful*) számnivekről (*second*, *cinquecento*) és szókapcsolatokról (*anonim vagyok*, *Easy Friend*, *Jó estét*, *noimporta*, *jó lenne tudni*, *Éjszín Párduc*) van szó, amelyeket szemmel láthatólag nem köthetünk egyik nemhez sem. A névhez fűzött magyarázatok (ha egyáltalán vannak), sokszor meglehetősen szerteágazóak, pl *second* esetében, aki azonos keresztnévű barátjától különböztette meg magát azonosítója segítségével, máskor semmitmondóak (*November* kedvenc hónapja a november), mindenestre a nem szempontjából valóban egyaránt közömbösnek mondhatók (*cinquecento* például a kel-

lemez hangzás miatt választotta a nevét, *jó_lenne_tudni* egy talányos e-mail írásához, *Köztáncos* és *noimporta* egy kedvelt zeneszám alapján).

„Ha nem furcsaság az, hogy nők és férfiak vannak a világon, akkor természetes dolog az is, hogy olyan neveket adunk nekik, amelyekből mindjárt tudjuk, nő-e az illető vagy férfi” – írta NAGY J. BÉLA évtizedekkel ezelőtt egy nagy vitát kavart nyelvhelyességi kérdésről szóló cikkében (NAGY J. 1961: 399). S valóban, Magyarországon mindenki csak a saját nemének megfelelő nevet kaphat. Bizonyára nagyobb a változatosság a becenevek körében, a legnagyobb szabadságot azonban az internet jelenti ezen a téren. Itt hasonló szabály nem köti az internetezőket, még csak az sem, hogy valódi neveket válasszon magának azonosítóként. A világhálón bármi névvé válhat, így a felhasználóé a döntés, hogy egy személynév mellett dönt-e, amelyből a neve is kiderül, vagy egy köznév hangzik számára jobban.

A közneveket első látásra talán egyöntetűen a semleges kategóriába sorolnánk. Tudjuk azonban, hogy az ún. férfi és női beszéd, nyelvhasználat különbözik egymástól. A különbségek részben különböző témák preferálásából fakadnak, a férfiaknak és a nőknek ugyanis általában más a foglalkozásuk, érdeklődési körük. Más szinten is tetten érhetők azonban a különbségek. Úgy tűnik, a nők többet beszélnek érzelmekről és sokkal gyakrabban használnak becéző formákat, mint a férfiak, a férfiak számára viszont kevesebb tabu létezik a nyelvhasználatban, sokkal gyakrabban káromkodnak például (KISS 1995: 100–12, WARDHAUGH 1995: 284–5). Mindezek a motívumok a felmérésemben is megjelentek, jelezve, hogy ezek a sztereotípiák valóban élnek gondolkodásunkban, s adott esetben segítenek eldönteni, férfi vagy női beszélő használ-e egy-egy szót, kifejezést.

Irodalom:

- ÉRSOK NIKOLETTA ÁGNES 2001. Névválasztás az IRC-n. *Névtani Értesítő* 23: 75–80.
- KISS JENŐ 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- NAGY J. BÉLA 1961. Hogy nevezzük a nőket? *Magyar Nyelvőr* 85: 398–403.
- NÉMETH RENÁTA 2003. A nick a társskereső klubokban. *Névtani Értesítő* 25: 195–205.
- RAÁTZ JUDIT 1999. Intern Otto, Angicia, Lütyő és a többiek, azaz a névválasztás a számítógépes csevegőcsatornán. *Névtani Értesítő* 21: 262–5.
- RAÁTZ JUDIT 2002. A számítógépes csevegőcsatornán használt nevek eredetéről. In: *Éltető anyanyelvünk. Írások Grétsy László 70. születésnapjára*. Szerk. BALÁZS GÉZA, A. JÁSZÓ ANNA, KOLTÓI ÁDÁM. Tinta Kiadó, Budapest. 405–9.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1997. Posztmodern névadás. A névjelleg változása. In: *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Szerk. B. GERGELY PIROSKA ÉS HAJDÚ MIHÁLY. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. sz. 600–6.
- WALLACE, PATRICIA 2002. *Az internet pszichológiája*. Osiris Kiadó, Budapest.
- WARDHAUGH. RONALD 1995. *Szociolingvisztika*. Osiris Kiadó, Budapest.

A férfi és női azonosítónevek körében végzett kérdőíves felmérés eredménye:

Azonosító	Férfi	Nő
soproni ászok (férfi)	100%	0%
Zsoldos (férfi)	100%	0%
Boss (férfi)	94%	6%
Dr.Brain (férfi)	94%	6%
Gyors mint a sors (nő)	94%	6%
Veszett Kutya (férfi)	94%	6%
Arghonaut2 (férfi)	92%	8%
Bozgor Pávián (férfi)	92%	8%
Ragyivatlan (férfi)	92%	8%
jégtörő (férfi)	90%	10%
Mazdálkodj Okosan (férfi)	90%	10%
megvesztegethetetlen (férfi)	88%	12%
valóságépítő technikum (fői.)	88%	12%
Hason Ló (férfi)	86%	14%
Truth is out there (férfi)	86%	14%
RedSnake (nő)	84%	16%
Keson_ero (nő)	82%	18%
morpet (férfi)	82%	18%
Töfröcső (férfi)	82%	18%
Sziget (nő)	80%	20%
LESZÍVOTT ZSÍR (férfi)	76%	24%
Justin	74%	26%
anonim_vagyok (férfi)	72%	28%
Nethangya (férfi)	72%	28%
DOMI (nő)	66%	34%
second (férfi)	66%	34%
Easy Friend (férfi)	62%	38%
Jó estét (férfi)	62%	38%
faithful (férfi)	56%	44%
noimporta (nő)	56%	44%
unikornis (nő)	56%	44%

Azonosító	Férfi	Nő
jó lenne tudni (férfi)	50%	50%
bocimobil (férfi)	46%	54%
cinquecento (férfi)	46%	54%
Éjszín Párduc (férfi)	46%	54%
KisMedve (férfi)	46%	54%
piglet (nő)	44%	56%
Rubenske (nő)	44%	56%
blekpúder (férfi)	40%	60%
November (férfi)	40%	60%
Erzsébeti (férfi)	38%	62%
Dr.Caola (férfi)	36%	64%
Bloodflower (nő)	34%	66%
Kötéltáncos (férfi)	34%	66%
Irónia (férfi)	32%	68%
Grainne (nő)	32%	68%
Gabika (férfi)	28%	72%
KissMe (nő)	24%	76%
sweet lips project (nő)	24%	76%
szilvasgomboc (nő)	24%	76%
Pusziga Molle (nő)	22%	78%
make me smile (nő)	16%	84%
Gonoszka (nő)	14%	86%
sóhaj (férfi)	12%	88%
Cicafül (nő)	10%	90%
Nereida (férfi)	10%	90%
Goldcat (férfi)	6%	94%
kiscsillag (nő)	6%	94%
Tündéry (férfi)	6%	94%
teacska (férfi)	4%	96%
pipacsmező (férfi)	2%	98%
bodzavirág (nő)	0%	100%

KISBABOT NÉHÁNY DÜLŐNEVÉRŐL¹

1. Szülőfalum, Kisbabet a mai Győr-Moson-Sopron megyének legutóbb a Csornai járásához tartozó egyik kisközsége. Az országos földrajzinév-gyűjtés keretében az elmúlt század hetedik évtizedében ennek a településnek a földrajzi neveit is összegyűjtötték. Ezt a gyűjtést ellenőriztem az Unti Mária által újraindított Győr-Sopron megyei feldolgozási hullám idején, 1988-ban. Az adattár összeállítása, tehát a feldolgozás, sajnos, azóta is várat magára. Most látszik úgy, hogy alkalmam, időm és segítségem is akad talán, hogy elvégezzem ezt a nagyon fontos, másra át nemigen ruházható munkát.² De ha ez a most megnyíló lehetőség nem késztetett volna is rá, hogy elővegyem ezt a lassan tizenöt éve heverő anyagot, Ördög Ferenc születésnapja, illetve az ő személye miatt legalább jelképesen mindenképpen hozzákezdtem volna a munkához. Azért, mert éppen Ördög Ferenc előtt nem tudok mentegetőzni, nem látok más érvet annak jelzésére, hogy szándékozom elvégezni a munkát, mint azt, hogy valóban nekilátok.

Hiszen ő hosszú évtizedek óta csöndben, hírverés nélkül, minden nehézség ellenére és sosem panaszkodva teszi a dolgát: tanít, illetve tanított, végezte, illetve végzi a földrajzinév-kiadás szervezését, tudományos szerkesztését (Balogh Lajossal együtt), és mellette csodálatra méltó, sajnos, egyre ritkábbnak számító hangyszorgalommal és nagy hozzáértéssel dolgozott, illetve dolgozik népesség-összeírási és egyházlátogatási jegyzőkönyvek feldolgozásán.

Mindezt nem munkásságának számbavételeként mondtam el, hiszen azt megteszik helyettem mások, akik szakértői e területnek, csak azért, hogy kifejezzem, mennyire példászerűnek és példászerűen etikusnak tartom az ő viszonyát a tudományhoz. Ilyen tudóst ünneplve az ember nemigen tehet mást, mint megpróbál – legalábbis egy tanulmány erejéig – úgy dolgozni, mint ő, hogy köszöntője ne legyen nagyon méltatlan az ünneplőhöz, ha már méltó nem lehet hozzá.

2. Azt hiszem, azt mégsem tehetem, hogy Kisbabet földrajzi neveit úgy teszem közzé e köszöntő kötetben, mint a földrajzinév-kötetekben szokás. Pedig Ördög tanár úr számára talán ez lenne a legjobb bizonyíték arra, hogy meg majd ez a munka. Az olvasóknak kommentár nélkül azonban bizonyára unalmas lenne egy pusztá adattár. Azt teszem inkább, hogy felsorolom a falu külterületi neveit, illetve csak a dűlőneveket, érzelmi okokból is, hiszen gyerekkorom és fiatal éveim mindennapos szereplői voltak ezek a nevek, az általuk jelzett helyek pedig sokszor színterei. A felsorolást ellátom a gyűjtés szempontjaiként számon tartott információkkal az adatközlők közlései alapján. Ezek után választok ki néhány dűlőnevet, olyanokat, amelyek nemcsak gyerekkoromban tűntek rejtélyesnek, hanem ma sem világos eredeti jelentésük. Elmélkedem tehát arról, hogy miből, miért keletkezhetek ezek a nevek. És bár egyáltalán nem mellőzöm a szak-

¹ A tanulmány Ördög Ferenc köszöntésére íródott, a Névtani Értesítő öt köszöntő 25. számából azonban technikai okok miatt, sajnálatos módon kimaradt. Ezt a mulasztást most igyekszünk pótolni.

² Az ellenőrzésben segített Vitányi Borbála, aki a járás 43 településéből elvégezte az általam el nem végzett ellenőrzést 7 faluban, és vállalta e falvak névanyaga kéziratának elkészítését is.

irodalmat (a megfelelő helyen hivatkozom is rá), nem annyira szakszerűséget, mint inkább próbálkozást ígérhetek egy olyan témában, amely kedves nekem, de nem szakterületem, az ünnepeltnek, aki kedves nekem, és ez a szakterülete.

3. A falu határában 1969-ban készült a gyűjtés, Sárközy László tanító végezte nagyon alaposan és jó érzékkel. Az adatközlő Egyházy Sándor 66 éves, Török Kálmán 63 éves, Szele Gábor 79 éves volt 1969 májusában. Az ellenőrzést 1988 júliusában végeztem, s mivel az eredeti adatközlőknek egyike sem élt már, az akkor 87 éves nagybátyám, Eöry Bálint és 70 éves apám, Eöry Miklós segítettek az ellenőrzésben, az azonosításban és kiegészítésben.

A falu dűlőnevei

Alsó-Homoród : Homoród [Homoródi Alsó] – rét, szántó – sík – Valamikor régen itt egy Homoród nevű falu volt.

Ánghel : Ánghe : Ánghej [Anghely] – szántó, kisebb legelő – sík – Eszterházy-birtok volt valamikor, de bérlő használta.

Ángheli hullámtér : Hullámtér [Anghely] – rét, legelő, erdő – sík – A Rába hullámterének egy része.

Bakok [Alsó-Kertalja] – szántó – sík

Borgyus-kert – erdő – először rét, majd nyárfás – sík – Valamikor borjakat legeltettek itt.

Borsos-füzes : Pap-sziget : Magas-part – erdő (füzes), rét – magasabban fekvő sík – Valamikor Borsos nevű volt a tulajdonosa.

Cseszneki-rét (ritka!) [Alsókert alja] – szántó – sík

Csucsfődek – szántó – sík – Nem téglalap, hanem ék alakú földek voltak itt.

Döggert [Dögtér] – erdő – domb – Ide temetik az elhullott állatokat.

Döri-rét [Döri-rét] – rét – sík – Valamikor állítólag döri (Dör) lakosoknak is volt itt birtokuk.

Észtér-tag : Észtér-főd : Borbíj-tag : Őri-tag – szántó, sík – A tulajdonosokról nevezték el.

Erdővíg [Erdővég és Szögörvény] – erdő – sík – Itt volt az erdő vége.

Forgács-domb [Alsó-Homoród] – erdő – domb

Gálista-füzes : Gálista : Gálistai-füzes : Nyáros – erdő (füzes, majd nyáros, ill akácos) – sík

Homoródi-szőlők [Homoródi Alsó] – szőlő – domb – Esetleg ezen a helyen volt a Homoród nevű falu. Találtak itt cserepeket, sőt kőbaltát is, de a leletek elkallódtak.

Határi fődek [Rábaréti úton aluli] – szántó – sík – A rábaszentmiklósi határ mellett terül el.

Illés-tag – szántó – sík – Illés nevű családé volt.

Irtás [ua.] – szántó – sík – Valamikor erdő borította.

Kertalla : Alsó-Kertalla : Alsó-Kertajja [Alsó-Kertalja] – szántó – sík – Azért ez a neve, mert a falu déli részén terül el.

Kigyós-ér [Alsókert alja] – szántó – mélyedés – Vizesebb időszakban itt folyt vagy állt meg a víz. Azért kigyós, mert kacskaringós.

Kisríti füzes : *Kisrít* [*Kisréti füzes*] – erdő – sík – Valamikor sok fűzfa volt itt.

Kisúti dűllő : *Urnő-főd* – gyümölcsös, szántó, tsz-telep – Azért Kisúti, mert egy keskeny gyalogút vezetett át rajta.

Középső-Homoród : *Középső* – szántó – sík – Állítólag a közelében (l. *Alsó-Homoród*, *Homoródi-szőlők*) egy falu volt, amely a török időkben elpusztult.

Legelő – legelő, szántó – sík – Több gazdának, kb. 20 embernek a legelője volt.

Matkovics-tag [ua.] – szántó, rét, erdő, szőlő – dombos – Matkovics nevű közép-birtokosé volt.

Matkovics-tagi szőlő : *Szőlő* : *Hegy* – szőlő – domb – Itt van a baboti szőlők egy része.

Nagy Miklós rítyyē : *Miklós-rút* : *Nagy Bandi rítyyē* [*Rákota*] – rét – sík – A tulajdonosokról nevezték el.

Őri-föd : *Őri-rít* [*Eöry-rét*] – szántó – sík – Eöry nevű emberé volt.

Őri-rít – rét – sík

Pap-tag – szántó – sík

Rábarút [*Rábaréti úton aluli*] – rét, szántó – sík – A Rába-töltés mellett terül el.

Rábarúti utnál : *Rábarúti uti* [*Rábaréti úton aluli*] – szántó – sík – A Rábarétre vezető út mellett van.

Rábarút végē [*Rábaréti úton aluli*] – erdő – sík – A Rába-szabályozás keresztülvágta ezt a területet, ezért az elnevezés.

Rákota [*Rákota-dűllő*] – szántó, rét – sík – A Marcal szabályozása előtt sokszor kiöntött, és a területen sok volt a rák.

Stángli-rút : *Stángli* [*Bésán-pusztá*, még ismerték 1969-ben!] – rét – sík – Valamikor téti határ volt, Stángli nevű ember birtokolta.

Sokorai-Ánghej : *Sokorai-Ánghel* [*Anghely*] – szántó – sík – Sokoray nevezetűé volt a terület.

Szárasheli rísz : *Szárosheli* [*Rábaréti úton aluli*] – szántó – sík

Szögörvény [*Erdővég és Szögörvény*] – erdő – sík – A Rába itt valamikor (a szabályozás előtt) nagy kanyarulatot vett, és valószínű, nagy örvények voltak itt.

Szürü-hel – Régen ez volt a közös szérű.

Török-Ánghej : *Török-Ánghel* [*Anghely*] – szántó – sík – Az Ánghelynek ez a része Török nevezetűé volt.

Vad-kert [*Rákota*] – szántó, rét – sík – Talán vadászterület volt.

4. Néhány dűlőnévről

A ma kevésbé világos szerkezetű, illetve jelentésű nevek az *Anghely*, a *Bakok*, a *Gálista*, a *Rákota*, a *Szárosheli* és a *Szögörvény*. Elhomályosult jelentésű a *Homoród* is, de annak az etimológiája világos (l. FNESz.). Az *Anghely* esetleg összefügghet a latin *angaria*, olasz *angheria* 'robot, ingyenmunka' szóval, talán az utóbbi népetimologikus változata. Mellesleg ez az egyetlen dűlő, amelyről az adatközlők úgy nyilatkoztak, hogy valamikor Eszterházy-birtok volt. Ez azonban csak ötlet. Ahogyan az is, hogy a *Bakok* talán a *bak* szó 'tartóállvány' jelentésével lehet kapcsolatban, hiszen ez a földterület a Marcal folyóhoz közel fekszik, mellette rétek vannak ma is, esetleg rét lehetett, s a bakok a szénaszárító állványokra utalhatnak. A *Gálista* kissé merész elemzéssel lehetne a *Gál* személynév -ista képzős alakja, bár ez helynévként elég valószínűtlen. A *Rákota* név

mindig tetszett nekem, nemcsak mert általában szép természetű repce virágzott rajta gyerekkoromban, a szélén pedig pipacs és búzavirág, hanem játékosnak találtam, és a *rák* szó sosem jutott róla eszembe. Pedig a népi magyarázat ezzel hozza összefüggésbe. Ha kicsit gondolkodik az ember, eszébe jut más hasonlóan *-ota* végű név is: néhány kilométerrel arrább folyik a *Csangota* patak, van *Inota*, *Cinkota*, *Kalota*, *Lehota*, *Milota* helyneveink is. Milyen jó lenne helynévképzőt felfedezni bennük! Ezek a nevek azonban valószínűleg szláv eredetűek, mégpedig általában személynévre vezethetők vissza (pl. a *Janota*, *Milota* személynévek, amelyekben az *-ota* valójában névképző). A szláv eredetet KISS LAJOS az *Inotá*-ról, a *Kalotá*-ról és a *Milotá*-ról állapítja meg, a *Cinkotá*-t összetételnek tartja, a *Csangota* és a *Lehota* pedig nem szerepel a FNESz. anyagában. Mivel azonban maga a *rák* szó is szláv eredetű, előfordulhat, hogy a *Rákota* népi magyarázata egybeesik a valószínű tudományos etimológiával.

A *Szárasheli rász*, *Szárosheli* név első tagjának összetétel volta kétségtelen. Etimológiailag a *száras* ~ *száros* elem lehet csak kérdéses. Népi magyarázat a név jelentésére nincs, és tudományosat is nehezen találunk rá, pedig látszólag egyszerűnek tűnik a név. A *szár* a helynevekben (*Szár* Fejér megyében, ill. *Szárföld*, *Szárliget*) a ma már nem élő 'kopasz, tar' jelentést őrzi (l. FNESz. *Szár* a., SzófSz. *szárcsa* a.). BÁRCZI szöfjejtő szótára szerint kisebb, a TESz. szerint nagyobb valószínűséggel összefügg ez a szó a már ugyancsak elavult *sár* 'sárga' szóval. Jelentése a mi esetünkben lehetne tehát akár a 'kopasz, növény nélküli', akár a 'világos, sárgás': mindkettő tulajdonsága lehet egy földterületnek. És ha figyelembe vesszük, hogy a színneveknek főnévi változata is van, illetve volt, a *szár* (*sár*) főnév végén nem meglepő a *-s* melléknévképző sem.

A *Szögörvény*-ről is nyilvánvaló, hogy összetett szó. A *szög* ~ *szég* helyneveinkben 'sarok, szeglet, zug' jelentésben szerepel (FNESz.). Itt csak az a meglepő, hogy bár a kiskaboti nyelvjárás ma is erősen *ő-ző*, a *szég* kivétel nélkül *ě-ző* változatban él. Lehet, hogy ez a név egy korábbi, még erősebb *ő-zést* őrzi? Az összetétel második tagjának hatalmas irodalma van (l. FNESz. *Örvényes*, *Tiszaörvény*, *Örményes*, *Bükkörményes* a., és további irodalom). Eszerint a helynevekben az *örvény* ~ *örmény* elsősorban 'kézimalom' jelentésű. A név a népi magyarázat szerint azonban 'vízforgó'-t jelent. Mivel a dűlő a Rába partján van, hihető ez a magyarázat, de a falu nyelvében a szó egyébként nem használatos, helyette *forgó*-t mondanak. Lehet, hogy a „tájékozott” magyarázó „köznyelvesítette” csak a szó jelentését. A víz mellettség ugyanis arra is lehetőséget ad, hogy esetleg a 'malom' jelentésű szót lássuk benne. A 'kézimalom' azonban éppen nem feltételez vizet, hiszen ha a víz hajtja a malmot, kézzel nem kell hajtani, másrészt e jelentés valószínűsítése ellen szól az is, hogy az a hely, ahol a dűlő van, nemcsak ma, hanem ismereteink szerint évszázadok óta viszonylag távol van minden lakott településtől. Bár az is igaz, hogy itt erősebb a Rába sodrása, mint bárhol a falu határában, tehát ha az *örvény* nemcsak kézi, hanem másféle malmot is jelölhetett, nincs kizárva ez utóbbi értelmezés sem. De természetesen ez is, a többi is csak bátortalan feltevés...

AKLIHEGY HELYNEVEI

A kárpátaljai Aklihegy (Klinove Hora) egykor Aklihoz tartozott, szőlővel beültetett hegyoldal, de az idők folyamán kis faluvá fejlődött ki. Népi neve a *Hegy*. A község neve két tagból áll: az *Akli* előtag „a magyar *akol* 'karám, ól' fn-vel, illetőleg annak -i képzős származékával azonos” – írja KISS LAJOS (FNESz.⁴); az utótagja földrajzi köznév. Az 1903-as helységnévtár adatai közt Akli kapcsán a következő érdekes feljegyzést találtam: „hozzátartozik valamely külterületi lakotthely Bányásztanya” (MKOH 1903: 343). Nem kizárt, hogy ez éppen Aklihegyre utal, mivel itt is folyt kőkitermelés, a szomszédos Újaklihoz hasonlóan. Aklihegy földterülete, akárcsak a többi kárpátaljai községek térsége privatizáció következtében lassan a lakosság magántulajdonába kerül. Így gazdálkodással próbálják megteremteni a mindennapi élethez szükségessé. Aklihegyet különösen szép táj öleli körbe, lakossága szétszórtnan él a dombos helyeken. A település határa dombos, erdővel övezett térség, amelynek csak a déli részén található némi síknak nevezhető szántóföld. Közigazgatásilag a község Nevetlenfaluhoz tartozik.

Lakossága magyar, amely el van dugva a hegyoldalban, így a nép erősen megőrizte a sajátos táji ízt, amely sok más mellett a névadásban is megmutatkozik. Lakosságának alakulásáról egy kárpátaljai kiadványban a következő kimutatást találtam (BOTLIK–DUPKA 1993: 143): „1940-ben 819, 1989-ben 662, ebből magyar 654; 1991-ben 616, ebből magyar 606.” A 2002-es népszámlálás adatai szerint körülbelül 611 fő. Vallási szempontból vegyes a lakosság, található itt római, görög katolikus és református családok egyaránt. Kárpátalján Aklihegy eldugottsága ellenére ökumenikus templomáról ismert, amely 1995-re készült el. Az 1950-es évektől magyar nyelvű általános iskola működik a községben.

A továbbiakban *-gal jelölöm a történeti névanyagot. Legjobb adatközlőim voltak: Bázin Sándor, 1957, községi postás; Ferenci Jolán, 1933, 3 osztály, nyugdíjas; Ferenci Sándor, 1956, középiskola, munkanélküli üzemmérnök; Pénzes János, 1924, középiskola, brigádvezető, nyugdíjas.

A) Belterület

I. Utcanevék. Aklihegyen öt utcanév van: *Béke utca*, *Csolnoki utca*, *Micsurin utca*, *Petőfi utca*, *Zöld utca*. Természetesen ennél jóval több utcája van a községnek, de a lakosság szétszórtsága miatt – néhol egy-egy utcában egy-két ház található –, több út nevét összevonták. Több útvonalnak van azonos neve, például: a *Béke utca* név több útszakasz megjelölésére szolgál. A névadásban a következő motivációk tűnnek ki: 1. Helyi személynévi eredetű: *Csolnoki utca*. 2. Magyar költő, író személynévéből alakult utcanév: *Petőfi utca*. 3. Elvont fogalomból alakult utcanév: *Béke utca*. 4. Természettel kapcsolatos utcanév: *Zöld utca*. 5. Egyéb: *Micsurin utca*. Majdnem mindegyik névnél megfigyelhető a népi név megléte is, amely szemléletesebb, találhatóbb – és még sorolhatnám –, mint a hivatalos névadási termék. Valamilyen motiváció – a népi név kapcsán – mindig van a név és az objektum közt, azaz LÖRINCZE LAJOS szavaival: „...a név ad jelleget a »táj«-nak.” (LÖRINCZE 1967: 3–24). Például *Temető utca*: 'a Temető mellett elhaladó útszakasz'.

II. Utcarész-nevek. Az utcaneveknek egy jellemző csoportja figyelhető meg Akli-hegyen, melyekben a tájékozódás alapjául a *-sor* földrajzi köznév szolgál a népi nevekben. A névadásban különféle szemléletek ötvöződnek: 1. Személynévi eredetű utcarész-név: *Ferenci-sor, Szántó-sor, Gacs-sor, Huszti-sor*. 2. Viszonyítást kifejező utcarész-nevek: *Alsósor, Középsősor, Felsősor*. 3. Korára utaló utcarész-név: *Újsor*. 4. Egyéb: *Oncsa-sor*.

III. Építménynevek. 1. Középületek nevei: *Óvoda, Rendelő, Parókia, Templom, Harangláb, Iskola, Bolt, *Iskola, *Könyvtár*; egykori tulajdonosukról elnevezett középületek nevei: *Ladányi háza, *Szép úré*; közösségi célú területek: *Temető*; egyedi terület: *Kistemető*. 2. Gazdasági célú építmények nevei: *Pince (*Biki Ákos pincéje), Pince (*Macsik pincéje)*; birtoklási viszonyt kifejező gazdasági építménynevek: **Biki Ákos pincéje, *Macsik pincéje*. 3. Jellegzetességéről elnevezett építmények: **Tornyosház, *Sárgaház*. 4. Egyéb építménynevek: *Emlékmű*. 5. Bányanév: *Kisbánya ~ Oroszi bányája*.

IV. Birtoklást kifejező helynevek: *Bagó dombja, Kovács völgye, Gubás völgye ~ Gubásé, Huszti völgye, Kóré dombja, Oroszi bányája*.

B) Külterület. A külterületi nevek osztályozásánál KÁLMÁN BÉLA klasszikus felosztását követve próbáltam a név és a táj kapcsolatát megvilágítani (KÁLMÁN 1969: 162–5). A három nagy csoport: természeti-, mesterséges- és eseménynevek. Utóbbira utaló földrajzi nevet nem találtam gyűjtésem során.

I. Természeti nevek

1. A földfelszíni alakulatok nagysága, mérete szerinti megkülönböztetés: *Nagykő*.
2. Külső formájuk szerint: *Kerekdomb, Gorongy*.
3. Helyzet, fekvés szerint (helyzetviszonyító nevek): *Látódomb, Hegyalja, Domboldal*.
4. Természeti viszonyok szerint elnevezett tájrészek: Növényzetéről: *Moldovánkás, Szilvás, Borostyánkő, Gyümölcsös ~ Almás, Diós, Gesztenyés, Ecetkés, Gyöngyér*. A talaj minőségéről: *Dobogókő*. Színéről: **Feketeéger*. Egyéb: *Macskahát, Drenázs, Kövespatak*.

II. Műveltségi nevek

1. Pásztorkodással és állattenyésztéssel kapcsolatos nevek: *Legelő, *Csikóskert*.
2. Halászzattal, vadászattal kapcsolatos nevek: –
3. Földműveléssel kapcsolatos nevek: *Héthejtár*.
4. Erdőirtással kapcsolatos nevek: *Terasz*. Erdők nevei: *Kiserdő, Üzemterves, Erdő*. Az erdőrészt tulajdonosára utaló nevek: **Szabó Károly erdeje, *Kolhoz erdeje*.
5. Bányászattal kapcsolatosak: *Kőbánya, Bányatető, Kisbánya ~ Oroszi bányája*.
6. Építménynevek: Kisebb építmények neve: *Kereszt*. Létesítménynevek: **Zásztáva, Viskó ~ Kulipintyó*. Hídnevek: **Hodos hídja, *Királypalló*. Utak nevei: **Kabala út*. Gazdasági épületek: **Sirkefarm*. Elkerített helyek: *Határ, Kapu*. Egykori társadalmi berendezkedésre utaló név: **Vár*. Egyedi terület: *Kistemető*.
7. Birtoklástörténeti nevek: *Hutcelé, Csolnoki dombja*. (Itt érdekességgént megemlíteném, hogy a tulajdonosi viszony a névadás egyéb területeire is kihat. Ebben az esetben az Aklihegyen is honos cseresznyefajtát – a csolnoki cseresznyét – az egykori gazda

(család)nevével hozták kapcsolatba, mivel ő honosította meg ezt a Paládról hozott fajtát a községben. Ez volt (és a mai napig is) a legkorábban termő cseresznye a községben, így szolgált alapul a gyümölcs megnevezésénél is a *Csolnoki* személynév (az utca- és dülőnév mellett). Mind a mai napig ezen a néven emlegetik ezt a fajtát a település lakosai.) *Drácsé, Hadadié, Gyulaihegy, Fogarasi dombja*.

Több dülőnév szerepel már PESTY FRIGYES kézíratos helységnévtárában és SZABÓ ISTVÁN „Ugocsa vármegye” című kiadványában is, azonban ezek nem Aklihegy kapcsán vannak megemlítve, hanem Akli és Gyula anyagánál. Ez a település koráról („fiatalságról”) árulkodik, mivel ezekben a kiadványokban nem szerepel a település története, viszont már néhány, csak Aklihegyen – ma is – használatos helynév található bennük.

A személynévből alakult földrajzi nevek rendszerezésénél SZABÓ T. ATTILA besorolását vettem alapul (SZABÓ T. 1940). A személynévi eredetű helyneveknek három nagy csoportját elkülönítve: 1. Pusztá alanyesetben álló személynévi eredetű nevek; 2. Jelzőkkel és képzőkkel ellátott pusztá személynévekből alakultak; 3. Köznevekkel jelzős viszonyban álló személynévekből alakult földrajzi nevek.

1. **Pusztá alanyesetben álló személynévi eredetű helynevet** nem találtam gyűjtésem során, habár SZABÓ ISTVÁN könyvében a *Gyöngyér* nevet személynévi eredetűnek titulálja (1690 Gyöngier [1567személynév]; 1703: Gyengyer), amelyre ma nem emlékeznek (SZABÓ 1937: 275).

2. **Jelzőkkel ellátott személynévek.** Vezetéknév + -é birtokjel: *Drácsé, Hadadié, Gubásé*. Vezetéknév + megszólítás + -é: **Szép úré*.

3. **Személynévek jelzős összetételű helynevekben.** a) Személynévek minősítő jelzős összetételekben: Vezetéknév + köznév: *Husztí-sor, Gacs-sor, Szántó-sor, Ferenci-sor*. b) Birtokos jelzős összetételek: Vezetéknév + köznév + E/3. birt. szjel.: *Csolnoki dombja, Husztí völgye, Fogarasi dombja, Kovács völgye, Kóré dombja, Oroszi bányája, Bagó dombja, Ladányi háza, *Macsik pincéje, *Tankóci forrása, *Macsik forrása, *Ladányi forrása, *Gubás kútja*. Vezetéknév + keresztnév + köznév + E/3. birt. szjel.: *Kis János forrása, *Biki Ákos pincéje, *Szabó Károly erdeje*. Kereszt- vagy vezetéknév + -né asszonynévképző + köznév + E/3. birt. szjel.: **Románné forrása*.

Víznevek. Két pataknev található a községben, ebből az *On-patak* még ma is csörgedezik. Az *On-patak* földrajzi név jelentése 'a vizet ontó patak' – adatközlőim szerint. PESTYNÉL még *Ónpataka* alakban szerepel (Gyula községnél). A másik a *Köves-patak*, amely egy egészen nagy terjedelmű szántóföld megnevezésére szolgál ma. Adatközlőim nem emlékeznek arra, hogy itt patak folyt volna, neve mégis erről árulkodik. Aklihegyen a víznevek terén nem a *kanális* köznév található nagy számban, hanem a *forrás*-ok, ami a vidék dímbes-dombos voltával függ össze.

Négy, egymástól jól elkülöníthető motiváció vehető ki a források neveiben. 1. Tulajdonágukra utaló nevek: **Tankóci forrása ~ Forrás, *Macsik forrása (Kút), *Ladányi forrása ~ Forrás, *Románné forrása ~ Forrás, Kis János forrása*. Megfigyelhető, hogy az idők során több esetben is csak a földrajzi köznév maradt meg helynévként; ennek oka az adott tulajdonosi viszony megszakadásával magyarázható. De az is előfordul, hogy mindkét alakot felváltva használják. 2. Színéről elnevezett forrás: *Sárga forrás*. 3. Jellegzetességéről kapta nevét: **Doromboló forrás* 'a folyásakor doromboló hangot

. Jellegzetességéről kapta nevét: **Doromboló forrás* 'a folyásakor doromboló hangot kibocsátó forrás'. 4. Gyógyító tulajdonságára utal: *Csipás forrás* 'a fájós (csipás) szemet gyógyító forrás'. A község területén egy forrás szerepel pusztai köznévi alakban (*Forrás*), amelynek nem homályosult el a valamilyen viszonyt kifejező elő-, illetve utótagja, mivel – adatközlőim szerint – nem is volt.

Végül meg kell említeni a kutak neveinek alakulását; némelyikük összefüggést mutat a forrásokkal. Például az egykori forrást az évek során valamilyen okból kúttá alakították át (**Macsik forrása ~ Kút*). Egy másik nem az előzőhöz hasonló átalakuláson ment át, hanem eredetileg is a kút szerepét töltötte be: **Gubás kútja* 'Gubás tulajdonában lévő kút'. Ennél is megfigyelhető egyfajta leegyszerűsödés azáltal, hogy a kút neve egy idő után motiválatlanná vált. Ma csupán a földrajzi köznévi szerepel megnevező funkcióban, habár az idősebb korosztály még ismeri és használja is néha az egykori alakot (*Kút*).

Az aklihegyi gyűjtés kapcsán szólnom kell az INCZEFI GÉZA által is elemzett **párhuzamos névadás** esetéről is. Megfigyelhető, hogy egyes objektumoknak olykor két elnevezése is ismeretes/használatos. INCZEFI szerint ezek az alakok egy nyelven belül, nem egyidejűleg s különböző szemlélet alapján jöttek létre, sok esetben „A párhuzamos nevek a birtoklásban beállott változás folytán keletkeztek.” (I. KASZÁS 1974: 17–23). Például: *Kisbánya ~ Oroszi bányája*, *Temető utca ~ Középsősor*, *Tölgyfa utca ~ Alsósor*, *Látódomb ~ Hutcelé* stb. – mind ugyanazon hely más szemléletű elnevezései.

A névanyaggal felszínre került egy kis elkülönülő rész, a **lokalizálhatatlan helynevek** csoportja. Több ilyen földrajzi nevet találtam, amelyek lokalizálhatatlansága azzal magyarázható, hogy az idő folyamán ezek az országhatáron túlra estek. Ezzel szemben idősebb adatközlőim oly természetesen használták elbeszélésük során, mintha ma is köztük mozognának. A következő nevek fordultak elő: Településnév: *Tamásváralfa*. Tanyanév: *Kürtöstanya*. Létesítmény: *Pikét*. Dűlőnév: *Halmi-sűrű*, *Szarvaskő* – talán mindkettő ez a legérdekesebb helynév ('szakadékba torkolló kő, amelybe vélhetően egy szarvas esett bele'). Víznev: *Hodos*, *Turci-patak*, *Suhó*.

Az aklihegyi helynevek rendszerezése után a következő **következtetésekre** jutottam. Az utcanévek körében a természetes és mesterséges úton keletkezett alakok egyaránt jelen vannak. A népi nevek túlsúlyban vannak a hivatalosokkal szemben, mivel keletkezésükben az játszott szerepet, hogy az ember tájékozódni akart a természetben. Megfigyelhető ez az ún. utcarész-nevekben (*Ferenci-sor*, *Újsor* stb.). A külterületi névanyag igen színes képet mutat. A műveltségi nevek közt halászatra-vadászatra utaló helyneveket nem találtam. Változatos a személynévi eredetű helynevek sora, megtalálható a jelekkel ellátott és a jelzős összetételű földrajzi nevek csoportja is. Ha SZABÓ ISTVÁN feljegyzését elfogadjuk, miszerint a *Gyöngyér* név egykor személynévet takart, akkor a SZABÓ T. ATTILA-féle három nagy csoport is kirajzolódik. A községben a vízneveknél a két pataknev mellett a forrásnevek jellegzetesek, névadási módjuk különféle.

A földrajzi névanyag változatos képet mutat, amely a község eldugottságával magyarázható, mivel kissé „el van zárva a domboldal a külvilágtól”. Így megőrződött a névadás terén számos sajátosság. Gyűjtésemből látható, hogy a neveknek egy csoportja hajlamos az elhomályosulásra. Leggyakoribb kihalási tendenciát a birtokos személy nevével alakult földrajzi nevek mutatják. Az ukrainai privatizáció a földrajzi nevek vál-

tozásához járul hozzá, új tulajdonos veszi birtokba az adott térséget/objektumot, egyes területeket összevonnak, másokat felosztanak apróbb részekre. Ez számos új megnevezés kialakulásához vezet, melyek felgyűjtése halaszthatatlan, mivel hozzátartoznak a térség helynévanyagának egészéhez.

A helynevek használata, ismertségi foka viszonylagos, ember és táj kapcsolatának intenzitásából adódik, mivel egyetlen adatközlő sem ismeri teljesen a település határát. Az idősebb korosztály többé-kevésbé ismeri a faluja határát. A középkorúaknál gyakran tapasztaltam, hogy ismeri az adott terület megnevezését, de nem tudja behatárolni. Ezzel szemben a fiatalok csak a legjellegzetesebb/közismert dűlőneveket ismerik, néha csak halomásból.

Irodalom:

- BOTLIK JÓZSEF – DUPKA GYÖRGY 1993. *Magyarlakta települések Káptálján*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest.
- FNESZ.⁴ = KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest.
- KÁLMÁN BÉLA 1969. *A nevek világa*. Budapest.
- KASZÁS JÓZSEF 1974. Párhuzamos és többszörös névadás Alsólendva és környéke földrajzi neveiben. In: *A hungarológiai intézet tudományos közleményei* 6. március.
- LÖRINCZE LAJOS. Földrajzineveink élete. *Magyar Nyelvjárások* 13: 3–27.
- MKOH 1903 = *A Magyar Korona Országainak Helységnevtára 1902*. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- PESTY FRIGYES kéziratos helynévgyűjtése 1864. Ugocsa megye. OSZK, Mikrofilmtár.
- SZABÓ ISTVÁN 1937. *Ugocsa megye*. Budapest.
- SZABÓ T. ATTILA 1940. A személynevek helyneveinkben. In: *Dolgozatok a debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Néprajzkutató Intézetéből*. Szerk. CSÜRY BÁLINT. Debrecen.

KOCÁN BÉLA

KECSKEMÉT ELSŐ HIVATALOS UTCANEVEI (A „HÁROM VÁROS” TÜKRÉBEN)¹

1. Utcanevek a török korban

„Rossz szomszédság török átok – tartja a közmondás. Nehéz lenne (ha nem lehetetlen) bebizonyítani, hogy e summás megállapításnak mennyi az igazságtartalma, de azt biztos állíthatjuk, hogy az átok nem fogott a Duna–Tisza közének három jelentős településén. A három szomszédos város: Cegléd, Kőrös (a későbbi Nagykőrös) és Kecskemét sorsa évszázadokon keresztül összekapcsolódott a barátság, érdekszövetség, közös bíráskodás révén. Igen korán, már 1368-ban együtt említi őket egy határjárás eredményét

¹ Köszönet Péterné Fehér Máriának, Keményné Pintér Ilonának és Papp Imrénének, akik önzetlen munkájukkal hathatósan segítették kutatómunkámat.

rögzítő jelentés (BÁRTFAI SZABÓ 1938: 86). Az ott olvasható „trium oppidorum seu villarum” alternatívából természetesen mindhárman az oppidum-státuszt választják. Később a szultántól kapott ház-városi rangban is osztoznak. Bár a hasonló adottságok ellenére három különböző, egymástól markánsan elütő városarculat jött létre, és ez a névanyagban is megmutatkozik, Kecskemét közterületi neveinek vizsgálata során időnként érdemes mégis egy-egy pillantást vetni a „szomszédokra”, hol a párhuzam, hol pedig a különbség megvillantása okán.

A török hódoltságot – bár eltérő mértékben – természetesen mindhárom város meg-szenvedte, ám a Duna–Tisza közén elpusztult 37 település életben maradt lakói számára mégis a legbiztonságosabb menedéket jelentették. Kecskemét – mostoha földrajzi adottságai ellenére – korán kiemelkedett környezetéből, és már a XIII. század folyamán a kunok székvárosává vált. Elsősorban helyzeti energiáinak köszönhette felemelkedését, hiszen az észak–déli és kelet–nyugati irányú útvonal metszéspontjában kialakult város-mag ideális volt vásárok tartására. Mivel a gyenge termőképeségű homokos talaj nem volt alkalmas arra, hogy az egyre növekvő népesség megélhetését biztosítsa, ezért a város az 1700-as évek közepéig hatalmas pusztákat bérelt, és főként szilaj állattartásra és marhakereskedelemre rendezkedett be. „Leghűségesebb” ellenségét, a futóhomokot leküzdve Kecskemét töretlenül haladt előre – a mai megyei jogú város státuszaig.

A sok rossz mellett néhány „ajándékot” is kapott a törököktől mindhárom város, például első utcaneveit. A budai szandzsák első három összeírásában (közli KÁLDI-NAGY 1985) ugyanis még utcánként vették a lakosokat nyilvántartásba. 1546-ban és 1559-ben az alábbi nyolc kecskeméti „ucca” neve szerepelt a lajstromokban: *Nagy ucca*, *Szentmária ucca*, *Új ucca*, *Kozma ucca*, *Varga ucca*, *Szentlőrinc ucca*, *Oskola ucca*, *Gyümölcs ucca*. 1562-ben az *Új ucca Kun uccára* változik (feltehetőleg a közben nagy számban beköltözött lakók nemzetisége után), és kiegészül a névsor a *Kőrös ucca*-val, valamint a *Lomlik ucca* nevével. Ez utóbbi mellett kérdőjelet találunk, amely valószínűleg hibás olvasatot jelez (KÁLDY-NAGY 1985: 347), de mivel a lakosság 1580-as és 1590-es összeírásában már nem tüntették fel az utcaneveket, nem tudjuk, hogy melyik utca nevének eltorzult változata lehet.

Kecskemét tudós történetírója, HORNYIK JÁNOS más forrásokra hivatkozva ugyan-ebből a korból öt utcanevet és egy városrésznevet sorol fel, azonosítva a megírás idején (a XIX. század közepe) használatos nevekkal: „Ez előtt háromszáz évvel, az 1591–1602-ik évekről fennmaradt egyik legrégebbi jegyzőkönyvünkben a városnak öt utcáját és egy nagyon régi városrészt találunk följegyezve, úgymint a *Pálkai utcát*, mely most a halasi nagy utca; *Nagy utcát*, mely ma vásári nagy utca; *Gyümölcs utcát*, mely most a piactól a Széchenyi-téren, azután a Kápolna utcán át a homoki kapuhoz a legrégebbi szőlőig kivezet; a *Kőrös utcát*, melynek mai neve Kőrösi nagy utca; és a *Szentlőrinczi utcát*, vagyis a mostani Csongrádi nagy utcát.” (HORNYIK 1927: 20)

Ugyancsak ő említi munkájának 74. jegyzetpontjában Kecskemét első városrészne-vét is, a *Burgundiá-t*, hivatkozva arra az 1600-ból származó jegyzőkönyvi feljegyzésre, amely a tatárhadak által elrabolt kecskemétiakat sorolja fel utcák szerint: „Ugyanazon följegyzésből, melyben az imént elsorolt öt utca neve megemlítettik, tanuljuk azt is, hogy a városnak déli része, a Halasi és Vásári nagy utcák közt a *Picsó* folyását környe-ző városrész akkor *Burgundia* nevezetet viselt. Korunkban e név a használatból már

majdnem kiveszett, mert csak Burga néven így is nagy ritkán említettett, jelenben pedig az élő nemzedék így is alig ismerné, ha a 32 év előtt egész városra nézve megállapított utca nevek közé, e sorok írójának fentebbi adattal indokolt szorgalmazására e városrész egyik köze Burga utcává nem kereszteltetik.” (uo.). A *Burgundia* névvel más településen is találkozhatunk, pl. Debrecenben (FNESz.⁴ I. 266) vagy Kalocsán (ASBÓTH é. n. 24 – A kéziratban lévő anyagban kétféleképpen is megtalálható ez a név: egyrészt 18. századi városrésznévként, másrészt utcanévként. A szerző feltevése szerint a középkorban betelepedett nyugat-európai iparosok szolgálhattak a névadás alapjául).

Az idézet is mutatja, hogy Kecskemét főjegyzője, a város történetének megőrkítője milyen fontosnak tartotta a hagyományőrzést a névhasználatban is. Két jeles munkájában több alkalommal kitér névtani kérdésekre. Egy helyütt a régi dűlőnevek eltűnése miatt sajnálkozik (HORNYIK 1928), máshol a város nevét etimologizálja (HORNYIK 1927: 6): az összetétel első tagját összefüggésbe hozza a kecsketenyésztéssel, a második tagot („mét”) pedig a *menet* ’járás (legelő)’ összevont alakjának tekinti. A „Földrajzi nevek etimológiai szótára” (FNESz.⁴ I. 704) szerint az előtagban valóban a *kecske* állatnév rejlik, ám az utótag kikövetkeztetett alakjában – *med* – egy régi, ma már önállóan nem élő szavunk, a ’száraz meder, időnként kiszáradó ér’ rejlik, amely a *meddő*-vel tartozik egy családba. Kecskemét nevének eredetét sokan, sokféleképpen magyarázták, de abban valamennyien egyetértettek, hogy a *kecske* nem hiányozhat az etimológiából. Az állattenyésztés, a pásztorkodás, az állati termékek feldolgozása kezdettől fogva a fő megélhetést jelentette a lakosságnak, az állatokkal való kereskedés, a vásártartási jog pedig a legfőbb városképző erőként működött a településen.

Míndeaz összefüggésbe hozható a defterlajstromban szereplő egyéb adattal is, nevezetesen a *Nagy utca* nevével. KÁLDY-NAGYTól tudjuk, hogy az 1562-ben összeírt 31 pásztorból 19 a *Nagy utcá*-ban lakott, ahogy a legtöbb juhos gazda is. Ezek természetesen a vagyonosabb réteget alkották, a „nagy” elnevezés egyik jelentését: ’jelentős szerepű’ (TESz. II. 993) mintegy illusztrálva. Gyermekkori emlékeim között felrémlik, hogy szülőfalumban, Tarcalon az öregek a *Fő utcá*-t mindig *Nagy utca*-ként említették. Feltehetőleg más vidékeken is így volt ez. HORNYIK idejében az egykori kecskeméti *Nagy utca* a *Vásári nagy utca* nevet viselte, jelezvén, hogy a vásár mennyire meghatározó volt a település életében. Természetesen ez volt a legsűrűbben lakott utcája, hiszen itt 1546-ban 132 családfő, 1559-ben 167 családfő és 1562-ben 110 családfő élt, míg a többi utcában csak 20-30, illetőleg 40-60 családfő élt, kivéve a Varga utcát, ahol átlag 10 családfő lakott (KÁLDY-NAGY 1985: 347).

Cegléd és Nagykovács lélekszáma a kecskemétinél sokkal csekélyebb volt a török korban, természetes tehát, hogy jóval kevesebb utcanévet találunk az összeírásokban. Összehasonlítóképpen közöljük a három városban összeírtak számát (KÁLDY-NAGY 1985: 164, 388, 347):

Cegléd	Körösi	Kecskemét
1546-ban: 302	1546-ban: 210	1546-ban: 471
1559-ben: 258	1559-ben: 140	1559-ben: 492
1562-ben: 252	1562-ben: 303	1562-ben: 758
1580-ban: 290	1580-ban: 269	1580-ban: 1421
1590-ben: 299	1590-ben: 193	1590-ben: 721

A *mahalle* megjelölésen – olvashatjuk KÁLDY-NAGY GYULA másik munkájában (1977: 41) – a törökök egy-két utcából álló házcsoporthoz értettek. Cegléden mindössze két városnegyednyi lakost jegyeztek fel, ezek a *Szentmiklós ucca mahalléban* és a *Nagy ucca mahalléban* laktak (KÁLDY-NAGY 1985: 164). Nagykőrösön 1546-ban és 1559-ben a következő elnevezések voltak: *Nagy ucca mahalle*, *Újfalva ucca mahalle* és *Kápolna ucca mahalle*. Ez a felsorolás kiegészült még az *Új ucca mahalle* névvel. (KÁLDY-NAGY 1985: 388). Ebből a rövid összevetésből az is kitetszik, hogy mindegyik településen volt *Nagy utca*, még ott is, ahol két utcát neveztek meg mindössze. Az összeírásokból különben arra is lehet következtetni, hogy egy-egy településre mennyire volt jellemző a városias utcastruktúra. A Budai szandzsák összeírásait tartalmazó kötet térképének tanúsága szerint összesen 14 település kapott „város” minősítést: Tata, Buda, Óbuda, Marosa, Visegrád, Ráckeve, Földvár, Buják, Vác, Pest, Szekcső, Cegléd, Kőrös, Kecskemét, de ezek között alig van olyan, ahol az összeíró utcákat is megkülönböztetett volna. A három város mellett csak Pest és Buda utcái vannak felsorolva.

A török kori nevek alapján megállapíthatjuk, hogy Kecskeméten a legjellemzőbb elnevezéstípus az irányjelölő (*Pálkai utca*, *Szentlőrinczi utca*, *Kőrös utca*; a *Gyümölcs utca* neve is ide sorolható, hiszen az egykori piactól a legrégibb szőlőig vezetett). Az elnevezést motiválhatta az utca egy-egy nevezetes épülete (*Oskola*, a *Szentmária* esetében pedig a Mária tiszteletére emelt kápolna), az utcában lakók foglalkozása (*Varga utca*), nemzetisége (*Kun utca*) is. Az *Új utca* neve értelemszerűen mindig átmenetinek tekinthető. A *Kozma* előtag talán személynévre vezethető vissza. Az irányjelölők közül három: a *Pálkai*, *Szentlőrinczi* és a *Kőrös utca* az azonos nevű városkapukhoz vezetett. Már HORNYIK JÁNOS is felfigyelt arra a jelenségre, hogy a *Pálkai* és *Szentlőrinczi utcák* eleinte a szomszédos településektől kapták a nevüket, és csak azok pusztulása után lett névadójuk a távolabbi *Halas* és *Csongrád*.

HORNYIKTÓL tudjuk azt is, hogy az ősi városmagnak milyen volt a védelmi rendszere: „...a város sánczalakú mély árokkal kerítve s annak belső partja tövisből korczolt erős sövényvel volt szegélyezve. A város régi területének meghatározásához ezen ároknak maig is fennálló maradványai szolgáltatják az alapot. Ez árok és ennek fenntartására vonatkozó intézkedések még a török ideje alatt legrégibb jegyzőkönyveinkben gyakran előfordulnak, azután pedig folyvást, korunkig sokszor megemlíttetnek, mihez képest igen valószínű, hogy e védőöv még a török hódítás előtt nagy régen, sőt a város alapításakor keletkezett. A város főbejáratainál ez árok át volt hidalva s a hidak fölött erős rács-kapuk vezettek a városba, vastag tölgyfagerendákból összeácsolva, mely kapuk mindenikét egy-egy meghitelt állandó kapus őrizte, ki a kapu mellett számára fennálló házacskában lakott s naponkint korán hajnalban a kaput kinyitotta, estenkint pedig alkonyat után bezárta; háborús, vagy a közbiztonságra veszélyes időben éjjel-nappal felváltva fegyveres őrség volt a lakosok közül sor szerint a kapukhoz kirendelve. Ily kapu volt: a halasi, vásári, budai, kőrösi és csongrádi utcák külső torkolatán öt s ezeken kívül három kisebb: a homoki és vágó kapuknál kettő s a mostan Lovarda utca végén a harmadik, mely utóbbi a legrégibb kettős temetőhöz kijáratot szolgáltatott. A régi várost kerítő sánczárók nyomai némi megszakításokkal maig is fenn vannak még ... igen kevés kivétellel most is ott van a város széle, hol hajdan volt.” (HORNYIK 1927: 20).

A török hódoltság alól felszabadulva a kapuépítményeket lebontották, építőanyagukat felhasználták, az árkokat betemették. JUHÁSZ ISTVÁN „Kecskemét város építéstörténete” (1998) című munkájában részletesen bemutatja azt a folyamatot, amelynek során egyre zsúfoltabbá válik a belterület, növelve a tűzveszélyt is. Nagykőrös és Cegléd településformájával (akolkertek övezik a várost szétválasztván a lakó és a gazdasági funkciókat) ellentétben Kecskeméten nem alakult ki kétbelsőváros, így az istállók és gazdasági épületek a lakóházak közé ékelődtek. A magisztrátus 1678-ban hozott rendelete kimondja, hogy csak a bíró és a tanács engedélyével lehet házat és/vagy istállót építeni, ellenkező esetben a gazdát megpálcazzák, a városból „szégyenvallással” kiküldik, az építményt pedig megsemmisítik. (JUHÁSZ 1998: 157.)

2. A településszerkezet változásai

Az 1800-as évek első felében, a földesúri terhek alóli megváltkozás után nagy arányú fejlődésnek indult a város, egyre inkább kinőve egykori városhatárát. Mivel sem víz, sem hegy nem áll útjába, a térbeli szerkezet időnkénti bővülése koncentrikus formában ment végbe (JUHÁSZ 1998: 68). A mai Kecskemét belvárosát lezáró körút ennek a védelmi rendszernek a nyomvonalán halad. Metaforikusan a város ütőerének is nevezhetjük a Buda(-Pest)–Szeged (tágabban: Nyugat-Európa és a Balkán) közötti ősi kereskedelmi út itt áthaladó szakaszát, de a többi kereskedelmi, marhahajtó útvonal is jelentősen formálta a település arculatát. Ennek modern emlékeként látható a főtéren az a térkompozíció, amelyen egy dombról körben lefutó szalagsor feliratai jelzik a közelebbi-távolabbi településekre vezető utakat.

A két leghatalmasabb városrendező ebben a korban a tűz és a víz. A „vörös kakas” Nagykőrösön is gyakori vendég volt, például az 1826-os tűzvész a fél várost elpusztította (GALÁNTAI 1927: 63), de Kecskemétet még sűrűbben látogatta (1596: a tatárok átvonulása nyomán 530 házból 253, 1678-ban szintén a fél város, a ferencesek temploma és kolostora és a reformátusok fatemploma, 1707-ben a rác betörés alkalmával 90 ház, 7 malom, 1718-ban 500 ház és 14 malom, 1727-ben és 1765-ben 100-100 ház égett le.). A legnagyobb tűzvész 1794. július 10-én tört rá a városra, ekkor 911 ház és 20 szárazmalom vált a lángok martalékává. Egy évvel később (november 3-án) a város 6., 7. és 8. tizedeiben tomboló tűznek 512 lakóház és 12 szárazmalom esett áldozatul. Az 1794-es tüzeset után rendeletet hozott a Magisztrátus, amelyben új és tágas utcák nyitását, a következő évben pedig a leégett részekben az utcák és épületek térképi ábrázolását rendelte el (JUHÁSZ 1998: 123–4, 158).

A kecskeméti „városrendezéshez” hozzájárult a homok, a szél és a földrengés is. A futóhomok ellen telepített szőlőket ugyanis nem volt szabad kiirtani, inkább a telkek megosztásával tették még zegzugosabbá a várost, vagy a vizesebb, alacsony fekvésű helyeken osztottak házhelyeket, ami nagyon sok gondot okozott később a vezetésnek. A belvíz különösen a mélyen fekvő Mária-városi telkek lakóinak életét keserítette (így pl. 1839-ben is) mindaddig, amíg Gyenes Mihály mérnök egy árokrendszerrel meg nem mentette a lakóterületet.

Az egykori kapukhoz több irányból érkező utak szabálytalan tereket eredményeztek. Ezek beépítetlenül maradtak, de két jellegzetes építményük azért általában volt. A messzebből hajtott állatok kővályús itatókutaknál, gazdáik pedig a borkimérésekben

csillapíthatták szomszédjukat. De sok más funkciót is betöltöttek ezek a terek. Pl. a *Vágó tér* (a mai Nyíri út és Nyíl utca találkozásánál a levágott sertések perzselésének, de egyúttal a paráznasággal vádolt nőszemélyek megszégyenítésének színhelyéül is szolgált, hiszen pacallal a fejükön itt korbácsolták ki őket a városból (HORNYIK adatait felhasználta JUHÁSZ 1998: 73).

A városi lakosság száma egyre gyarapodott (egy 1787. évi összeírás szerint: 22 626 fő volt), így a városvezetésnek folyamatosan új házhelyekről kellett gondoskodni. Az új osztások szabályos utcahálózata már mérnöki munka eredményeként jött létre. 1750 táján osztották ki a sokáig *Újváros*-nak nevezett részt (a mai Czollner tér és Erzsébet körút között). 1815-ben került sorra az *Ürgés* nevű városrész. 1817-ben a Halasi kapun kívüli részt, a *Rávagy* teret kezdték házhelyként értékesíteni. 1819-ben a *Muszáj* következett, ahol mint neve is jelzi, nem szívesen építkeztek a lakosok (JUHÁSZ 1998: 117), a *Rávagy*-gyal ellentétben – tehetnénk hozzá. Kiskunfélegyházán is megfigyelhető két városrésznév elnevezésében a népnyelvi „ítélet”. A *Röktönváros* nevet olyan városrész kapta, amely azonnali beépítési kötelezettséggel egy kubikgödörktől szabdalt területen épült fel. A *Bánomváros* már a nevével is elárulja, hogy „Nagyon megbánta az igénylő, aki itt vett házhelyet magának” (FEKETE 2001: 41). Kecskeméten 1828-ban jelentős kiterjedésű osztás Máriavárosban volt. Az *Ürgés*, a *Muszáj*, a *Vásár tér* és a *Disznóhizlalo* telep folyamatos kiépülését az 1879-es térkép is jelzi.

A kecskeméti történeti úthálózatnak szinte festői leírását olvashatjuk JUHÁSZ ISTVÁN munkájában (1998): „Nemcsak helyi érdekeket elégitettek ki ezek a sugár irányú utak, hiszen rajtuk érkezett a központba a távoli települések ide irányuló forgalma is. Ugyancsak ezekbe a főutakba kapcsolódtak az általuk szabálytalan körcikkre szabdalt városrészeket behálózó utak jelentősebb gyűjtőszakaszai is. Így a halmazos városalaprajz útjaiba, a kapuktól befelé indulva jobbról-balról legalább öt-öt »oldalhajítás« kötött be. Miután a leghatalmasabb területetegységet a Csongrádi út szolgált ki, ezért itt tizenöt be-kötést számolhatunk meg. Természetesen az oldalágak is tovább osztódnak, végül a kapuktól befelé induló utak a fa ágaihoz, vagy gyökereihez hasonló alakzatot vesznek fel.” A kapuk és a város központja között szeszélyesen kanyargó utak (a Kőrösi, Csongrádi, Mezei, Halasi és Vásári utca) a kapuk felé egyre szélesedtek, ahogyan a legelőre kihajtandó csorda mérete is egyre nőtt. (Juhász 1998: 80, 82.) A mai úthálózat pókhálószerűen szövi be a belvárost, megőrizve annak régi hangulatát. Az időről időre aktuálissá vált tervszerű városrendezés nagyrészt megkímélte a szabálytalan kis utcákat, térformákat, amelyek nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy Kecskemét szíve 1990 májusában a Magyar Nemzeti Örökség része lett.

3. A kecskeméti közigazgatási egységek történeti vázlata

A tizedekre való felosztás az 1700-as évek második felében már országszerte általános volt. Egyes településeken ez a közigazgatási egység a következő évszázadban is megmaradt; Cegléd például az 1880-as évek elején öt tizedből állott, s ezekhez kapcsolódott az *Újváros*. Nagykőrösön viszont a tizedeket már az 1700-as évek végén felváltják a járások, majd az 1880 utolsó napjára elrendelt népszámlálás előkészítése során az eddigi négy járásból tíz kerület lesz. A hivatalos ügyintézés azonban még a XIX. század első felében is kielégítőnek találta a házszámokkal történő azonosítást. Az utcanevek

használata nem volt jellemző, az identifikáláshoz a két szomszéd vagy a házszám megjelölése is elegendőnek bizonyult. Talán a nagyszámú ragadványnév is közrejátszhatott e szokás kialakulásában (vö. ERDÉLYI 1978 és 1985). Kiskunfélegyháza kivételt képez 18. századi hivatali ügyintézésével, ahogyan FEKETE JÁNOSNÁL olvashatjuk: „Félegyházi sajátosság, hogy bár az utcanévrendszer korán kialakult, az azonosítás, tájékozódás utcanévpótló tényezője még sokáig a tized maradt. Más alföldi városokban (Kecskeméten, Szentesen, Békéscsabán, Szolnokon stb.) is élt a belterület tizedes beosztása, de korántsem kapott olyan közigazgatási szerepet, mint Félegyházán. A Kiskunság székhelyén a tanács és főbíró vezette rendészeti igazgatás felügyelete alatt álló tizedek az önkormányzat meghatározó szervei voltak.” (FEKETE 2001: 46)

Kecskeméten is jól működött a tizedrendszer, egészen az 1820-as évekig. Ismét HORNYIK JÁNOSNAK az 1800-as évek közepén írt munkájából idézünk: „A város hajdan is tizedekre volt felosztva, mint most; azon különbséggel: hogy legrégebben csak négy, azután hat, a múlt század végén nyolcz, folyó év század elején tíz tized volt; 1827-ik év után a Mária városból lett a 11-ik tized. (...) Az összekötő vonalat a város térképén úgy kell képzeletben, vagy tényleg felrajzolva kiegészítenünk, hogy a most Czollner térnek nevezett külső piacz s azon kívül eső városrészek lemetsetvén, elhagyassanak; továbbá elhagyandó még a 2-ik tizedből a Kis-Tabán házcsoportozata; a 4-ik tizedből az Alsó- és Felső-Tabán; a 6-ik tizedből a Buzaszentelő utcán, 7-ik tizedből a Czollner-téren kívül eső részek s a 9-ik, 10-ik és 11-ik tizedeket képező öt külváros egészen és akkor előttünk álland a hajdani Kecskemét város területe: mert a Czollner-téren kívül eső városrész csak a múlt század közepén kezdett épülni s ezért korunkig „Új Város” volt a neve; a külvárosok pedig még későbbben s többnyire folyó év század első három évtizedében épültek ... Mely rövid vázlat mutatja, hogy a hajdani Kecskemét város területe a mai belvárosnál jóval kisebb volt, az újváros és öt külváros leszámításával pedig a város mostani területének felét alig haladta meg.” (HORNYIK 1927: 20) A tizedek élén nagy hatáskörrel és tekintéllyel rendelkező tizedesek álltak, akik „hit alatt” szolgáltak.

A városhatár folyamatos bővülése hamarosan szétfeszítette az eredeti tizedrendszert. A külterületekből, szőlőkből kiszakított új osztások miatt már az 1820–32. évi állapotokat feltüntető térképen is 830–840 olyan építési telek számolható meg, amelyek az árok, tehát az akkori városhatár nyomvonalán kívül esnek. (JUHÁSZ 1998: 73). Az eredeti belterületet pedig a telekmegosztások, foghíjak beépítése zilálta szét. A PAPP LÁSZLÓ-féle rekonstruált térkép (1923) arról tanúskodik, hogy az 1821, 1822 és 1832. években utcanév alig-alig segített a tájékozódásban, mindössze a következő közterületi elnevezéseket találjuk rajta: *Budai-nagy utca*, *Körösi-utca*, *Temető-utca*, *Szolnoki-utca*, *Csongrádi-utca*, *Homoki-utca*, *Vásári-utca*, *Széles-utca*, *Fűzfás-utca*. A piacok közül az alábbiakat tüntették fel: *Búza-piac*, *Piac*, *Hal-piac*, *Széna piac*. (Ezekon kívül szerepel még a *Déllő-tó*, *Gát ér*, *Picsó*, *Töltés*, *Kőhid*, *Ref. Ecclesia fundusa*, *Szőlő*, *Közönséges legelő*, *Város kaszálója*, *Ref. Temető*, *Görög temető*, *Kath. Temető*, *Ó-temető*, *Cigányputrik felirat* is. (l. még HORNYIK 1927. térképmellékletét is.)

A XIX. század végére kaotikus állapotok alakultak ki a nyilvántartásban, a régi tizedeket tehát felül kellett vizsgálni. Az 1907. április 29–30-án tartott közgyűlés (Kgy. jk.: 1907: 350–78) az általános városszabályozási tervvel együtt megtárgyalta a helyzetet, és sokirányú változtatásról döntött. Újrajazolták a tizedek határvonalait. A 10 új

közigazgatási egységet római számokkal jelölték meg, de a javasolt „kerület” helyett maradtak a „tized” megnevezésnél. Döntöttek arról is, hogy az egyes tizedeket a számon kívül névvel is megjelölik, ezeket a házzsám táblákon is fel kell tüntetni. Az I. tized: (a tervezett *Honvédváros* helyett) *Árpádváros*, a II. tized: *Máriaváros*, a III. tized: *Széchenyiváros*, a IV. tized: (a tervezett *Árpádváros* helyett) *Bethlenváros*, az V. tized (a tervezett *Kuruczváros* helyett) *Rákócziváros*, a VI. tized: *Erzsébetváros*, a VII. tized: *Kossuthváros*, a VIII. tized: *Szent László város*, a IX. tized: *Szent István város*, a X. tized: *Hunyadváros* nevet kapta. Ekkor mondják ki azt is, hogy a belterületi házakat utcánként újra kell számozni. Az utcák nevét, a tizedek számát és nevét feltüntető táblák a városi pénztár terhére készülnek, a házzsám táblák elkészítésének költsége viszont a háztulajdonosokat terheli.

4. Az első hivatalos utcanévek

4.1. Az 1850-es kecskeméti utcanévrajstrom

Köztudomású; hogy az első hivatalos utcanévrajstromok országszerte 1850-ben készültek, a Bach-rendszer első jelentős megnyilvánulásaként. Összefüggésbe hozható ez az intézkedés a népszámlálással éppúgy, mint az ideiglenes földadó bevezetésével. (Vö. FEKETE 2001: 47). A kiküldött tanácsnokok feladata valószínűleg mindenütt az lehetett, amit a Békés-Csanád megyei császári és királyi törvényszék elnökének utasítása tartalmazott, vagyis: „... a már meglevő utcanéveket össze kell írni, a név nélkülieket el kell keresztelni, a nem megfelelőeket meg kell változtatni” (közli INCZEFY 1970: 130). Egy 1848-ból származó jegyzőkönyvrészlet jól mutatja, hogy erre a munkára égetően nagy szükség volt: „... hogy Sáfár József Ur háza megett, és a Városi községnek volt kéményséprői háza előtt utca több pusztákra, és szőlős kertekbe is lehetővé rajta menni, mely fontos közlekedési út közszerte tudomásra van...” (INCZEFY uo.) – még sincs neve. Gyakran csak körülírással lehetett azonosítani egy-egy utcát. A kecskeméti iratanyagban is bőségesen találunk erre példákat: 1848. március 31-én: „A Budai nagyuttzától a Sétatér felső vége felé keresztül vezető uttza.” Az ilyesfajta nehézkes magyarázat is közrejátszhatott abban, hogy a kecskeméti előljáróság 1847. május 7-én elhatározta, hogy „egy kitűzendő napon mindnyájan összejöven az uttzákat közös egyetértéssel mennyire lehet, nevezzék el.” (Közli BÚZÁS 1990: 7). De még 1848. március 31-én is hiába ült össze a képviselőtestület, nem tudtak megegyezni az utcanévek kérdéseiben. 1848. július 5-én a város közgyűlése létrehoz egy nyolctagú Szépítési Bizottmányt, azzal a céllal, hogy az dolgozzon ki egy hosszabb távra érvényes szabályozási tervet, de a forradalmi események miatt erre már nem kerülhetett sor (JUHÁSZ 1998: 163).

Az első hivatalos utcanévek az 1850. március 12-én tartott tanácsülés alkalmával születtek meg. Végzés: „Az uttzák ugyszinte a piartzok elnevezése iránt már korábban is tetetvén némi előleges intézkedések, tehát az akkor költ irományok használata mellett, az piartzok és a város uttzái következőleg nevezettek el – ugmint a piartzok: *Nagy piac – belső buzapiacz, Külsőbuzapiacz, Szénapiacz. – Halpiacz, Szentháromság tere, Főiskola tere*. Az uttcák az 1-ső tizeden kezdve – *Halasi nagy uttza, Vásári Nagy uttza, Budai nagy uttza, Körösi nagy uttza, Csongrádi nagy uttza, Mezei uttza, – Vásári kis uttza, Festő uttza, Kávéház uttza, Dob uttza, Kádár uttza, Uj uttza, Szük uttza, Burga uttza, Kígyó uttza, Bak uttza, Vásársor, Vágó uttza, Hal uttza, Sarlo uttza, Malomköz, Darab*

utza, Piacz utza, Sajó utza, Külbuzapiacz utza, Kápolna utza, Homoki utza, Zug utza, Magos utza, Hegyi utza, Sip utza, Templom utza, Mária utza, Lejtő utza, Szél utza, Rózsa utza, Kanyar utza, Hosszú utza, Olaj utza, Ágas utza, Nyíl utza, Kiskereszt utza, Vásári Tabán – Könyök utza, Páva utza, Déllő utza, Sétatér utza, Séta sor, Nyul utza, Tyukláb utza, Talfái kis utza, Kakas utza, Czimbalmos utza, Kasza utza, Sáska utza, Kiszug – Iskola utza, Budai kis utza, Őz utza, Szarvas utza, Sutu utza, Árok utza, Varjú utza, Galamb utza, Ároksor utza, Borz utza, Tabán sor, Sár utza, Régi iskola utza, Sas utza, Kaszap utza, Körösi utza, Temető utza, Temető kis utza, Zöldkert utza, Orvos utza, Keskeny utza, Für utza, Sárkány utza, Gyík utza, Költő utza, Lakatos utza, Aradi utza, Csondrádi kis utza, Szappan utza, Tímár utza, Hemző utza, Szolnoki utza, Fecske utza, Tehén utza, Tavasz utza, Malom utza, Könyves utza, Fűzfás utza, Fehér utza, Kerekes utza, Liliom utza, Folyoka utza, Sarkantyú utza, Nyereg utza, Lovarda utza, Kalap utza, Rigó utza, Kaszánya utza, Kistemplom utza, Görbe utza, Villa utza, Kapás utza, – Trombita utza, Halasi kis utza, Horog utza, Retek utza, Veréb utza, Forrás utza, Magyar utza, Csóka utza, Szeglet utza, Bárány utza, Tyuk utza, – Csongrádi út, Szöllő sor, Füzes sor, Eperes utza, Szentelő utza, Bika utza, Béka utza, Széles utza, – Zsinór utza, Zöldfa utza, Pacsirta utza, Szegedi ut, Magtár sor, Liba sor, Temető sor, Mária sor, Ákátzfa utza, Lakos utza, Felsőcserép utza, Alsócserép utza, Fürdő utza, Széktó sor, Közép utza, Kerti sor, – mely elnevezés főnök úr ő nagyságával közölni, s annak idejében az utzákra feliratni rendeltetik.” (Tan. jk. 1850: 653–5.)

A megyefőnök az utcák elnevezésére tett javaslatot jóváhagyta, egyúttal jelezte, hogy a cs. kir. katonaságra tekintettel németül is ki kell írni azokat. Először vetődött fel az a kérdés is, hogy a köztéri elnevezések, házszámok milyen módon kerüljenek fel az épületekre.

4.2. A három város első hivatalos utcanéveinek névtani vizsgálata

4.2.1. Cegléd és Nagykőrös jellegzetes utcanévei

Mielőtt Kecskemét első hivatalos névanyagát megvizsgáltnánk, tekintsük át a két szomszéd város legkorábbi utcanévlajstromát. A nagykőrösi lista 130 utcanévet őriz (Pest-Solt megyefőnök), a ceglédi „Rongyos Könyv” (Rongyos Könyv) pedig 86 belterületi nevet tartalmaz, kiegészítve az újjvárosi rész ábécé szerinti betűjelzéseivel. A két város névanyagában sok hasonlóság fedezhető fel. A ceglédi utcanévek fele, a nagykőrösieknek csaknem a fele (44,6%) három nagyobb csoportból tevődik össze: a fontosabb létesítmények, objektumok, állatok és az utca alakja, mérete, egyéb sajátossága által motivált nevek alkotják ezeket a csoportokat.

Cegléden a **nevezetesebb létesítmények**, épületek, objektumok a következők: templom, iskola, városház, temető, kórház, vásár, kút, híd, malom. Ceglédi sajátosság a *sajtó*, a *műhely*, a *vasút* és a *casino*, hiányzik viszont a *piac*. Nagykőrösön a *Piarc tér*, a *Patika utca*, a *Kőpincze utca*, a *Vadas utca* és a *Gát utca* jelenti a helyi színeket. A ceglédi *Templom utca* Nagykőrösön *Egyház utca*, a *Kórház utca* pedig *Kóroda utca* alakjában használatos. A ceglédi *Szélmalom* párjaként két ízben a *Malom*, egyszer pedig az *Egymalom* szerepel előtagként a nagykőrösi anyagban. GALGÓCZY KÁROLY monográfiája erre magyarázattal szolgál: „A város belterületén, annak különböző részein, az utsza

széleken, leginkább pedig az utszák összeszögellése által alkotott csücskökön még az 1857-ben történt összeírás alkalmával 64 közönséges, úgynevezett száraz malom volt szerteszeljél a városban, melyekben a lakosság igavonó erővel őrölte terményeit" (GALGÓCZI 1896: 112). A ceglédi *Sajtó* a nagykőrösi *Olaj* szónak felel meg, az olajútó, sajtoló foglalkozás lehetett a névadás alapja mindkét esetben.

A hidaknak is bőségében voltak a nagykőrösiek, nem véletlen tehát a *Híd utca* neve. Ugyanis a várost nyugat-keleti irányban átszelő Kürti-ér ezen az utcán folyt végig. A rajta lévő sok kis híd biztosította a közlekedést. A *Patika utca* Esser Károly híres patikájáról kapta nevét, ahol Arany János is gyakran megfordult kilencévi tanárkodása idején, hogy fejfájás-csillapítót vásároljon. A ceglédi utcanevekből 15, a nagykőrösiekből 17 tartozik ide.

Csaknem ugyanez az arány az állatokról elnevezett utcák esetében is: Cegléden 15, Nagykőrösön 18. Vad- és háziállatok, „költői” és „prózaí” állatnevek váltakoznak mindkét városban; például:

Cegléden:	Nagykőrösön:
<i>lúd, szarka, szárcsa, vércse;</i>	<i>liba, szarka, kácsa, csóka;</i>
<i>sas, méh, darázs;</i>	<i>bagoly, gólya, fecske, fűrtj;</i>
<i>hollós, hárompacsirta;</i>	<i>holló, pacsirta;</i>
<i>róka, szarvas, nyúl, borz.</i>	<i>róka, bika, gyík, kígyó, ürge.</i>

A névanyag harmadik jelentős csoportját az **utca jellegzetes vonásait** megnevező előtagok alkotják (Cegléden 13, Nagykőrösön 22 ezeknek a száma.) Példák Cegléden: *Rövid, Kurta, Kereszt, Szűk, Szoros, Szép, Csinos, Darab, Köz, Kis, Kétház, Homok, Folyó*, Nagykőrösön: *Fertő, Folyam, Pocséta, Vizenyős, Ingovány, Vályog, Homok, Doboz, Ék, Könyök, Patkó, Kereszt, Kis, Régi* előtagokat találhatunk. A kőrösiek között vannak különlegesebbek is: *Gyorskocsi, Zavar, Sötét, Messzelátó, Égett*.

A további csoportok több eltérő vonást mutatnak.

Míg Nagykőrösön jelentős a **földrajzi előtagú** utcanevek aránya: 12,3%, addig Cegléden ez csupán 7%. Alaktani szempontból mégis az utóbbi csoport érdekes. Ugyanis mind a 6 név *-i* képző nélküli alakban szerepel (*Káta utca, Berény utca, Szele utca, Kőrös utca, Vízállás utca, Besnyő utca*), és valamennyi *utca* utótagú. HAJDÚ MIHÁLY Budapest utcaneveinek vizsgálatakor (HAJDÚ 1975: 29–30) arra is kitért, hogy az *-i* képzős földrajzi nevek egyik csoportja funkciótlan (ezek inkább emlékőrzők, nem valódi irányt jeleznek), ezért jobb lenne ezeket képző nélküli formában megőrizni. A fenti ceglédi nevek esetében fordított a helyzet: valódi irányt jelöltek, mégis képző nélküli alakok: közeli települések, határrészek felé vezetnek. Ma közülük csak a *Besnyő utca* őrzi eredeti alakját: a *Vízállás* és *Szele utca* megszűnt, a *Káta* utcából Nagykáta, a *Berény* utcából Jászberényi, a *Kőrös* utcából Nagykőrösi út lett.

A későbbi névállapotokhoz viszonyítva mindkét városban csekély a **személynévi eredetű** utcanevek száma: Cegléden 9, Nagykőrösön 8. A kőrösiek csak az ott lakó személyekről neveztek el utcát, a ceglédiek ezt három esetben tették, viszont már felbukkan két történelmi személynév is: *Mátyás király-é* és *Hunyadi-é*. Keresztnevet használnak az *Árpád, Béla, Mária* és *Dorottya* előtagú utcanevek esetében.

A homogén **névbokrosításra** mindkét városban egy-egy példa akad csupán. Nagykörösön a *Tabán utca* és *Tabán köz*, Cegléden pedig *Iskola utca* és *Iskola köz*.

A **nevek szerkezetét** tekintve megállapíthatjuk, hogy az *utca* utótag megterheltsége a legnagyobb. Cegléden csaknem kizárólagos, kivétel csupán kettő akad: a *Kis köz* és az *Iskola köz*. Nagykörösön az *utca* 85 esetben fordul elő, ez 65%. Ezt követi a *köz* 38-szor (29%) Ötször szerepel az *út* – minden esetben szomszédos vagy távolabbi városok, határrészek felé visz –, és két ízben fordul elő a *tér*: *Piarcz tér*, *Városház tere*.

4.2.2. Kecskeméti utcanévcsoportok

A piacok (5): a *Nagy piac* után az **áruféleségek** szerint különböztettek meg négy kisebbet: *Belsőbuzapiac*, *Külsőbuzapiac*, *Szénapiac*, *Halpiac*. Terek (2): *Szentháromság tere*, *Főiskola tere*.

A „**nagy**” utcák (5): *Budai nagy uttza*, *Csongrádi nagy uttza*, *Kőrösi nagy uttza*, *Halasi nagy uttza*, *Vásári Nagy uttza*. A többi utcanévet tizedenként sorolja fel a jegyzőkönyv. Ezek között jellegzetes csoportot képviselnek a „**nagy**” utcák „**kis**” párjai: *Budai kis uttza*, *Csongrádi kis uttza*, *Halasi kis uttza*, *Vásári kis uttza*; viszont a *Kőrösi nagy uttza* párja csak *Kőrösi uttza*. A *kis* jelzősök között szerepel a *Temető kis uttza*, amelynek viszont a „**nagy**” párja hiányzik.

Részben egyezik a *Hal utca* és a *Halpiac*, illetve a *Piac* és a *Piacz uttza*.

Nevezetes épület, intézmény vagy intézményszerű **létesítmény** lehetett az elnevezés alapja: az öt *piac*, a *Kávéház uttza*, *Iskola uttza*, *Régi iskola uttza* *Lovarda uttza*, *Kaszárnya uttza*, *Templom uttza*, *Kistemplom uttza*, *Kápolna uttza*, *Malom uttza*, *Malomköz*, *Sajtó uttza*, *Magtár sor*, *Temető sor*, *Temető kis uttza*.

Állatokról kapta nevét a *Bárány uttza*, *Bak uttza*, *Őz uttza*, *Szarvas uttza*, *Varjú uttza*, *Galamb uttza*, *Fecske uttza*, *Für uttza* (*Fürj helyett*), *Sas uttza*, *Rigó uttza*, *Csóka uttza*, *Veréb uttza*, *Pacsirta uttza*, *Sárkány uttza*, *Kígyó uttza*, *Gyík uttza*, *Hal uttza*, *Borz uttza*, *Nyul uttza*, *Páva uttza*, *Kakas uttza*, *Liba sor*, *Tyuk uttza*, *Tyukláb uttza*, *Tehén uttza*, *Bika uttza*, *Béka uttza*, *Sáska uttza*.

Növények ihlették a *Szöllő sor*, *Zöldkert uttza*, *Kerti sor*, *Zöldfa uttza*, *Liliom uttza*, *Füzes sor*, *Epres uttza*, *Fűzfás uttza*, *Ákátzfá uttza*, *Rózsa uttza*, *Retek uttza* nevet.

Foglalkozások, emberi tevékenységek (vagy ebből alakult személynevek) szolgáltak alapul az alábbi nevek esetében: *Költő uttza*, *Festő uttza*, *Czimbalmos uttza*, *Orvos uttza*, *Tímár uttza*, *Hemző uttza*, *Kapás uttza*, *Kádár uttza*, *Lakatos uttza*, *Könyves uttza*.

Az **utca alakjáról, helyzetéről, minőségéről**, a hozzá kapcsolódó tevékenységről árulkodnak a következő utcák: *Uj uttza*, *Szűk uttza*, *Keskeny uttza*, *Hosszú uttza*, *Kanyar uttza*, *Görbe uttza*, *Homoki uttza*, *Magos uttza*, *Hegyi uttza*, *Lejtő uttza*, *Darab uttza*, *Szél uttza* (ti. szélen helyezkedik el), *Vásársor*, *Mezei uttza*, *Sár uttza*, *Szeglet uttza*, *Könyök uttza*, *Horog uttza*, *Sutu uttza*, *Olaj uttza*, *Szentelő uttza* (később *Búzaszentelő*), *Széles uttza*, *Árok uttza*, *Ároksor uttza*, *Ágas uttza*, *Forrás uttza*, *Folyoka uttza*, *Kasza uttza*, *Villa uttza*, *Sarlo uttza*, *Nyíl uttza*, *Zsinór uttza*, *Sarkantyú uttza*, *Közép uttza*, *Sétatér uttza*, *Séta sor*, *Felsőcserép uttza*, *Alsócserép uttza*.

Különböző **tárgyak**, eszközök: *Dob uttza*, *Síp uttza*, *Trombita uttza*, *Nyereg uttza*, *Kalap uttza*, *Szappan uttza*.

Irányjelölők, egy-egy városrészhez, természetföldrajzi elemhez kapcsolódó nevek: *Aradi uttza*, *Csongrádi út*, *Szegedi út*, *Szolnoki uttza*, *Burga uttza*, *Mária uttza*, *Mária sor* (a Mária-hegyhez), *Tabán sor*, *Vásári Tabán*, *Széktó sor*, *Fürdő uttza*, *Déllő uttza*, *Vágó uttza* (a vágóhídhöz vivő utca neve).

Évszakhoz kapcsolódik a *Tavaszi uttza* neve.

Bizonytalan besorolásúak, feltehetően **személynévi** eredetűek: *Fehér uttza*, *Kerekes uttza*, *Magyar uttza*, *Kaszap uttza* (a *Kaszap kút*-hoz visz, és azért kívánczik a személynévi eredetűek közé, mert fennmaradt egy legenda, mely szerint egy bizonyos Kaszap táltos fakasztott vizet a szomszédos város számára.). A *Lakos uttza* valószínűleg elírás, mert néhány évvel később *Lapos* formában kerül elő. A *Hemző utcá*-t a foglalkozásnéviek közé soroltuk ugyan, de valószínűbb, hogy a személynévi közé tartozik ez is. Egy 1727-ből származó feljegyzés szerint: „Hemző István háza táján” kellett egy hidat készíteni. (Közl.: IVÁNYOSI-SZABÓ 2000b: 342.)

Néhány megjegyzés a besoroláshoz:

Az *Ágas Kasza*, *Sarkantyú*, *Villa* előtagú utcákat az utca alakjára emlékeztetők közé soroltuk be, mert a korai térképek világosan mutatják ezeket a formációkat, akár csak a *Zsinór* és *Nyíl* utcák esetében is. (Az 1907-es változtatásokban olvashatjuk a következőt: „a *Villa uttza* főága”.)

A „nagy-kis” utcapárosok olyan jellegzetesen elágazó utcaszerkezetet őriznek, amelyből az egyik ág jelentősebb, mint a másik. A *Zug uttza*-nak nem párja a *Kiszug*. A *Kiskereszt uttca*-nak viszont nincs nagy párja, mint ahogyan ezt a *Talfái kis uttza*-nak is hiába keresnénk.

Néhány **névbokor**ra is ráakadhatunk az első nevek között: pl. a *Csongrádi nagy uttza*, *Csongrádi kis uttza*, *Csongrádi út*; *Sétatér uttza*, *Sétatér sor*; az *Ároksor uttca* és *Árok uttca* a homogén, a Lovarda közelében lévő: *Sarkantyú*, *Nyereg*, *Lovarda uttza*; az *Őz* és *Szarvas uttza* pedig a heterogén névbokor szép példája.

Időnként (pl. a *Kalap* vagy néhány állatnévi előtag esetén), joggal gyanakodhatunk arra, hogy cég- vagy kocsmacéggérről kapta a nevét az utca, de ennek bizonyítása további levéltári kutatást igényel. Egy 1861 és 1870 között keletkezett iratban találtam például az *Aran Páva kocsmá*-t, amely valószínűleg a *Páva uttca* nevével hozható kapcsolatba.

Az utótagok megterheltsége tekintetében a következő a helyzet: *piac*: 5 (3,33%), *tér*: 2 (birtokos jelzős szerkezetben) (1,3%), *út*: 2 (1,33%), *uttca*: 127 (84,66%), *köz*: 1 (0,66%), *sor*: 11 (7,33%), *zug*: 1 (1,33%), *tabán*: 1 (1,33%). Az utótagok funkciója szerint: a jelentősebb, távolabbi településre vivő, városon kívüli útszakasz kapta az *út* utótagot (*Csongrádi*, *Szegedi*). A *sor* Kecskeméten is a csak egyik oldalon beépített utcát jelenti. Szokatlanul kevés a *zug* és a *köz* utótag, holott a korai térképek (1860-as közevet: vázlaton, 1830-as rekonstruált térképen, 1869/79-es LÁSZLÓ KÁROLY-féle térkép) tanúsítják, hogy a belváros úthálózatának pókhálószerű kialakulásában a zezugos kis utcák-nak is bőven jutott szerep. A *köz* a korabeli kecskeméti számára olyan közterületet jelentett, amelyen keresztül a szőlőkben lehetett kijutni (pl. *Hegedűs köz*, *Budai köz*, *Vacsi köz*, *Vágó köz*), később, a külterületek beépülése folytán ezek is belterületi nevek-ké váltak, a *köz* pedig Kecskeméten is ugyanazt jelentette, amit a más vidéken élő embereknek: ’kis keresztutca’-t.

Szintén kecskeméti jellegzetesség az utcák és a terek közötti átmenet: az utcás terek vagy térbővítménnyel rendelkező utcák. Ezeknek számos változata figyelhető meg a belváros szinte minden pontján. Gyakoriak a négyszög, háromszög vagy más alakú kiöblösödések, ún. „utcás terek”, amelyekben tizedkút, szárazmalom vagy bormérőhely állhatott. JUHÁSZ ISTVÁN az utcák és terek szövedékének változatos formáit mutatja be könyvében (1998: 84–92): van itt utcás tér, sarok utca, utca bővítménnyel, útleágazások tere, útleágazások tere, tölcserút, csillagtér, tömbtér, sarkos tér.

Tabán: Vásári Tabán. Szokatlan, hogy a *Tabán* utótagként szerepel, nem is igazi utcanév ez itt, inkább egy még beépítetlen városrész neve. Ugyanakkor a város másik részén a *Tabán utca*-val is találkozhatunk.

A ilyen kettős névalakok is szokatlanok: *Külbúzapiacz utza, Ároksor utca, Sétatér sor, Zug utca*. Az első azzal az információval szolgál, hogy az utca a külső búzapiachoz visz, az *Ároksor utca*, a *Sétatér sor*, *Zug utca* pedig a terület beépítettségének fokáról, illetve továbbépítettségéről árulkodik.

Az összevetésből kiderül, hogy mindhárom városban a népi névadás volt jellemző, a köznévi előtagok dominanciájával. Az utca sajátos vonásait visszatükröző nevek a leggyakoribbak: állatok, növények, emberi tevékenységek, az utca iránya fejeződik ki ezekben. Igen csekély számban fordulnak elő személynévi eredetűek. Azok is természetes nevek, hiszen az utcát kezdő házban élők személynéve, egy-egy híres malomtulajdonos vagy kúttulajdonos lehetett a névadó. De az összevetésből az is világosan kitetszik, hogy Kecskemét már a XIX. század elején is különleges vonásokat mutatott az utcanevek szempontjából, s ez valószínűleg településszerkezetéből, városiasabb szemléletéből is adódik. Ez a szemléletbeli különbség egyre erőteljesebben megnyilvánul, időről időre követelve magának a „falusi” jelleg levetését. Itt ez még nem a szavak jelentéskörbeli eleganciájában, választékosságában mutatkozik meg, inkább a névalkotás koncepciózuságában (pl. a *kis-nagy* utca páros használatában), amely gyakorlati szempontból nem válik be. Később akkor közelít majd a három város egymáshoz, amikor a személyekről adott utcanevek divatba jönnek, és az emlékállító funkció a név és viselője között fennálló természetes kapcsolatot megbontja.

Térképek:

Kecskemét kövezeti vázlata. Készítette a régi nagy térképről Horváth Farkas városi főmérnök. 1860. BKMÖL XV. 1/a. Km. 1860.

Kecskemét város 1820–32. évi állapotát feltüntető egyesített térkép. Összeállított 1907 június havában Battáry Pál, Kun István és Sárközy István mérnökök térképeiből.

Hornyik János: Kecskemét város gazdasági fejlődésének története című munkájának térképmelléklete. Kecskemét város régi térképe. Összeállított a város 1821, 1822 és 1832. évekből való eredeti térképei alapján. Összeállította és rajzolta Papp László 1923.

Sz. K. Kecskemét városa. A Sziládi Lajos 1869-diki felmérése után, általa készített térkép szelvényekről szerkesztette és rajzolta László Károly városi mérnök. 1879.

Levéltári források:

Kgy. jk.: = BKMÖL Kecskemét Város Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési jegyzőkönyvei IV. 1903/a.

Tan. jk. = BKMÖL Kecskemét Város Tanácsülési Jegyzőkönyvei IV. 1504/b.

Kecskemét Város Tanácsának iratai. Közigazgatási iratok. BKMÖL IV. 1908/b.

Rongyos Könyv = PMLNKO a ceglédi „Rongyos Könyv” (mint a régi és új házszám-mutató 1875/76.) Cegléd város polgármesterének iratai. Közigazgatási iratok. Külön kezelt iratok.

Pest-Solt megyefőnök = PMLNKO Pest-Solt megyefőnökének iratai XVIII. 39/1850.

Irodalom:

ASBÓTH MIKLÓS é. n. Kalocsa településszerkezetének kialakulása valamint a kalocsai városrészek és közterületek nevének változásai. *Kézirat.*

BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ 1938. *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599.* Budapest.

BÚZÁS MARGIT 1990. *Kecskemét utcanévei.* Magyar Névtani Dolgozatok 91. sz. Budapest.

ERDÉLYI ERZSÉBET 1978. Nagykőrösi ragadványnevek a 17–20. századból. In: *Tanulmányok Nagykőrös történetéből és néprajzából.* Acta I. Nagykőrös. 499–529.

ERDÉLYI ERZSÉBET 1985. *Nagykőrös utcanéveinek története 1850 és 1982 között.* Magyar Névtani Dolgozatok. 56. sz.

ERDÉLYI ERZSÉBET 1997. Utcanévadási szokások az Alföldön a XIX. század közepén. In: *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* Szerk. B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY. Budapest–Miskolc. II. 415–21.

FEKETE JÁNOS 2001. *Kiskunfélegyháza utcanévei.* Kiskunfélegyháza.

GALANTAI FEKETE BÉLA 1927. *Nagykőrös.* Magyar Városok Monografiája Kiadóhivatala, Budapest.

GALGÓCZY KÁROLY 1896. *Nagy-Kőrös város monographiája.* Budapest.

HAJDÚ MIHÁLY 1975. *Budapest utcanéveinek névtani vizsgálata.* Budapest.

HORNYIK JÁNOS 1927. *Kecskemét város gazdasági fejlődésének története.* Kecskemét.

INCZEFI GÉZA 1970. *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata.* Budapest.

IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR 2002/a. Kecskemét története 1541-ig. In: *Kecskemét története 1849-ig.* Főszerk. BÁRTH JÁNOS. Kecskemét. Kecskemét monográfiája. 89–171.

IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR 2002/b. Kecskemét a kései feudalizmus korában. In: *Kecskemét története 1849-ig.* Főszerk. BÁRTH JÁNOS. Kecskemét. Kecskemét monográfiája. 229–707.

JUHÁSZ ISTVÁN 1998. Kecskemét város építéstörténete. In: *Kecskeméti Füzetek* 8. Főszerk. BÁRTH JÁNOS. Kecskemét.

KÁLDY-NAGY GYULA 1985. *A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai.* Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok. Pest Megye Múltjából 6. Budapest.

KÁLDY-NAGY GYULA 1977. *A budai szandzsák 1559. évi összeírása.* Budapest.

ERDÉLYI ERZSÉBET

HEGYMÁSZÓ ÚTNEVEK A SZULYÓI-SZIKLÁKON

A helynevek rendszerébe tartozó oronimák (hegynevek) világát kevésbé vizsgálták ez idáig a névtanosok. A szlovák szakirodalomban MILAN MAJTÁN tekintette át a vonatkozó publikációkat (1996: 127). A magyar névtudomány képviselői közül elsősorban KISS LAJOS foglalkozott e helynévtípussal, s újabban RESZEGI KATALIN foglalta össze a témával kapcsolatos magyar szakirodalmat (2002: 47–48). Többnyire az ismertebb hegynevek etimológiájáról olvashatunk tanulmányokat. Az oronimákon belül azonban egy érdekes altípust is megkülönböztethetünk, tudniillik a hegymászók által adott útneveket. A hegymászó útnév a mikrooronimákhoz sorolandó – a mi esetünkben tulajdonképpen sziklarésznév –, hiszen a szikla egy kisebb részét, rövidebb szakaszát, a hegymászó(k) által tervezett, kiépített, megmászott és elnevezett útvonalát identifikálja. Ezen utak kevésbé hozzáférhetők a turisták számára, mivel megmászásukhoz többnyire speciális hegymászó felszerelésre van szükség. A hegymászás napjainkban egyre nagyobb népszerűségnek örvend, az 1996-os Nemzetközi Sport Évkönyv a világ egyik leggyorsabban fejlődő sportjának értékeli (HATTINGH 1999: 12).

A Szulyói-sziklák (Súľovské skaly) Közép-Szlovákia északi részén fekszenek. A Nagybiccei járásba tartozó Peredmér (Predmier) község felől közelíthetők meg, innen 6 km-re találhatók. A sziklarendszer kb. 25 km hosszú és 5–6 km széles. A sziklacsoport igen jellegzetes csipkés szélű homokkősziklák, konglomerátumok szélről és víztől bordázott tömkelege. A Szulyói-sziklákat 1929-ben nyilvánították természetvédelmi területté. Legmagasabb csúcsa a Brada (816 m), legszebb sziklakapuja a Gótikus-kapu. Szulyó várának romja 665 m magasságban fekszik. E nevet viseli a sziklák alatt elhelyezkedő Szulyóvár-alja (Súľov – Hradná) község is. Hradnát ('várhoz tartozó falu') a XIX. század végén csatolták hozzá Szulyóhoz. A *Szulyó* helységnév szláv eredetű, alapszava (*Sul*) személynév (FNESz.⁴). A településből jelzett turistautak vezetnek a sziklák közé. A hegymászók számára ideális terepet nyújtanak. Egyre több külföldi – főképpen Cseh- és Lengyelországból érkező – hegymászó kedvenc helyévé válnak.

Az anyaggyűjtés első részére 2002 decemberében került sor, amikor Nagybiccsén hegymászó versenyt rendeztek. A mászás természetesen műfalon történt. Hat hegymászó szolgáltatta az adatokat. A gyűjtés során aktív kérdező módszert alkalmaztam, a beszélgetéseket hangkazettára rögzítettem. Az adatközlők a Nagybiccei Direct Hegymászó Egyesület tagjai közé tartoznak. Mindannyian nagyon jól ismerik a Szulyói-sziklákat, pontosan tudják lokalizálni az ott található hegymászó utakat, hiszen nagy részüket maguk készítették, a megmászásuk után pedig levelet adtak nekik. Az egyesület vezetője Daniel Uhliarik (29 éves) szerint mintegy 400 hegymászó út van a sziklákon. A további kútfolk is megerősítették becslését: Ján Bušfy (30), Andrej Kamas (25), Marek Plačko (26), Miroslav Vajda (31), Ivan Vančo (40). 2003 februárjában tovább folytattam a névgyűjtést. Két olyan hegymászóval sikerült elbeszélgetnem, akiknek a Szulyói-sziklákon való mászás felvirágoztatása köszönhető. Štefan Kuchár (39, mindenki Pistának hívja) és František Prcín (39) nevéhez fűződnék az első elnevezett útvonalak a 80-as évek elejéről. Pista a környék legismertebb sziklamászója, a Szulyói-sziklákon 99 útnak ő volt a szerzője és egyben névadója is. Az adatközlők elmondása alapján 223 hegymászó útne-

vet sikerült feljegyezni, a névadás motivációját a nevek nagy részénél (191) közvetlen az elnevezőktől tudtam meg. Minden évben kb. 20-30 új hegymászó útnévvel bővül a nevek adattára, tehát e helynevek folyamatosan keletkeznek a hegymászó utak szaporodásával, nyitott névrendszert alkotnak. A nevek nemcsak az élőnyelvben használatosak, hanem írott formában: útikalauzokban, térképeken vannak feltüntetve (PAUER 2002). Szlovákia sziklamászó területeinek térképeit lapozgatva egy magyar hegymászó útnévre is rábukkantam az árvai Felsőkubín (Vyšný Kubín) közelében fekvő *Életlen-szikla* (*Tupá skala*) nevű helyen. A középső nehézségi fokozatú (7) út neve *Drága Aranyos*.

A Szulyói-sziklákra a hegymászás a XX. század 80-as éveiben kezdett fellendülni. Az igazi újjászületése tehát az utóbbi két évtizedben indult meg. A hegymászó útnévadás szintén a 80-as évektől adatolható, ugyanis az ezt megelőző időszakból nem maradtak fenn útnevek. A Szulyói-sziklákra a hegymászó út nevét általában attól a hegymásztól kapja, aki elsőként elkészíti és megmássza a sziklán kiszemelt útszakaszt. A tulajdonnevet és az út nehézségi fokozatát ezek után ráírja a szikla azon részére, ahol az út kezdődik. Idővel az elnevezés kifakulhat, ekkor újból szükség van a felújítására. Vannak olyan utak is, amelyek régiak és név nélküliek, néhány közülük már nem alkalmas a mászásra. Az anonim hegymászó utak lokalizálása a nagyobb sziklák neve alapján, esetleg az ismertebb helyek körülírásával történik. Az újabb hegymászó utak neveit a Nagy-biccsei Direct Hegymászó Egyesület vezetője tartja számon, aki egyben a Szulyói-sziklák gondnoka is. Az új név a hegymászók körében gyorsan terjed, mivel az első felmászó után a többiek is ki akarják próbálni az új útvonalat. Tehát a már elnevezett sziklautak jelzik, hogy a szakasz mások számára is megmászható. Addig nem etikus, sőt tilos a felmászás mások számára, míg a terv (projekt) szerzője nem mászta meg elsőként az általa kiszemelt útvonalat és nem adott nevet neki. A névválasztás szabad, csak annyi a megkötés, hogy nem lehet a területen homonim elnevezés, hiszen nem szolgálná az út pontos lokalizálását. A meglévő névrendszer tehát szerepet játszik az újabb nevek kiválasztásában.

Megtörténhet az is, hogy az ún. projekt szerzője túl merész vállalkozásba fog és a tervét nem tudja megvalósítani, esetleg a szikla minősége miatt az útvonal alkalmatlan lehet a mászásra. A tervezett útvonalat később is megmászhatja a szerzője, ha már jobban felkészült (egy sziklából kiálló fémkarikára rákötött fehér szalag is jelzi azt, hogy az út még megmászatlan). Amennyiben úgy érzi, hogy soha nem lesz képes megmászni a kiszemelt utat (ez a ritkább eset), felajánlhatja az út leküzdését egy nála felkészültebb hegymászonak. Ebben az esetben az a hegymászó jogosult a névadáshoz, aki elsőként mászta meg az egész útszakaszt. Tehát a 'tervező' csak abban az esetben nem névadó, amikor nem tudja végigmászni az általa előre elkészített útvonalat.

A Szulyói-sziklákra a hegymászó utak hossza 5 m-től 80 m-ig terjed, többségüké 15–30 m között van, egymástól gyakran csak párméternyi (2–4) távolságra találhatók. Az utak előkészítése fárasztó munkával jár, amely rövidebb útvonal esetében egy vagy több napig, hosszabb útnál hetekig is eltarthat. Az utakat többnyire egy hegymászó készíti elő, de az útvonal megmászásakor általában két személy van jelen: az egyik biztosítja a másikat a mászás idején. Az ún. boulderek azonban szabad kézzel, kötél nélkül mászandók. Erre a legrövidebb hegymászó utak alkalmasak. Az egyes hegymászó utak eltérő nehézségi fokkal rendelkeznek. Ennek megállapítása az UIAA (Union inter-

nationale des associations d' alpinisme – Alpinista Szövetségek Nemzetközi Uniója) elvei szerint történik, a nehézségi fok az 1–11+ skála mentén mozog. A szám mellett szereplő +, – jel az út nehezebb, illetve könnyebb voltára utal. A Szulyói-sziklákon néhány 10-es nehézségi fokkal rendelkező út is található. Szlovákiában e tekintetben az első helyen áll.

A gyűjtés során elsősorban arra törekedtem, hogy feltárjam a névadás motivációját. Az összegyűjtött korpust e szerint próbáltam meg kategorizálni. Az egyes típusokba sorolt hegymászó útneveket szócikkek formájában tárgyalom. Az első helyen áll a hegymászó út eredeti neve, azt követi zárójelben az általam fordított magyar megfelelője. Ez után általában rövid névmagyarázat áll.

1. Az út mászása során tapasztalt élményekre, érzésekre, jellegzetességekre utaló nevek. — *Adrenalin* (Adrenalin). A névadó nagyon elfáradt az út megmászása során, sokáig hallotta még a szíve dobogását, ezért választotta ezt a nevet. A kifejezés a sportnyelvben az extrém sportok jelölésére terjedt el. A hegymászást sokan adrenalin-sportnak nevezik. — *Beštia* (Bestia). Eredetileg az útvonalat más tervezte, de nem tudta megmászni annak idején, ezért tapasztaltabb hegymászó barátjának „ajándékozta” azt. Neki sem sikerült az első kísérlete, de többszöri próbálkozás után mégis győzedelmeskedett a sziklaszakasz felett. Nagyon örült a sikernek, de szidta is a sziklát, hogy annyira megkínozta őt: minden porcikája fájdt tőle. — *Bláznivý projekt* (Örült terv). A mászás során tudatosította a névadó, hogy merész vállalkozásba fogott. Hosszantartó próbálkozások után sikerült csak megmászni az útvonalat. — *Bolest'* (Fájdalom). Annyira nehéz útvonal volt, hogy a névadónak egy egész évet kellett edzenie sikeres megmászásához. Minden egyes fogás fájdalmas volt számára. — *Bombička* (Bombácska). Rövidebb út volt, de nagyon nehéz. Pista Kuchár elmondása szerint mindig a rövidebb útszakaszok vonzották. Gyakran sokkal nagyobb fejtörést okozott megmászásuk a hosszabb utakhoz viszonyítva. Az út rákényszeríti a mászót a lépések sorrendjének betartására. Azt mondta, ha hosszú és nehéz út lett volna, akkor *Bombá*-nak nevezte volna el. — *Bonbónik* (Bonbon). Az út megmászása simán, könnyedén ment. A nehéz utakhoz viszonyítva „bonbon” volt célba érni. — *Bufet* (Büfé). Könnyedén sikerült legyőzni a sziklarészt. A *büfé* szó konnotatív jelentésben szerepel: 'könnyű, laza, sima'. — *CD*. A sziklamászás során magnéziummal kenik be a mászók a kezüket, hogy az kevésbé csússzon. A névadás motívuma abban keresendő, hogy Pista Kuchár a magnéziumot egy CD nevű krém dobozában tartotta. — *Celkom pekná* (Egészen szép). A megmászott útvonal kellemes, „egészen szép” mászást, relaxációt jelentett az elnevező számára. — *C' est la vie* (Ilyen az élet). A név arra utal, hogy a hegymászás nagy örömet szerez művelője számára. — *Climbing for all* (Mászás mindenki részére). Minden sziklamászás iránt érdeklődő ember számára ajánlja a szerző az utat. — *Climbing for you* (Mászás neked). Az előző útnévhez viszonyítva csak számban és személyben van eltérés. A közvetlenebb forma egyes szám 2. személyben áll. — *Cunami* (Cunami). Az extrém sport kedvelőjének óriási erőfeszítést kellett kifejtenie. A japánból származó idegen szó jelentése: tengerrengések vagy tengerparti vulkáni kitörések következtében létrejövő hatalmas, pusztító erejű szökőhullám. — *Čertovské prsty* (Ördögi ujjak). Nagyon erős és kemény ujjakra van szükség, hogy megtartsa magát a mászó a szikla egyes részein. A kifejezés frazeologiz-

musként is használatos. — *Dejavu* (Dejà vu). Az adatközlő a sziklamászás során úgy érezte, mintha már átélte volna az egészet. — *Dobré, ale málo* (Jó, de kevés). A szép élménnyel telített mászás folytatását az útszakasz rövidebb volta akadályozta meg. — *Drôty* (Drótok). Egy kellemetlen élményhez fűződik a név. A kútfő kezét a mászás során megvágta egy drót, és véres kézzel fejezte be az útvonalat. — *Easy* (Könnyű). A sziklamászó könnyedén mászta meg az útvonalat. — *Extáza* (Eksztázis). A csúcslérése nagy örömet váltott ki az adatközlőben. Andrej Kamas – a névadó – szerint egyelőre rajta kívül másnak nem sikerült megmásznia az útvonalat. — *Erotická masáž* (Erotikus masszázis). A sziklán olyan rész van, ahol egy részen át kell továbbhaladni. A mászó kicsit beszorul a két sziklafal közé, amely „erotikus masszázsban” részesíti őt. — *G.R.C.* (Okádék). Az útvonal rövid volt, kb. 6 m-es, de nagyon nehezen megmászható. A név alakját tekintve mozaiknévre emlékeztet, de az egyes elemek egy szó fonémáit alkotják: *grc* 'okádék'. A pontok és nagy betűk segítségével a szó jelentését próbálta meg enyhíteni a névadó. — *Hlupák váha* (Buta súly). Ketten váltogatták egymást az út megmászásában, de egy ponton nem sikerült túljutniuk. A helyes egyensúlyt nehéz volt megtartani. Sokáig kínlódtak, míg megmászták mindketten az utat. — *Hra s rovnováhou* (Játék az egyensúllyal). Az úton gyakran kellett vigyázni a helyes egyensúly megtartására. Egyetlen bizonytalan mozdulat is eséshez vezetett volna. — *Happy end* (Szerencsés befejezés). Az egész útvonal utolsó pontja, lépése a legnehezebb, mégis sikerült szerencsésen túljutnia rajta a névadónak. — *Imaginárna* (Imaginárius). A sziklán alig lehetett megfogható részeket találni, mintha azok csak a képzeletben léteztek volna. — *IQ*. A fizikai erőnlét nem volt elegendő az út megmászásához. Minden egyes lépést gondosan meg kellett tervezni. Egy rossz mozdulat esést jelentett volna. — *Jednohubka* (Falatnyi). Az út gyorsan megmászható, csupán egy nehéz pont van a sziklarészen. — *Kamasutra* (Kámaszutra) – Az adatközlő szerint az útvonal (70 m) megmászásakor rengeteg pózt kellett kipróbálnia. Érdekes, hogy az elnevező családneve (*Kamas*) is megbújik e névben, amit véletlen egybeesésként tart számon a kútfő. — *Keep the faith* (Higgy). A sziklamászók a projektről azt állították, hogy megmászhatatlan. A szerzője, Pista Kuchár, azonban bebizonyította, hogy képes rá. Elmondása szerint sokan meg sem próbálkoznak a nehezebbnek tűnő utak megmászásával, így sosem tudják meg, képesek lennének-e a meghódításukra. A hitnek, az önbizalomnak nagyon fontos szerepe van a hegymászó útvonalak sikeres leküzdésében. — *Koumácka* (Fejtörő). Az útnév cseh szóból származik. A hegymászonak nagy fejtörést okoz a mászás módszerének kiválasztása. A nehezebb utak néha kikényszerítik a mozdulatok kötelező sorrendjét. — *Lienka* (Katicabogár). Az út könnyed megmászására utal a metaforikus név. — *Mňam-mňam* (Nyám-nyám). Onomatopoeitikus hegymászó útnévről van szó. A sziklautak közül a legkönnyebben megmászhatók közé tartozik. A kezdők számára készítették. Az adatközlő szerint nemcsak az a céljuk, hogy minél nehezebb útvonalakat mászzanak meg, hanem hogy másokkal is megszerettessék a sportot. Dano Uhliarik édesanyja mindig aggódott a fiáért, amikor mászni ment. Ezért adatközlőnk egyszer elvitte őt ehhez a hegymászó úthoz, és megmászatta vele az útvonalat. Az édesanya (foglalkozása pedagógus) új, pozitív élménnyel tért haza. Azóta kevésbé félti a fiát. — *Motýl* (Pillangó). Andrej Kamast az út mászása során mindvégig egy pillangó kísérte. — *Mravenčia cesta* (Hangyás út). A névadó elmondása alapján az adott sziklafalon rengeteg hangya volt. — *Najkrajšia* (Leg-

sebb). Az adatközlő az egyik legszebb élményeként tartja számon az út megmászását. — *Odpočívaj v pokoji* (Nyugodj békében). A kútfő örült, hogy sikerült megmásznia a sziklarészt. Úgy érezte, ebből az útból egyszer is elege volt, többször már nem mássza meg, nyugodjon békében. — *Onanovanie* (Önkielégítés) – E szikla mászása során furcsa, erős érzés támadt az adatközlőben. — *Otáznik* (Kérdőjel). A nehéz út mászása során a kérdés mindvégig nyitott volt: sikerül-e vagy sem az egész útvonalat megmásznom? — *Po paprčiach* (A mancsomra). A mászó az út elkészítése során kalapáccsal rávágott a kezére (mancsára), amikor be akarta ütni a sziklába a ékesszőget. — *Prirodzená autorita* (Természetes tekintély). Az út nehéz, többszöri nekifutásra sikerült megmászni. A névadás motívuma nyilvánvaló. — *Runway* (Kifutópálya). Az út kifutópálya a nehezebb utak leküzdése felé. — *Rutina* (Rutin). Az útvonal megmászása gyorsan történt, mivel a mászó gazdag tapasztalattal, nagyfokú jártassággal rendelkezett. — *Show no mercy* (Ne mutass kegyelmet!). Nehéz út és a legnehezebb része a végső. Ha az ember győzni akar a szikla felett, nem mutathat iránta kegyelmet. — *Špekulantská* (Spekuláns). Sokat kellett töprengeni a megfelelő mászótechnikán. — *S odretými ušami* (Lehorzsolt fülekkel). A mászó a maximális teljesítménye határán mozgott, nagy nehezen sikerült célba érnie. — *SOS*. A tapasztaltabb hegymászók is gondba kerülhetnek a mászás során. Miro Píala, aki a legnehezebb utak kiépítéséről és megmászásáról ismert, ezen az úton egy olyan ponthoz ért, amelyről nem tudott továbblépni. Ekkor megijedt, mert úgy érezte, innen se le, se föl. Segítségért kiabált. A barátai siettek, hogy kötél segítségével felhúzzák tanács-talan bajtársukat. Meglepődésükre mégis túltette magát a félelmen, összeszedte minden erejét és sikerült leküzdenie az akadályt. — *Stratený svet* (Elveszett világ). Ezen a sziklán nem szoktak mászni, út sem volt rajta. Miro Vajda elmondása szerint meglepődött, amikor „felfedezte” az elveszett világot. — *Tvár* (Arc). Az adatközlőnek a saját lelkébe (arcába) kellett tekintenie, hogy képes-e az útvonal megmászására. — *Tvrdnutie lýtok* (Lábszárak keményedése). A hegymászó út egy szakaszán keményedni kezd a lábszár. — *Unikum*. Dano Uhliarik közlése alapján a különleges sziklaalakulaton egyedülálló, felejthetetlen mászásban volt része. Az útnak – bevallása szerint – más nevet nem is adhatott volna. — *Viagra*. Fantasztikusan modellált sziklán található. Olyan erős élménye volt a megmászása után az egyik adatközlőnek, mintha Viagrát fogyasztott volna. — *Zvieracia špára* (Állati rés). A sziklamászó váratlan szituációba kerülhet. A név arra utal, hogy a mászónak egy sziklamélyedésbe kellett kapaszkodnia, ha tovább akart lépni. Meglepetésére a sziklarés lakójával találta magát szembe, egy kis szőrös állattal nézett farkasszemet. Mindketten megijedtek, az állat eliszkolt, de a mászó nem engedhette meg magának, hogy eleressze a rést, mivel nagyot esett volna. Egy kis szünet után tovább folytatta útját.

2. Eseményre utaló nevek. — *Cesta svedkov liehovových* (Az alkohol tanúinak útja). Egy hegymászó összejövetelen a tábortűz mellett jókat beszélgettek a résztvevők. Közben nagyobb mennyiségben alkoholt is fogyasztottak. Másnap a közelben lévő sziklaút a megmászása után így nevezték el, megörökítve a jó bulit. — *Čučoriedkový žeriav* (Áfonyás daru). Az egyébként értelmetlen névszerkezet csak azért született, mert egyszer a névadó cseh hegymászó barátait szórakoztatni szerette volna egy olyan szókapcsolattal, amit ők nem tudtak helyesen kiejteni. Nagyokat nevettek azon, hogy nem

képesek adekvátan kimondani, milyen útvonalat másztak meg (a szlovák *čučoriedka* a csehben *borůvka*). — *Début* (Debütálás). Miro Vajda első útjának ezt az egyértelmű nevet adta. — *Dissénsió* (Ellentmondás). A név keletkezéstörténete érdekes. Dano Uhliarik és Fero Prcín egymástól függetlenül ugyanazon a sziklarészen kezdték előkészíteni a megmászásra az útvonalat. A problémát úgy oldották meg, hogy közösen fejezték be és mászták meg az utat. Megegyeztek, hogy a helyzetből adódóan latin szóval (*dissénsió*) nevezik el, ami ellentmondást jelent. — *Foreigner* (Idegen). Az út eredeti elnevezése *Desat' centimetrov do raja* (Tíz centiméter a menyországba) volt. Az elnevezés arra utalt, hogy az utolsó fogás eléréséhez 10 cm hiányzott. Az útvonal végigmászsása nem sikerült. A szerzőn kívül többen próbálkoztak, de számukra is a végső pont jelentette a legnagyobb akadályt. Végül Pista Kuchárnak sikerült „elérnie a menyországba”, s mivel ő mászta meg elsőként az útvonalat, megváltoztatta annak nevét. Úgy érezte, hogy több sziklamászót, akinek fáj a foga az út teljesítésére, sikerült felbosszantania. Egy ideig úgy néztek rá, mint az idegenre. Az útnévváltoztatás ritkán történik meg, hiszen nevet csak a már végig megmászott útvonalnak szokás adni. — *Jesenné maturity* (Őszi érettségi). Egy hegymászó érettségi előtt állt. Nagyon sokat járt a sziklákra, minden szabadidejét a hobbijának szentelte. Nem szeretett tanulni, ezért barátai arra számítottak, hogy nem fog leérettségizni. Közvetlenül az érettségi előtt azzal vigasztalták, hogy legrosszabb esetben a javító, őszi időpontban teszi le majd a vizsgát. Ekkor kapta az út a nevet. A jóslat azonban nem teljesült, a sziklamászás szerelmese sikeresen leérettségizett. — *Kakavko* (Kakaócska). Fero Prcín névadása nem történt tudatosan. A névválasztásban egy telefonbeszélgetés játszott közre. Dano Uhliarik hívta fel őt az ügyben, hogy milyen nevet választott az új útjának, mert szeretne volna nyilvántartásba venni a tulajdonnevet és akart róla írni a Jamesák c. újságba is. Mivel Fero éppen akkor reggelizni készült, felesége megkérdezte tőle, mit kér inni. Azt válaszolta: *Kakavko* 'kakaócskát'. Dano közben hallotta a szót, és azt hitte, ez az új út neve. Fero magyarázni kezdte neki, hogy félreértelmezte az elhangzottakat, mivel feleségével kommunikált, és még nem döntött az útnév kiválasztásában. De nem volt ellenvetése, amikor Dano megkérdezte őt, hogy bejegyezheti-e hegymászó útnévként az adott szót. Fero számára azóta is a vasárnapi reggeli menüjébe tartozik a kakaó. — *Len sa nezabi sváko* (Csak ne csapd magad agyon, pajtás). A sziklák mellett turistautak is találhatók, melyeken gyakran a helybeli falusi emberek közlekednek az egyik községből a másikba. Egyszer egy idősebb bácsi ment a sziklánál és látta, hogy a hegymászonak nagy erőfeszítés segítségével sikerült csak továbbhaladnia. Veszélyesnek tűnt számára a „produkció”, így rákiáltott a sziklamászóra: „Csak ne csapd magad agyon, pajtás!” Egyébként több helybeli is mondogatta a mászóknak, hogy háborúnak sem kell lennie, úgy is mindannyian összetörik magukat. — *Lovecká prechádzka* (Vadászó séta). A hegymászás kellemes, pozitív asszociációkat ébreszt a sport kedvelőiben. Az adatközlő elmondása szerint a sziklák előtt sétáltak és keresték a megmászásra alkalmas újabb útvonalat, mintha vadásztak volna az „áldozatra”. Egy sziklarész nagyon megtetszett nekik, így rövid időn belül győzedelmeskedtek felette. — *LSD*. Egy összejevetelen a hegymászók jócskán felöntöttek a garatra, másnap pedig „kábulant” mászták meg az útvonalat. — *New Age* (Új kor). Egy új fejezet nyílt a 90-es években a helyi hegymászás történetében. Biztonságosabb, újfajta módszerrel kezdték előkészíteni a hegymászó utakat. A mászótechnika is különbözött a régítől. —

Nirvána. Egyszer egy cseh hegymászó bizonygatta a sport helyi kedvelőinek azt, hogy ha az ember eljut a teljes megnyugvás állapotába, a nirvánába, akkor minden akadályt képes leküzdeni. — *O päť dvanásť* (Öt perccel tizenkettő előtt). A projekt már régóta megvolt, de sokáig tartott a megvalósítása. Amikor a névadó hazalátogatott a katonaságtól, többször próbálkozott az út megmászával. A vonata már rövid időn belül indult, így még tett egy utolsó próbát, amely sikeres lett. Jó érzéssel távozott el a helyszínről. Az elnevezésnek még egy vonatkozását megemlítette a névválasztó, aki gyakran több indíték együttesét látja a névadásban. Ebben az esetben az amerikai nehézségi skálára is hivatkozott, amelyben az 5-ös a maximum és ezen belül léteznek fokozatok. Az út nehézségi foka ez alapján 5.12. — *Potokove pindy* (Pataki megjegyzései). Ivan Vančo egyik barátja a sziklafal alatt állt és állandóan megjegyzései voltak az útvonal megmászával kapcsolatban. A *pindy* lexéma a szlovák szlengben használatos. — *Pracovná cesta* (Munkaigényes út). Az út kitisztítása verejtékes munkával járt együtt. A sziklát meg kellett szabadítani az agyaggal befedett részekről. Az út előkészítése tovább tartott, mint a megmászása. — *Prvé krôčky* (Első lépések). A névadó kislánya abban az időszakban kezdett el járni. — *Prvomájový sprievod* (Május elsejei felvonulás). A szocializmus idején május elseje a dolgozók ünnepeként volt ismert. A névadó ezen a napon mászta meg az útvonalat, a kötelező felvonulást sziklamászással helyettesítette. — *Rekviem.* Az út szerzőjének nem sikerült végigmásznia a sziklarészt. Többszöri próbálkozás után feladta a harcot. Felajánlotta az utat Pistának, akinek sikerült célba érnie. Pista az út eredeti szerzőjét kérte meg arra, hogy ő legyen mégis a névadó. Mivel nagyon csalódott volt, hogy neki kudarcba fulladt minden eddigi próbálkozása, ezért hangulatának megfelelő nevet választott: *Rekviem 'gyász'*. — *Šamorínsky šampión* (Somorjai bajnok). Az egyik barátjuk egy ismeretlen borfajta hozott egy akcióra. Ennek neve *Somorjai champion* volt. A borhozó rendesen felöntött a garatra, reggel kormos volt az arca, mivel a tábornőz közelében aludt. Barátai megmosolyogták: „Na, mi van, te Somorjai bajnok!” Az aznap megmászott utat az ő „tiszteletére” nevezték el. — *Špára generácií* (Generációk rése). A szikla falán rés van, mintha megrepedt volna. Az ott található útvonalat hosszú időn át senkinek sem sikerült leküzdenie. A szerzőn kívül próbálkoztak fiatalabban és idősebbek is. Végül Pista Kuchár vitte el a pálmát és a fent említett nevet adta az útnak. Annyira ismerte az út minden egyes részét, hogy egy hét múlva szabad kézzel, kötél nélkül is sikerült megmásznia. — *Šťastná trinásťka* (Szerencsés tizenháromas). A 13-as szám mindig szerencsés volt Dano számára. Egyébként az útvonal 13 biztonsági fogatot tartalmaz. — *Total women* (Totális nők). Az utat Pista Kuchár feleségéről nevezte el, aki minden helyzetben mellette állt, mindig számíthatott rá. Aznap is elkísérte őt a sziklákra. — *UFO* – A tervezett útvonalról azt mondták a hegymászók, hogy képtelenség sikeresen végighaladni rajta, szerintük csak egy ufó lenne képes rá. A szerző, Martinka, bebizonyította a többieknek, hogy egy ember is megmászhatja az útvonalat. Ezzel nagy tekintélyt szerzett magának. Az UFO 1987-ben a Szulyói-sziklák legnehezebb útvonalai közé tartozott (nehézségi foka 9-). — *Už len 22 dní* (Már csak 22 nap). A névadásban két motívumot is megemlített az adatközlő. A katonaság végéig 22 napja volt hátra, ekkor sikerült megmásznia az útvonalat hosszú fáradalmak után. Egy azonos című zeneszám is felidéződött benne, melynek szerzője a népszerű szlovák énekes, Miro Žbirka volt. — *Zmrznutý cicvor* (Megfagyott macska). Pista Kuchár felesége egész nap a

sziklák alatt állt és figyelte férjét mászás közben. Nem volt kedve kipróbálnia a sportot, idővel megunta az egy helyben állást, s mivel aznap nagyon hideg volt, panaszkodni kezdett: „Úgy állok itt, mint egy megfagyott macska.” — *Zostupovka* (Leereszkedés). A felmászás sokkal könnyebben ment, mint a lefelé haladás. A visszajövetel néhány kellemtelen sziklához vágódást eredményezett.

A következő két útnév keletkezése szorosan összefügg egymással, ezért itt tárgyaljuk őket. A sziklafalon egymás mellett találhatók (kb. 3 m-re). Névdilógiát alkotnak. A névadó a katonaság után úgy döntött, hogy most már az egyik utat a másik után fogja mászni. Azt mondta. „*Teraz tu bude frmol a mazec!*” ’Lesz itt most sürgés-forgás!’ Ez tényleg így volt, hiszen Pista Kuchár nevéhez 99 út elkészítése és megmászása fűződik. A nevek egy állandósult szókapcsolatból származnak: *Frmol* (Sürgés), *Mazec* (Forgás).

A következő 8 névnek azonos motivációja van. Egy időszakban a hegymászó egyesületben nézeteltérésekre került sor. Az 1995-ös esztendő a konfliktusok éveként ismert. Két táborra szakadt az egyesület, többen kiléptek belőle. Nem szívesen beszéltek az adatközlők a problémákról. Elmondásuk szerint többen csak bíráltak, de nem tettek semmit a hegymászás érdekében. E kritikus korszakra utalnak az alábbi nevek: *Inflácia slov* (A szavak elértektelenedése), *Kopa zlosti* (Nagy harag), *Lakmusový papierik* (Lakmuszpapír), *La Vendetta* (Vérbosszú), *Otázka dôvery* (Bizalom kérdése), *Prázdné reči* (Üres beszéd), *Vnútorne zlo* (Belső rossz), *Zbierka hriechov* (Bűnök gyűjteménye).

3. A szikla alakjára, sajátosságára, az út hosszára, fekvésére utaló nevek. — *Biela veľryba* (Fehér bálna). A szikla alakja a fehér bálnára emlékeztette a névadót. — *Bonsai*. A sziklarészen egy bonszajhoz hasonló törpefa látható. — *Cez jaskynky* (Barlangocskákon keresztül). A sziklarész jellegzetessége, hogy tele van kisebb-nagyobb mélyedésekkel, résekkel, ’barlangocskákkal’, melyek segítik a hegymászó továbbhaladását. — *Cumel’* (Dudli). A szikla csúcsa a dudlira emlékeztette a névadót. — *Čierna diera* (Fekete lyuk). A szikla egy részén lyuk található. — *Depresia* (Depresszió). A szikla deformált, a hagyományostól eltérő alakja motiválta a névválasztást. — *Dilatačný komín* (Dilatációs kémény). A szikla üreges részén át halad a csúcs felé a mászó, a kémény belsejére emlékeztet az útvonal. — *Hodvábná cesta* (Selymes út). A szikla fala olyan sima volt, mint a selyem. — *Hrana pivného mozola* (A sörözéstől lett bőrkeményedés éle). A szikla oldalnézetben sörhasra hasonlít. — *Južný komín* (Déli kémény). A kémény a szikla déli falán helyezkedett el. — *Komín* (Kémény). A hegymászók kéménynek nevezik a sziklák közötti üreges részt, amelyben a mászó mindkét fal felületét igénybe veszi az előrehaladásnál. — *Korytnačka* (Teknősbéka). A szikla távolról a teknősbéka páncéljának alakjára emlékeztette az adatközlőt. — *Kríkový kút* (Bokros sarok). Az egész sziklafal be volt növe bokrokkal. Meg kellett tisztítani, hogy mászni lehessen rajta. — *Krumplík* (Kis krumpli). A szikla tetején egy kis krumplihoz hasonlító rész található. A név alapszava *krumpla*, ehhez kapcsolódik az *-ík* deminutív képző. A *Krumplík* névben a szlovák nyelvjárásban használatos köznév bújik meg (köznyelvi megfelelője a *zemiačik* ’kicsi, apró burgonya’). — *Kútik* (Sarkocska). Az út a szikla sarkában húzódik. — *Kút štyridsiatnik* (Negyvenes sarok). A hegymászó útvonal a sziklasarokban van, és a hossza 40 m. Ezt a kötél hosszúságából állapítják meg a mászók. — *Mydlové bubliny* (Szappanbuborékok). A szikla felső része gömbölyded, mint a szappanbuborék. Másik

értelmezését is megadta e helynévnek a névadó. Amikor a hegymászó elsőként mássza meg a nehéz útvonalat, sokan felnéznek rá. De ha később másoknak is sikerül végigmászni a sziklarészt, a mítosz megszűnik, szétpukkan, mint a buborék. Az egyes nevek mögött több jelentés is megbújhat egyszerre. Az adatközlőnk hangsúlyozta, hogy a hegymászó útnevek egy része többjelentésű. A tárgyalt névben tehát két motívum rejlik. — *Midnight shark* (Éjféli cápa). Két hegymászó bulizás közben a Szulyói-sziklákon található útvonalakról beszélgetett. Éjfél körül támadt az ötletük, hogy közösen készítenek egy utat. A holdfény mellett a sziklát a cápához hasonlították, így keletkezett az elnevezés. — *Mušľa* (Kagyló). A szikla egy része a kagyló alakjára hasonlított. — *Popod krídelko* (A szárnyacska alatt). A szikla formája szárnyakra emlékeztette a névadót. — *Prázdné zrkadlo* (Üres tükör). A szikla sima, tükörhöz hasonló felülete szembetűnő. — *Stienka* (Falacska). Az elnevezés csak arra utal, hogy szép, sima sziklafalon történik a mászás. A névadó azt mondta, hogy a 80-as években gyakrabban választottak egyszerű neveket, melyek a szikla alakjára utaltak. — *Tráns uterus* (Hason át). A metaforikus név eredete nyilvánvaló, a sziklafal hasán kellett mászni. — *Vaničky* (Kádacsákák). A sziklák a kád alakját asszociálták a névadó számára. — *Za stromom* (A fa mögött). A szikla előtt egy óriási fa áll, és mögötte rejtőzik az út. — *65 000 mm*. Az út hossza 65 ezer milliméter (65 méter). A leghosszabb útvonalak egyike. — A következő nevek létrejöttét az utak rövidsége (5–7 m) motiválta. Ezek boulderek: *Atto*: A mértékegység előtagjaként annak 10^{-18} részét jelöli; *Femto*: A mértékegységnek neve előtt azok billiárd (10^{-15}) részét jelöli; *Nano*: A mértékegységnek neve előtt azok ezermilliomod (10^{-9}) részét jelöli; *Piko*: Összetett mértékegységek nevében a vele összetett mértékegység egybilliomod (10^{-12}) részét jelöli.

4. A Bibliából és mitológiából származó nevek. — *Dio* (Dionüszosz). A legnehezebben megmászható útvonalak egyike szlovákiai viszonylatban is. Nehézségi foka 10+. Ez ideig csak két mászónak sikerült győzedelmeskednie felette. 27 m hosszú és több út kereszteződéséből jött létre. Alul a *Kompromisszum*-mal kezdődik és tovább folytatódik 3 út (*Opus dei*, *Hrana 1624*, *Nový zákon*) legnehezebb szakaszán át. — *Ezechiel* (Ezékiel). Az ókori Izrael egyik legjelentősebb prófétájáról kapta a nevét. — *Ikarov sen* (Ikarosz álma). A név a merész, nagy teljesítményre vállalkozást szimbolizálja. A hegymászó vágya, hogy a legnehezebb akadályokat is leküzdje, de vigyáznia kell az esésekre. — *Nový zákon* (Újszövetség). 1995-ben új fejezet nyílt a szulyói sziklamászás történetében. Miroslav Píala magasra tette a mércét az útvonal megalkotásával és megmászásával. A Jamesák c. folyóiratban egy cseh sziklamászó is leírta érzéseit az út megmászása után. Bevallása szerint nagyon jó formában volt, és a hasonló nehézségi fokozatú (10) környékbeli útvonalakat sikeresen megmászta, de az Újszövetség nem adta magát olyan könnyen. Többszöri sikertelen próbálkozás után úgy döntött, hogy addig marad, míg meg nem mássza az utat. Közben családja is meglátogatta őt, de nem szívesen látták a néha 8 méteres eséseit. Végül az egy hónapig tartó próbálkozás meghozta az eredményt. A cikkben kiemelte, hogy nemcsak a fizikai felkészültség fontos, hanem elsősorban a pszichikai kiegyensúlyozottság. — *Olymp* (Olümposz). Ez a hegynév az istenek lakhelyeként ismert a mitológiában. Görögország legmagasabb hegyéről (2911 m) van szó. — *Opus dei* (Isten műve). Óriási élményben volt része a megmászása során az adatköz-

lőnek. Szerinte Isten csodálatos sziklát teremtett a mászók részére. Érdekes, hogy a többi hegymászó azt gondolta, hogy a névadó helytelenül írta rá a sziklára a helynevet. Úgy hitték, nem tud angolul, hiszen a *dei* helyett *day*-t kellett volna írnia. A projekt szerzője aztán felvilágosította őket a névadás motívumáról és tisztázta a félreértelmezést. — *Sibyla* (Szibilla). A görög mitológiai Szibillák Apollón isten papnői, híres ókori jósnők voltak.

Az alábbi nevek trilógiát alkotnak, az utak egymás mellett helyezkednek el a *Harfa* (Hárfa) nevezetű sziklán (Dano Uhliarik névválasztását az alvilággal kapcsolatos mitológiai történetek olvasása motiválta). — *Cháron* (Kharón). Az ókori görög mitológiában az alvilág révésze, aki a halottak lelkét átviszi az alvilág határfolyóján. — *Nekrón*. A görögből származó szó halottat, halált jelent. A Bibliában a következő kontextusban olvasható a görög szöveg szerint: „ti esztin to ek nekron anaszténai” ’mit tesz a halálból feltámadni?’ (Márk 9,10). — *Styx*. Az alvilág határfolyója. A megszeghetetlen eskü folyójaként ismert, amelyre az istenek esküsznek.

5. Személynévből alakult nevek. — *Apištoteles* (Apistotelész). Szórakozásból Dano és Miro görögösítették – az *Arisztotelész* analógiájára – tapasztaltabb hegymászó barátjuk, Pista Kuchár becenevét. — *Ferokles* (Feroklész). Az *Apistotelész*-hez hasonló módon keletkezett Fero Prcín becenevéből. — Az előbb említett útnevek dilógiát alkotnak, azonos motivációval jöttek létre és egymás mellett találhatók. E nevek nem maradtak visszhang nélkül, újabb név kiválasztását motiválták: *Vajdátor*. Pista Kuchár és Fero Prcín a becenevük elferdítésével elnevezett utakat e névvel „köszönték meg” (talán a *Terminátor* analógiájára) az alkotónak, akinek családneve *Vajda*. — Ivan Vančo lányairól nevezte el a következő két utat: *Erika*, *Ivana* (Ivána). — A *Veža nad ohniskom* (Torony a tűzhely felett) nevű sziklán 5 női becenevet viselő hegymászó útnév található. Pista Kuchár és Fero Prcín hegymászó barátnőikről nevezték el az egyes utakat. Örültek, hogy a sport iránt a szebbik nem képviselői is érdeklődnek. Mind az öt út 1995-ben született: *Mariška* (Mariska) < Mária, *Jaruška* (Jaruska) < Jaroslava, *Evička* (Évike) < Eva, *Monča* (Moncsi) < Monika, *Miluška* (Miluska) < Miloslava. — 52%-ná *Igorovica* (52%-os Igorovica). Ez a név arra utal, hogy utat ajándékozni is lehet. Dano Uhliarik Igor nevű barátját 52. születésnapján ezzel lepte meg. Az általa előkészített utat Igor mászhatta meg elsőként. Viccesen egy képzeletben alkotott 52%-os házi pálinkafélét alkottak keresztnévéből (*Igor + ovica*) a *slivovica* ’szilvapálinka’ analógiájára. — *Mirove prebudenie* (Miro ébredése). Miroslav Kuchár (Pista unokatestvére) nem akart soha új utat alkotni, mindig a már meglévőket mászta csak meg. Pista rávette, hogy közösen készítsenek el egy útvonalat, melyen elsőként Miro haladt végig. — *Mrkvička* (Répácska). Marek Plačko feleségének ragadványnevéből nevezte el a hegymászó utat és piros színnel írta a sziklára az elnevezést. A ragadványnév eredete a névviselő (Katka Meššová) hosszú, vörös hajában keresendő. Csak a férje szólítja őt e néven, ha kedveskedni akar párjának. A névadó intim ragadványnévnek tartja a személynevet. Mivel Marek nevezte el így feleségét, a ragadványnév csak a családon belül használatos. A név morfológiailag a *mrkva* ’répa’ tő és az *-ička* szuffixum összekapcsolódásából született. — *Na pamiatku Braňovi* (Branyo emlékére). Ez az út az egyik hegymászó emlékére készült, aki a hegyekben lelte halálát. — *Nostradamus*. A híres francia jóvendőmondó

(Michel de Notre-Dame, 1503–66) nevét kapta az út. — *Prcínovská* (Prcíni). Fero Prcín első megmászott útvonalát saját családnévéről adta. — A következő két női keresztnév kellemetlen asszociációkat idéz fel az adatközlőben. Szerinte, akit így hívnak, komplikált nő lehet. Az utak mászása során több nehézségbe ütközött, nagyon megszenvedett, míg győzedelmeskedett felettük. A szikla szó a szlovákban nőnemű (*tá skala*). Ez is motiválhatta az adatközlőt abban, hogy női nevet adjon az utaknak: *Rebeka*, *Roxana*.

6. Helynévből keletkezett nevek. — *Everest*. A Szulyói-sziklák legmagasabb pontján (816 m) található az út. Turista út nem vezet a csúcshoz, tehát csak sziklamászás segítségével juthat fel rá az ember. A világ legmagasabb hegyéről – *Mount Everest* (Csomolungma 'a föld istenasszonya', 8848 m) – nevezte el Andrej Kamas az útvonalat. — *K 2*. A hosszabb útvonalak egyike (60 m) a világ második legmagasabb hegyének (8611 m) nevét vette át, mivel a Szulyói-sziklákon közvetlen az *Everest* mellett, valamivel alacsonyabban található. — *Návrat do SZ* (Visszatérés Szovjetunióba). A név teljes alakja *Návrat do Sovietskeho zväzu*. Gúnyolódó névről van szó, a szocializmust nem tartotta demokratikus rendszernek a névadó. E név akkor született, amikor Gorbacsov megkezdte az ún. peresztrojkát, a rendszer átalakítását. — *Niagara*. Többnyire nedves a szikla egy része, mivel felfogja és megtartja a vizet. — Névtrilógiát alkotnak a melegebb tájakra utaló útnevek, melyek egymáshoz közel találhatók, mindegyikük hossza 30 m. A névadó szép, napos időben mászta meg az útvonalakat: *Bermudy* (Bermudák), *Havaj* (Hawaii), *Tahiti*.

7. A zene világából származó nevek. — *AC-DC*. A kedvenc rockzenekar nevét kapta az út. — *Dry country* (Száras vidék) – A névadó Bon Jovitól vette az elnevezést. A névválasztás azzal is összefüggött, hogy a szikla csak az agyagtól való megtisztítása után vált mászhatóvá és szárazzá. — *Dúha* (Szivárvány). A névadó kedvenc rockzenekarának nevét (*Rainbow*) fordította le szlovákra. Arra a kérdésre, miért nem az eredeti angol név mellett döntött, azt válaszolta, hogy tetszett neki a név jelentése, és a 80-as években sokan nem értették volna meg az idegen elnevezést. — *Hey Joe*. Jimmy Hendrix számát nagyon szerette a névadó. — *Nebo nikdy nepadne* (Az ég sosem esik le). Egy zeneszám címét vette át a kútffő, de már nem emlékezett az interpretálóra. — *Pamäte stromov* (Fák emlékezete). Az adatközlő kedvenc előadói közé tartozik Enya. Tőle kölcsönözte egyik dalának (*Memory of the trees*) címét. A Szulyói-sziklákon található fák már ősidők óta ott állnak és emlékeznek mindenre, ami körülöttük játszódott le. Az ember kicsinek érzi magát mellettük. — *Slnečné regé* (Napfényes regee) – Pista Kuchár szerette a regee zenéstílust, főleg Bob Marleyt. Egy szép napfényes délutánon mászta meg a sziklarészt, közben regezenét hallgatott. Bevallása szerint régebben gyakran hordta magával a magnóját, de sokan megrótták ezért, hogy ezzel zavarja a többieket a mászás közben, akik nem tudtak megfelelőképpen összpontosítani. — *Schody do neba* (Lépcsők az égbe). A Led Zeppelin együttes számát kedveli a névadó, és a címet a hegymászásra is találónak érzi. — *Step by step* (Lépésről lépésre). Az adatközlő Whitney Houston egyik számára hivatkozott, melynek hasonló a címe. A sziklaút megmászása során higgadtan, lépésről lépésre kellett haladni. — *Šťahovaví vtáci* (Költöző madarak). Az út egy elhunyt szlovákiai művész emlékét idézi fel, akit nagyon kedvelt Miro Vajda. Az adatközlő Jaroslav

Filip legismertebb dalának címéről nevezte el az útvonalat. — *V koži tričiek* (A trikók bőrében). Miro Žbirka, szlovák énekes zeneszámanak címét választotta útnévnek. Nagyon találónak érezte az elnevezést, hiszen egész nyáron trikókban másztak.

Ján Bušfy – a névadó – zeneművekből alkotott trilógiának nevezi az alábbi útneveket: *Krútnava* (Örvény) – Kedvenc operája (*Krútnava*) Eugen Suchoňtól származik. — *Rapsodia v modrom* (Kék rapszódia) – Szereti a komolyzenét. George Gerschwin (1898–1937) amerikai zeneszerző ismert zeneművét választotta az út elnevezéseként. — *West side story* (Nyugati történet) – Leonard Bernstein (1918–1990) amerikai zeneszerzőtől átvett cím. Egyébként a névválasztást az is motiválta, hogy az út a szikla nyugati oldalán található. — A következő névtrilógia Kuchár Pistától származik, s egy zenekar (Asia) lemezcímeit takarja: *Alfa*, *Astra*, *Azia*.

8. Filmmel kapcsolatos nevek. — A következő két név egy amerikai rajzfilmből (*Beavis and Butt-head*) származik, amelyet a MUSIC tévében közvetítettek, és a névadó mindig jókat szórakozott a két „ütődött” főszereplőn (a rajzfilm egyébként 16 éven aluliaknak nem ajánlott): *Beavis*, *Butt-head* (Bunkó). — *Adela ešte nevečerala* (Adél még nem vacsorázott). Andrej Kamas első útjának figyelemfelkeltő nevet akart adni egy cseh filmcím alapján. A filmben egy óriási ragadozó virágot neveznek Adélnak, aki a zene hallatára elkábítja és felfalja az embereket. A vígjáték végén azonban mindenkit kiszabadít a hős. A szikla falán a hegymászó útnév mellett egy rajzszimbólum található, mely az éhes virágot, Adélt, kiöltött nyelvvel ábrázolja. — *Japonské krimi* (Japán krimi). A 80-as években szívesen nézte a névadó a bűnügyi filmeket. Japán krimit elsőként látott akkor-tájt, de csalódott benne, unalmasnak tartotta. Az előző nap filmélménye motiválta a név létrejöttét. — *Matrix* (Mátrix). A névadónak a sci-fi filmek közül ez tetszett a legjobban. — *Superchannel* (Szuper út). Régebben a külföldi tévéadók közül főképpen a *Superchannel*-t nézték a hegymászók. Kedvelték az adón közvetített filmeket, gyakran a sziklák alatt is beszélgettek róluk. — *Votrelec* (Betolakodó). Az egyik legjobb fantasztikus filmnek tartja a névadó. — Az alábbi 4 név kiválasztását az *Excalibur* c. film motiválta: *Artuš* (Artúr), *Kamelot*, *Lancelot*, *Merlin*.

9. Meséből származó nevek. — *Paramónia*. A pókok országát nevezik így egy mesében. — *Scrabánia*. A rákok országáról kapta az út a nevét. — *Šípková Ruženka* (Csipkerózsika). Az adatközlő kedvenc mesehősnőjéről nevezte el. — *Snehulienka* (Hófehérke). A névadónak nagyon tetszett e szó hangalakja és tartalma. — *Zlatý klúčik* (Aranykulcs). Pozitív asszociációkat ébreszt az elnevezőben a név, mivel kedvenc meséjére és ezáltal gyermekkorára emlékezteti.

10. Csillagjegyből keletkezett nevek. — Az elnevező névláncát a 12 csillagjegy indukálta. Az egyik sziklán kizárólag ilyen motivációjú neveket találhatunk. A felsorolásnál a csillagjegyek időrendi sorrendje szerint közlöm a neveket: *Baran* (Kos), *Býk* (Bika), *Bliženci* (Ikrek), *Rak* (Rák), *Lev* (Oroszlán), *Panna* (Szűz), *Váhy* (Mérleg), *Škorpión* (Skorpió), *Strelec* (Nyilas), *Kozorožec* (Bak), *Vodnár* (Vízöntő), *Ryby* (Halak).

11. Kedvenc ételről, italról elnevezett utak. — *Jelútko* (Hurka). — *Radegast*. Egy cseh sörfajta márkaneve. — *Špagety plus* (Spagetti plusz). Az adatközlő a tésztafélék közül imádja a spagettit. Mindig duplázna (plusz) belőle.

12. Provokatív nevek. — *Kiss me* (Csókolj meg!). A provokatív név kihívásra utal. A hegymászt a szikla alaposan próbára teszi. — *To čumíš* (Bámulsz, mi?). A sziklán levő út látványa elcsodálkoztatja az arra járókat, mivel többségük elképzelhetetlennek tarja a megmászását. De az elnevezés a sziklamászóknak is szól és provokálja őket az út megmászására.

13. Fiktív szóból keletkezett nevek. — *Bakšaráda* (Baksarádé), *Chamaláda* (Kamaládé). Az említett nevek kitalált szóból származnak. Dano Uhliarik által használt hapax legomenonokról van szó. A szavak önállóan és együtt is szerepelhetnek a kontextusban. Amennyiben nem tud vagy nem akar az illető valamire válaszolni, e két szót alkalmazhatja: pl. „Ez nem baksarádé vagy kamaládé?” Szitkozódáskor is használhatók: pl. „A baksarádéját!” Különböző informális beszédsszituációban hangozhatnak el és jelentésük is ahhoz igazodik.

14. Ismeretlen eredetű nevek. — *Black Diamond* (Fekete gyémánt), *Disco*, *Domino* (Dominó), *Free* (Szabad), *Hrana 1624* (Él 1624), *Jambalatora*, *Kompromis* (Kompromisszum), *Lego* (Legó), *Mea culpa* (Az én vétkem), *Mesto anjelov* (Angyalok városa), *Oáza harmónie* (A harmónia oázisa), *Pam*, *Pim*, *Púci*, *Ples smetiarov* (Szemetesek bálja), *Protiklady sa priťahujú* (Az ellentétek vonzzák egymást), *Quo vadis* (Hová mégy?), *Spomienka* (Emlék).

Az összegyűjtött korpusz névadás indítéka szerinti megoszlását az alábbi táblázat foglalja össze.

A hegymászó útnevek eredete	száma	%
1. Az út mászása során tapasztalt élményekre, érzésekre, jellegzetességekre utalók	52	23,4
2. Eseményre utalók	36	16,1
3. A szikla alakjára, sajátosságára, az út hosszára, fekvésére utalók	30	13,5
4. A Bibliából és mitológiából származók	10	4,5
5. Személynévből alakultak	18	8,1
6. Helynévből keletkeztek	7	3,1
7. A zene világából származók	17	7,6
8. Filmmel kapcsolatosak	11	4,9
9. Meséből származók	5	2,2
10. Csillagjegyből keletkeztek	12	5,4
11. Kedvenc ételről, italról elnevezettek	3	1,3
12. Provokatív nevek	2	0,9
13. Fiktív szóból keletkeztek	2	0,9
14. Ismeretlen eredetűek	18	8,1
Összesen	223	100

A táblázatból kitűnik, hogy a legfrekvenciáltabb névadási motívum az út mászása során tapasztalt élményekre, érzésekre, jellegzetességekre vonatkoztatható (23,4%). A sziklarész megmászása gyakran próbára teszi a mászókat. Minden egyes lépésre oda kell figyelni, a koncentráció lanygulása eséshez vezethet. A nagy erőfeszítéssel, nehézséggel leküzdött utakra utal a kategóriában említett nevek többsége (28): *Adrenalin, Beštia, Bláznivý projekt, Bolest', Bombička, Cunami, Čertovské prsty, Drôty, G.R.C., Happy end, Hlupák váha, Hra s rovníváhou, Imaginárna, IQ, Koumáčka, Špekulantská, Kamasutra, Keep the faith, Odpočívaj v pokoji, Otáznik, Po paprčiach, Prirodzená autorita, Runway, Show no mercy, S odretými ušami, SOS, Tvár, Tvrdnutie lýtok*. A könnyedén megmászott utak antonim értelműek az előzőkhöz viszonyítva (10): *Bonbónik, Bufet, Climbing for all, Climbing for you, Dobré, ale málo, Easy, Jednohubka, Lienka, Mňam-mňam, Rutina*. Pozitív emóciókra utalnak a következők (6): *Celkom pekná, C' est la vie, Dejavu, Extáza, Najkrajšia, Unikum*. Néhány név az erotika szótárából származik (3): *Erotická masáž, Onanovanie, Viagra*. A mászás során tapasztalt egyéb körülmények, dolgok is szerepet játszhatnak egy név létrejöttében (5): *CD, Motýl', Mravenčia cesta, Stratený svet, Zvieracia špára*.

Az eseményre utaló hegymászó útnevek csoportja áll a második helyen (16,1%).

A természetes hegymászó útnevek a szikla alakját, fekvését, hosszát veszik figyelembe (13,5%). E típusban több olyan metaforikus név van, amely összefügg a szikla alakjával. A névadók elmondása szerint egyesek állatra (4) – *Biela veľryba, Korytnačka, Midnight shark, Mušľa* – vagy más, élettelen dologra hasonlítanak (10): *Cumel', Dilatačný komín, Hrana pivného mozola, Komín, Krumplík, Kútik, Mydlové bubliny, Popod krídlo, Tráns uterus, Vaničky*. A szikla sima felületére utalnak a *Hodvábna cesta, Prázdne zrkadlo, Stienka* (3). A sziklán levő jelegzetes növényről két út kapta nevét: *Bonsai, Krikový kút*. Feltűnő rés van a *Cez jaskynky, Čierna diera* utakon (2). Deformált alakjáról szerezte nevét a *Depresia* (1). Az út fekvésére két név utal: *Južný komín, Za stromom*. Az út hossza szintén motivációs tényező (6): *65 000 mm (65 m), Atto, Femto, Kút štyridsiatnik (40 m), Nano, Piko*.

A személynévből eredő hegymászó útnevek (8,1%) legnagyobb része becenévből keletkezett (9): *Apištoteles, Evička, Ferokles, Jaruška, Mariška, Miluška, Monča*. A következő beceneveket tartalmazó útnevek eseményre is utalnak: *Mirove prebudenie, Na pamiatku Braňovi*. Női keresztnévek négy esetben motiválták az útnév létrejöttét: *Erika, Ivana, Rebeka, Roxana*. Egy férfi keresztnév (*Igor*) bújik meg a 52%-ná *Igorovica* útnévben. Családnévből három útnév származik: *Nostradamus, Prcínovská, Vajdátor*. Egy útnév ragadványnévből keletkezett: *Mrkvička*.

Ismeretlen eredetű nevek hasonló arányban találhatók a névanyagban (8,1%).

A zene világát felidéző nevek (7,6 %) közül 11 útnév utal kedvenc zeneszámmra (műre): *Dry country, Hey Joe, Krútnava, Nebo nikdy nespadne, Pamäte stromov, Rapsodia v modrom, Schody do neba, Step by step, Sťahovaví vtáci, V koži tričiek, West side story*. Egy zenekar lemezcímei három útnév létrejöttét motiválták: *Alfa, Astra, Azia*. Kettő keletkezett rockegyüttes nevéből: *AC-DC, Dúha (Rainbow)*. Kedvelt zenestílusra a *Snečné regé* útnév utal.

A csillagjegyek száma (12) előre behatárolta a csillagjegyből keletkezett útnevek mennyiségét (5,4%).

E kategóriát követi a filmmel kapcsolatos hegymászó útnevek csoportja (4,9%). Filmcímek négy esetben váltak útnévvé: *Adela ešte nevečerala* (vígjáték), *Japonské krimi* (bűnügyi film), *Matrix*, *Votrelec* (fantasztikus filmek). Ide sorolható az egy rajzfilmcíméből származó két útnév is: *Beavis*, *Butt-head*. Egy kalandfilm szereplője négy útnevet azonosítanak: *Artuš*, *Kamelot*, *Lancelot*, *Merlin*. Kedvenc TV-adóról kapta nevét a *Superchannel*.

A Bibliából és mitológiából származó nevek az összegyűjtött korpusz 4,5%-át alkotják.

A helynévi eredetű útnevek (3,1%) 3 szigetnévből (*Bermudy*, *Havaj*, *Tahiti*), 2 hegynévből (*Everest*, *K 2*) és 1–1 víz- (*Niagara*), illetve országnévből (*Návrat do SZ*) jöttek létre.

A meséből származó útnevek (2,2%) mesecímeket takarnak.

Ritkábbak a kedvenc ételről, itálról elnevezett útnevek (1,3%). Két-két név pedig provokatív jellegű (0,9 %), illetve fiktív szóból keletkezett (0,9%).

Az előbb felsorolt típusokat nem lehet minden esetben élesen elhatárolni egymástól. Egyes nevek több kategóriába besorolhatók egyszerre. Pl. a Bibliából és mitológiából származó nevek nagy része személynévi eredetű, de helynév (hegynév, víznév) is található bennük. A személynévből származó útnevek eseményre is utalhatnak. Néhány név többmotivációsnak tartható: pl. *O pát' minút dvanást'* (esemény/az út nehézségi fok), *Už len 22 dní* (esemény/zenesám).

Az út szerzője 220 esetben egyben névadó is. A leggyakoribb az, amikor az út szerzője elsőként mássza meg az útvonalat, és nevet ad neki. A hagyományoktól eltérően született a *Rekviem* útnév, amely az út szerzőjétől származik ugyan, de mivel neki nem sikerült megmászni az útvonalat, ezért egy másik hegymászonak ajánlotta fel, aki sikeresebb volt nála. Az útnévadás az út első megmászóját illette volna, de ő ennek ellenére az út eredeti szerzőjét kérte meg a név kiválasztására. Arra is van példa, hogy az út szerzője a névadó, de az első megmászója más személy: a 52%-ná *Igorovica* születésnapjára ajándékút. A *Beštia* és a *Špára generácií* nem az út szerzőjétől, hanem az első megmászójától kapta nevét. Útnévváltoztatásra egy esetben került sor: *Desať centimetrov do raja* → *Foreigner*.

A szlovák etimonú neveken kívül egyéb, más nyelvből származók is találhatók a névanyagban (64, a személynévi és helynévi eredetüket nem vizsgáltuk): 25 angol (*AC-DC*, *Beavis*, *Black Diamond*, *Butt-head*, *Climbing for all*, *Climbing for you*, *Dry country*, *Easy*, *Foreigner*, *Free*, *Happy end*, *Hey Joe*, *Keep the faith*, *Kiss me*, *LSD*, *Midnight shark*, *New Age*, *Runway*, *Show no mercy*, *SOS*, *Špára OK*, *Step by step*, *Superchannel*, *Total women*, *West side story*), 19 latin (*Adrenalin*, *Beštia*, *Depresia*, *Dilatačný komín*, *Dissenzió*, *Domino*, *Imaginárna*, *IQ*, *Kompromis*, *Lego*, *Matrix*, *Mea culpa*, *Opus dei*, *Quo vadis*, *Rekviem*, *Špekulantská*, *Tráns uterus*, *Unikum*, *Viagra*), 6 francia (*Bonbónik*, *C' est la vie*, *Début*, *Dejavu*, *Rutina*, *Šamorínsky šampión*), 5 görög (*Extáza*, *Nano*, *Nekrón*, *Oáza harmónie*, *Piko*), 2 japán (*Bonsai*, *Cunami*), 2 svéd (*Aito*, *Femto*), 2 szanszkrit (*Kamasutra*, *Nirvána*), 1 cseh (*Koumácka*), 1 holland (a név első része: *Lakmusový papíerik*), 1 olasz (*La Vendetta*).

A nevek szerkezeti vizsgálata azt mutatja, hogy az egyelemű útnevek dominálnak (118). Ezek alkotják a névanyag 52,9%-át. A kételemű hegymászó útnevek száma 75

(33,6%). A háromelemű nevek a korpusz 11,7%-át (26), a négyeleműek pedig 1,8%-át (4) teszik ki. Megjegyezném, hogy a mozaikneveket a többelemű nevekhez soroltuk attól függően, hány betűből állnak: *CD, IQ, K2* (kételemű), *G.R.C., LSD, SOS, UFO* (háromelemű), *AC-DC, Návrat do SZ* (négyelemű). Az út (cesta) lexéma csak négy névben van jelen: *Cesta svedkov liehovových, Hodvábna cesta, Mravenčia cesta, Pracovná cesta*.

A gyakoriságot figyelembe véve a szintagmatikus értékű nevek (82) állnak az első helyen. Legtipikusabbak a jelzős szerkezettel alkotott útnevek. A minőségjelzős szerkezetekben a bővítmény megelőzi a jelzett szót: *Bláznivý projekt, Čertovské prsty, Erotická masáž, Hlupák váha, Zvieracia špára* stb. A birtokos jelzős szerkezetekben a bővítményi rész a jelzett szó után áll: *Mesto anjelov, Otázka dôvery, Tvrdenie lýtok, Zbierka hriechov* stb. Mennyiségjelzős szerkezeteknek tekinthetők a 65 000 mm, 52%-ná *Igorovica*. Határozós szerkezetű nevek elvétve találhatók a névanyagban: *Celkom pekná, Návrat do SZ*. Koordinatív szintagmából egy ellentétes értelműt találtunk: *Dobré, ale málo*. Álszintagmát alkotnak a *Cez jaskynky, Po paprčiach, Za stromom* névszerkezetek. A következő csoportot a tösszóval kifejezett nevek (80) alkotják. Ezeket feloszthatjuk köznévi (*BuĤet, Cumel', Komín, Motýl'* stb.), illetve tulajdonnévi eredetűekre (*Artuš, Dio, Erika, Styx* stb.). A képzéssel alkotott nevek száma 25: *Bombička (-ička), Kakavko (-ko), Kútik (-ik), Miluška (-uška)* stb. Ezek után következnek a mondat értékű nevek (12): *Adela ešte nevečerala, Keep the faith, Len sa nezabi sváko, Show no mercy* stb. A mondatból keletkezett nevek többsége egyes szám második személyben álló ígét tartalmaz (pl. *To čumiš, Odpočívaj v pokoji*). Ezek fatikus (kapcsolatra utaló) neveknek is felfoghatók, felhívó funkcióval rendelkeznek. Összetétellel tíz név jött létre: *Jednohubka* (mennységjelzős), *Mňam-mňam* (szóképzés), *Runway* (minőségjelzős) stb. Mozaiknévből (akronimák) kilenc útnév keletkezett: *CD, IQ, LSD, SOS* stb. Többesjelet öt útnév tartalmaz: *Blíženci, Drôty, Ryby, Váhy, Vaničky*.

A névadás motivációja szerinti vizsgálat kimutatta, hogy a hegymászó útnevek többsége nem függ össze a táj (szikla) jellegével. Az út megmászásával kapcsolatos élmények, érzések az elsődleges motiváló tényezők. Az elnevező(k) célja a névválasztáskor gyakran az originalitás, a figyelem és érdeklődés felkeltése. A korpuszban a szlovák nyelvű útneveken kívül szép számmal találunk más nyelvből (főképpen angol és latin) származókat. A kompozíciót tekintve az egyelemű útnevek dominálnak (118) a két- (75), három- (26) és négyeleműek (4) előtt. E tulajdonnevek a hegymászók számára fontos lokalizációs pontokat jelölnek, segítik a tájékozódást.

A hegymászó útnevek vizsgálata újabb kutatásokat kíván. A jövőben érdemes lenne összehasonlítani különböző sziklamászó területek névanyagát, s rámutatni a hegymászók névadási sajátosságaira.

Irodalom:

- BAUKO JÁNOS 2003. Etymológia názvov horolezeckých ciest v Súľovských skalách. In: *Lingvistické konfrontácie. Lingvistický odborný seminár*. Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra, CD-ROM.
- HATTINGH, GARTH 1999. *Hegymászók kézikönyve*. Park Könyvkiadó, Budapest.
- KEREŠOVÁ, MICHAELA – HOREČNÝ, JAROMÍR 2002. *Súľov a jeho nemí svedkovia dávnych čias*. Edis, Žilina.

- CREASEY, MALCOLM 2000. *Horolezectví*. Rebo Productions, Dobřejovice.
- MAJTÁN, MILAN 1996. *Z lexiky slovenskej toponymie*. Veda, Bratislava.
- PANČIKOVÁ, MARTA 1994. Poľské a slovenské oronymy v Tatrách. In: *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien (11. slovenská onomastická konferencia)*. Nitra. 211–6.
- PAUER, DANIEL 2002. *Slovenské skaly II*. Tissing press, Piešťany.
- RESZEGI KATALIN 2002. Hegynevek az Árpád-kori Gömör vármegyéből. *Magyar nyelvjárások XL*, 47–59.
- ŠTOLLMANN, ANDREJ szerk. 1974. *Súľovské skaly*. Osveta, Martin.
- UHLÁR, VLADO 1976. Názvy vrchov z osobných mien. In: *VI. Slovenská onomastická konferencia*. Veda, Vydavateľstvo SAV, Bratislava. 223–31.

BAUKÓ JÁNOS

BÁRTFA KÚTJAI

A Magyar Királyi Helytartótanács, illetve Pesty Frigyes felhívása Sáros megyébe is eljutott. Itt Keczer László főszolgabíró vette kezébe az irányítást, és 1864. március 22-én adta ki utasításait a gyűjtést illetően. Az anyagot még augusztus elején továbbították Pestynek. Mint másutt, Sárosban akadtak semmitmondó közlések, de Bártfa messze kiemelkedik sokoldalú információival. Sem keltezés, sem aláírás nincs a leírásban. Mindenesetre nagyon művelt, precíz ember lehetett a lejegyző. Nem elégszik meg az egyszerű közléssel, hanem magyaráz is. A kutak nevét „Források” címszó alatt hozza. A legcél-szerűbb az, ha szó (és betű) szerint ismertetem ezt a részt.

1. *István kútja*, főforrás a' bárdfai fürdőben. István főherceg tiszteletére neveztetett el ezen ásványos forrás 1846-ban a' magyar orvosok és természetvizsgálók által, kik a' Kassa-Eperjesen tartott nagygyűlés után a' bárdfai fürdőt is meglátogatták.

2. *Orvos kútja*, savanyú víz forrás a' b. [ti. bárdfai] fürdőben Zelinka városi orvos tiszteletére neveztetett el így.

3. *Kiler kútja*, savanyúvízforrás néhai Kiler István városi tanácsnok házában a' bárdfai fürdőben, most „alsó forrás”-nak is neveztetik.

4. *Lobogó forrás* a' b. fürdőben, németül: *Sprudelquelle*.

5. *Haramia kút*, németül: *Räuberbrunnen* édesvízforrás a' b. fürdő feletti „Kő-hegy”-en. A forrás magassága a tenger színe felett 357,4 bécsi öl = 2144,4'. Vizének hőmérséklete a' külső lég +15° R. mellett nyár derekán -4° R.

A város nevét következetesen *Bárdfá*-nak írja a lejegyző, és meg is magyarázza, hogy miért. Lényegében – hosszas magyarázatok után – ugyanarra következtetésre jut, mint a FNEsz.

MIZSER LAJOS

HARANGLÁB KUTYANEVEI

Harangláb vagy Kisharangláb – ki hogyan nevezi – kis református falu a Beregszászi járásban, Beregszásztól 25 km-re északnyugatra; lakosainak száma közel 800 fő. A helyiek földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak. A 90-es évek jelentős változásokat hoztak a falu életében, melyben szerepet játszott a Harangláb–Lónya kishatárátkelőhely megnyitása s ennek nyomán a fellendülő gazdasági élet és „kereskedelem” is.

Tulajdonneveink közül talán az állatnév tekinthető tudományos kutatásunk legmoshtóább gyermekének. A személynevek és földrajzi nevek gyűjtése és feldolgozása, elméleti és módszertani kérdései gyakran foglalkoztatták és foglalkoztatják ma is kutatóinkat, nyelvészeinket. Állatnévkutatásunknak ezzel szemben elméleti és módszertani irodalma nincs, összegyűjtött és közzétett adattárjai is alig. Így munkám kezdetekor sok nehézségbe ütköztem, pedig az állatnevek rengeteg érdekességgel szolgálhatnak a kutatók számára. Gyűjtésem során igyekeztem választ adni arra a kérdésre, hogy a névadás motivációja és a név eredeti magyar jelentése között van-e valamilyen összefüggés.

Az állatnevek fő funkciója a többi tulajdonnévhez hasonlóan a megkülönböztetés és az azonosítás. De más tulajdonnévfajtáktól eltérően az állatnevek keletkezésében még egy fontos tényező közrejátszik: az úgynevezett antropomorf szemlélet (J. SOLTÉSZ 1979: 70). Amikor ugyanis elnevezünk egy állatot, akkor lényegében emberként tekintünk rá. Ennek oka a mindennapi kapcsolatban, közvetlen érintkezésben van. Bizonyíték erre, hogy sok állat személynevet visel. Az állatnévadásban nagy szerepe van az átvitt tulajdonneveknek, elsősorban a személyneveknek és a beceneveknek, de az állatnévadásban sokkal szélesebb körből válogathatunk. J. SOLTÉSZ KATALIN megfogalmazása szerint: „Az állatnévadás tartománya határtalan. Olyan nevet adunk állatunknak, amelyet akarunk: rendelkezésünkre áll a teljes szókincs és tulajdonnév-állomány, de még önkényes hangsorok is. Ugyanakkor az állatnevek jelentékeny része motivált és információs értékű” (J. SOLTÉSZ 1979: 73).

Első gyűjtésemet 1999-ben, egyetemi tanulmányaim idején végeztem szülőfalumban, Haranglábban. Ekkor 76 kutyanévvel találkoztam. 2001 őszén gyűjtésemet megismétltem és immáron 93 nevet sikerült felderítenem. Itt kell elmondanom, hogy munkám során nem találkoztam törzskönyvezett kutyanévvel, azaz kennelnévvel. Haranglábban elsősorban házőrzés céljából tartanak kutyát, bár két udvaron találkoztam terelő kutyával is. Ezek számottevő része keverék, csupán egy gazdának volt tacsó kutyája, ami arra enged következtetni, hogy az itt élő gazdák a kutya faja tekintetében nem igényesek.

Gyűjtésemet kérdőív segítségével végeztem, melyben a következő adatokra voltam kíváncsi: 1. a gazda neve, foglalkozása; 2. a kutya neve; 3. kennelneve (törzskönyvezett kutya esetében töltendő ki); 4. fajtája; 5. használata; 6. neme és színe; 7. magassága; 8. életkora; 9. miért, illetve miről kapta a nevét? A megkérdezett gazdák készségesen válaszoltak. A kérdőív összeállításánál nagy segítségemre volt KOCSIS ANNAMÁRIA (1987) tanulmánya. A gyűjtőmunka után az összegyűjtött neveket megvizsgáltam és a kérdéseknek megfelelően osztályoztam, majd ábécérendbe szedtem. A kutyaneveket úgy

közlöm, ahogyan azt a gazdák leírták. Ezt követően megvizsgáltam a névadás indítékát, a nevek szótagszámát és gyakoriságát.

Gyűjtésem során nagy segítségemre voltak a kutyák gazdái, amit ez úton szeretnék megköszönni. Külön szeretnék köszönetet mondani Horváth Katalinnak, aki hasznos tanácsokkal látott el munkám során.

I. A névadás indítéka

1. Külső tulajdonság

a) szőre, színe, jellege

Kökény (az állat kék szeméről kapta a nevét)

Pötyi (fekete-fehér foltos)

Bolhás (bozontos szőrzete)

Bogár, Kormi (fekete színű)

Bundi (3) (nagy szőrzetű)

Hófehérke (fehér szőrzetű)

Barna (barna szőrzetű)

b) termete, formája

Kicsi (4), *Picur, Pici, Morzsa, Morzsi, Pindur, Picur, Bogár* (kis termetű)

Bunkó, Bodri, Buksi, Duncsi, Mofli (kövér alakú)

Fickó (nagy termetű)

Kapitány, Lédi, Báró (hetyke testtartású)

Bocsi (2), *Tappancs* (gömbölyded alakú)

Brútusz, Sátán (2), *Tarzan* (2) (erős alkatú)

c) az állat fajtája szerint

Tacskó

2. Belső tulajdonság

Brungó (sokat morog)

Csörgő (sokat ugat)

Csibész (3) (csintalan, rakoncátlan természetű)

Cigány („cigánykodó” természete miatt kapta a nevét)

Fickó (bátor természetű)

Herceg, Tigris (vad, harcias természetű)

Lingár (csavargó természetű).

3. Valamely irodalmi mű, film, történelmi vagy egyéb konkrét személy után

Dana (az ismert énekesnő, Dana Internacionale után)

Rex, Rexi (a tévében oly sokszor látott rendőrkutya után)

Bétóven (az ismert zeneszerző, Beethoven – vagy egy amerikai film kutya főszereplője után; a név kiejtés szerint szerepel)

Bagira („A Dzsungel könyve” alapján, egy fekete szuka viselte ezt a nevet)

Lesszi (az ismert tévésorozat volt a névadás motivációja)

Plútó (a Mickey Mouse-ról szóló mesefilmben szereplő kutya neve után)

Frakk (egy magyar rajzfilm volt a névadás alapja)

Foxi (egy amerikai rajzfilm, *Foxi Maxi* kalandjai nyomán)

Néró (a híres történelmi személy neve után)

Walker (a „Walker, a texasi kopó” című film volt a névadás alapja)

Asterix (*Asterix és Obelix*, mesefilm nyomán)

Tom (a macska-egér játékot játszó *Tom és Jerry* mesefigurák motiválták a gazdát a névadásban, bár megjegyezendő, hogy a mesefigura *Tom* nem kutya, hanem macska)

Cézár (a római császár neve után)

Csöpi (régén a tévében vetített film után, amelyben a főszereplő, Bujtor István a *Csöpi* becenevet viselte)

4. Kereszt- vagy becenévből származó nevek

Bandi, Benci, Berci, Dorka, Dorisz, Kálmán, Károly, Márta, Marci, Tina, Viktor, Zénó

5. Felderítetlen a névadás indítéka

Apolló, Bötyi, Bújzi, Dzsudi, Fütyi, Higinusz, Rini

II. A kutyanekvgyakorisága

4: *Kicsi*.

3: *Bundi, Csibész*.

2: *Barna, Báró, Bocsi, Bogár, Buksi, Csöpi, Fickó, Lingár, Morzsi, Picur, Sátán, Tarzan, Tigris*.

1: *Apolló, Aszterix, Bújzi, Brungó, Bétóven, Bötyi, Bolhás, Bumer, Bunkó, Brútusz, Benci, Berci, Bodri, Bagira, Cigány, Cézár, Csörgő, Duncsi, Dzsudi, Dorka, Dana, Dorisz, Fütyi, Fridi, Frakk, Foxi, Füles, Hófehérke, Hertceg, Higinusz, Kálmán, Kökény, Kapitány, Károly, Kormi, Lesszi, Léda, Márta, Marci, Morzsa, Mofli, Néró, Pindúr, Plútó, Pici, Pötyi, Rex, Rexi, Rini, Tappancs, Tina, Tacskó, Tom, Viktor, Walker, Zénó*.

III. A nevek szótagszáma

egy szótagúak: *Frakk, Foxi, Rex, Rexi, Tom*

két szótagúak: *Bundi (3), Báró (2), Bujzi, Bungó, Brungó, Barna (2), Bocsi (2), Bötyi, Buksi (2), Bolhás, Bumer, Bogár (2), Brútusz, Benci, Berci, Bodri, Cigány, Cézár, Csibész (3), Csöpi(2), Csörgő, Duncsi, Dzsudi, Dana, Dorka, Dorisz, Fütyi, Fickó (2), Fridi, Füles, Hertceg, Higinusz, Kicsi (4), Kálmán, kökény, Károly, Kormi, Lingár (2), Lesszi, Lédi, Morzsi (2), Márta, Marci, Morzsa, Mofli, Néró, Picur (2), Pindúr, Plútó, Pici, Pötyi, Sátán (2), Tigris (2), Tappancs, Tarzan (2), Tina, Tacskó, Viktor, Walker, Zénó*

három szótagúak: *Apolló, Aszterix, Bagira, Bétóven, Kapitány*

négy szótagúak: *Hófehérke*

Irodalom:

BERNSCHÜTZ SÁNDOR 1966. *Kutyanevek Baján és Környékén. Magyar Nyelvőr* 90. 424–6.

KÁLMÁN BÉLA 1989. *A nevek világa*. 4., átdolgozott és bővített kiadás. Debrecen.

- KISS JENŐ 1982. Állatnevek a rábaközi Mihályiból. *Névtani Értesítő* 7: 112–6.
 KOCSIS ANNAMÁRIA 1987. *Hahóti kutyanevek*. Magyar Névtani Dolgozatok 67. sz.
 J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
 TÖRÖK TAMÁS 2002. *Karva kutyanevei*. Magyar Névtani Dolgozatok 174. sz.

BALOGH ZSOLT

SZÁZ ÉVE HASZNÁLT MÁRKANEVEINK NYOMÁBAN

1. A márkanevek kutatásának létjogosultsága. — A névtan hosszú ideig nem tekintette a márkaneveket tulajdonnévnek, legalábbis nem egyhangúlag. HAJDÚ MIHÁLY még 1994-ben is szükségesnek érezte védelmébe venni őket: „Amennyiben elfogadjuk, hogy ezek [ti. a márkanevek] is emberek vagy embercsoportok szellemi alkotásai, akkor föltétlenül azok [azaz tulajdonnevek]. S miért ne fogadhatnánk el? Mennyi gondolkodás, ötlet és tudományos kutatás kell egy gyógyszer, fényképezőgép vagy villanymozdony megalkotásához!” (HAJDÚ 1994: 73). Ugyanő három évvel későbbi írásában a szellemi alkotások csoportjába sorolja az irodalmi művek, képzőművészeti alkotások, filmek, fotók stb. címei mellett a márkaneveket is, amelyek „az emberi szellem technikai, kémiai vagy más jellegű alkotásai, s éppen úgy egyszeriek, egyediek, mint a regények, újságok, filmek stb., jóllehet sok példány, kópia készül belőlük” (HAJDÚ 1997: 477). A tulajdonnevekről írott munkák megegyeznek abban, hogy a tulajdonneveknek deiktikus (rámutató), identifikáló (azonosító) vagy informáló (tájékoztató) jelentéseik adják meg a köznevektől való lényeges eltérésüket. E három lényegi tulajdonság – ahogyan majd látni fogjuk – jellemző a márkanevekre is.

2. Céloom és módszerem. — Munkám alapvető célkitűzése, hogy a márkanevek történetének egyik korai, éppen száz évvel ezelőtti időszakában megvizsgáljam a névadási motivációkat, elemezzem a névadási típusokat, és hogy felhívjam a figyelmet a korra (is) jellemző sajátosságokra, jelenségekre. A kutatás alapjaként három, több szempontból különböző napi, illetve hetilap 1903. évi összes fellelhető számából kigyűjtöttem a márkaneveket, kicéduláztam a hirdetésben található minden – esetleg névadásra utaló – információt, például a készítő nevét, készítés helyét, a termék tulajdonságát stb. A márkaneveket minden esetben a leőhelyén előforduló helyesírással írtam ki. Amennyiben többféle névvariációval (pl. különböző név egyértelműen ugyanarra a termékre, eltérő helyesírással írt nevek) is találkoztam, minden előfordulási formát lejegyeztem, de azokat külön márkanevként nem értékeltem. A három újságban található márkaneveket külön-külön gyűjtöttem ki, majd összesítettem. A gyűjtőmunka után a nevek eredetét, a névadás lehetséges motivációját kutattam annak érdekében, hogy megállapíthassam, van-e, s ha igen, milyen összefüggés van név és termék között, van-e a kettő között valamilyen kapcsolat.

3. A márkanévek kialakulása. — Talán a fent említett, 20. század végéig tartó bizonytalanságnak köszönhető, hogy márkanéveket kutató és feldolgozó munka nagyon kevés született. A márkanévekkel foglalkozó vagy legalább azokat érintő nyelvészeti és marketingtörténetet tanulmányozó írások alapján a márkanév kialakulásáról a következőket mondhatjuk el.

A márkanév a legfiatalabb tulajdonnévfajták közé tartozik, a fejlett ipari társadalom és a piaci verseny hozta létre. A 19. század végén a hirdetőik sok frissen feltalált termékkel álltak szemben, ezért először meg kellett változtatniuk az emberek életmódját. A hirdetéseknek főként tájékoztatniuk kellett az embereket egy-egy új találmány megjelenéséről, majd meg kellett győzniük őket arról, hogy az életük jobbá válik, ha mondjuk autóval járnak szekér helyett. Ezen új termékek közül soknak volt ugyan márkanéve – némelyik a mai napig létezik –, ezek azonban többnyire teljesen véletlenszerűek voltak. Maguk a termékek voltak újak, és ez önmagában elég reklámnak bizonyult (KLEIN 2000). „A kisipari műhelyekben vagy éppen házilag főzött szappannak nem volt szükséges egyedi megkülönböztető nevet adni, de amint megjelentek a szappangyárak ..., fölmerült az az igény, hogy hasonló termékeiket a vásárlóközönség valahogy megkülönböztethesse.” (J. SOLTÉSZ 1979: 103) A piac megtelt uniformizált, tömegtermelésű termékekkel. A márkásítás első feladata a tulajdonnevek adományozása volt, azaz olyan tömegcikkeknek márkanévekkel történő összekapcsolása, mint például a cukor, a liszt, a szappan, azaz amelyeket azelőtt a helyi kereskedő mért ki. SZABÓ DÁNIEL „Hirdetési kultúra a századfordulón” című tanulmánya szerint az áruhirdetések kétharmadában márkákat reklámoznak, s csak a harmadukban egy-egy boltot, ami közvetve jelzi, hogy a reklám tömeges elterjedésének egyik előfeltétele a törvényesen védett márkanévek kialakulása (SZABÓ 1997).

Az 1880-as években olyan márkanéveket adtak a termékeknek, melyek egyszerűséget és családias hangulatot árasztanak. Így ellensúlyozták a csomagolt áruk anonimitását, hiszen a márkanévek váltották fel a helyi kiskereskedőt a fogyasztó és a termék közötti kapcsolatban. Miután a különféle termékek nevei és névadó karaktereik meghonosodtak, a hirdetésekben átadták nekik a szót, hogy közvetlenül ők szóljanak a reménybeli fogyasztókhoz (KLEIN 2000). Ezért a márkanév egyik alapvető követelménye, hogy minél pontosabban tájékoztassa a vásárlót. TAKÁCS ISTVÁNNÉ, aki 1986-ban a Szerencsi Csokoládégyár márkanéveit vizsgálta, felsorakoztatta a jó márkanév jellemzőit: informatív, egyszerű, érthető, összhangban van az általa jelölt termékkel (TAKÁCS 1990: 14). HUSZÁR ÁGNES szerint „a legfontosabb az, hogy jól kiejthető, kellemes hangzású legyen, és az általa keltett asszociációk kellemes kapcsolatban legyenek a jelölt termékkel” (HUSZÁR 1985: 235). A kereskedők, reklámszakemberek régóta tudják, hogy a jól megválasztott név és az arra épülő reklám fokozza az áru népszerűségét, a figyelemfelkeltő márkanévek kíváncsiságot ébresztenek a vásárlóban. Már a 19. század végén akadtak az iparban olyanok, akik megértették, hogy a hirdetés lélektani probléma is, a márkanévek sugározhatnak egy érzést is.

4. Forrásaim bemutatása és a bennük található hirdetések jellemzői. — Céljaim eléréséhez olyan századfordulón megjelenő újságokat kerestem, melyek lapjain számos márkanévet tartalmazó hirdetés olvasható. Választásom a Vasárnapi Újság, a Képes

Családi Lapok és a Budapesti Friss Újság című lapokra esett. Az első kettő családi lap, mely laptípus rendkívül összetett, máig tisztázatlan, nehezen definiálható, a kortársak, a sajtótörténészek és az irodalomszociológusok is sokféle elnevezéssel illették. A korabeli sajtóstatistika az irodalmi lapok kategóriájába sorolta őket. A lapok fejlécükön is eltérő módon definiálják önmagukat. Tartalmát és szerkesztői célkitűzéseit tekintve ez a laptípus a családra alapo, tehát korra, nemre, szociális státusra való tekintet nélkül mindenkihez kíván szólni. Bár észlelhető némi árnyalatnyi világnézeti, ideológiai eltérés egyes szerkesztőségek törekvéseiben, ez annyira minimális, hogy a célkitűzést nem befolyásolja. Társadalomtörténeti szempontból nézve, a megcélzott és a tényleges olvasókört a fővárosi és vidéki városi polgárság középső és alsó rétegei, a polgárosodó kis- és középnemesség, valamint az értelmiség teszi ki (LIPTÁK 1997).

A családi lapok sorában legnagyobb tradícióval a **Vasárnapi Újság** rendelkezik, 1854-ben indult, az utolsó szám 1921-ben jelent meg. A „Hazai Hírlapirodalom 1901–1903” című kiadvány a „Vegyes tartalmú képes hetilapok Budapesten” kategóriába sorolja. 1903-ban, vizsgálatom, azaz a 49. évfolyam idején Nagy Miklós szerkesztette, a kiadó tulajdonos a „Franklin-társulat magyar irodalmi intézet és könyvnyomda” volt. A folyóirat egy évre 16 koronába került. Mikszáth Kálmán, az újság főmunkatársa így emlékezik vissza az újság megalapítására: „Szóval a magyar kultúra lebegett alapítója, a jó öreg Heckenast Gusztáv, és szerkesztője, a keserű humorú Pákh Albert előtt, mikor az első számmal neki indultak 1854-ben, márczius 5-én (a régiak mindent a tavaszi rügyezés idejében kezdtek) a bizonytalanság kódének. ... az első számban a köszönnel való fűtést ismerteti a gondos szerkesztő, az utolsóban a rádium felfedezőit mutatja be. ... Felette nehéz viszonyok közt indult meg ez az öreg ujság. Se publikum nem volt, sem írók. A szabadságharcz elsöpörte mind a kettőt.” (M-TH K-N 1904: 1–2) Tíz évvel később Bányai Elemér más alapítási időpontot említve Zuboly álnéven ír az ünnepi számban: „Magyarországon ostromállapot volt, a politikai kivégzések és bebörtönzések pedig még tartottak, mikor a Vasárnapi Újság Pákh Albert szerkesztésében 1854. január 1-én megindult ... A Vasárnapi Újság azt a népet akarta felemelni, melyet a politikai nyomorúságok egészen lesújtottak s melylyel sem a társadalom, sem a sajtó nem törődött.” (ZUBOLY 1914) Az újságnak országos tekintélye volt. Előfizetői leginkább a polgárosodó köznemesség és a városi értelmiség (LIPTÁK 1997). Mikszáth így látja a századfordulón a Vasárnapi Újság sorsának alakulását: „Sáska módra támadtak mellette más szépirodalmi és képes lapok, de egy se bírt vele versenyezni...” (MIKSZÁTH 1905).

A **Képes Családi Lapok** szintén a „Vegyes tartalmú képes hetilapok” kategóriában kapott helyet, címlapján „Szépirodalmi és Ismeretterjesztő Képes Hetilap”-ként van feltüntetve. 1879-ben indította meg Méhner Vilmos. Egyetlen, mely hasonló színvonalú laptársai körében hosszabb távon fenn tud maradni. A lap tartalmát elsősorban szépirodalmi művek, aktuális események, vegyes ismeretterjesztés, háztartási, orvosi és divattanácsok teszik ki. Szerkezetében látszólag nem tér el feltűnően a többi hetilaptól, színvonalában azonban mélyen alatta marad azoknak. Sikerének titka abban rejlik, hogy „a lap nagy hangsúlyt helyez az aktualitásra, fontos szerephez jutnak a képek rövid magyarázatokkal, ami tökéletesen megfelel az előfizetők, a népes kispolgári olvasótábor szellemi színvonalának” (LIPTÁK 1997). 1903-ban Csillag Máté szerkesztette, akkor egy évre 12 korona volt az ára.

1896-ban jelent meg az egyik első budapesti bulvárlap, a **Budapesti Friss Újság** első száma. Címlapján a „bulvár néplap” megjelölés áll, a fentebb említett Hazai Hírlap-irodalom a „Politikai Napilapok” közé sorolja. Címe egyszerre utalt hírszolgálatának frissességére, amellet arra is, hogy korán reggel került az utcára. Szerkesztője, Habár Mihály az induláskor így vallott elképzeléseiről: „Ez az újság azért született és azért fog élni, hogy elolvastassa magát mindenki, aki magyarul olvasni tud, és akit hazája sorsa, élete, a világ feltűnő, érdekes történetei érdekelnek.” Nem törődött a pártokhoz kötődő politikával, a szegények érdekeit kívánta védeni, kifejezetten az ő újságuk akar lenni. Sokoldalúságából adódott sikere, az 1900-as évek elején már a 170-180 ezres napi példányszámot is elérte (BUZINKAY 1997). 1903-ban Ilosvai Hugó szerkesztette, abban az évben egy szám 2 fillérbe került, egy hónapos előfizetéssel 80 fillérbe. Az Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilmtárában az 1903-as évfolyamot június 30-ig találtam meg.

A század végi Budapest hétköznapi élete telve van a polgári jólét kiteljesedésének megannyi jelével, a város polgársága ekkor lép a tömegfogyasztás útjára. A századforduló Magyarországon igen sokat fejlődött a reklámozás, amiben a hirdetési bélyeg (a hirdetések közléséért fizetett illeték) 1900-as megszüntetése is nagy szerepet játszott (KÓKAY–BUZINKAY 1995), a századforduló után tehát egyre többen szánják rá magukat a reklámlehetőség kihasználására (SZABÓ 1997). Mindez lemérhető a Vasárnapi Újságban jellemző hirdetési gyakorlaton. A számbeli növekedés jelentős. Míg a kor e kedvelt hetilapjának 1903-ban az első hat számában csak az utolsó oldalon olvashatunk hirdetéseket, a 7. számtól már a két utolsó oldalon, a 9. számtól már kettő és fél, a 17. számtól három, a 47. számtól három és fél, sőt az év utolsó három hetében öt oldalt töltenek be a reklámok. A Képes Családi Lapok huszonkét oldalas újság, a hátsó oldal és néha még egy oldal a hirdetésnek szánt hely, a Budapesti Friss Újság mindössze négy oldalas, és másfél oldalas hirdetési rovatot találunk benne. Mint látjuk, mindhárom újság számára nagyon fontos forrást jelenthettek e különböző nagyságú, többször színvonalas grafikával elkészített, hosszabb-rövidebb szöveggel megfogalmazott, mai szemmel vizsgálva is figyelemfelkeltő reklámlehetőségek. „A korszakban a kor hirdetői hajlanak arra, hogy szinte minden kiadványban ugyanazt az „üzenetet” helyezték el” (SZABÓ 1997), holott korántsem éréktelen, kik számára kívánnák értékesíteni termékeit. A reklámok többségénél arra törekszik a hirdető, hogy a társadalom értékeit hozzákapcsolja az eladandó termékhez. Miféle értékeket választ a hirdető, milyen értékeknek szentel kiemelt figyelmet? Egy e szempontot sem figyelmen kívül hagyó, márkaneveket kutató vizsgálat szociológiát érintő eredményekhez is vezethet.

5. A márkanevek eredete. — A névkeletkezés a nyelvtudomány több részterületével szoros kapcsolatban áll, a névelmélet mellett a nyelvfilozófia, az általános nyelvészet, a pszicholingvisztika kérdésköreivel érintkezik, a szociolingvisztika, a névszociológia is szempontokat adhat a kutatás számára. Összetett és aprólékos feladat a márkaneveket keletkezésük módja szerint osztályokba sorolni. HUSZÁR ÁGNES szerint a nehézséget azoknak a tényezőknek a meghatározása okozza, amelyek az áru elnevezőit választásukban befolyásolják (HUSZÁR 1985: 226).

5.1. A márkanevek szerkezetének kialakulása. — A konkrét márkanevek eredetének megvizsgálása előtt érdemes néhány példán keresztül áttekinteni a különböző szó szerkezeteket, azok – a márkánévvé válás fontos lépéseinek tekinthető – módosulásait. A Vasárnapi Újság lapjain a személyneveket tartalmazó szerkezetek fokozatos márkánévvé válásának lehetünk tanúi. Leggyakrabban a következő variációkkal találkozunk. 1. Név önállóan: *Möbelin*; 2. Név + árunév: *Kollarits fehérnemű*; 3. Név + árunév birtokos jelzős szerkezetben: *Rozsnyay Mátyás chininczukorkája*; 4. Tulajdonnév + *-féle* + árunév: *Henriot-féle pezsgő*. Kwizda Ferencz János gyógyszerész termékeit háromféle szerkezetben hirdeti: *Kwizda Fluid*, *Kwizda Fluidja*, *Kwizda féle Restitutions Fluid*. A bécsi R. Kufeke termékénél is hasonló változatosságot tapasztalunk: *Kufeke Gyermeklisztje*, *Kufeke-féle gyermekliszt*. A fenti szerkezeteket mind márkaneveknek tekintettem, hiszen ezek a vizsgált időszakban akár szövegkörnyezettől függetlenül is identifikálják a terméket, például e néven lehetett megrendelni, vagy az üzletekben kérni. Így az egyes tárgyak gyártott mennyiségétől függetlenül e nevek egyedítő funkcióval is rendelkeztek. A ma is használatos szerkezetek állandósulása a 20. század elején figyelhető meg, a márkanevek személynévi eleme a konkrét személyhez kötöttség megszűnésével önállóan, birtokos szerkezet vagy a kapcsolatot jelző *féle* nélkül is megállja a helyét. Első lépésként a hangsúlyok változását fedezhetjük fel: a *Kriegner-féle Reparatör* kozmikum elleni termék márkanevében a hirdetés szerkesztői a Kriegner György gyógyszerészre utaló névrészt nem, csak a *Reparatör* szót emelték ki vastagon. Végül a fent is említett *Henriot-féle pezsgő* ma már „csak” *Henriot Pezsgő* néven az egyik legkeresettebb francia pezsgő.

A könnyebb azonosíthatóság érdekében a márkánév mellett gyakran ott áll az áru-fajta, tehát a fajfogalmat jelölő köznév mint determinatívum. Bizonyos márkaneveknél erre azért van mindenképpen szükség, mert az áruk egész csoportját jelentik, ezért az egyértelmű egyedítés érdekében az eredeti névhez megkülönböztető elemet kapcsolnak, például *Serail-arczenőcs*, *Serail-szappan*, *Serail-crème*, *Serail-pouder*, *Serail-szájvíz*. Ha a márkánév több variációban is megjelenik, az áru fajta további pontosítása is előfordul, például a *Kerpel-féle kézfinomító* a következő héten megjelent lapban már *Kerpel-féle Kézfinomító folyadék*. Ez a használat általában minden tulajdonnévfajtánál lehetséges, a márkanevek esetében nagyobb a fontossága, „mégpedig nem annyira az információtartalom csekély volta miatt, hanem azért, mert beláthatatlanul sokféle árucikknek van megkülönböztető neve, maguknak a fajfogalmaknak a száma is óriási” (J. SOLTÉSZ 1979: 104).

A márkanevek funkciójának bizonytalanságára jellemzőek a többféle alakban előforduló megnevezések, például „*Stella*”-víz – „*Stella*”-hajvíz, *Ilona hajfestőszer* – „*Ilona*”-hajfestő. A nevek, talán éppen a névminőségük megerősítéseként – mintegy kiemelve a hirdetés szövegéből – többször idézőjelben találhatók, míg egy későbbi lapszámban már anélkül: januári számban „*Stomachicon*” – májusi számban *Stomachion*.

5.2. A márkanevek eredet szerinti rendszerezése. — A három lapból összesen 136 különböző márkanevet gyűjtöttem ki. Alapvetően két nagyobb csoportba oszthatók a vizsgált márkanevek: I. Tulajdonnévi eredetű és II. Köznévi eredetű. A nevek több mint felét, 52,2%-át (71) a tulajdonnévi eredetűek teszik ki. A tulajdonnévi eredetű kategó-

rián belül: Teljes személynév, Családnév, Keresztnév, Mitológiai név, Földrajzi név alkategóriákat határoztam meg. A márkanévek keletkezésében közismerten nagy szerepe van a személynéveknek: a tulajdonnévi eredetű márkanévek 66,2%-a (47) családnévi, és csak 5,63%-a keresztnévi (4). Mitológiai és földrajzi névre a nevek csekély száma vezethető vissza, a teljes névanyag 7,35%-a és 5,88%-a. (1. táblázat)

I. Tulajdonnévi eredetű	Márkanév eredete	Denotátum	Szám, %
	Teljes személynév	Gyógyszer: 1 Kozmetikum: 1	2: 1,47%
	Családnév	Gyógyszer: 24 Kozmetikum: 11 Élelmiszer: 5 Egyéb: 7	47: 34,56%
	Keresztnév	Kozmetikum: 4	4: 2,94%
	Mitológiai név	Gyógyszer: 4 Kozmetikum: 4 Egyéb: 2	10: 7,35%
	Földrajzi név	Gyógyszer: 3 Kozmetikum: 2 Egyéb: 3	8: 5,88%
			71: 52,2%

1. táblázat: Tulajdonnévi eredetű márkanévek

A **köznévi eredetű** nevek csoportját a vizsgált márkanévek 42,65%-a, 58 név jelenti. Alkategóriáknak nem a szófaji csoportokat választottam, hiszen azt kerestem, a denotátumok hogyan motiválják a neveket, a bennük meglévő sajátosság kiindulópontja-e a névadásnak. Ezért e motivációt és a névadás motivációját alapul véve a következő osztályokba soroltam a neveket: Metaforikus jelentésű, Termék tulajdonságára utaló, Összetételre vagy anyagra utaló, Származásra utaló, Gyógyítandó betegségekre utaló, Egyéb. A köznévi eredetű nevek között a leggyakoribb a metaforikus jelentésű, 41,38%-uk (24) és a termék tulajdonságára utaló, 17,24%-uk (10). Mindössze 7 márkanévet nem tudtam eredete alapján kategóriába sorolni, bár e márkanévek forrásaira is vannak adataim, de számomra nem teljesen meggyőzőek. (2. táblázat)

Ma is jellemzője a magyar márkanéveknek az idegen hatásra való törekvés, a századfordulón főként latin és német eredetű nevek túlsúlyával találkozunk, néhány francia és angol eredetű és hangzású név is előfordul.

II. Köznévi eredetű	Márkanév eredete	Denotátum	Szám, %
	Metaforikus jelentésű	Gyógyszer: 6 Kozmetikum: 15 Egyéb: 3	24: 17,65%
	Termék tulajdonságára utaló	Gyógyszer: 3 Egyéb: 7	10: 7,35%
	Összetételre vagy anyagra utaló	Kozmetikum: 4 Egyéb: 3	7: 5,15%

	Származásra utaló	Gyógyszer: 1 Kozmetikum: 2 Egyéb: 1	4: 2,94%
	Betegségre utaló	Gyógyszer: 9	9: 6,62%
	Egyéb	Kozmetikum: 1 Egyéb: 3	4: 2,94%
			58: 42,65%
III. Kérdéses eredetű		Gyógyszer: 3 Kozmetikum: 4	7: 5,15%

2. táblázat: Köznévi és kérdéses eredetű márkanevek

A megnevezett termékek 75%-a gyógyszerkészítmény vagy kozmetikum (gyógyszer 39,7%-a, kozmetikum 35,3%-a). Az összes tulajdonnévi eredetű márkánév 45,1%-a gyógyszerkészítmény, 31%-a kozmetikum és 23,9%-a egyéb termék. Az összes köznévi eredetű márkánév 32,76%-a gyógyszerkészítmény, 37,93%-a kozmetikum és 29,31%-a egyéb termék. (3. táblázat)

Denotátum	Tulajdonnévi eredetű	Köznévi eredetű	Kérdéses	Összesen
Gyógyszerkészítmény	32	19	3	54 (39,7%)
Kozmetikum	22	22	4	48 (35,3%)
Egyéb	17	17	0	34 (25,0%)
Összesen	71 (52,2%)	58 (42,65%)	7 (5,15%)	136

3. táblázat: Denotátumok megoszlása

Módszerem bemutatásánál említettem, hogy a márkaneveket újságonként gyűjtöttem ki. Ezzel céloom nem csak névtani jellegű volt. Egyrészt arra gondoltam, előfordulhat, hogy ugyanaz a termék más-más módon jelenik meg a különböző olvasótáborral rendelkező médiumokban. Másrészt arra is kíváncsi voltam, vajon léteznek-e olyan speciális termékcsoporthok, melyeket kizáróan csak az egyik vagy másik lapban hirdetnek. Mindkét feltevésemre nemleges választ kaptam az adatok lapján. Összesen 57 olyan márkanevet, az összes név 41,9%-át találtam a Budapesti Friss Újságban és 16 olyant (11,7%) a Képes Családi Lapokban, mely a Vasárnapi Újságban nem szerepelt. Az 57 név 47,4%-a gyógyszernév, 28%-a kozmetikumnév és egyéb 24,6%-a. A márkanevek között előfordult újságonként különbség, de nem nagyobb, mint ugyanazon újságon belül, a hirdetett termékek sem specializálódtak. Ennek az lehet a magyarázata, hogy e lapok olvasóközönsége szinte ugyanabból a rétegből került ki.

5.2.1. A gyógyszerkészítmények márkanevei. — SZABÓ DÁNIEL a századforduló népszerű hirdetési eszközének, a plakátnak a vizsgálatok megállapítja, hogy „közel azonos arányban, 9–9 százalékban képviseltetik magukat a gyógykészítmények (minde-nekelőtt a gyógyvizek), a kozmetikumok, a háztartási eszközök és szerek, vagy a kor-szakban modernnek tekintett áruk, a kerékpár, az írógép, a villanygőz reklámplakátjai”. A lapokat tekintve a következő eredményre jut: „az újságokban közzétett áruhirdetések legtöbbször a gyógyszerészeti és a vele nemegyszer azonos kozmetikai cikkekkel kap-

csolatosak”. (SZABÓ 1997.) Az általam vizsgált márkanevek 39,7%-a gyógyszerkészítmény neve, összesen 54 elnevezés. A nagy szám és főként a nevek egyedisége miatt részletesebben kitérek a gyógyszerek névadására. Ma már minden gyógyszergyár tisztában van azzal, hogy a név az egyik legfontosabb tényező egy új termék forgalomba hozatalakor. Egy márkanevnek nemcsak egyedinek kell lennie, hanem összetéveszthetetlennek is bármely más márkanevvel; és legyen könnyen kiejthető (Gyógyszerkalauz 1994: 52–53). A névadás további fontos szempontjai közé tartozik, hogy találjunk párhuzamot a készítmény elnevezése és hatóanyagai között, illetve jelzést a betegségekre vagy a károsan működő szervre, esetleg utalást a gyártó cég nevére (TORNAY 2003: 177). Gyógyszerek esetén a legfeltűnőbb a gyakori *-in* toldalék, mely a századfordulón volt szokásos végződés a kémiai névadásnál (Net 1).

A gyógyszernevek többsége, 64,8%-a, 32 név **tulajdonnévi eredetű**, legtöbbször, 24 esetben a készítő, a gyártó **gyógyszerész családneve** szolgál megkülönböztetésre, például: *Erényi-féle Ichtiol-Salicy*: Erényi Béla (1872–1935) a Diana-gyógyszertár alapítója (ZALAI 2001: 71), *Földes-féle Margit crême*: Gudori Földes Kelemen gyógyszerész a készítő, *Gerle-féle hintőpor*: Gerle Jenő, *Neustädter-féle méz-savas-szőrp mangánal*: Neustädter E., *Dr. Polasek-féle Menthalan-balzsam*: Dr. Polasek J., *Pserhofer J. vértisztító labdaccai*: Pserhofer J. a készítő, *Réthy-féle Pemetefüczukorka*: Réthy Béla (1862–1935) nagy sikerrel gyártotta a pemetefü cukorkát. (SZMODITS 2003: 225), *Serravallo*: J. Serravallo. *Rozsnyay Mátyás chininczukorkája*, *Rozsnyay vasas china bora* nagy jelentőségű az orvostudományban. Rozsnyay Mátyás gyógyszerész a 19. század közepén kinin gyógyszerkészítményt talált fel, melynek nincs keserű íze, ezért elsősorban a gyermekgyógyászatban nyert alkalmazást. Hazánkban mindmáig az egyetlen, akinek életében megadatott, hogy felfedezése a neve alatt gyógyszerkönyvi felvételt nyert *Chininum tannicum insipidum* Rozsnyay néven (1863). Gyógycukorkákat, zselatin-kapszulákat és többféle gyógybort gyártott (Net 2, 3). A sóborszeszt a korban minden bajra, betegsége jó, általánosan üdvös szernek tekintették. Brázay Kálmán (1839–1925) nagykereskedő terméke, a *Brázay-féle sóborszesz* a legtovábbi külföldi piacokon is keresett cikk volt (Net 4).

Lélektanilag megalapozottak a **szentek neveit** tartalmazó gyógyszernevek, sugallva a megnevezéssel, hogy a szent is segítségére lesz a betegnek. Épp ezért nem mellékes a nevet adóknak sem, mely betegségeknek mely szent támogatására számíthatunk. A *Páduai Szt Antal mellcukorka* nyálkaoldó hatású. A nevet adó szent (1195–1231) misszionáriusként súlyosan megbetegedett, majd óriási teológiai munkája felőrölte egyébként is gyenge egészségét, alig harminchat éves korában meghalt. A sírjánál történt számos gyógyulás és csoda következményeként avatta IX. Gergely pápa szentté. A Szent Anna maláta készítmények (erősítő hatású *Szt Anna malátalikőr*, az étvágygerjesztő *Szt Anna malátakeserű* és a *Szt Anna malátacakes* teasütemény) névadója Szűz Mária édesanyja. A hazai Szent Anna-tisztelet gazdagságát a kultusz sokrétősége mutatja. Patrónájaként tisztelte sok ügyében-bajában az asszony nép, és azok, akiknek foglalkozása az asszonyi gondoskodással függ össze. A *Szent László (fertőtlenítő) szappan* László királyunkról kapta nevét, mely név adója igen átvitt értelemben arra is utalhat, hogy az általa kínált szappan úgy véd a külső fertőzésektől, és úgy biztosít védelmet, ahogyan László vitézségével megmentette a magyarságot a külső ellenségek támadásaitól, és biztosította

a határokat. László király halála után seregestől keresték föl sírját gyógyulást óhajtók. A *Szt. Antal Balzsam* gyártója a hitre alapozva garantálja, hogy „minden betegségben biztos hatású”. Névadója valószínűleg Boldog Magyar Antal Ferences (14. sz.), aki az elhagyottak és betegek ápolója lett; Hevenesi Gábor a 17. század végén így ír róla: „Éj-jelét és nappalát teljesen a betegek ápolásának szentelte. A betegekhez senki sem volt nála jóságosabb, ápolásukban gondosabb.” (Net 5) Vallással kapcsolatos kifejezések áttételesen is megjelenhetnek gyógyszernevekben, így a *Szentháromság gyomorcsöpp*ek márkanevének eredete nem a fogalom vallási jelentősége, hanem utalás a termék előállításának helyszínére, a Szentháromság-gyógyszertárra. Tehát a márkanev azonos lehet az árucikk **származási helyének** a nevével, akad olyan is, amelyik az előállítás helyére utal. Az *Igmándi keserűvíz* gyomortisztító, hashajtó hatású, 1863-ban Schmidthauer Antal komáromi gyógyszerész talált rá a világhírű igmándi keserűvíz első forrására. A Komáromban palackozott keserűvízzel Nagyigmánd országos hírnévre tett szert (Net 6). A *Parádi Arsen víz* vasas, kalcium-, magnézium-hidrogén-karbonátos, szulfátos, timsós gyógyvíz, forrására 1763-ban Heves megye tisztiorvosa talált (Net 7).

A **köznévi eredetű** márkanev alapja, hogy valamiféle jelentésbeli kapcsolata van az áruként szereplő tárggyal. Sokszor a név az áru egyik tulajdonságát nevezi meg magyarul vagy nemzetközileg is érthető szóalakokkal. Legtöbbször azonban az áru és neve közti kapcsolat bonyolultabb, metonimikus vagy metaforikus (HUSZÁR 1985: 232). A vizsgált gyógyszernevek 35,1%-a (19 név) köznévi eredetű, változatosságukat és ötletességüket a termék tulajdonságára, hatására, a gyógyítandó betegségre vagy beteg testrészre való egyértelmű utalások vagy metaforikus kapcsolódások teremtik meg. Az *Amasira* teakeveréket komplex fájdalomcsillapítóként ajánlják, alapja az *amasius* latin szó, 'kedves, szerető' a jelentése. A termék pozitív tulajdonságára és hatására hívja fel a figyelmet a *Salvator* (*salvator*: latin szó: 'megőrző, megmentő'), a *Sanid labdac* (*sanitas* latin szó: 'egészség'), a *Specialista sérvkötő* (*specialis* latin szó: 'különleges') neve, míg a *Restaurator* nevű köszvénykenőcs neve szinte garantálja a jobbulást (*restauro* latin szó: 'helyreállít'). A *Purgo* nevű jóízű, hashajtó hatású keserűvíz Dr. Vámosy Zoltán nevéhez fűződik, ugyanis ő ismerte fel a fenolftalein hashajtó hatását és *Purgo tabletta* néven ő vezette be a gyógyászatba (ZALAI 2001: 64). A fenolftalein gyógyszer-történeti értelemben meglehetősen régi hatóanyag. A hatás felismerésének érdekes történetében szerepet kapnak a századvégi borhamisítások is (Net: 8). Vámosy magán és egyik barátján is kipróbálta a vegyületet, majd a fenolftaleinről írott publikációjában már a *Purgo* fantázianevet használta (DOBSON 2001). A *purgo* latin eredetű szó, jelentése 'tisztít, megtisztít'.

Gyógyítandó betegségre utaló márkanev az *Asthma-bor* (tüdőbetegeknek), a *Rheumatin* (reumás, ízületben támadó gyulladásos betegség ellen), a *Verruca* (szemölcs-irtó szer, *verruca* latin szó: 'szemölcs'). Maga a beteg testrész neve az alapja az *Osan* száj- és fogápoló (*os* latin: 'száj, torok'), a „*Stomachicon*” gyomoremésztő por (*stomachus* görög eredetű latin szó: 'gyomor'), a *Stomatin* száj- és fogápolószer (*stomachus* görög eredetű latin szó: 'torok, légcső'), a *Somatos* erősítőszert (*szóma*, *szómatosz* görög szó: 'test') márkanevének, mely utóbbi a Bayer F. gyár készítménye, „lázás állapotoknál, erőtlenségnél, emésztési zavaroknál használtatik” (KAZAY 1900: IV. 232), ezért kaphatott ennyire átfogó nevet. A betegség lényegét ragadja meg a *Nodusin*

Aranyér-balzsam neve, hiszen a név alapját képző *nodus* latin szó jelentése 'akadály, nehézség'. Az aranyér oka az, hogy a kemény, szárazabb bélsárrögök a vivőerek vérkeringését megnehezítik, s így vérpangást és a vivőerek túlságos kitágulását okozzák (Net 9), tehát akadályt képeznek. A *Capsicum-Opodeldok* fájdalomcsillapító nevének eredetére nem találtam, viszont a debreceni Biogal Gyógyszergyár Rt. ma is gyártja az Opodeldok gyógyszer családot, reumás fájdalmak esetén ajánlja (Net 10).

Természetesen az általam önkényesen kialakított kategóriák között rengeteg átmeneti csoportot lehetne felállítani. A pontosítás azonban az áttekinthetőség rovására történne. Az átlátható kategóriák között rangsorolnom kellett, így amennyiben a név tartalmaz személynevet, mindenképpen a tulajdonnévi eredetű nevek közé soroltam, hiába található benne például betegségre utaló köznév is. A teljesség kedvéért felsorakoztatam a jelentősebb és egyértelműen átmeneti kategóriájú márkaneveket. A *Kwizda-féle Korneuburgi marha tápport* Kwizda Ferencz János gyógyszerész készíti, a Bécs melletti Korneuburgban, tehát neve családnévi és származásra utaló egyben. A *Kwizda féle Restitutions Fluid* nevű, lovak számára ajánlott mosóvíz nevében fellelhető *restitutio* latin szó (jelentése: 'helyreállítás, visszaállítás'), így a szer hatására (a ló ismét tiszta lesz) utal, míg a *fluid* (*fluidus* latin szó: 'folyékony') a termék állagára. A *Dr. Roos-féle flatulin lapdacsokat* bélprobléma esetén ajánlják, a *flatul* latin szó jelentése felfuvalkodott. A hasmenés elleni *Sztroka-féle Tannin csokoládé* nevében a gyártó neve mellett a csokoládé összetételére is találunk információt, a tannin ugyanis fanyar ízű, étvágytalanságot, székrekedést okozó por (KAZAY 1900: I. 48).

5.2.2. A kozmetikumok márkanevei. — A tanulmányozott, 1903-as lapokban található márkaneveknek 35,3%-a kozmetikumot jelöl. E 48 név 45,8%-a, azaz 22 márkanev **tulajdonnévi eredetű**. Ezek fele **családnévi**. A kozmetikai hirdetésekben 100 évvel később, azaz manapság is valódi és híres személyeket, gyakran színésznőket használnak fel. Mindez arra hivatott, hogy a vásárlás aktusát az adott szépségideál szintjére való felemelkedés illúziójával kösse össze (SZABÓ 1997). A *Blaha Lujza pipere-crème* névadója korának egyik leghíresebb színésznője, akinek „külső megjelenésének bája, hangjának kellemes csengése és énekelődésének keresetlensége” (Net 11) járulhatott ahhoz, hogy eszményképpé váljon. A *Balassa-féle valódi angol ugorkatej* nevű szépítőszert Balassa Kornél készítette, az árufajtát jelölő köznév előtagja szláv eredetű szó, mely *g-k* → *b-k* elhasonulással vette fel a ma általános *uborka* alakot. *Baros-féle Ella-hajnövesztőszert és kenőcs* készítője Baros Gábor. Czerny J. Antal gyártotta a *Czerny-féle Keleti rózsatej* nevű szépítőszert, Kerpel Vilmos gyógyszerész a *Kerpel-féle Kézfinomító folyadékokat* és Tábor Gyula gyógyszerész a *Tábor-féle haj-regenerateur*t. A mai reklám-szövegekben is közkedvelt hajregenerátor szó a regenero latin szóból ered, jelentése 'újraéleszt, újranoveszt, újáteremt'. Néha a gyártó vagy feltaláló neve doktori címmel együtt szerepel, ez bizalmat ébreszt a fogyasztóban, és presztízszt kölcsönöz a terméknek: *Dr. Schihulsky-szappan*, *Dr. Spacz fogcsöpp*.

Az eddigi márkanev vizsgálatok alapján nagyon sok áru visel **keresztnevet**, főleg a női nevek gyakoriak. HUSZÁR ÁGNES szerint olyan termékeknek adnak szívesen női keresztnevet, amelyek a háztartással, a családi otthonnal kapcsolatosak és főleg a becézett névformák gyakoriak (HUSZÁR 1985: 228). A ritka név az egzotikum varázssával ruházza

fel az árut. Szívesen neveznek el termékeket mitológiai alakokról vagy művészeti alkotások szereplőiről is. Az általam vizsgált névanyagban a keresztnévet tartalmazó márkanevek mindegyike kozmetikumot jelöl: „*Crème de Marguerite*” arckenőcs, melynek a francia *Margit* a névadója, *Ibolyka reform hársfaszén fogkrém*, *Ilona hajfestőszer* és a *Margit* nevű kozmetikai család, *Margit-creme*, -*hölgypor*, -*szappan*, -*fogkrém*, -*arcvíz*. A névadók – valószínűleg ösztönösen – figyelembe vették a névgyakoriságot, hiszen 1895 és 1899 között a harmadik leggyakoribb női név a *Margit*, a negyedik az *Ilona*. (KÁLMÁN 1973: 51)

Görög és római mitológiai alakok nevét viseli havi kötszer (*Diana-öv*), szépségkrém (*Helén*), karcsúsító szer (*Pilules Apollo*) és mellbalzsam (*Vénusz-balzsam*). Diana a Hold és a születés római istennője, eredetileg a nők segítő istensége, a női bajoknak enyhítője (RÉVAI V. 514). Erényi Béla gyógyszerész Fónagy Józseftől vette át a „Dianá”-hoz címzett, 1895-ben alapított, Károly körüti gyógyszertárat. Heves hirdetési hadjáratral népszerűsítette a patikájának is nevet adó *Diana* márkájú szépségtermékeit. Mint „gyógyszerész, illatszer-, pipere-, fogkrém-, szappan-, fogkefe-, gummi- és köt-szerkereskedő” került be a cégnyilvántartásba. Heléna Meneláosz felesége, spártai királyné, szépsége elbűvölte a trójaiakat; Apollo görög istennő, gyógyító, a jóslás és a költészet istene; Venus a szerelem és a szépség istenasszonya.

A kozmetikumok neveinek 45,8%-a **köznévi eredetű**. A márkanevekben általában olyan közszoikat (legtöbbször görög-latin eredetű nemzetközi kifejezéseket) találunk, amelyeknek a jelentése, hangzása kellemes benyomást kelt a vásárlókban. Nagyon fontos a névhez kapcsolódó asszociációk figyelembevétele (KIRÁLY 1994: 517), kellemes gondolatokat kapcsolhat a vásárló a termékhez.

Az *Akácia-szappan* neve kellemes illatot idéz fel, a *Mirtus-Crème* neve az örökzöld mirtusz cserje alapján hosszú ideig fiatalos bőrt ígér számunkra, a *Serail-crème* és a *Serail-poudre* elnevezése előkelő palota egzotikus hangulatát varázsolja elő, ahogyan a *Géza Crème* is. A csábító, madártestű mondai lényekről elnevezett *Sirène-Crème* és *Sirène-Poudre* kozmetikumok ellenállhatatlan csáberővel kecsegtetnek, a „*Stella*”-hajvíz (*stella* latin szó: 'csillag, csillagzat') ragyogóan fényes hajjal, a *Feeolin* kozmetikai szer (*Fee* német szó: 'tündér', *olen* német szó: 'beolajoz') mesés megjelenéssel. Igen gyakori a francia eredetű szavak használata, például *Anti-rouge* vörös orr, vörös kezek elleni szer (*anti*-'ellen', *rouge* francia szó: 'piros'), *Melanogene* hajfestőszer (*melange*: 'keverés, vegyülés'), *Ravissante-creme*, *Ravissante-szappan* /*ravissant*: 'elragadó, bájos'). A kozmetikai szereknél igen fontos információ az összetétel, így sűrűn találkozunk velük a nevekben: *Captol* hajvíz, (*captol*: hajnövesztő vegyszer; KAZAY 1900: II. 38), *Tanningene* hajfestőszer (*tanningenin*: veressárga anyag; KAZAY 1900: II. 58). A *Heliotrope rizs-poudre* nevét a francia *Extrait de Heliotrope* kellemes illatszerről kapta, melyet régen a *Heliotropium peruvianum* virágaiból készítettek (RÉVAI: IX/703). A *Germandrée* márkanevű, arcbőrnek egészséges és üde színt adó kozmetikum nevére nem találtam minden kétséget kizáró magyarázatot. A *germandrée* francia szó a gamandor nevű, zöldes vagy pirosas virágú növény nevét jelenti. A *Mâ-Hilla-gőz-kivonat* egy ráncok eltávolítására alkalmas, bécsi gőzsugár-készülék neve. Nevének pontos eredete ismeretlen maradt számomra, ugyanis bár *Hilla* önállóan egy iraki, Bagdadtól 130 kilométernyire, délre fekvő település neve, iraki folyó neve is, viszont a *mâ* az arab nyelvben tagadószó vagy

'mi' kérdő névmás. Felmerült az esetleges 'gép' jelentés is. A legvalószínűbb, hogy egy egzotikus hangzású fantáziánévvel van dolgunk, melyet hangulati tartalma miatt választottak. (A fenti információkért Szabó Hajnalkának tartozom köszönettel.)

A No. 4711 illatszer igen sajátosan és egyedülállóan kapta nevét. Kölnben 1792-ben a francia forradalmi hadsereg elrendelte a házak számmal való jelölését. Wilhelm Mühlens a kölni Glockengasse 4711-es számú házban alapította meg illatszergyárát, ott állította elő a „csodavizet” és adta el *Kölnisch Wasser – Franz Maria Farin in der Glöcknergasse No. 4711 in Cöln* néven. Unokájának, Ferdinand Mühlensnek volt az ötlete, hogy a házszámot még inkább előtérbe helyezze, és 1881-ben mint márkajelzést bejegyeztette (Net 12, 13).

5.2.3. Egyéb termékek márkanevei. — Az általam vizsgált márkanevek csupán negyede, 25%-a nem gyógyszerkészítmény és nem kozmetikum. Ennek fele **tulajdonnévi eredetű.** A márkanév, mint eddig is láttuk, gyakran van szoros kapcsolatban a cég vagy a cégtulajdonos nevével, megegyezhet akár a termék megalkotójának, gyártójának nevével, lehet „tehát embernév, átvitt – a cégnéven keresztül kétszeresen átvitt – használatban” (J. SOLTÉSZ 1979: 103), ahogyan ezt a továbbiakban több példán keresztül látjuk majd.

A már említett *Henriot-féle pezsgő* több száz éves múltra tekint vissza, a Henriot család a 16. századtól készíti pezsgőt. Ma Stanislav Henriot – aki apjától, Joseph-től vette át a hivatást – forgalmazza a 1990-ben is díjat nyert pezsgőt (Net 14).

Kollarits fehérneműt Kollarits József "Ypsilantihoz" elnevezett, 1803-ban alapított vászonnemű- és kelengyeüzletében lehetett vásárolni, a Váci utcában (Net 15).

A Maggi 1885-ben tűnt fel az első svájci Konyhaművészeti Kiállításon, ahol a legmagasabb kitüntetés, az „Elsőrangú termékért járó Diplomát” egy új „ipari termék”, az úgynevezett „Borsó-tészta-levesliszt” kapta, amelyet Julius Maggi feltaláló és gyártulajdonos állított ki. A svájci Kempthalban élő malomtulajdonos Julius Maggi (1846–1912) zöldségfélékből, fűszerekből és egyéb tartozékokból egy konyhakész „leveslisztet” fejlesztett ki (Net 16).

Egy német órás, Georg Friedrich Roskopf (1813-1889) 1867-ben tömegáruként vitte a svájci piacra az általa feltalált zsebórát, az órákat később róla nevezték el: *Roskopf horgony-remontoir óra, Roskopf Patent óra* (Net 17).

„A *Singer* szó hallatakor mindenki egyfajta varrógépre gondol, ez pedig a cég tulajdonosának nevéből vált a cég nevévé, majd márkanévvé” (HAJDÚ 1994: 74). A céget Isaac Merriitt Singer alapította 1851-ben New Yorkban. A Singer lett a világ első, modern értelemben vett multinacionális vállalata (Net 18).

A *Werndl hátultöltő fegyverek* gyárát, a mai Steyr Mannlicher AG elődvállalatát 1864-ben alapította Josef Werndl a felső-ausztriai Steyrben (Net 19).

Metaforikus nevekkal is találkozhatunk, az URANOS vegyészeti gyár által gyártott URANOS-KÉK nevű ruhakékítőszer nevét Uranoszról, a kék égbolt görög istenéről kapta.

A **köznévi eredetű** egyéb márkanevek bemutatásánál továbbra sem szófajtani rendszerezést kívánok adni, céloom itt is azt vizsgálni, mennyire tájékoztató jellegű, mennyire informatív a név, mennyit közöl az általa jelölt áru fajtajáról. A márkanevek többsége a termék jó minőségét akarja előtérbe helyezni közszói jelentésével, a hozzá fűződő asszociációkkal vagy kellemes hangzásával. A metaforikus nevek közül legötletesebbek a „Derby” *melasse* erőtakarmány lovak, mégpedig a nevéből ítélve a legjobb lovak számára (*derbi*: a legmagasabb díjért kiírt lóverseny), a *melasz* kiváló étrendi hatású, nedvdús takarmány; a *Korona Pezsgő*, mely nevével is jelzi, hogy a pezsgők királyáról van szó; a *NOXIN cipő-crème* (*nox* latin szó: 'éj, éjszaka'), melytől éjfekete lesz a cipő és a *Fernolendt cipőfénymáz* (*fern* német szó: 'messze, távol', *Öl*: 'olaj'), melyen az olaj igazán távolról is jól látszik.

A termék tulajdonságára utalnak a következő márkanevek: *Durable* gázizzótestek (*durable* angol szó: 'tartós'), *Helicol-Premier* kerékpár (*helicoïdal* francia szó: 'csavar alakú', *premier* francia szó: 'első'), *Meteor-Football* tenisz labdák (*meteórosz* görög szó: 'magasban lebegő'), a ma is vásárolható *Précisiós-óra* „*Glashütte*” (*precízió*: 'pontoság', *Glashütte* német szó: 'üveggyár'), „*Rapid*” *automata foltozó- és szövőgép* (*rapidus* latin szó: 'sebes'), *Lessive* Hungária-mosópor (*lessive* francia szó: 'lúg, lúgos'). A *Kristály ásványvíz* neve a Lukács-fürdő Kristály-forrásainak szénsavval telített vizére utal, mely kristályrácsba épül be. A *Möbelin* folteltisztító a német 'bútor' jelentésű *Möbel* szóból ered.

A *New Century Caligraph* márkanevet viselő írógép neve az újdonságot és a hagyományörzést egyszerre képviseli (*new century*: 'új évszázad', *calligraphy*: 'szép kézírás').

A *Kodak* fényképezési készülékek és felszerelések márkanevének története egyedülálló. Az amerikai George Eastman 1880-ban alapította meg vállalatát Rochesterben. 1888-ban Eastman kitalálta a *Kodak* márkanevet, elmondása szerint a *K* betű mindig is a kedvenc betűje volt, ezért nagy számú *K*-val kezdődő és végződő szó jött számításba. Tudta, hogy a névnek minden nyelven jól kell hangoznia, és könnyen kiejthetőnek kell lennie, ezért döntött a *Kodak* mellett (Net 20).

6. Összegzés. — Onomasztikai vizsgálódásom tárgyát a száz évvel ezelőtti márkanevek helyzete képezte. Még e névadást is az jellemzi, hogy az elnevező ember a névadás tárgyának valamely jellemző vonását foglalja nyelvi formába. A márkanev jellemez egy terméket és felcserélhetetlen karaktert ad neki, épp ezért pozitív asszociációkat kell hogy ébresszen a termékkel kapcsolatba. Az ipari fejlődés eredményeképpen új funkciókat betöltő nevek igen nagy száma a névadók kitűnő üzleti és nyelvérzékéről tanúskodik. Általában megfigyelhető, hogy fantáziadús, sokatmondó neveket kapnak a termékek. A vevő tájékoztatására való törekvés jól érvényesül a névadásban. A korpusz alapos vizsgálata viszont arról is meggyőződött, hogy következetes névadásról még egyáltalán nem beszélhetünk. Fő jellemzője a kor márkanevadásának az idegen nevek kedvelése. A száz évvel ezelőtti márkanevek még eleven nevek, megannyi történet őrzőivé váltak, hűen emlékeztetnek a történelemre.

7. Adattár

I. Tulajdonnévi eredetű márkanevekTeljes személynévbőlGyógyszerkészítmény

Rozsnyay Mátyás chininczukorkája

Kozmetikum

Blaha Lujza pipere-crème

CsaládnévbőlGyógyszerkészítmény

Bittner-féle coniferen-sprüt üveg, Bittners

Coniferen-Sprüt

Brázay-féle sósborszesz

Dr. Brok porai: (angol tanár), fejfájás ellen

Erényi-féle Ichtioal-Salicyl

Feller-féle Elsa Fluid

Földes-féle Margit crême

Gerle-féle hintőpor

Dr. Gölis-féle emésztő-por

Dr. Lengyel Frigyes nyírfabalsama

Kárpáti Mellthea és Mellszörp

Kriegner-féle Reparatör,

Kriegner-féle Tokaji China Vasbor

Kwizda féle Restitutions Fluid, Kwizda Fluid,

Kwizda Fluidja

Kwizda-féle Korneuburgi marha táppor

Luser L.-féle turista tapasz

Mattoni-féle Giesshübler

Neustädter-féle mész-vas-szörp mangánnal

Dr. Polasek-féle Menthalan-balsam

Pserhofer J. vértisztító labdacskai

Réthy-féle Pemetefüczukorka

Dr. Roos-féle flatulin lapdacsok

Rozsnyay vasas china bora

Serravallo

Sztroka-féle Tannin csokoládé

Kozmetikum

Balassa-féle angol ugorkatej, Balassa-féle valódi angol ugorkatej

Barin-hajfestőszer

Baros-féle Ella-hajnővesztőszer és kenőcs

Czerny-féle Keleti rózsatéj

Kerpel-féle kézfinomító,

Kerpel-féle Kézfinomító folyadék

Dr. Richard rögtön ható festéke

Dr. Schihulszky-szappan

Dr. Spacz fogcsöppek

Tábor-féle haj-regenerateur

Vukovári arcztisztító kenőcs és szappan

Zalán és Wellner féle Petrolin-hajszesz

Élelmiszer

Henriot-féle pezsgő

Kathreiner-féle Kneippmaláta kávé

Kufeké Gyermeklisztje, Kufeké-féle gyermekliszt

Maggi, Maggi-izesítő

Weisenbacher-féle cgnac

Egyéb

„Baumann-féle Ideál”

Koch-féle vadász-gallér

Kollarits fehérnemű

Roskopf horgony-remontoir óra, Roskopf

Patent óra

Selle & Kary-féle Fredin tisztítószer cipőre

Singer-varrógépek

Wernld hátultöltő fegyverek

KeresztnévbőlKozmetikum

„Crème de Marguerite” arckenőcs

Ibolyka reform hársfaszén fogkrém

Ilona hajfestőszer, „Ilona”-hajfestő

Margit-creme, -hőlgypor, -szappan, -fogkrém,

-arcvíz

Mitológiai névből**Gyógyszerkészítmény***Páduai Szt Antal mellicukorka**Szent László (fertőtlenítő) szappan**Szt Anna malátalikőr, Szt Anna malátakeserű,**Szt Anna malátacakes**Szt. Antal Balzsam***Kozmetikum***Diana-öv**Helén**Pilules Apollo**Vénusz-balzsam***Egyéb***Elektra-tűzszerszám**Uranos-kék***Földrajzi névből****Gyógyszerkészítmény***Hungaria gyomorcsepp, Hungária labdacso**Igmándi keserűvíz**Parádi Arsen víz***Kozmetikum***Alaiska-crém, Alaiska-puder**Székelly havasi tejkrem, tejkremszappan,
hőlgypor***Egyéb***Kassai tinta**Koryos rovarirtó por**Lucca***II. Köznévi eredetű márkanevek****Metaforikus jelentésű****Gyógyszerkészítmény***Amasira**Barát-ital**„Étvágy” Szászsebesi Takarmányfűszer**„Fakir”**Sanid labdacso**Veracrus-szirup***Egyéb***„Derby” melasse**Korona Pezsgő**NOXIN czipő-crème***Kozmetikum***Akácia-crème, Akácia-puder, Akácia-szappan**Feeolin**Géza crème**Ideál arczkrét**Királynő-crème és powder**Melanogene**Mirtus-Crème**Orgona-crém arckenő, Orgona-Crém
arczenő, Orgona-Crém**Ravissante-creme, Ravissante-arczpor,**Ravissante-szépítő, Ravissante-szappan**Riviera Ibolya**Schicht-szappan**Serail-aczkenőcs, Serail-szappan, Serail-
crème, Serail-puder, Serail-szájvíz**Sirène-Crème, Sirène-Poudre, Sirène-Crème-
szappan**„Stella”-hajvíz, „Stella”-víz**Tündér-cseppek: karcsúság*

Termék tulajdonságára utaló**Gyógykészítmény***Restaurator**Salvator**Specialista sérvkötő***Egyéb***Durable**Helicol-Premier kerékpár**Meteor-Football**New Century Caligraph írógép**Präcisiós-óra „Glashütte”**„Rapid” autom. foltozó- és szövőgép***Összetételre vagy anyagra utaló****Kozmetikum***Captol**Havasi gyopár-crème**Heliotrope rizs-pouder**Tanningene***Egyéb***Gummi**Kristály ásványvíz**Lessive Hungária-mosópor***Származásra utaló****Gyógykészítmény***Szenháromság gyomorcsöppek***Kozmetikum***Pilules orientales***Egyéb***Merkur kerékpár**No. 4711***Gyógyítandó betegségekre utaló (beteg test-rész nevéből, betegség nevéből)***Asthma-bor, „Asthma-bor”**Nodusin Aranyér-balzsam**Osan**Purgo**Rheumatin**Somatose**Stomachion**Stomatin**Verruca***Egyéb eredetű****Kozmetikum***Anti-rouge***Egyéb***Fernolendt**Kodak***III. Kérdéses eredetűek****Gyógykészítmény***Capsicum-Opodeldok**Cedrolcapsula Dr. Polasek**Sapol-köszvény-kenőcs**„Triás”***Kozmetikum***Germandrée**Lovacrin-hajvíz**Má-Hilla-gőz-kivonat**Petrol-balzsam*

Irodalom:

- BARADLAI JÁNOS – BÁRSONY ELEMÉR 1930. *A magyar gyógyszerészet története*. Budapest.
- BUZINKAY GÉZA 1997. *Bulvárlapok a pesti utcán*. <http://www.bparchiv.hu/magyar/kiadvany/bpn/16-17/buzinkay.htm>.
- DOBSON SZABOLCS 2001. Miért vált receptkötelessé a fenolftalein? *Gyógyszerészet* 45: 9. sz. 473.
- Gyógyszerkalauz* 1994. = Eredeti: *Prescription Drugs*. Ford.: RÁCZ DÁNIEL – BAUER EMŐKE 1996. Novella Könyvkiadó.
- HAJDÚ MIHÁLY 1994. *Magyar tulajdonnevek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 1997. A tulajdonnév mint szófaji kategória In: *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai*. Szerk. B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. sz. Budapest–Miskolc. 471–7.
- Hazai Hírlapirodalom 1901–1903*
- HUSZÁR ÁGNES 1985. Árunevek, márkanevek. In: *Nyelvi divatok*. Szerk. BÍRÓ ÁGNES – TOLCSVAI NAGY GÁBOR. Gondolat, Budapest.
- KÁLMÁN BÉLA 1973. *A nevek világa*. 3. kiad. Gondolat, Budapest.
- KAZAY ENDRE 1900. *Gyógyszerészeti lexikon*. Nagybánya.
- KIRÁLY LAJOS 1994. Az áru- és márkanevek. In: *A magyar nyelv könyve*. Főszerk. A. JÁSZÓ ANNA. Trezor Kiadó, Budapest. 516–7.
- KLEIN, NAOMI 2000. Részlet *No Logo* című könyvéből. Ford. ERHARDT MIKLÓS. <http://www.c3.hu/~ligal/ManaKlein3.html>.
- KÓKAY GYÖRGY – BUZINKAY GÉZA – MURÁNYI GÁBOR 1995. *A magyar sajtó története*.
- KOVÁCS ZITA 1986. *Magyar bútornevek*. Magyar Névtani Dolgozatok 60. sz.
- LIPTÁK DOROTTYA 1997. *A családi lapoktól a társasági lapokig. Újságok és újságolvasók a századvégen*. <http://www.bparchiv.hu/magyar/kiadvany/bpn/16-17/liptak.htm>.
- MIKSZÁTH KÁLMÁN 1905. Nagy Miklós portréja. *Vasárnapi Újság* 32: 506–7.
- M-TH K-N 1904: Ötven év. *Vasárnapi Ujság* 50: 1. sz. 1–3.
- Révai Nagy Lexikona* 1990. Budapest.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- SZABÓ DÁNIEL 1997. *Hirdetési kultúra a századfordulón*. <http://www.bparchiv.hu/magyar/kiadvany/bpn/16-17/szabo.htm>.
- SZMODITS LÁSZLÓ 2003. *Neves magyar gyógyszerészek kegyeleti adattára*. Bibliotheca Pharmaceutica sorozat 7. Dictum Kiadó.
- TAKÁCS ISTVÁNNÉ 1990. *A Szerencsi Csokoládégyár márkanevei (1986)*. Magyar Névtani Dolgozatok 90. sz.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1997. Posztmodern névadás. A névjelleg változása. In: *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai*. Szerk. B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. sz. Budapest–Miskolc. 600–6.
- TORNYI EDIT 2003. A gyógyszerfajták névtani háttere. In: *A nevekről*. Szerk. FERCSIK ERZSÉBET. Krónika Nova, Budapest. 176–9.

ZALAI KÁROLY 2001. *A magyar gyógyszerészet nagyjai 1612–1945*. Galenus Kiadó, Budapest.

ZUBOLY 1914. A hatvanéves „Vasárnapi Újság”. *Vasárnapi Újság* 2. sz. 32.

Internetes hivatkozások:

Net 1 = www.medialine.focus.de

Net 2 = www.kereso.hu/yrk/Ryrgenwm/12946

Net 3 = www.mgyt.hu/rozsnyay/index.htm

Net 4 = www.kereso.hu/yrk/Ryrgenwm/2247

Net 5 = www.katolikus.hu/szentek

Net 6 = www.nagyigmand.hu

Net 7 = www.agria.hu/heves/parad

Net 8 = www.mgyk.hu/sajto/2001/miertrece.htm

Net 9 = mek.oszk.hu/00000/00060/html/006/pc000633.html

Net 10 = www.webmd.hu

Net 11 = www.kereso.hu/yrk/Erinv/21467

Net 12 = www.erdely.ma/eletmod.php?id=2165&year=2003&month=05&day=16&what=archivum

Net 13 = www.medialine.focus.de

Net 14 = www.taste.com.sg/henriot.htm

Net 15 = www.idg.hu/expo/divatcsarnok/divat/node198.html

Net 16 = www.fozostudio.hu/maggi/index.html

Net 17 = www.schmuckecke.de/spezialitaet/roskopf.html

Net 18 = www.singer.kft.hu/tortenelem.html

Net 19 = www.vadaszat.net/kos/steyer/sbs/11.html

Net 20 = www.kodak.de

TAKÁCS EDIT

MAGYAR BORMÁRKÁK NEVEI

Dolgozatomban a Magyarország borvidékein termelt borok márkaneveit gyűjtöttem össze és kategorizáltam. A neveket a 2001-es, 2002-es és 2003-as „Borkalauz”-okból (a továbbiakban: B. 2001., B. 2002., B. 2003.) kerestem ki, tehát az itt olvasható adatok a kilencvenes évek elejétől-közepétől a 2002-es év őszéig terjedő időszak névválasztási szokásait tükrözik.

Módszertani problémaként merült fel, hogy mely italokat tekintsek bornak s melyeket ne. Bár a „Borkalauz” címmel évről évre megjelenő könyvecskében nem található meg minden palackba kerülő bor, de amelyek megtalálhatóak benne, azok többnyire megérdemlik a „bor” megjelölést. Úgy döntöttem, nem foglalkozom a borok márkaneveinek kategóriája alatt az élelmiszerboltok polcain álló kétes minőségű italokkal. Ezek

inkább egy tágabb körű, italmárka-nevekkel foglalkozó dolgozat keretei között lennének tárgyalhatóak.

A márkánév után feltüntettem az évjáratot, a termelő pincészetet, és az adat pontos fellelhetési helyét.

1. Az elnevezések típusainak leggyakoribb és legkézenfekvőbb típusa (természetesen azon elnevezések után, melyekben **a szőlőfajta neve mellett a borvidék neve** áll, pl. *Egri Merlot*) az, amelyben a szőlőfajta és egy kisebb tájegység: hegy, vagy dűlő neve található. Ezek közül az izgalmasabbakat válogattam ki. A dűlő megjelölése az esetek többségében fontos információkat közöl a borbarátoknak a bor jellegéről és minőségéről. *Neszmély Melegeshegyi Olaszrizling*, 1999. (Neszmély Szöllősi Pince; B. 2001: 29); *Szent György hegyi Olaszrizling*, 1999. (Biovitis BT. – Kovács Zoltán Pincéje; B. 2001: 33); *Csobánchegyi Zenit*, 1999. (Badacsony Borászati Szövetkezet; B. 2001: 32); *Tokaji aszú 5 puttonyos Birsalmás*, 1993–96. (Royal–Tokaji Wine Co.; B. 2001: 226); *Tokaji aszú 5 puttonyos Nyulászó*, 1993. (Royal–Tokaji Wine Co.; B. 2001: 226); *Kaptárkő cuvée*, 1998. (Thummerer Vilmos Szőlő és Borgazdasága, Noszvaj; B. 2001: 101); *Cabernet Sauvignon „Kopár”*, 1997–2000. (Gere Attila Pincéje, Villány; B. 2001: 259; a *Kopár* egy ismert dűlő neve.); *Villányi „Jammertal Cuvée”*, 1997. (Jekl Béla Pincészte, Villány; B. 2001: 268; a *Jammertal* ugyancsak egy ismert dűlő neve); *Remete cuvée*, 1998. (Mayer Márton Pincéje, Villány; B. 2001: 272); *Jammertal cuvée*, 1998–99. (Tiffán Ede és Zsolt Pincészte, Villány; B. 2001: 281); *Olaszrizling „Kápolna”*, 2000. (Domaine Edegger, Badacsony; B. 2002: 35); *Vitézvölgyi Chardonnay*, 2000. (Szőlőskert Szövetkezet, Nagyréde; B. 2002: 125); *Chateau Kajmád*, 2000. (Liszt Pincészet, Szekszárd; B. 2002: 170); *Mayer Kopár*, 1999. (Mayer Márton Pincéje, Villány; B. 2002: 257); *Verőszala cuvée*, 1999. (Eged Mountain KFT., Eger; B. 2003: 67); *Etyeki Kecskegödör cuvée*, 2001. (Hernyák László, Etyek; B. 2003: 95); *Bakta cuvée*, 2000. (Vida Péter, Szekszárd; B. 2003: 168); *Tokaji Vay-i Cuvée*, 2000. (Vay Pincészet – Ungváry Krisztián, Olaszliszka; B. 2003: 218; a *Vay* mind a pincészetnek, mind pedig egy dűlőnek a neve).

2. Szintén gyakori, főképp cuvée-k esetében, hogy a **márganévben a palackozó pincészet neve** szerepel. *Ódon cuvée*, 1997. (Ódon Pince, Köveskál; B. 2001: 61); *Takler cuvée*, 1997–98. (Takler Ferenc Pince, Szekszárd; B. 2001: 188); *Bock cuvée*, 1996–98. (Bock Pincészet, Villány; B. 2001: 257); *Gere cuvée*, 1992–95. (Gere Attila Pincéje, Villány; B. 2001: 259); *Günzer cuvée*, 1997–98. (Günzer Zoltán Pincéje, Villány; B. 2001: 265); *Mayer cuvée*, 1998. (Mayer Márton Pincéje, Villány; B. 2001: 272); *Bussay cuvée* (Dr. Bussay László Pincéje, Balaton-melléke; B. 2001: 293); *Baglas cuvée*, 1999. (Öregbaglas Rt., Kéthely; B. 2002: 52); *Balla cuvée*, 1999. (Balla István Pincészte, Eger; B. 2002: 83); *Vida cuvée*, 2000. (Vida Péter, Szekszárd; B. 2002: 180); *„Dobogó” Tokaji aszú*, 1997. (Dobogó Szőlőbirtok és Pincészet, Tokaj; B. 2002: 198); *Tiffán's cuvée*, 1998. (Tiffán Ede és Zsolt Pincészte, Villány; B. 2002: 261); *Szepsey cuvée*, 2000. (Szepsey István Borászata, Mád; B. 2003: 207); *Szende cuvée barrique*, 1999. (Szende Pince, Villány; B. 2003: 249); *Chateau Teleki – Csillaghegyi Merlot*, 1998. (Teleki Pincészet Villányi Borászati Rt.; B. 2003: 253); *Casino Cuvée*, 1999. (Gr. Széchenyi Casino Pincészte, Eger; B. 2002: 90).

Két példát találtam arra, hogy a bor márkanevében a **pincetulajdonos keresztneve** található: *Vili Papa Cuvée*, 1997. (Thummerer Vilmos szőlő és Borgazdasága, Eger; B. 2001: 101; unokája születésének öröme nevezte el így cuvée-jét a borász); *Csaba cuvée*, 1999. (Vesztergombi Pincészete, Szekszárd; B. 2002: 178; Vesztergombi Csaba pincetulajdonos keresztneve olvasható itt).

3. Van a bormárkák neveinek egy olyan típusa, amely a palackban található **ital színére vagy ízére utal**. *Rapsody in red*, 1997. (Pók–Polónyi Pince, Eger; B. 2001: 100); *Red Fountain*, 1998. (Thummerer Vilmos Szőlő és Borgazdasága, Eger; B. 2001: 101); *Blanc cuvée*, 1997. (Szőlőskert Rt., Nagyréde; B. 2001: 130); *Somló Aranya*, 1997. (Héjjas–Jeszenszky Pincészet, Somló; B. 2001: 153); *Rubin cuvée*, 1997–98. (Polgár pince Bortermelői és Kereskedelmi KFT., Villány; B. 2001: 276); „Édes élet”, 2000. (Árvay és Társa Pincészet, Tokaj; B. 2002: 186); *Somlói Juhfark „Vulkán”*, 2001. (Inhauser István, Somló; B. 2003: 130; ez az elnevezés egyszerre utal a vulkanikus kőzetre, melyen a somlói szőlőtövek növekednek, és a somlói borok tűzességére is); *Tűztorony*, 2000. (Vinex Borászati Kft., Sopron; B. 2003: 137; a név alkalmasint a bor tűzességére, „férfias jellegére” – ahogy a *Borkalauz* mondja – utal).

4. A borok márkaneveinek nem elhanyagolható hányada a **bor minőségére, nemességére utal** valamilyen hangzatos, az arisztokratizmus légkörét keltő, s legtöbbször idegen eredetű névvel. *Főbor*, 1997. (Hét Kál–Vidéki Scheller Szőlőbirtok Monostorapáti; B. 2001: 57); *György-villa* (a Hungarovin sorozatneve; B. 2001: 112); *Armada 1995* (Vinex Kft., Sopron; B. 2001: 165); *Szent Gaál Kastély* (az Aliscavin Borászati Rt. sorozatneve; B. 2001: 169); *Cervus*, 1997–98. (Heimann és Fiai Pincéje, Szekszárd; B. 2001: 179); *Chateau Kurucz*, 1994–95. (Tokaj Oremus Kft., Tokaj; B. 2001: 232); *Mőcsényi Cuvée Talentum*, 1997. (Eurobor Kft., Mőcsény; B. 2001: 246); *Gróf Károlyi*, 1999. (Danubiana Boerkereskedő és Termelő Bt., Bonyhád; B. 2001: 248); *Siklósi Rizling Classic*, 1999. (Bajor Péter, Villány; B. 2001: 252); *Royal cuvée*, 1996–98. (Bock Pincészet, Villány; B. 2001: 257); *Le Sommelier Cuvée*, 1997. (Malatinszky Kúria Szőlőbirtok és Pincészet, Villány; B. 2001: 270); *Cuvée Elixir barrique*, 1993. (Polgár Pince Bortermelői és Kereskedelmi Kft., Villány; B. 2001: 275); „Traditionell” *Cabernet sauvignon*, 1996. (Tiffán Imre, Villány; B. 2001: 282); *Montenuovo cuvée*, 1995–98. (Vylyan Szőlőbirtok és Pincészet Rt., Villány; B. 2001: 288); *Debrői Hárslevelű Renaissance selection*, 2000. (Ker-Coop Borászati Kft., Eger; B. 2002: 91); *Vaskapu Kastély Kadarka*, 2000, *Rapszódia cuvée*, 2000. (Dreyer Domaine Viticole Mohács; B. 2002: 131); *Szekszárdi cuvée*, (Dúzsi Tamás, Szekszárd; B. 2002: 162); *Medallion* (a Danubiana sorozatneve; B. 2002: 231–3); *Mission cuvée*, 1998. (Tiffán Ede és Zsolt Pincészete, Villány; B. 2002: 262); *Novum cuvée*, 2001. (FVM Szőlészeti és Borászati Kutató Intézet, Eger; B. 2003: 69); *Szekszárdi Pinot noir 1999*, *Baron von Twickel* (Liszt Pincészet, Szekszárd; B. 2003: 157); *Domaine gróf Zichy* (a Liszt Pincészet sorozatneve; B. 2003: 157–8); *Szekszárdi Regnum cuvée*, 2000. (Takler Pince, Szekszárd; B. 2003: 161); *Capella cuvée*, 1999. (Bock Pince Panzió, Villány; B. 2003: 231); *Grand cuvée*, 2000., *Magnum cuvée*, 2000. (Jackfall Bormanufaktúra, Villány; B. 2003: 239); *Cuvée Carissimae*, 1999. (Tiffán Ede és Zsolt Pincészete, Villány; B. 2003: 250); *Villányi Evolution cuvée*, 2000. (Vylyan Szőlőbirtok és Pincészet Rt., Villány; B. 2003: 255); *Fiesta cuvée*, 1998. (Lesence Rt. Pincészete, Lesencetomaj; B. 2001: 59); *Kishegyi*

Cabernet sauvignon „A Köztársaság bora”, 1998. (Konyári János Pincéje, Balatonboglár; B. 2001: 73)

5. Nem ritka az olyan elnevezés sem, amelyben **személynevet találunk**. *Villányi cuvée „Alex”*, 1997. (Villányi Borászati Rt., Villány; B. 2001: 284); *Diana cuvée*, (Wunderlich Alajos Pincéje, Villány; B. 2001: 291); *Egri cuvée „Regina”*, 1999. (Bakondi Pincészet, Eger; B. 2002: 86); *Péter bora*, 1999. (Gál Lajos Pincészete, Eger; B. 2002: 89); *Greta cuvée*, 1999. (Rai-Vini Pincészet, Eger; B. 2002: 95); *Anett cuvée*, 2000., *Polette cuvée*, 2000. (Thummerer Vilmos Szőlő és Borgazdasága, Eger; B. 2002: 95–6); *Etyeki Borbála*, 2000. (Etyeki Kúria Borgazdaság, Etyek; B. 2002: 107); *Tokaj cuvée* 1999. „Ilona” (Királyudvar, Tarcál; B. 2002: 208); *András bora*, 2000. (Gál Lajos Pincészete, Eger; B. 2003: 71); *Egri cuvée Bertram*, 1999. (Thummerer Vilmos Szőlő és Borgazdasága, Eger; B. 2003: 85); *Bálint cuvée* (Luka Pincészet, Sopron; B. 2003: 135).

6. Néhány **mitológiai eredetű név** is akad a bornevek között. *Mithras cuvée*, 1996. (Salánki Családi Pincészet, Tihany; B. 2001: 51); *Szent Donát borok* (Haris Családi Pincészet sorozata; B. 2001: 121); *Nektár*, 1993. (Pajzos Rt., Tokaj; B. 2001: 224); *Phönix cuvée*, 1997. (Gere Attila Pincéje, Villány; B. 2001: 259); *Aldozói Táltosbor*, 1998. (Hét Kál-vidéki Scheller Szőlőbirtok Monostorapáti-Szentbékkál; B. 2003: 43); *Turul cuvée*, 1999. (Vesztergombi Pincészet, Szekszárd; B. 2003: 164).

7. Vannak a **szőlőnevekre utaló**, azokkal játszó **nevek**. *Francia cuvée*, 1997. (Vincze Béla Pincészete, Eger; B. 2001: 106); *Aranyhárs*, 1997. (Polgár Pince Bortermelői és Kereskedelmi Kft., Villány; B. 2001: 275; a hárslevelű szőlőfajtára utal a név); *Tatai Ezerjő „Karós”*, 2000. (Németh Borház Kft., Keszthely; B. 2002: 76); *Fürtike*, 2000. (Dúzi Tamás, Szekszárd; B. 2002: 162; ezerfürtűből készült ez a bor); *Badacsonyi Menyegzős*, 1998. (Első Magyar Borház Kft., Badacsony; B. 2001: 39; ez a bor több szőlőfajta házasításából készült, a név tehát a „házasítás” szakszóval játszik).

8. Néhányat találtam csak azok közül a nevek közül, melyek valami **helyi nevezetességre utalnak**. *Várvédő cuvée*, 1997. (Tóth Ferenc Pincéje, Eger; B. 2001: 103.; *Bazilika cuvée*, 1997. (Pók-Polónyi Pince Kft., Eger; B. 2002: 94); *Labirintos* (Gál Tibor Kft sorozata, Eger; B. 2003: 72–3).

9. Jobb híján a **tréfás, kedélyeskedő elnevezések** közé soroltam az alábbiakat. „*Bújdosó Boglárka*” *Kékfrankos-Pinot noir rozé*, „*Bújdosó Boglárka*” *cuvée*, 2000. (Bújdosó Szőlőbirtok és Pincészet, Balatonlelle; B. 2002: 41; talán a Lellétől nem messze lévő Balatonboglár nevének második tagja van becézve e bornévben); *Csárdás vörös/fehér*, 2000. (Hungarovin Rt., Budapest; B. 2002: 109); *Butélia* (Danubiana Borkereskedő és Termelő Bt. sorozata; B. 2002: 233); *Egri cuvée Tréfli*, 1999. (Thummerer Vilmos Szőlő és Borgazdasága, Eger; B. 2003: 83).

10. Egy elnevezést találtam, amely **alkalomhoz kötődik**. *Márton napi cuvée*, 2000. (Szőke Mátyás Pincészete, Gyöngyöstarján; B. 2001: 130).

11. Szintén egyet sorolhatok a **történelmi nevet felhasználók** csoportjába. *Zsigmond király bora* (Héjjas–Jeszenszky Pincészet, Somló; B. 2001: 153).

12. A végére maradtak azok a bornevek, melyeket semmilyen **csoportba nem tudtam besorolni**. *Trio*, 1997–98. (Takler Ferenc Pincéje, Szekszárd; B. 2001: 188; a bor öt fajtának a házasításából született, tehát a *Trio* név nem erre utal, valószínűleg inkább

a családi triászra: Takler Ferencre és két fiára); „W” *cuvée*, 1998. (Vesztergombi Pincészet, Szekszárd; B. 2001: 191).

Irodalom:

- B. 2001 = Borkalauz 2001. Szerk. DR. ROHÁLY GÁBOR – DR. MÉSZÁROS GABRIELLA. Akó Kiadó, Budapest.
 B. 2002 = Borkalauz 2002. Szerk. DR. ROHÁLY GÁBOR – DR. MÉSZÁROS GABRIELLA. Akó Kiadó, Budapest.
 B. 2003 = Borkalauz 2003. Szerk. DR. ROHÁLY GÁBOR – DR. MÉSZÁROS GABRIELLA. Akó Kiadó, Budapest.

KIRICSI ZOLTÁN

GALGÓCZI ERZSÉBET: EZ A HÉT MÉG NEHÉZ LESZ A REALITÁS ÉS A FIKCIÓ SZEREPE AZ ÍRÓI NÉVADÁSBAN

GALGÓCZI ERZSÉBET azt vallotta magáról, hogy „Magyarországon én vagyok az első paraszt származású nőíró” (Elvállaltam a sorsom 1999). KARINTHY FERENC viszont a Galgóczival készített interjúnak ezt a címet adta: „Az utolsó paraszt” (Elvállaltam a sorsom 1999). Írásai valóban igazolják a paraszti sors melletti teljes elkötelezettséget, a paraszti erkölcs, értékrend vállalását. A parasztember arra volt büszke, hogy neki senki nem parancsol, ő a maga ura. Azonban aki ismerte ezt a világot, tudja, hogy szigorúan zárt életforma volt, minden cselekedetet, viselkedési megnyilvánulást ezer íratlan törvény szabályozott. Itt minden ember egy hierarchikusan rendeződött közösség apró egységeként létezett, mindenki pontosan tudta a saját és társai helyét, ismerte a szokásrendet, amely szerint élnie kellett. Ez adta a paraszti életforma erejét, kemény erkölcsi rendjét, ugyanakkor ettől tudott elviselhetetlenné, fojtogatóvá válni. Galgóczi Erzsébet maga is hasonló közösségből nőtt ki, személyisége itt formálódott meg: önálló, öntörvényű, megalkuvást nem tűrő, mégis a felnevelő közösségben, szülőföldjében gyökerező, ahhoz ezer szállal kötődő, annak értékrendje szerint élő, azt belső meggyőződéssel elfogadó és megőrző ember volt. „Szülőföldről hozta makacs következetességét, konokul tiszta világszemléletét, kérlelhetetlen őszinteségét. Azok közé a mai magyar írók közé tartozik, akiknek írásművészetét a kezdetektől meghatározza a szülőfalu tája, nyelve, lakossága.” (L. G. 1978. Magyar Nemzet.)

1930-ban született Ménfőn. A szülőfalu Győrtől délre 9 km-re található. 1934-ben az egymással addig is szoros kapcsolatban álló három község: Ménfő, Csanakfalu és Csanakhegy Ménfőcsanak néven vált egy településsé. Mindhárom falu 18. századi pecsétjében közös elem a szőlőfürt, az itt élő emberek az Árpád-kor óta foglalkoznak szőlőtermesztéssel. Vízmosa löszdombok és festői szépségű völgyek, valamint a Rába menti rétek, szántók jellemzőek a tájra. 1971-ben Győrhez csatolták a falut.

Az „Ez a hét még nehéz lesz” kötet (GALGÓCZI 1981) öt kisregényét – „Félúton”, „Pókháló”, „Kinek a törvénye?”, „Közel a kés” és „Szent Kristóf kápolnája” – válasz-

tottam ki elemzés céljából. Azt vizsgálom meg, tükrözi-e a szereplők neve az író otthonosságérzetét, a szülőföldhöz ragaszkodását, igaz-e, hogy Galgóczi művei gyakran közelebb állnak a szociográfiához, mint a szépirodalomhoz. Hordoz-e a névtípus, a névhangulat, a név jelentése a korról, a társadalomról megfogalmazott kritikát, van-e üzenete, stílushatása a névnek?

A művek 1960 és 1980 között játszódnak. A helyszín mindig az író szülőfaluja, Ménfőcsanak. Apró mozzanatokból és főként a nevekből – elsősorban a földrajzi, másodsorban a családnevekből – jól felismerhető a község. Az első négy alkotás fő gondolata a falu értékrendjében egyre erősebben mutatkozó válságot – amelyet a termelőszövetkezet kényszerű megalakulása okozott – tárja elénk az egyén és a közösség szempontjából közelítve, igyekszik azt megérteni és értelmezni. A megválasztott tsz-elnökök előtt megoldhatatlan nehézségek tornyosulnak, a közösség addigi erkölcsi rendje teljesen összezavarodott. Ezt mondja Dani, az elnök a vele vitatkozóknak: „Azt mondta az anyám tegnap, az én tisztességes anyám: – Látod, ha nem volnál elnök, most mi is lophatnánk, éppúgy mint más” (Félúton: 144). Tíz évvel később sem egyszerűbb a helyzet (Pókháló, Kinek a törvénye?), újabb megoldhatatlannak tűnő gondok kerülnek felszínre. Az utolsó kisregényben (Szent Kristóf kápolnája) szintén szerepel a tsz-elnök, de csak azt tudjuk meg róla, hogy arisztokrata származásra utaló neve van, és kedves, segítőkész, de szomorú szemű ember. A falu életéből is kirajzolódik néhány jellemző vonás, ebben a műben azonban egy szűkebb keresztmetszetű, de mégis nagy intenzitású cselekménysort ismerhetünk meg.

A kiválasztott öt kisregényben megvizsgálom az előforduló összes tulajdonnevet, a személynéveket, azok szólító és említő formáit, az állatneveket, földrajzi neveket, a címeket, márka- és intézményneveket.

1. Személynévek

1.1. Kételemű nevek

Galgóczi viszonylag kevés szereplőt nevez néven. Különösen igaz ez a megállapítás a teljes néven megjelölt szereplőkre. Az öt kisregényben együtt 29 férfi szereplő fordul elő család- és hivatalos keresztnéven megnevezve, tehát teljes néven. Ennél valamivel több az olyan kételemű nevek száma, amelyekben a keresztnév becéző formájú. Ha megnézzük azokat a jeleneteket, ahol a teljes név előkerül, megállapítható, hogy egy részük hivatalos szituáció: például *Madarász Dániel* és *Potyondi István* bemutatkozása. Később az utóbbi csak *Potyondi*-ként kerül említésre, az előbbi hol *Dani*, hol *Madarász Dani* vagy a *Madarász fiú* formában. Másik részük olyan, amelyben a szereplők nincsenek jelen a beszélgetésben, csupán említik őket. Megfigyelhető az is, hogy ezek a személyek többnyire idegenek: *Dobrován Ervin*, a járási földmérő, *Malicska József*, a korábbi pap, *Somorjai Antal*, a nem falubeli sógor, *Szabó Lajos*, a szomszéd falu elnöke, *Pálffy István* gróf, dr. *Eszéki József* püspöki helynök, *Balogh Rafael* szerzetes... Tehát vagy nem aktív szereplői a regénynek, vagy idegenek, nem falubeliek. A 29 névből 14-re igaz ez a megállapítás.

A női szereplők esetében még kevesebb a vezeték- és keresztnéven nevezés. *Mók Anna* még az Alföldön dolgozik, mikor a párttitkár megpróbálja emlékezetébe idézni a lány nevét, *Tűű Zsófia* és *Linkai Pálné* neve csak bemutatkozáskor hangzik el ebben az alakjában. *Décsi Iring* művésznőt és *Szikora Lenke* helybeli parasztasszonyt, valamint a meghalt méltóságot: *Szemerédy Szemerédy Kálmánné báró Ágasváry Amáliá-t* csak emlegetik. *Biró Andrásné-t* végig *Regina néni*-ként szólítják és említik a mű szereplői, a hivatalos asszonynev csak a tsz-irodába való beidézéskor hallható. Összesen hét teljes, nem becézett keresztnevű női név kerül be a művek szövegébe.

1.2. Egyelemű nevek

1.2.1. Családnév

A férfiaknál, de az asszonyoknál is gyakori említőnévként a családnéven nevezés. Főként elmondható ez az öregebbekről. A férfiak neve elé sokszor szinte állandó jelzőként oda kerül az *öreg* melléknév: az *öreg Csermák*, az *öreg Koller*, az *öreg Szekeres*, az *öreg Vád*. Sőt a gróft is emlegetik: az *öreg méltó*. A kisbetűs írás és a köznévi tartalom ellenére, a *méltóságos*, illetve annak lerövidítése – *méltó* – valójában funkciója szerint az adott szituációban tulajdonnév.

Az asszonyok megnevezésénél is megfigyelhető az egyelemű névvel történő azonosítás: *Limpárné*, *Madarászné*, *Makainé*. A legtöbb esetben nem is tudjuk meg a keresztnévüket, egyedül *Madarászné* elbeszélésekor derül ki, hogy őt *Katicá-nak* szólítják a faluban.

A családnévek többes száma szintén jellemző említőnévi forma: a *Limpárok*, a *Wölfgerek*, a *Lestyánok*, a *Szemerédek*, a *Pálffyak*. Ez a névtoldalékolás – mintha köznév volna az említett szó – és a határozott névelő használata az egész családot magába sűrítő és főként a múltra vonatkozó jelentést vesz fel. *Gyomlaiék*, *Rejzerék*, *Mednyánszkiek* megnevezés csak a jelenre és a faluban élő családtagokra értelmezhető. Ebben az értelemben elmarad a nyugati nyelvterületre oly jellemző határozott névelő használata, a toldalékolás is a családnévek esetében megszokott lesz. „Anyám famíliája, a *Wölfgerek*, híres templomjárók voltak...” (Közel a kés: 296). „...estefelé ballagok haza, hát már *Gyomlaiék* előtt hallom...” (Közel a kés: 283).

1.2.2. Keresztnévek

Az elnökök neve. Üzenet értéke van annak, hogy az író milyen nevet ad a tsz-elnököknek. Az első négy kisregény mindegyikének tsz-elnök a főszereplője: *Madarász Dani*, *Niklai Géza*, *Máté*, *Szalánczki János*. Az ötödikben csupán egy kedves mellékfigura az elnök: *Bottyányi Károly*. Egyedül *Máté elvtárs* keresztnévét nem ismerjük, a másik három leggyakrabban keresztnéven szerepel. *Dani-t*, a „Félúton” főalakját mindenki szereti a falujában, *Dani*, *Danikám*, sőt az öreg csősz csak egyszerűen *fiam-nak* szólítja. Hasonlóan a *Pókháló* elnökét is a keresztnévén szólítják: *Géza*, *Gézuka*. A „Közel a kés” elnökét *Jani-nak*, a vele egykorú kocsmáros pedig *kispajtás-nak* szólítja, miközben melegen megszorítja a kezét. *Máté* viszont egyértelműen negatív alak, ugyanígy *Gönczi*, aki a Megyei Tanács osztályvezetője a kisregényben. Ők kizárólag családnéven szerepelnek, gyakran az *elvtárs* névkiegészítővel együtt.

A „Kinek a törvénye?” szereplői. A *Máté*val kapcsolatos írói névadás stílushatása még erőteljesebben kirajzolódik, ha nem csupán a többi elnökkel állítjuk szembe az ő néven nevezését, hanem ugyanannak a regénynek más neveivel vetjük össze. A becsület, tragikus sorsú fiatal rendőrt *Andris*-ként ismerjük meg. Az idős tsz-tag először *elvtárs*-nak nevezi, majd *öcsém*-nek, de végig magázza. „Jó napot, *elvtárs*! Jöjjön már, üljön az asztalunkhoz, igyék meg egy pohár sört.” (Kinek a törvénye? 267.) „...Ejnye, *öcsém*, ha nem haragszik, üljön már le közénk...” (Uo. 268.) Ezzel szemben *Máté elvtárs*, a Kossuth-díjas tsz-elnök azonnal letegezi, és lekezelően bánik vele. „Ide figyelj, *öcsikém*! Ebben a faluban az a törvény, amit én csinálók! Megértetted?” (Uo. 239.) A kicsinyítő képzős forma stílushatása erőteljes, jellemzi az elnök öntelt viselkedését, míg az egyszerű parasztember megszólalása a közvetlenséget, a másik ember iránti tiszteletet fejezi ki. Az elnök és családja jellemzését szolgálja az a jelenet, amely a 22 éves rendőr halála után zajlik le közöttük: „Hogy hívták ezt a gyereket? [ezt a feleség kérdezi] *Máté* kérdőn pillant a kislányára, az meg őrá, s mindketten zavartan elfordítják a fejüket” (Uo. 276.) Már hetek óta kapcsolatuk volt a fiatal rendőrrel, igaz, hogy kihasználták, semmibe vették, de falusi környezetben a mindenkire vonatkozó tisztesség szabályát sértették meg azzal, hogy még a nevét sem kérdezték meg. Ebben a regényben egyetlen kételemű név fordul elő: *Fekete Ubul*, így hívják a fogtechnikust. A falusi nevek között ennek különösen nagy a stílusértéke. Városi, idegen hangzású, megmosolyogtató. A többi szereplőnek – *Andris*-hoz hasonlóan – csak a keresztnévét ismerjük. Az idős parasztember *Miska*, a kocsmáros *Dénes*. Mindegyik a kordivatnak megfelelő, a falusi környezetben megszokott. Az viszont, ahogy az elnök nevezi *Dénes*-t, már eltér a falu eddig szilárd rendjétől: *Deni*-nek szólítja. A kocsmáros rá is szolgált erre, hiszen egy haszonleső, ügyeskedő figura, az elnök köréhez tartozik, lopott húsból főz a nép körében *vörös báró*-nak nevezett elnöknek és elvtársainak. Csalás árán gazdagodott meg, más mint a többi falusi, ezt a szólítónév is visszatükrözi. Még egy férfinév kerül elő: *Zolika*, ő volt korábban a főkönyvelő a termelőszövetkezetben. Róla az elnök felesége mesél nagy szeretettel.

Galgóczi e néhány művében a főkönyvelők neve eltér a falu normájától. A „Pókháló”-ban *Csorvás Tibor*-nak hívják, de csak *Tibiké*-nek szólítják. A név azt az információt sűríti magába, hogy viselője falubeli, gyerekkorától ismeri mindenki, de azt is, hogy viselkedéskultúrája – a piperkőc öltözködése miatt – eltér a kortársaitól. Sőt a kirívó névvel megjelölt személyről később kiderül, hogy becsutelt, megalkuvó, jellemetlen ember. Visszatérve az előbbi műhöz még a női neveket érdemes megfigyelni. Kevés van belőlük: *Rózsika* az elnök felesége, *Zsóka* a 17 éves lánya, *Bözsike* *Andris* nővére, *Ági* annak kislánya, *Iréнке* Gönczi titkárnője és *Mári néni*, aki nem konkrét személy, általánosságban a pletykás falusi öregasszonyt testesíti meg. Látható a nevek életkort jelölő szerepe: *Ági*, *Zsóka* lányok, *Iréнке*, *Rózsika*, *Bözsike* fiatalasszonyok, nevük hagyományos, de a kicsinyítéssel mégis újszerűbb, *Mári néni* öregasszony.

Az előforduló férfi keresztnemek tükrözik a kor névdivatját. *István* (5), *Antal* (5), *József* (4), *Imre* (3), *András* (3), *Dénes*, *Ferenc*, *György*, *Kálmán*, *Lajos*, *Mihály*, *Péter* (2-2), *Géza*, *János*, *Károly*, *Pál* egy-egy személyhez kötődnek. Még a gyakoriságuk is nagyrészt egybeesik a hatvanas, hetvenes évek falusi névhasználatával. Valószínű, hogy a *János* és a *Pál* az itt tapasztaltnál gyakrabban használt név lehetett. De ebbe már beleszólt az írói szubjektivitás is: látható, hogy Galgóczi egyik kedvelt neve az *András*,

mégpedig *Andris*-ként becézve. Legbecsületesebb, legrokonszenvesebb hősei ezt a nevet viselik. Így hívják az öreg csőszöket, illetve a fiatal rendőrt.

Egy személyhez kötődő különleges, ritka, a falu társadalmában szokatlan nevek is találhatók a kisregényekben. *Fidél* és *Félix* név a grófi család (*Pálffy* és *Szemerédy*) tagjait jelöli; *Ervin*, *Miklós* és *Ubul* városiak; *Tibor*, *Zoltán* falusiak ugyan, de tanult emberek; *Rafael*, *Egyed* és *Timót* egyházi személyek.

A női keresztnévek gyakorisági sorrendje a következő: *Katalin*, *Zsófia* (3-3), *Anna*, *Ágnes*, *Erzsébet*, *Irén*, *Julianna*, *Piroska*, *Regina*, *Rozália* (2-2), *Amália*, *Eszter*, *Glória*, *Iring*, *Lenke*, *Marcella*, *Sarolta*, *Terézia*, *Zsuzsanna* (1-1).

A családi összetartozást tükrözi a többes szám első személyű birtokos személyjellel ellátott határozott névelős keresztnév: a *Kálmánunk*, a *Katink*, így emlegetik a testvért, és névelő nélkül, ha szólítják: *Ágnesunk*, *Tercsink*.

1.2.3. Becézőnevek

A férfiaknál leggyakoribb az *-i* képzős forma: *Anti*, *Dani*, *Feri*, *Gyuri*, *Jani*, *Józs*i, *Miki*, *Pali*. Jellemző még a *-ka*, valamint az *-a* képző használata: *Jóska*, *Miska*, *Pista*, *Zsiga*. Ők mindannyian felnőtt férfiak, mindegyik becéző névalak megszokott falusi szólító- és említőnév. Kevésbé szokványos az a mód, amikor felnőtt férfiak szólítására a már becézett (*-i*, *-u* képzős) alakhoz még *-ka* kicsinyítő képzőt tesznek. Saját tapasztalataim szerint falun ebben gúny, a férfiak társadalmából való kirekesztés fogalmazódik meg. Néhány esetben Galgóczi is ezt a hatást akarja kiváltani a becézéssel. A már említett *Tibike* egyértelműen ezt sugallja, a *Sanyika* kevésbé, ebben a nagynéni szeretete és a régi megszokott névhasználat jelentkezik, a *Gézuka*, *Zolika* inkább a közösséghez tartozást, a beszélő megszólított iránti ragaszkodását fejezi ki. Míg a játékos formájú *Bózs*i, *Bózsikám* a szoros barátságot jelzi, addig a két ember közös, de a falu felfogásától eltérő világlátását tükrözi a szólító szájából elhangzó *Deni* forma. A *Sanci* képzésű becézés ritkább, a *Piku* és a *Tipóka* csak egy-egy személyre vonatkozik.

A gyerekeknél elkülönül a kamasz fiúk – *Peti* és *Ferkó* – becézése és a kisebbek szólítása: *Imike*, *Lalika*, *Péterke*, *Tónika*.

A női neveknél szinte mindegyik becézett formájú. Ez alól főként a faluközösségbe nem épült szereplők neve a kivétel: *Amália* grófné, *Iring* művésznő, *Glória* nővér, az apáca. *Regina* nagyságos asszony az első műben természetesen csak így említődik, túlságosan gazdag az egyszerű emberek számára. Becézés nélkül használatos a *Regina* név akkor is, amikor a „Pókháló”-ban egy parasztasszonynak adja az író ezt. Nem becézi a *Lenke* névalakot, talán mert úgyis annak érezzük, valamint indokolhatja a viselője sok rossz tulajdonsága is.

Leggyakoribb a *-ka*, *-ke* kicsinyítő képző használata. Sokszor előfordul az *-i*, *-us*, *-is* képző után, de a hivatalos névhez kapcsolódva is: *Annuska*, *Bózsike*, *Irénke*, *Ircike*, *Mariska*, *Piroska*, *Rózsika*, *Veronka*, *Zsófica*. Szintén sokszor olvasható az *-i* képzős becézés: *Ági*, *Juci*, *Kati*, *Mari*, *Mári*, *Rozi*, *Sári*, *Zsófi*. Jellemzőnek tűnik a *-csi*, *-csa* és a *-ca* képzős változat is: *Julcsa*, *Tercsi*, *Börcsi*, *Katica*, *Marica*. Egy névnél alkalmazza az író az *-ó* képzős becézést, ez szokatlan itt e tájon, ezzel is érezteti az író, hogy idegenből jött személyről van szó: *Piró*, néha *Piróka*. Nagyon gyakori volt az *Erzsébet* beczésére használt *Liszka* vagy az idősebbek által viselt *Marcella* *Cella* formájú rövidítése. Viszont

a *Zsuzsa* rövidült forma fiatalos és divatos név a hetvenes években, illik a regény 28 éves tanárnőjére.

A névhasználat tükrözi az életkort. Kislánynév: *Ági, Kati*, Fiatal nők: *Zsóka* (17), *Zsuzsa* (28) és *Zsófi* (32), őt néha *Zsófiká*-nak szólítják. A fiatalasszonyok kivétel nélkül becézett néven szerepelnek: *Annuska, Tercsi, Veronka, Rózsika*... A középkorúak és öregek említése vagy a *néni* kiegészítéssel: *Ágnes néni, Rozi néni, Julcsa néni* (szólításuk is), vagy a férjezett vezetékneven történik: *Makainé, Limpárné*... A tsz-elnök feleségek neve *Annuska, Rózsika*, míg az édesanyjuk *Katica* és *Marica*. Jól látható az *Ági*-tól az *Ágnes néni*-ig, *Kati*-tól a *Katicá*-ig vezető névhasználati szokás. Egyedi becézési forma a *Móka*: *Mók Anna* nevéből játékosan formálták, illetve a *Zsófi*-nak mondott *Fuszulyka*.

A gyerekek emlegetése jól tükrözi a falu szokásrendjét, világfelfogását, őket elsősorban a szülők neve alapján ismerik. Több esetben találunk példát a körülírással névhasználatra és a köznévi tartalmú szó tulajdonnévként való alkalmazására: a *Kelemen* (vezetéknév) *gyerek, a Varga Mariska fia, a Limpár Kálmán kisebbik fia*.

1.3. Névkiegészítők

A faluban nevelkedett fiatal férfiak az idős embereket a keresztnévhez illesztett *bátyám, néném* köznévi kiegészítéssel szólítják meg: *Pista bátyám, Liszka néném*. Az öregek *fiam*-nak, *öcsém*-nek szólítják azt, akit szeretnek, becsülnek.

A kornak megfelelően sokszor kerül a név mellé névkiegészítőként az *elvtárs* köznévi. A faluban ez csak ismeretlen személyre vonatkozhat vagy nagyon hivatalos szituációban alkalmazzák. Viszont a lopáson kapott agronómus minden járási, megyei káder vagy hivatalnok neve után kiteszi: „...*Vincellér elvtársnak, Szabó elvtársnak, Csóka-Szabó elvtársnak, Borocsai elvtársnak, Gelencsér elvtársnak, Csegei elvtársnak, Buzsáki elvtársnak, Furján elvtársnak, Kontra elvtársnak, Szalmahegyi elvtársnak, ...Lehőtz elvtársnak, Ócsag elvtársnak, Haragos elvtársnak*” (Pókháló: 164). Ezek között evokatív erejű, a kort megidéző beszélő nevek is vannak: *Furján, Szalmahegyi, Haragos*. Az *úr* megnevezés is elhangzik néhány névhez kapcsolódva: *Sáray úr*, az idős főkönyvelő, aki-nek 1945 előtt 400 holdas mintagazdasága volt, a tsz-ben is *úr* maradt. *Pellek Gyuri*-t, az elhanyagolt külsejű tehenest *Regina nagyságos asszony Pellek úr*-nak szólítja. Kicsit groteszk a jelenet, mint amilyen a körülöttük zajló élet. Természetesen a grófit, esperest ugyancsak *úrnak* szólítják – *esperes úr* –, így is emlegetik.

1.4. Ragadványnevek

Kevés ragadványnév található a művekben. Valódi ragadványnév csupán kettő akadt: *Bajszatlan Kelemenék* és *Szivás* ('szilvás'). Ez utóbbira magyarázatot is kapunk: nagy lila szemölcs volt az illető férfi arcán. A többit a kisbetűs írásmódja miatt sem sorolhatjuk egyértelműen ebbe a csoportba, ugyanis az írásmód biztosan tükrözi az írói szándékot: a *ferde nyakú Zsibrik, a ferde nyakú, az öreg sánta Józsi bácsi, az Öreg utcai Burkali*. Viszont a tulajdonnévi jelleget igazolja, hogy ezek ismétlődően jelennek meg a névvel együtt, annyira állandósultak ebben a formában, hogy a vezetéknev elhagyása esetén is identifikálják, mindenki tudja, kit ért a beszélő a *ferde nyakú* megnevezés alatt.

Női nevek mellett sem gyakori, az előforduló néhány megnevezés sértő, csak említéskor használható: *a nagypofájú Ircike, a rengő húsz Limpárné*.

Azt láttuk, hogy a keresztnévek és a becéző formák tükrözik a kort. Vajon mennyire jellemzőek a kisregények családnevei Galgóczi Erzsébet falujára? Sok névről megállapítható, hogy ma is létező, némelyik egészen gyakori név Ménfőcsanakon. Ilyen például: *Kelemen, Prohászka, Madarász, Csiszár, Máthé, Mező, Tar...Limp, Koller*. De a környéken és főként Győrben megtalálható a *Limpár, Pellek, Mók* családnev is. Az író keresztnévként alkalmazza a *Dénes* és *Dávid* nevet. Ezek vezetéknévként szintén gyakoriak az író falujában. Galgóczi minden művében a tényfeltárára, szociológiai hitelességre törekszik. A nevek is ezt az üzenetet hordozzák, részben meglevő, a falu névkincsében fellelhető családnévvel jelennek meg szereplői, részben olyanok, amelyeknek realitása nem vonható kétségbe. Ilyen például a helynévből *-i* képzővel alakult családnevek tanúsága: *Apáti, Potyondi, Somorjai, Niklai, Linkai*. Ezek a családnevek megyei vagy dunántúli helynevekre vezethetők vissza. Mindenki előtt egyértelmű, hogy a *Szemerédy grófok* alatt a falut birtokló Bezerédj családot kell érteni. Több német hangzású családnevet olvashatunk (*Cimmer, Keisinger, Koller, Reisinger, Rejzer, Wölflinger*), ennek okát maga az író is kutatta, tőle is tudjuk, hogy 1720 után a pannonhalmi főpát hívására érkeznek német telepesek a faluba. Német nevűek mégis kevesen maradnak, mert Bády Izidor, „a híres magyar pap” a 19. század második felében igyekezett megmagyarosítani a neveket. Galgóczi Erzsébet családjában anyai ágon fellelhető Kelemen családnév szintén német őseket rejt magában, korábban Keisingerek voltak. (Galgóczi Károlyné közlése)

2. Állatnév

Állatnevek alig fordultak elő a regényekben. Egy borjú nagyságú kuvaszt hívnak *Tiszá*-nak a „Közel a kés” című alkotásban. A „Félúton” című kisregényben egy gyengén tejelő tehenet *Gyémántos* néven neveznek meg.

3. Földrajzi nevek

3.1. Településnevek

Valóságos és fiktív helyneveket egyaránt találunk a művekben. A közvetlen környezetből való *Szentpál* neve, ez a falu határos Ménfőcsanakkal, ma Győrszemeréhez tartozik. Emlegeti az író *Sokoróalja* településeit, ezeket név szerint nem nevezi meg, de a Sokorói-dombsághoz tartozik az író faluja is. A közeli *Lébény, Szentkút* (ma Tétsszentkút) és a többször megnevezett *Győr* segít elhelyezni térben az eseményeket. Sokszor hivatkozik Galgóczi a *Szigetköz*-re, ahonnan hintóval jártak, ahol gazdag kulákok laktak. Valóságos helynevek még a búcsújáró helyek: *Csatka, Fehérvár*.

Az egyes jelenetek színhelye gyakran fiktív helynév. *Mezőfenék* kitalált falunév, jól felismerhető benne Ménfő, Ménfőcsanak. *Szalacska* talán *Csanak*-ra játszik rá, de lehet, hogy valóban a délvidéki települést idézi fel az író. *Püspökmonostor* az apró részletek alapján bizonyíthatóan Győr neve. Kitalált név még *Szegvár*.

3.2. Belterületi nevek

Itt szinte minden név azonos az '50-es évekbeli vagy mai névformákkal. Igaz, hogy a belterületről névvel ellátott helyet keveset találunk. Ilyenek az *Öreg utca*, a *Hegyalja*, néha úgy írja Galgóczi, hogy a *Hegy alatt* lakók. A háború után épült a ma is ezt a nevet viselő *Dózsa-telep*, valamint a tsz megalakulásakor létrejött *Új Élet major*. Ma ilyen nevű utca vezet abba az irányba, ahol eredetileg a major állt. A Bezerédj kastély mellett található a több mint háromszáz éves, a regényben *Szent Kristóf kápolná*-nak nevezett, a valóságban Mária Magdolna tiszteletére szentelt kápolna, amelyet a *Szemerédy* (a valóságban a Bezerédj) grófok építtettek.

Ménfőcsanak földrajzi nevein túl Galgóczi Győr belterületéről is felvillant néhány helyszínt. Hivatkozik például a *Püspökvár*-ra, a levéltárra és sok szórakozóhely nevét megemlíti.

3.3. Külterületi nevek

A mai ménfőcsanaki utcanévek átvezetnek bennünket a regénybeli külterületi nevekhez. A „Félúton”-ban szerepel az *Öreg út* végén levő *Kiáltó-domb*. Ma utcanév. Megismerhetjük a róla szóló legendát is: innen kiáltották szét az ellenség közeledtét. Sokszor előkerül a *Világosvár* nevű hely (Félúton, Szent Kristóf kápolnája). Győr elővára volt itt, meg is jegyzi az egyik szereplő, hogy *váracs* állt a dombon. Az elnevezés indítékát is megismerhetjük, rőzsetűzzel figyelmeztettek az ellenség közeledtére, így veszély idején világított. Ma utcanév. Napjainkban a *Királyszeréki út* vezet ki a külterületi *Királyszerék*-re. A történelem tanúsága szerint királyi, nádori gyűléseket, ítélő napokat tartottak e helyen az Árpád-korban. Megtudhatjuk az írótól a *Rákóczi-fa*, a *Rákóczi szőlők* történetét. Többször olvashatjuk a *Horgas* nevet, sokszor köznévi formában, mivel nemcsak a területet jelentheti, hanem a löszös talajon kialakult mélyutat is. A faluk egyesítése előtt Csanakfalut és Csanakhegyet kötötte össze a *Horgas*. Szintén ma is meglevő nevek a *Komlővölgy*, a *Paptag*.

A külterületi nevek visszatükrözik a táj felszíni formáit, a domborzat jellegét, a növényzetet, a gazdálkodási módokat.

Domborzatra (a „hegy” gerincére, oldalára, a lábánál elterülő völgyre) utal: *Kiáltó-domb*, *Mentes-oldala*, *Királyszerék*, *Világosvár*, *Mogyoró-völgy*, *Akaszto-völgy* (a legenda szerint az áruló kurucokat elfogásuk után itt akasztották fel társaik), *Akácós-völgy*, *Apátkút-völgy*, *Komlő-völgy*, *Horgas*, *Rákóczi-fa* (Rákóczi egy magaslatról nézte a Koroncó és Ménfőcsanak közötti csatát ez alól a fa alól).

Erdők, különböző fák mint a táj fontos eligazodási pontjai: *Nagynyárfa-dűlő*, *Gyertyános-dűlő*, *Bőlényforrási kiserdő*, *Kanászerdő*.

Rétek, vizek megnevezése: *Pap-rét*, *Erdőanya-rét*, *Rába*, *Kölönte-híd*, *Fehér híd*.

A hitvilághoz, vallásossághoz, különböző, a falu életében döntő jelentőségű eseményhez kapcsolódó nevek: *Úrasztala-dűlő*, *Aldás-dűlő*, *Prédikáló-dűlő*, *Fehérkereszt*, *Hallgatós*, *Újhálás*.

A sok valóságos név mellett felbukkanó fiktív névalakok is hűen visszaadják a táj jellegzetességeit. Azonban nem csupán ezt a különös szépségű dombok, völgyek, folyók, vizek, formálta tájat ismertetik meg velünk a földrajzi nevek, hanem a történelemre is visszautalnak, felrajzolják a falu régi nagyságát, jelentőségét.

4. Intézménynevek

Szórakozóhelyek neve igen nagy számban jelenik meg a művekben. Mindegyik kisregénynek fontos helyszíne a kocsmá, a vendéglátóhely. Általában ott találkoznak egymással a falu férfi tagjai – nőknek nem illik oda bemenni –, ott sűrűsödnek a konfliktusok, vagy – mint az első kisregényben – ott történik a gyilkosság. A faluban kocsmá és eszpresszó van, emellett fontos szerepet kap a határ közepén épült *Paprika csárda* is, sőt az események helyszíneként győri szállodák, éttermek, halászcárdák nevét is olvashatjuk.

A nevek egy része kételemű, jelzős szószerkezetből áll, a jelző legtöbbször színnév: *Vörös Csillag étterem*, *Vörös Csillag Szálloda*, *Zöld koszorú (kocsmá)*, *Aranypotyka*, *Kék Duna*, *Arany Csillag*. A *kék*, *zöld*, *arany* és természetesen a kort jellemző *vörös* szín jelzőként ennél a névtípusnál megszokott. A *Vörös Csillag Szálloda* a szocialista időben Győr legelőkelőbb szórakozó- és szállóhelye volt.

A nevek egy másik csoportjában növénynév található, ezeknek a neveknek az egyedi része egyelemű, de mindig használják a köznévi értelmező tagot is. Az író így beszél róla: a *Paprika csárda*, a *Rozmaring eszpresszó*.

Az előbb említett *Kék Duna* mellett megjelenik a táj másik jelentős folyója is a névben: *Rába eszpresszó*. Ezt a vízi világot jelzi a többször előforduló *Halászcárda* vagy a már említett *Aranypotyka*.

A humornak és természetesen a reklámnak is szerepe van a *Nem bánod meg* csárdanév kialakításában. A kor népi humora jelenik meg az *Önítató* névben. A falubeliek így nevezik a *Rozmaring eszpresszó*-t. Az *önítató*, *önítatás* szó és fogalom a termelőszövetkezetek megalakulása után került be a falu szókincsébe. A tsz-istállóknban a szarvasmarhák és sertések itatását gépesítették, amit elég nehezen fogadtak el az emberek, ugyanis az addigi életük egyik legfontosabb mozzanata, az állatokkal való személyes törődés szűnt meg ennek bevezetésével. Ezt a konfliktust oldja föl szellemesen az emberek itatására való névkivetítés.

Többször említik a szereplők a *Hangya kocsmá*-t, amely a II. világháború előtti időben – tudjuk – Ménfőcsanak egyik neves vendéglője volt. A *Gergácza kocsmá* különtereméről is szó esik a „Félúton”-ban, ez egy győri, abban az időben szintén létező vendéglátóhely volt.

A nevek egy része valóságos, létező (*Hangya*, *Vörös Csillag Szálloda*, *Gergácza kocsmá*...), másik része fiktív, de a név jelentése, hangulata, szerkezete jellemző a kisregények világára, helyszíneire.

Intézménynevek közül meg kell említenünk a megalakult tsz, az *Új Élet Termelőszövetkezet* nevét. Ez több szempontból is stílusértékkel bír. Jellemző a korra ez a névválasztás. Az 1959-ben megalakult tsz-ek vagy „haladónak, forradalminak” tekintett magyar történelmi, irodalmi személyek nevét (*Dózsa*, *Rákóczi*, *Kossuth*, *Petőfi*) vették fel, vagy *Lenin*-t választották névadójuknak, vagy a kor szellemét tükröző *Új Élet*, *Előre*, *Haladás* típusú nevek mellett döntöttek. Egyrészt tehát tükrözi a kor névadási szokását. Más oldalról közelítve viszont világszemléletet közvetít. A megválasztott okos és új utat kereső fiatal parasztnőkök nagyon őszintén hisznek abban, amit csinálnak, úgy érzik, érdemes napi húsz órát dolgozniuk, mert egy szebb, könnyebb, emberibb élet alapjait rakják le. Madarász Dani gondolatait idézem a „Félúton” című kisregényből. „...ez az

istálló nemcsak a mának épült, hanem az eljövendő ötven-száz esztendőnek is. S mi lesz ebből a faluból húsz év múlva? De lehet, hogy előbb is. Kertváros, villatelep. Akkor már senki sem fog a házánál állatokkal vesződni, ez éppen olyan abszurdum lesz, mint teszem azt, kétszobás, erkélyes főbérleti lakás fürdőszobájában disznót nevelni... S ez lesz a helyes. Az állatokat, a legyeket, a trágyadombokat a településen kívülre kell száműzni.” Tehát a névben a regényhősök hite – és minden bizonnyal Galgóczi meggyőződése is –, illetve a később elnökként dolgozók csalódása, kisiklása, meghasonlottsága is benne van. Az sem elhanyagolható az írói névválasztással kapcsolatban, hogy ez valóságos, nem kitalált név, a falu lakói utcanévben örökítették meg első termelőszövetkezetük nevét.

Találhatók még a társadalomra jellemző nevek, mint például az *ÁVH*, a *Hazafias Népfront*, *MADISZ*. Ezek a magyar társadalom egészét villantják fel, nem csak a Galgóczi által kijelölt világra jellemzőek, nem részei az írói névadásnak, így ennek vizsgálatától eltekintek.

5. Címek

Néhány napilapról, hetilapról is szó esik a művekben. A *Nyugat-Magyarország* nevű lap jelzi, hogy az ország mely részén játszódik az események. Riportere kiváló eszköz az elvtársak céljainak megvalósítására, a feleslegessé vált személyek lejáratását szolgai módon végzi el. Emellett *Népszabadság*-ból idéznek a szereplők, illetve *Tibike*, a piperkőc főkönyvelő a *Nők Lapját*-t olvassa, annak divatrovata alapján öltözködik. Nem csak a becézés, de az általa olvasott lap megválasztása is jó írói fogás, magyarázat nélkül is jellemzi a szereplőt.

6. Márkanevek

Az itálnevek a kort és a szereplők társadalmi hovatartozását is dokumentálják. Kezdetben *Bambi*-t isznak, de a Kossuth-díjas elnök már beviszi a lányát a városba és ott az előkelő étteremben van már *Pepsi-Cola* és *Coca-Cola*, de a szegény rendőrfiú mellettük csak málnaszörpöt iszik. Ugyanitt az elnök számára *Whisky Watt 69*, *Napóleon*, *Brandy*, *Baccardi*, *White Lady* a kínálat. Ő viszont visszautasítja „ezeket a pancsokat” és *Kecskeméti*-t kér. A *dobozos sör* nem tulajdonnév, de említésre érdemes, mert jelzi a mindennapok változását. A '70-es évek végén játszódó utolsó kisregényben már néha, nagyon ritkán dobozos sörhöz is hozzá lehet jutni.

Ugyanezt a változást a cigarettanevek is tükrözik. 1960 táján a szereplők *Munkás*-t, elvéve már *Symphonia*-t szívnak. A '70-es évek végén *Munkás*-t már csak a hajléktalan alkoholista öregasszonynak „löknek oda”.

Néhány járműnév is belekerül a regények szövegébe. Ezeknek szintén kort és szereplőt jellemző erejük van. Eleinte gyalog, kerékpáron és szekéren közlekednek. 1960-ban két fiatal (35 éves) tsz-elnök gyerekkori álma teljesül azzal, hogy az elvett állatai, szekere árán motort vehet magának. Ők maguk is érzik a helyzet groteskségét, de a 250-es *Pannónia motor*-ral könnyebben járják a határt. A tsz kezdetben egy *Zetor*-t szeretne vásárolni, 10 évvel később már egy *Bjelorusz* szántja a földeket.

Az autómárkák szintén kimondatlanul is sok információt továbbítanak. 1970 táján, amikor Niklai Géza elnököt akarják tönkretenni, az újságíró így érkezik:

„...ütött-kopott *Pobeda* áll meg egy pillanatra. Sovány, szemüveges fiatalember lép ki belőle, búcsút int a zsúfolt autónak. – Háromkor itt! – s az iroda felé indul. Az autó továbbmegy.” (Pókháló: 174.) Amikor másnap a megyétől jönnek leltározni az elvtársak, „öt hajszálra egyforma *Volga* érkezik a termelészövetkezet irodájához” (Pókháló: 205). A körülbelül tíz évvel később játszódó jelenetben a minisztériumból érkezik egy küldöttség, három fekete *Chevrolet* hozza az öt sötétbe öltözött férfit. Ugyanekkor a Pestről jött restaurátornőnek csak *Trabant*-ja van. Az is kordokumentum, hogy hány autóval jönnek, abban hányan utaznak, de az autó márkája is árulkodik a világ változásáról, arról, hogyan lesz a keletre irányultságból nyugati orientáltság.

Összegzés

„Valóságos képet akarok adni arról a néhány évtizedről, amelyben én mint író éltem.” Ez az írói hitvallás olvasható a ménfőcsanaki emlékszoba tárlójában. A hiteles ábrázolás valóban fő jellemzője a Galgóczi-műveknek. Reális képet kapunk a korhangulatról, az események személyes sorsokat meghatározó következményeiről, azok szociális, kulturális és erkölcsi háttéréről. Azokat az éveket ragadja meg műveiben, amelyekben a változások a legembertelenebbek voltak. A régi rend már megbomlott, nem segítette, nem irányította az életet, az új viszont még csak alakult, csupán az ígéretei voltak. Ami körülöttük zajlott, láthatóan rosszabb volt az előző világnál, szenvedést, bizonytalanságot, elszabadult indulatokat és a biztos erkölcsi ítéletek megfogymozását hozta magával.

A nevek vizsgálata igazolja az írói szándékot. Még látjuk a régi szokásrendet a megszólításokban (*bátyám, fiam...*), de már ott az új is (*Deni, elvtárs...*). A keresztnemek közé beáramló újabbak és becézésük szintén a változást jelzi. Még feltűnőbb a folyamat a márka- és a szórakozóhelyneveknél (*Pobeda, Chevrolet*), sőt a helynevek közé is beszivárog (*Új Élet major*).

A Galgóczi Erzsébet által választott nevek egy része reális, azonosítható. Főként igaz ez a földrajzi megnevezések, a család- és kocsmanevek tekintetében. A nevek másik része fikció eredménye, de tipikussága folytán hiteles, a kort tárja elénk. Ezt a keresztn- és becézőnevek, valamint a címek és márkanevek jelzik.

Irodalom:

- Elvállaltam a sorsomat. Galgóczi Emlékalbum.* 1999. Győr–Ménfőcsanak.
- GALGÓCZI ERZSÉBET 1981. *Ez a hét még nehéz lesz.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 1999. A személynevek közzsói elemeiről. *Névtani Értesítő* 21: 274–81.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1934. *Az irodalmi névadás.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 34. sz. Budapest.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1964. Névdívat és irodalmi névadás. *Magyar Nyelvőr* 88: 285–93.
- SZABADY JÁNOS 2000. *Ménfőcsanaki séta.* Győr–Ménfőcsanak.

ISTENI HŐSÖK, HŐS ISTENEK A „MAHÁBHÁRATA” NÉVADÁSÁBAN¹

1. A Gangesz egyik kanyarulata fölött emelkedik Váránaszi vagy Benáresz, a hinduk legszentebb városa. A magukat árjának nevező nép betelepődése, a dravida őslakosság leigázása után India ősi kultúráját a vallási képzetek letisztulása jellemzi. Itt, a Gangesz-síkságon alakul ki a hindu hagyományrendszer és bölcséleti irodalom, mely a *Védák* könyveiben tesz tanúbizonyságot az őshazából hozott politeizmus magasabb rendű világszemlélettel való kiegészüléséről. A filozofikus művek mellett ez a földrajzilag pontosan behatárolható vidék az ősi hősmondák, a Mahábhárata és a Rámájana szülőhelye. E két, szorosan összekapcsolódó és konvencionálisan együtt emlegetett irodalmi mű az ókori eposzköltészet legkiválóbb alkotásai közé tartozik. Az eposz kifejezés nem fedti teljesen a valóságot, inkább epikus folyamatokról beszélhetünk: maga a Mahábhárata hétszer hosszabb, mint az *Íliász* és *Odüsszeia* együttvéve; a Rámájana terjedelmileg ennek közel a fele. Ehhez mérhető az indiai kultúrtörténetre tett hatásuk, hiszen ez a két alkotás máig meghatározza India népének gondolkodását, világszemléletét.

A Mahábhárata a vallási rendszerek fejlődését, átalakulását, tükrözi vissza, a hinduk valóságos bibliája. „Ami ebben a könyvben az erkölcsi törvény, a mindennapi élet, az érzéki vágyak és a felszabadulás dolgaira vonatkozik, az fellelhető mindenütt; ami pedig nem áll ebben a műben, azt hiába keresnők a hármas világon!” Úgy tartják, nem egy szerző műve, hanem valóságos önálló irodalom, évszázadok sorának szellemi lenyomata. A Rámájana jóval rövidebb, egységesebb, a hagyomány szerint egyetlen személy, Válmíki nevéhez fűződik, aki a hagyományos indiai versforma, a slóka első megalkotója. *Mahábháratjuddham* 'Bharata leszármazottainak nagy küzdelme', vagy más formában *Mahábharatam* 'Bharata nagy nemzetsége' – ez a két lehetséges fordítása létezik az eposz címének. *Rama-ayanam*, vagyis 'Ráma tovahaladása', másképpen 'Ráma eljövetele'. Egy harmadik magyarázat szerint, ez a tovahaladás nem más, mint a Nap útja a zodiákus körén, vagyis ez 'Ráma ragyogó, dicső vándorlása'.

2. Mind a Mahábhárata, mind a Rámájana központi témája a harc, a háborúskodás, kedvelt színhely a csatatér, bár az utóbbiban ez kevésbé hangsúlyos, mivel a történet magvát Ráma felesége, az elrabolt *Szítá* királyné kalandos úton való visszaszerzése jelenti. A Mahábhárata lényege a testvérharc, egymással rokoni kapcsolatban lévő nemzet-ségek háborúskodása.

A leszármazottak nevét a szanszkritban az alapnév magánhangzójának ún. „fokozása” jelzi, pl. *a*-ból *á*, *i*-ből *ai*, *u*-ból *au*, *ai*-ből és *au*-ból magánhangzó előtt *éj* vagy *av* lesz. Így például *Bharata* nevéből *Bhárata* 'Bharata utódja'; *Vaszudéva* fia, Krisna, a *Vászudéva* megkülönböztető nevet viseli; a *Pándu* névből *Pándava* 'Pándu leszármazottja', a *Kuru* névből *Kaurava* 'Kuru utódja' lesz. Nemek szerint is elkülönülnek a ne-

¹ A nevek átírásában Baktay Ervin fordításának fonetikus formáit használom, amelyek a magyar kiejtéshez a legközelebb állnak.

vek: *-a*, *-ja* végződésűeket férfiak használnak, például *Dróna*, *Vjásza*, *Bhíma*, az *-í* végződés a női nevek sajátja, például *Adití*, *Párvatí*, *Prakrití*.

Az indiai panteon fontos képviselői a természeti jelenségekhez kötődő istenségek, amelyet megnevezésük is jelez, például *Szúrja* a Nap istene, *Varuna* a Vizek istene, *Gandra* a holdisten, *Agni* a Tűz istene (az ő neve ismerhető fel a latin *ignis* szóban is), *Váju* a Szelek istene, *Rudra* a viharisten. Női princípium *Adití*, az istenek és emberek anyja és *Prakrití*, aki maga a Természet, az ősi nőiség. Az istenek általános megnevezése a *déva*, *dévák*; ennek etimonja 'a ragyogó'. Mivel az emberek kiszolgáltatottak az elemeknek, így az eposz hőseinek életében is kiemelkedő szerep jut nekik. A legfontosabb istenek, akik irányítják a Mahábhárata vitézeinek sorsát, *Indra* és *Visnu*. Ez utóbbi az isteni hármasság, a *Trimúrti* alakja, a Lét Fenntartója. A Hármasság másik nagy alakja, *Siva* 'jóságos, jóindulatú' a Pusztító és Megújító, valamint felesége, *Párvatí* 'a hegy leánya' istennő is alakítja a szereplők sorsát.

Az ős nemzetségek, *Pándu* és *Kuru*, Bharata utódai, fiaik a *Pándavák* és *Kauravák*, s ők vívják élet-halálharcukat egymással. Ha az eposz neveit vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy az egyéni nevek mellett megkülönböztető nevek, epitetonok változatos használata jellemzi. A legkiemelkedőbb harcosok *Ardzsuna* és *Karna*. *Ardzsuna* félig isteni teremtmény, hiszen *Indra* isten fia, aki az egek atyja, legfőbb az istenek közül. *Indra* megkülönböztető neve a *Mahéndra* vagyis *Mahá-Indra* 'nagy Indra'. *Siva* istent ugyanígy *Mahésvara* néven említi az eposz, *Mahá-Ísvara*, vagyis 'nagy isten'. Az eposz sok megkülönböztető nevet alkalmaz, ezek közül *Ardzsunáé Bibhatsu*, jelentése: 'akit elkerültek és nem bántak vele érdemeinek megfelelően'; a *Brihannalá* női nevet is felvette, amikor eunuchként bujkált egy királyi udvarban. Segítője a haditettekben rokona, *Judhisthira*, a *Pándavák* legidősebbike és királya, aki a *Dharmarádzsa* melléknevet kapta: 'az igazságosság királya'. *Ardzsuna* kocsihajtója isteni lény, nem más, mint *Krisna*, aki *Visnu* isten, a Megtartó nyolcadik újjászületése. *Krisna* jelentése: 'sötétkék, fekete', ez az istenség bőrszínére utal.

A kuruksétraí nagy csatasorozat történetébe ágyazódik be egy önálló műnek is tekinthető rész, a *Bhagavad-gitá*, 'a Magasztos éneke vagy szózata'. *Bhagavan* 'a Magasztos' *Krisna* epitetonja; ő filozófiai fejtegetéseit osztja meg a hős *Ardzsunával*. Érdekes megvizsgálni *Krisna* megkülönböztetői neveit: *Góvinda* 'tehénpásztor, csordaőrző', ez utal neveltetési körülményeire; *Örökkévaló Visnu*, *Teremtő*, *Nárájana* (*Visnu* mellékneve) 'az emberiség menedéke', 'Mindenség alapköve', *Örökkévaló*. Mind azt jelzi, hogy *Krisna* isteni személy, *Visnu* megtestesülése. A párbeszéd során *Ardzsuna* is újabb neveket kap *Krisnától*: *Dhananydzsaja*, vagyis 'a gazdagság elnyerője', *Gudakésa*, 'az alvás, vagyis a tudatlanság legyőzője'. Mindkét név a szellemi-spirituális gyarapodásra utal.

Ardzsunát isteni segítője mellett csodás harci eszközök is segítik: a *Gándíva* nevű isteni eredetű kézív; *Krisna* harcikorongja, a *Vadzsrándbha* és a *Dévadatta* 'istenadta' nevű hadikürt (az európai kultúrában párhuzamként megemlíthetjük *Roland Olivánt*-ját). *Ardzsuna* az istenek segítségével legyőzi *Karnát*, s örök dicsőséget szerez a *Pándavák* nemzetségének, de élete méltatlan véget ér: *Csitrángada* királylánytól született fia, *Babhruváhana*, nem ismervén apját, párviadalban megöli, akárcsak az egyik német mondában *Hadubrand Hildebrandot*.

3. A Mahábhárata és a Rámájana az indiai ikonográfia számára alapvető inspirációt jelent a mai napig. A Mahábháratát az eposzi hagyomány egy *Vjász*a nevű dalnoknak tulajdonítja, aki szintén visel megkülönböztető nevet: származási helye alapján ő *Dvaipájana* 'Szigetszüllötte'. A képzőművészetre gyakorolt hatása mellett nem kevésbé jelentős a későbbi korok indai alkotóit, Kálidászt, Rabindranath Tagorét megihlető világa, mindazonáltal ebben a kultúrkörben az egyéni névadást is befolyásolja. A fenti nevek is kiváló példák, mivel az évezredes nevek közül néhány ma is divatos Indiában (l. *Ardzsuna*, *Bhísma*, *Szávitrí*, *Szatjaván*; utóbbi két személy egy szerelmi történet szereplői a Mahábháratában).

Irodalom:

BAKTAY ERVIN 2000. *India*. Budapest.

BAKTAY ERVIN 1964. *Rámájana–Mahábhárata*. Budapest.

GOLDMAN, ROBERT 1977. *Gods, priests and warriors*. New York.

Internet = www.babynames.com

MISRA, B. N. 1991. *A Mahabharata dictionary*. New Delhi.

SZAMOS HAJNALKA

At the same time, the government has been working to improve the living conditions of the people.

In the past few years, the government has made great progress in the field of education. The number of schools has increased, and the quality of education has improved. The government has also been working to improve the health care system. The number of hospitals has increased, and the quality of medical care has improved. The government has also been working to improve the living conditions of the people. The number of houses has increased, and the quality of housing has improved.

The government has also been working to improve the economy. The number of factories has increased, and the quality of production has improved. The government has also been working to improve the transportation system. The number of roads has increased, and the quality of transportation has improved. The government has also been working to improve the social services. The number of social workers has increased, and the quality of social services has improved.

The government has also been working to improve the environment. The number of parks has increased, and the quality of the environment has improved.

The government has also been working to improve the culture. The number of museums has increased, and the quality of culture has improved.

The government has also been working to improve the sports. The number of sports fields has increased, and the quality of sports has improved.

The government has also been working to improve the science. The number of laboratories has increased, and the quality of science has improved.

The government has also been working to improve the technology. The number of computers has increased, and the quality of technology has improved.

The government has also been working to improve the communication. The number of telephones has increased, and the quality of communication has improved.

The government has also been working to improve the information. The number of books has increased, and the quality of information has improved.

The government has also been working to improve the knowledge. The number of schools has increased, and the quality of knowledge has improved.

The government has also been working to improve the wisdom. The number of libraries has increased, and the quality of wisdom has improved.

The government has also been working to improve the understanding. The number of universities has increased, and the quality of understanding has improved.

The government has also been working to improve the insight. The number of research centers has increased, and the quality of insight has improved.

The government has also been working to improve the perception. The number of observatories has increased, and the quality of perception has improved.

The government has also been working to improve the awareness. The number of public works has increased, and the quality of awareness has improved.

The government has also been working to improve the knowledge. The number of schools has increased, and the quality of knowledge has improved.

MŰHELY

NÉVTANI TÉMÁJÚ SZAKDOLGOZATOK AZ ELTE TFK MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉN (1984–2003)

Az alábbi bibliográfia adatai kronologikus és tematikus bontásban, valamint az adatgyűjtések helyszínéül szolgáló települések jegyzékével kiegészítve megtalálhatók „A nevekről – névtani kutató- és oktatómunka az ELTE TFK Magyar Nyelvtudományi Tanszékén” (Szerk. Fercsik Erzsébet. Krónika Nova Kiadó, Budapest, 2003) című kötetben.

Angyal Jenő Andorné: Gyömörő külterületeinek névtani vizsgálata (1990)

Antal Ildikó: A névválasztás kultúrája (2001)

Aranyné Szóvérhegyi Éva: Heves és Külső-Szolnok vármegye dézsmaköteles lakosságának névtani vizsgálata az 1584. évi dézsmajegyzék alapján (1984)

Bánfi István: Számítógépes program a személynevek feldolgozásához (1997)

Bata Beáta: Tápiószecső személynévrendszere az állami anyakönyvezés kezdetén 1895–1902 (2000)

Belinszky Sándorné: Szerencs utcanévei (1987)

Bene Henrietta: Vecsés keresztnévei a XVI. és XX. századi összeírások, valamint az 1830–1852 közötti anyakönyvezés alapján (2000)

Berczeli Bernadett: Lőrinczi ragadványnevei (1997)

Béres Ildikó: Egy tanórán kívüli tevékenység: a névtanszakkör (1997)

Birinszki Annamária: A helyesírási készség fejlesztése – a tulajdonnevek helyesírása (2003)

Bognárné Géresi Katalin: Ragadványnevek Gyálon, az 1. Számú Általános Iskolában (1990)

Bokros Eszter: Abasár személynevei 1982–1996 (1998)

Bozsik Tünde: Az üzletnevek divátja (1990)

Buzinkay Ágnes: Adalékok Bátyu község személynévrendszeréhez (1997)

Csányi Józsefné: Az 1. Sz. Általános Iskola tanulói utónévanyagának vizsgálata 1940–1985 (1987)

Csombók Mária Zsófia: Ragadványnevek használata és a névadások indítékai Viszken (1997)

Csoszor Emese: Kísérlet az utónévadási szokások felmérésére az első kerületi tanárok körében (1998)

Csőke Nikoletta: Szolnok keresztnéveinek összehasonlító vizsgálata 1877 és 1987-ben (2000)

Dancsy Istvánné: Geszthely község keresztnévei 1895–1986 (1987)

Daróczi Lajosné: Érd településtörténeti helynevei (1986)

Debreczeniné Szabó Ilona: Kótaj külterületi helynevei (1988)

- Dóbiás Andrea: Szátok személynevei (2003)
- Éder Krisztina: Adalékok a magyar keresztnévkinccs vizsgálatához – az 1983–87-es statisztika alapján (1999)
- Fadgyas Edina: Névadási felmérés az általános iskolások körében (2000)
- Fekécs Valéria: Nagytarcsa családneveinek rendszertani vizsgálata (1985)
- Fényes Erika: Nagytarcsa keresztnévei (1999)
- Füle Bernadett: Ragadványnevek szociometriai vizsgálata egy ceglédi általános iskolában (1989)
- Fülöp Béla: Bolhás és Somogyszob községek keresztnévei 1895–1945 (1989)
- Galambos Mihályné: Pázmány község ragadványnevei (1987)
- Garai Zsuzsanna: Utónéadás a társadalmi különbségek tükrében (1998)
- Gmeling Mónika: Szentbékála hivatalos nevei 1910–1959 (2001)
- Gruber Nándorné: A XVI. kerület Bekecs Utcai Általános Iskola (Árpádföld) tanulóinak utónévelemzése (1987)
- Hamvas Tamásné: Domaháza ragadványnevei (1987)
- Homonnai Réka: Nemesvámos földrajzi nevei (1989)
- Horváth Hajnalka: Bogyoszló ragadványnevei (1989)
- Horváth Józsefné: Legyesbénye ragadványnevei (1987)
- Horváth Krisztina: Névadási szokások Gödöllőn (2003)
- Horváth Tünde: A kft.-k és a btk. elnevezése napjainkban (1997)
- Hulkóné Koós Krisztina: Névadás-szociológia (1992)
- Hutai Eszter Zsófia: Három budapesti középiskola kereszt-, bece- és ragadványneveinek szociometriai vizsgálata (1995)
- Illés Éva Tünde: A berzencei keresztnéadás jellegzetességei 1835 és 1860 között (2000)
- Imre Borbála: Buják község keresztnévanyaga 1858–1920 között (1985)
- Iritzné Benke Ágnes: A budapesti Ifjú munkás u. 1. Általános iskola 1994/95-ös tanévben tanulók keresztnévei (1995)
- Ivanics Anna: Jászszági névadási szokások. Jásztelek keresztnévei a század- és az ezredfordulón (2000)
- Janovich Krisztina: Hogyan kapják nevüket a gyógyszerek? (1998)
- Jenei Marianna: Gárdony keresztnévei (1989)
- Jónás Anna: Solt város helyneveinek vizsgálata, különös tekintettel a belterületi nevekre (2002)
- Jónás Bertalané: Gyál utcanévei (1990)
- Kádár Márta: Keresztnévek vizsgálata Fóton a ma élő lakosság körében (1990)
- Kálmán Eszter: Az angol nyelvből fordított filmcímek nyelvészeti vizsgálata (1994)
- Kékesi Viktória: Alsópetény családnevei 1895–1970 (2000)
- Kerekes Beáta: Állatnévadás. Vadállatnevek a budapesti állatkertben (1997)
- Koczó József: Perőcsény és Vámosmikola családnevei a 18. században (1998)
- Koppányi Rita: Kérvényezett keresztnévek a XX. század végén (2000)
- Kósa Julianna: Szarkás földrajzi neveinek névtani vizsgálata (1987)
- Kovács Györgyi Kata: Névadási szokások világszerte (2002)
- Kovácsné Balogh Andrea: Az 1944-es budapesti utcanévek névtani vizsgálata (1989)

- Kőrös Anikó: Újpest utcaneveinek története (2000)
- Kulcsár Mónika: A ragadványnevek sajátosságai a cigányság névhasználatában (2002)
- Kurta Enikő Anita: A magyar becézőnevek története és a becézőnevekből keletkezett keresztnévek (1996)
- Kúti Péterné: Névadási szokások Galgahévízen a XX. század második felében (2000)
- Laboranovits Petra: Németzsidány és Nemescsó történeti személynevei (1995)
- Lőrincz Teréz: Bernecebaráti mai család- és ragadványnevei (1985)
- Lugosiné Bódi Ildikó: Területi különbségek a budapesti utónévválasztásban (1989)
- Lukács Lászlóné: A „beszélőnevek” Eötvös József irodalmi névadásában (1987)
- Magyar Virág: A váci utcanevek vizsgálata (1996)
- Magyari Kornélia: Címdivat a Népszabadságban (1996)
- Martikán Beatrix: Penc keresztnévei 1895-től napjainkig (1987)
- Maszlág Ildikó: Valkó község ragadványnevei (1992)
- Máthé Sándor: Újlengyel és tanyavilága, Vátya ragadványnevei (1987)
- Mercz Ibolya: A márkanevekről (2003)
- Mészárosné Kovalcsik Judit: Címadás az írott sajtóban (1992)
- Mező Rita: Tiszásas kül- és belterületi neveinek vizsgálata (1989)
- Micskei Imréné: Piliscsév dűlőnevei (1987)
- Mojzes Tímea: A férjezett nők névválasztásáról és névhasználatáról (1998)
- Molnárné Nagy Gyöngyi: Kőbánya utcanevei (1998)
- Nagy Andrea: Család és keresztnévek vizsgálata Tiszasalamonban 1980–1995 (1998)
- Papné Ó. Kovács Ibolya: A keresztnévadási szokások motivációi és változása napjainkban (2001)
- Papp Tamásné: Pécel helynevei (1988)
- Pötörke Zsuzsanna: Budapest II. kerületének utcanevei 1873-ban, 1937-ben és 1988-ban (1989)
- Priskin Márta: Ragadványnevek Gerendáson (1989)
- Pucsok Lászlóné: A miskolci 39. Sz. Általános Iskola tanulóinak szólítónevei (1987)
- Rácz Erika: A jelige mint cím és csoportosítási lehetőségei (1998)
- Rácz Katalin: Tájszavak és földrajzi nevek Csibi Istvánné Siklódi Mária önéletírásában (1984)
- Sághiné Mády Borbála: Keresztnévadási szokások vizsgálata az Újpest-Belvárosi református egyházközség keresztelési anyakönyvei alapján az 1950–1994 közötti időszakban (1998)
- Seidler Zsófia: Adalékok a mai asszonynévviseléshez – Választási szokások és lehetőségek Magyarországon és Olaszországban (1999)
- Simon Márta: Írói névadás Móricz Zsigmond két művében: Az Árvácska és a Pillangó című regények összehasonlító névteni elemzése (1989)
- Somogyi Viktória: Névváltoztatás Székesfehérváron 1886–1904 között (1997)
- Soós Mónika: Az ikrek névadása (1997)
- Strohbahné Dévald Andrea: Soroksár német családneveinek vizsgálata (1988)
- Süveges Mihályné: Vértesszőlős keresztnévei 1866–1986 (1987)
- Szabó Alexandra: Kolontár személy- és ragadványnevei (1998)
- Szakál Livia: Pánd község ragadványnevei (1996)

- Szász Gyöngyi: Békés utcaneveinek névtani vizsgálata (1987)
- Szekeres Erika: Nagykáta utcanevei (1989)
- Széplakiné Bors Erzsébet: Dég község helynevei (2002)
- Szűcsné Major Györgyi: Utónevek és becézett formáik a ceglédi Várkonyi István Általános Iskola felső tagozatán az 1986–87-es tanévben (1989)
- Takács Edit: Karinthy Frigyes írói névadásáról – megfigyelések és elemzések (1999)
- Takács Istvánné: A Szerencsi Csokoládégyár termékei 1986-ban (1987)
- Takács Zoltánné: Nagykovácsi keresztnévadása 1800–1899 (1988)
- Timári Erzsébet: Hajdúnánási keresztnévek (1987)
- Tornyai Erika: A gyógyszer típusok névtani háttere (1998)
- Tóth Andrea: A magyar családnevek eredete. Újpest családnevei 1919–1923 (1987)
- Tóth János: Beregrákos helynevei magyar szempontból (1987)
- Tóth Jánosné: Mány község helynevei (2000)
- Tóth Lászlóné: Csokvaomány ragadványnevei (1987)
- Turner Zoltán: Győrzámoly földrajzi neveinek vizsgálata (1996)
- Varga Éva: Budapest három kerületének utcanévvizsgálata (1989)
- Varga József: A magyar személynévadás néhány jellemző vonása kezdetektől a XIV. századig (1998)
- Varsányiné Kozma Judit: Lajoskomárom evangélikus gyülekezetének névadási szokásai (1999)
- Vígh Hajnalka: Mátyásföld utcanév-változásai 1910–1992 (1994)
- Yincze Márta: Napjaink márkanévei (1996)
- Virágné Sziládi Judit: Kutya- és macskanevek a székesfehérvári Öreghegyen (1987)
- Zalka Klára: Szólitónevek a gönyői általános iskola felső tagozatán (1996)
- Zárbók Ottóné: 1971–80 között született gyermekek keresztnévgyakorlásának, valamint a szülők névválasztási motívumainak vizsgálata egy budapesti általános iskolában (1997)
- Zwiczl Éva: A teve neve, avagy két névtani felmérés tanulságai (2000)

FERCSIK ERZSÉBET

OPPONENSI VÉLEMÉNY FARKAS TAMÁS: A MAGYAR HIVATALOS CSALÁD- ÉS ASSZONYNÉV-VÁLTOZTATÁSOK CÍMŰ PHD DOKTORI ÉRTEKEZÉSÉRŐL

A jelölt témaválasztása két okból is időszerű: először azért, mert ma már kellő elő- és résztanulmányok állnak rendelkezésünkre a címben jelzett mindkét témából, másodszor mert mindkét területen közelesen törvénymódosítások várhatók. Ezért aztán ennek a dolgozatnak az eredményei, illetőleg tanulságai – ha igény lenne rá – a gyakorlatban is kamatoztathatók.

Már a cím is magától értetődővé teszi a két fő rész elkülönítését, sőt azt is involválja, hogy a második fő rész mintegy kiegészítője a hivatalos családnév-

változtatásoknak. A fejezetcímek jól eligazítják az olvasót, ezeket a „Bevezetés”-ben is exponálja. Itt tudjuk meg többek között azt is, milyen forráscsoportra támaszkodott, illetőleg hogy tüzetes vizsgálódását a II. világháború utáni hat évtizedre, ezen belül is hat mintaévre (1948, 1952, 1964, 1975, 1986, 1997) alapozta. A kiválasztott mintaévek megokolása meggyőző, amiről a tárgyalási rész is tanúságot tesz.

A névváltoztatásokról írott általános megjegyzései – a keresztneveket sem kerülve ki – szépen átvezetik az olvasót a nem hivatalosan és a hivatalosan felvett nevek elkülönítéséhez, ami persze egyes terminológiai kérdések tisztázását is maga után vonja. A *terminológiai sokszínűség* eufemisztikus kifejezéssel voltaképpen a sem a tudományban, sem a közigazgatásban nem kívánatos szinonimitást jelzi. A közigazgatásban a szinonimitást persze könnyen meg lehet szüntetni, rendelkezés kérdése az egész, hogy egy megadott időponttól (év, hó, nap) kezdve a formanyomtatványokon a *családnév* vagy a *vezetéknév* szerepeljen, de ez még nem jelenti azt, hogy a szóbeliségben vagy akár a tudományos életben ehhez hasonló módon élhetünk (vö. Soltész Katalin *ember-név-családnév-vezetéknév* műszavait).

A jelölt meghatározandó fogalomnak tartja a magyar családnév mibenlétét, és hivatkozik Ladó Jánosra, aki a III. névtudományi konferencián tartott előadásában a Szent Ágoston-i aforizmával hártotta el ennek a kérdésnek a tüzetes megvizsgálását. Ha a magyaros hangzású – azaz csak a nyelvi eszköz tekintetében szabályosan előállított – neveket a Belügyminisztérium segítségével sorra-rendre kodifikáltatjuk, ugyanúgy vétünk a magyar nyelv törvényei ellen, mintha a motiváció ellen véténénk. Az a magyar név, amelyet mi, magyarok adtunk, illetőleg amelyek megfelelnek mind a magyar(os) motivációnak, mind pedig a magyar(os) nyelvi eszköznek (bővebben l. tőlem: A bevezetés a személynevek vizsgálatába című speciális kollégium programja és tapasztalatai az ELTE Bölcsészettudományi Karán: *NévtÉrt.* 8. 1983: 90–100). A jelölt által említett ún. állhelynevek közül egyedül a *Tóvár* helységnév, illetőleg a belőle képzett *Tóvári* családnév hibás, a többi (*Arad*, *Budavár[i]*, *Csaba*) szabályos alakulat, a régiségből is ki tudjuk mutatni: *Arad* (Somogy, Ung m.), *Arad l. Orod* (Arad m.), *Arad(i)* (Torontál m.), *Budavár(i)* (Zala m.), *Budavári-Dencs*, *Budavári-Muszt* (Somogy m.), *Csaba* (Békés, Borsod, Pest, Pilis, Somogy, Temes, Tolna m.) (vö. Csánki). E néhány példából is kitetszik, ha az államhatalom a helyzet magaslátán állna, a családnév-változtatások döntésébe be kellene vonnia a névtudomány művelőit is. Ezt eddig elmulasztotta, de reménykedünk abban, hogy a közelesen esedékes családjogi törvény végrehajtási utasításában már valamiképpen szerepelteti a szakvélemény kikérését, ahogy a Magyar utónévkönyv ajánlásait sem hagyhatja figyelmen kívül egyik anyakönyvvezetőnk sem, jóllehet a keresztnév-választás közel sincs akkora horderejű kérdés, mint családnévállományunk magyar voltának a megőrzése. Lehetséges, hogy ez túlzott optimizmus, de ha valaki „fáradt lemondással, mindenbe beletörődéssel áll be a nyelvművelők hadrendjébe, az magával hozza a kudarcot” (Bárczi, *Nyelvművelésünk*. Bp., 1974: 125).

A tulajdonnév jelentésszerkezetének – magam inkább jelentéssíkjainak nevezném – a tárgyalása szép és értékes fejezete a dolgozatnak. A számbavett különböző jelentéssíkokat (identifikáció, látszólagos információtartalom, konnotáció stb.) szembeesíti a kért és megkapott családnevekkel. Ugyanakkor helyesen jegyzi meg, hogy a természetes módon alakult családneveink keletkezésmódjait nem lehetséges ráhúzni a kitalált moti-

vációjú nevekre (*Beregfy, Reményi*). Magam így fogalmaznék: a kifundált nevek kilógnak a magyar családnévrendszerből.

A „magyar családnév-változtatások háttere” című terjedelmes fejezetben nyilvánvalóvá válik e téma nem, illetőleg nemcsak nyelvészeti mivolta. Ugyanez mondható el 20. század második felének magyar családnév-változtatásairól is. Igen alapos társadalomismeretről tanúskodó fejezet mindegyik. Külön is kiemelendő – amellyel ugyan Forgács Krisztina dolgozatában is találkozunk – az elhagyott nevek vizsgálata.

A dolgozat stílusa helyenként terjengős, feszesebben kell fogalmaznunk még az ilyen nem nyelvészeti témájú munkában is. Utaláskor nem használta ki a jelölt a decimális szerkesztés adta előnyöket. A sok közbevetett mondat pedig nehézkessé teszi a megértést, nem egy esetben úgy kell összeresgélennie az olvasónak a szó szerkezetek tagjait (273, 279, 367. lap). A ’magyarországi német’ jelentésű *sváb* helyett a *német* szót használjuk.

Az asszonynev-változtatásokról írottakat olvasva nem nehéz megjósolni, a családjogi törvény levegőben lógó újabb módosítása tovább szaporítja majd a férjes nők névválasztási lehetőségét, jóllehet jelenlegi formájában is meglehetősen sokféle, mondhatnám, tarka. Ha meg a férjes – és nem férjezett! – nők lánynevük továbbhagyományozását is kivívják maguknak, és az így létrejött kettős neveket gyermekeik számára is kötelezővé teszik, az beláthatatlan következményekkel jár. Magam ugyan 1975-ben egyik felmérésem alapján implicite a férj családneve + a feleség család- és keresztnéve (*Hunyadiné Szilágyi Erzsébet*) névforma mellett tettem le a garast (vö. MNyTK. 140. sz. 72. jegyzet), de ma már erősen hajlok arra, amit Bárczi Géza javasolt a már idézett tanulmányában, hogy elevenítsük föl a XVII. század közepéig élő gyakorlatot, a férjes nők ne jelezzék nevükben „a férfitől való függésüket, ahogyan a férfi sem jelzi nevében azt, hogy odahaza kinek engedelmeskedik” (i. m. 64).

Az értekezés minősítése: *summa cum laude*.

Nagykanizsa, 2001. dec. 22.

ÖRDÖG FERENC

OPPONENSI VÉLEMÉNY FARKAS TAMÁS: A MAGYAR HIVATALOS CSALÁD- ÉS ASSZONYNÉV-VÁLTOZTATÁSOK (KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A 20. SZÁZAD MÁSODIK FELÉRE) CÍMŰ PHD DOKTORI ÉRTEKEZÉSÉRŐL (BUDAPEST, 2001. I. 1–256., II. 257–419.)

A szerző dolgozata témájául a magyar hivatalos család- és asszonynev-változtatások bemutatását választotta. Az igen gazdag szakirodalommal és adattárakkal rendelkező névtudománynak ez a területe roppant érdekes, de kutatása sok nehézségbe ütközik, valamint nem rendelkezik átfogó, a megjelent szakirodalmakat is bemutató tudománytörténeti áttekintéssel. Farkas Tamás doktori értekezésében ennek a hiánynak a pótlására vállalkozott. A témaválasztásában is újszerű dolgozat erényét külön növeli az a tény, hogy írója nem elégedett meg a névváltoztatás témakörének alapos és igen részle-

tes bemutatásával, történeti áttekintésével, hanem saját maga is végzett kutatást, adatgyűjtést.

A dolgozat két, illetve három nagy részre tagolódik, ezek a fejezetek szervesen összefüggnek, egymást kiegészítik. Az első nagy egységben, amely egyben az I. kötet, megismerjük a névváltoztatások általános kérdéseit, a magyar családnévek jelentésszerkezetét a névváltoztatások szempontjából. Itt kerül bemutatásra a magyar családnév-változtatások története, kutatásának forrásai, hivatalos szabályozásának kérdései és a változtatások okai. A doktori értekezés második egységében a szerző az általa vizsgált 20. század második felének magyar családnév-változtatásait elemzi úgy, hogy követi az első részben bemutatott, általa megfogalmazott szempontokat. A harmadik, záró fejezetben a vizsgált időszak magyar asszonynev-változásainak általános kérdéseit, okait és számarányait követhetjük nyomon.

A névváltoztatások általános kérdéseit Farkas Tamás logikusan, szakirodalmi utalásokkal gazdagon alátámasztva, minden lehetséges helyzetre kitérve vázolja föl. Ezt az általános áttekintést nyújtó fejezetet a névváltoztatással összefüggő, vele kapcsolatban előkerülő, illetve az eddig használt szakkifejezések bemutatása, jelentésük tisztázása követi. Dicséretes, hogy a szerző nemcsak bemutatja a különféle tanulmányokban előforduló szakkifejezéseket, azok jelentéskörét, hanem rendet teremtve köztük állást is foglal a *családnév-változtatás*, a *névmagyarosítás* és a *névszépítés* szakterminológiák jelentésében. Ezeket a fogalmakat dolgozata további részében így használja. Figyelemre méltó a dolgozat III. fejezete, melyben a szerző a névváltoztatás szemszögéből mutatja be a magyar családnévek jelentésszerkezetét, s ezzel részben fel is tárja azok változtatásának leggyakoribb eseteit. Teszi ezt úgy, hogy közben egy-egy megállapítást azonnal illusztrál egy a saját kutatásaiból vagy hazai, esetleg külföldi felmérésből származó családnév-változtatással. A fejezet összefoglalásaként a családnév-változtatások előforduló típusaira és motivációira megad egy általa alkotott, jól áttekinthető rendszert, melyet később, a vizsgált névanyag feldolgozásakor is használ.

A IV. fejezetben felsorolt családnév-változtatások történetének korszakolásában én nem tekinteném korszaknak a szerző általa megjelölt első: a családnévek megjelenése előtti korszakot. Ha nincs családnév, akkor nincs mit megváltoztatni. Szintén a korszakok bemutatásakor fordult elő, hogy Farkas Tamás – nagyon helyesen – a harmadik korszakot 1787-től, II. József névrendeletétől számítja, majd a negyedik korszakot, melyet a családnévek változtathatatlanságának koraként nevez meg, szintén 1787-től 1814-ig határolja be. Az értekezés további fejezeteiben (V., VI.) a szerző teljes képet ad a családnév-változtatások kutatásainak forrásairól és azok történetéről, illetve részletesen bemutatja a névváltoztatás hivatalos szabályozását. Mindkét fejezet egyedülálló, kiválóan segítheti a névtanban hasonló témát választó kutatót. Az első kötet utolsó fejezete (VII.) mintegy összefoglalásként áttekinti az eddigi kutatások és a szerző adataira támaszkodva a magyar családnév-változtatások háttérében húzóódó okokat, illetve felvázolja azok szociológiai jellemzőit.

A dolgozat első része önmagában is érték és nyereség a magyar névtan számára. Ezt az értéket csak fokozza az a kutatás, amelyet a szerző a 20. század második felének névváltoztatási kérvényeinek feldolgozásával, elemzésével végzett. A Belügyminisztériumba érkezett ötven év anyagából Farkas Tamás – helyeselhető módon – a tervezett

mintavételi technika módszerét alkalmazva választott ki öt évet, s egy-egy év anyagából kb. 400–400 elfogadott kérvényt. A kiválasztott évekkel, azok indoklásával teljes mértékben egyet tudok érteni. A névváltoztatások bemutatásába a szerző eddig nem szereplő új szempontokat is bevezetett, így külön, részletesen elemezte az elhagyott és a felvett családneveket. Jól áttekinthető táblázatokba foglalta össze (a korábban már bemutatott, általa alkotott szempontokra építve) a felvett nevek motiváltságát. A felvett nevek motiváltságának bemutatásakor külön kitért az elhagyott nevek eredetére (magyar és idegen), a névváltoztatók életkorára (nagykorú, kiskorú), nemzetiségére (magyar, cigány) és amelyik évben a kérvényekből kiderült, a vallására (zsidó, nem zsidó). Hasonlóan jól áttekinthető táblázatokból és szöveges kiegészítésekből követhetjük nyomon a felvett nevek jelentéstani csoportjait, és a kérvényezők demográfiai adatait, azaz nem, életkor, lakhely szerinti megoszlásukat.

A dolgozat további részében részletesen tájékozódhatunk a vizsgált időszakban előforduló kettős családnevekkel kapcsolatos névváltoztatásokról. A fejezetet figyelmesen olvasva és az adatokat összevetve kirajzolódik a 21. század új asszonynév-viselési formája, a kettős családnev (azaz a férj és a feleség családneve kötőjellel összekapcsolva). Szintén csak az újszerű jelzővel tudom illetni a dolgozat záró fejezetét, amelyben a vizsgált időszak asszonynév-változtatásairól, azok okairól, formáiról kapunk átfogó képet. Az adatok feldolgozása itt is több szempont figyelembe vételével történik, külön táblázatokból ismerhetjük meg a házasságban élő és az elvált, illetve özvegy nők névváltoztatásra vonatkozó és demográfiai adatait.

Farkas Tamás önálló kutatását bemutató mindkét fejezetről (VIII., IX.) elmondható, hogy igen aprólékos, szakszerű, új vizsgálati szempontokkal is bővített logikus elemzés, melyet jól áttekinthető táblázatok egészítenek ki. Egyetlen kifogásom van, hogy a szerző nagyon fukar módon bánt a példák felsorolásával, az állításai példákkal történő alátámasztásával. Feltehetően ennek oka a vizsgált anyag „ifjúkorában” és ebből adódóan a személyiségi jogokra való hivatkozásban keresendő. De úgy gondolom, ez áthidalható lett volna, ha például az elhagyott és a felvett családnevek bemutatásakor csak az éppen megfelelő neveket sorolja fel az ügyirat száma nélkül, így nem derült volna ki, hogy ki, milyen névről, mire változtatott. A dolgozat másik hiányossága, hogy az igen alapos, mindenre részletesen kiterjedő „Bevezető”-nek nem született párja. Azaz sajnálatos, hogy a szerző egy összefoglalóban, összegzésben nem fogalmazta meg mindazt a tapasztalatot, amelyet az általa vizsgált időszak névváltoztatási tendenciáiból leszűrhetett volna.

A dolgozat szerkezete koherens, áttekinthetősége jó, külalakja esztétikus, stílusa megfelelő, bár néhol a túl hosszú, többszörös közbeékelésekkel megszakított mondatok, utalások nehezítik a megértést. Az irodalmi hivatkozások korrektek, pontosak, minden esetben a szerző igen magas színvonalú tájékozottságát bizonyítják. Lenyűgöző a szerző gazdag szakirodalmi tájékozottsága; az e témában megtalálható, sőt még a nehezen hozzáférhető munkákat is feldolgozta, és élt a számítógépes kor adta lehetőséggel is, így több hivatkozása az internetről származik.

Összességében elmondható, hogy Farkas Tamás doktori értekezésével a magyar névtan nemcsak egy újabb értékes munkával bővült, hanem az onomasztika egy eddig

még kevésbé kutatott és feltárt területét is megismerhettük. Mindezek alapján a dolgozat elfogadását *summa cum laude* minősítéssel javasolom elfogadni.

Kérdéseim Farkas Tamás szerzőhöz:

1. Dolgozatának VI.4. fejezetében részletesen ír, és történetében is áttekinti a nyelv művelés szerepét, formáit a névváltoztatással kapcsolatban. A feldolgozott kérvények alapján szükségesnek tartaná-e a nyelv művelés aktívabb részvételét a névízlés formálásában? Milyen módon lenne ez hatásos?

2. Az asszony név-változtatások adatai sok esetben elgondolkodtattak. Milyen motivációk készítették a válás, illetve az özvegyesség után a lánynevüket választó nőket arra, hogy visszavegyék volt férjük nevét, azaz (ha jól értelmeztem) a *Hunyadiné Szilágyi Erzsébet* névtípust válasszák?

3. A feldolgozott kérvények még igen sok adatot, elemzendő kérdést rejtenek. Milyen irányban kívánja kutatásait folytatni, bővíteni?

Budapest, 2002. január 10.

RAÁTZ JUDIT

VÁLASZ ÖRDÖG FERENC ÉS RAÁTZ JUDIT OPPONENSI VÉLEMÉNYÉRE

1. Opponenseim véleményére adott válaszomat a nekik mondott köszönettel szeretném kezdeni. Köszönöm a dolgozat témaválasztását, módszerét, tartalmát és eredményeit elismerő szavait, s ugyanígy – vagy még inkább – köszönöm azokat a megjegyzéseket, melyekkel munkám vitatható, továbbgondolást igénylő, illetve jobbitásra szoruló részleteire hívták fel figyelmemet.

2. A dolgozat szóhasználatát illetően Ördög Ferenc megjegyzéseit kellett megfontolnom. A *tulajdonnév jelentésszerkezete* helyett ő inkább *jelentéssíkok*-ról szól. Terminusát a J. Soltész Katalin óta általánossá vált *jelentésszerkezet* megnevezéssel váltakoztatva magam is használatba vettem, szakszeminaristáimnak így tanítom. A dolgozatomban 'magyarországi német' jelentésben nem kizárólagos, de gyakori használatú *sváb* szót opponensemme ellentétben azonban nem tartom feltétlenül kerülendőnek. Az etnikumot jelölő szavak használatának kérdése messzire vezetne, de véleményemet szeretném itt néhány tényezővel alátámasztani. A névmagyarosítások történetében a hazai németességnek kiemelt szerepet szánó korszakokban – alig fél évszázada is még – általános megnevezésük a *sváb*. Ezt használják a Rajk-féle Belügyminisztérium belső feljegyzései (amelyek egyidejűleg a zsidókra – köztük sejtetően a kikeresztelkedettekre is – az *izr.* rövidítéssel utalnak), de ez a szóhasználat jellemzi a hazai németesség névváltoztatását 1945-ben megszigorító hivatalos rendeletet is. A *sváb* szó idézőjeles és idézőjel nélküli használata a hazai németesség sorsával foglalkozó friss szakirodalomban is megjelenik, olykor elvi, szociológiai indoklással is kísérve (pl. Solymár Imre 1997. Név és identitás [A Völgység névtani sajátágaiból]: MNyTK. 209. I. 64–8). A szó a Magyar Televízió német nemzetiségi műsoraiban is rendszeresen elhangzik. Magam a század derekán zajló folyamatokkal kapcsolatban – a korszakhoz illeszkedően – használok a szóban forgó

megnevezést. (Erre indíthatott egyébként a szó rövidsége is, szemben akár csak a *hazai német* kifejezéssel.)

3. A családnév-változtatások történetét illetően Raátz Judit megjegyzi, hogy az csupán a családnév megjelenésével kezdődhet. Eszerint nem tekinthetjük külön korszaknak az azt megelőző időszakot, amint az dolgozatomban (s hasonlóképpen Hajdú Mihály családnévtörténeti korszakolásában is: Hajdú Mihály 1994. A középmagyar kor személynévtörténete [1526–1772]. Doktori értekezés. I. 17.) szerepel. Úgy gondolom, erről az időszakról célszerű szót ejteni, de valóban pontosabb lett volna erről előzményként, mintegy „nulladik korszakként” írni. A további korszakok sorszámozása II. József névrendeletével sajnálatos módon valóban elcsúszott, a hibát természetesen javítani fogom.

4. A névváltoztatással felvett családnévek tipológiájában Ördög Ferenc kifogásolja, hogy több családnevet álhelynévi eredetüként tüntetnek fel; köztük egyébként közsismert településnevekből származókat is (i. m. 271). A bírálát itt valójában az eszerint félreérthető megfogalmazásmódnak szól. Idézem: „1. Helységnevi [eredetű nevek]: ide sorolom az álhelységnevi neveket i s ; [ritkítás itt] például *Aradi*, *Budavári*, *Csabai*, *Földvári*, *Tóvári*” (i. h.). Az itt felsorolt példák közül én is csak a *Tóvári* nevet tartom biztosan csinált, valós helynévre vissza nem vezethető családnévnek. Emellett azért valószínűsítem azt, hogy a *Budavári* családnévek egy része a valóságban nem valamely település nevéből, hanem a magyar történelmi tudat számára nagyfontosságú budai vár megnevezéséből jött létre. (A fővárosi telefonkönyvben ma például 116 személy viseli ezt a nevet. Göcsej és Hetés területén – amely ugyanúgy Zala megye, mint *Budavár* település – 15763 család 2065-féle családnéve között egyszer sem fordult elő [vö. Ördög Ferenc 1973. Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén]. Kázmér Miklós családnévszótára egyetlen történeti adatát közli. Hogy a mai névviselők közül hányan kapták ezt a nevet valamikori névváltoztatás révén, s hogy azok motivációját egykor mi jelenthette, megmondani nem lehet, találgatni sem érdemes.)

5. Mindkét opponensem foglalkoztatják a kettős családnévek használatának terjedése, az asszonynévviselés aktuális kérdései, általánosságban pedig a névviselés és névváltoztatás szabályozásának jövőbeli alakulása. Számunkra ezzel szorosan összefonódik a nyelvművelés esetleges szerepvállalásának kérdése is.

A problémakör megidézése igen időszerű. Névviselés, névváltoztatás tárgyában beérkezett indítványokat egyesített eljárásban vizsgált nemrégiben az Alkotmánybíróság, s több ponton a jelenlegi szabályozás alkotmányosértő voltát állapította meg (1150/B/1991. AB Határozat. Megtalálható az Interneten: <http://www.mkab.hu/tartalom/hat/1509104.htm>). Tavaly decemberben kiadott határozata szerint a „leírt anomáliák nagyobbik része a tárgykör alkotmányossági követelményeket figyelmen kívül hagyó szétszórt, korszerűtlen szabályozására vezethetők (sic) vissza. ... Meg kell teremteni az összhangot a kapcsolódó jogterületekkel... E jogterületek összhangjának megteremtése csak új (a névviselést és névhasználatot is magában foglaló, alkotmányos kritériumokat kielégítő) anyakönyvi törvény megalkotásával érhető el” (uo. IV.3.). Az Alkotmánybíróság feladatkörének megfelelően 2002. december 15-ével megsemmisíti a kifogásolható rendelkezéseket, s egyúttal felhívja az Országgyűlést, hogy szabályozási feladatának eddig a napig tegyen eleget. Azaz: sor kerül végre az adott jogterület régóta aktuális, de mindig

halasztódó átfogó rendezésére. Nyilvánvalóan a névválasztás és névváltoztatás jelenlegi kötöttségeit is újra fogják gondolni, korunk igényeihez szándékozáva igazítani azokat. A törvényi szinten most meghatározandó szabályok tartósan befolyásolhatják a magyar névanyag jövőbeli alakulását.

Az újraszabályozással kapcsolatos jelenlegi elképzeléseket válaszom megírásakor még nem ismerhetjük. Így például azt sem, hogy a tervezet elkészítése folyamán kívánják-e figyelembe venni a nyelvtudomány véleményét az adott kérdésekkel kapcsolatban. Ehhez az Alkotmánybíróság állásfoglalása némi alapot is nyújtana, mivel többek között kimondja: „azt a kérdést, mi minősül névnek, és hogy a saját névhez való jogot a személy milyen tárgyi körben gyakorolhatja, a közfelfogás, a nyelvtudomány és a társadalmi-történeti hagyományok alapján az állam jogosult meghatározni” (uo. III.5.). A kérdéskör bonyolultságát egyébként a vonatkozó nemzetközi (akár csak Európán belüli) szabályozás sokfélesége is jelzi. Ugyanerre utal az is, hogy a 11 tagból álló Alkotmánybíróság a szóban forgó határozatot négy alkotmánybíró (egyes részproblémákra vonatkozó) különvéleményével hozta meg.

A saját név viseléséhez való jogot korlátozhatatlan jognak kell tekinteni, a névjog egyéb elemei – így a névválasztás, névváltoztatás – azonban alkotmányosan korlátozhatók. Utóbbiak korlátozásával az állam a közérdek védelmét szolgálhatja, a társadalmi viszonyokhoz, szokásokhoz, hagyományokhoz igazodhat. Ez sem az Alkotmánnyal, sem a nemzetközi joggyakorlattal nem áll ellentétben. A többször idézett határozat most csupán a nem megfelelő szintű szabályozásra hivatkozva törli el a névválasztást korlátozó bekezdést. A Magyar Utónévkönyv alkalmazását ugyanakkor egyértelműen védelmébe veszi (úgy vélem, helyesen). Itt szeretném megjegyezni, hogy véleményem szerint nem állapítható meg egyértelműen az, hogy – mint Ördög Ferenc írja – „a keresztnév-választás közel sincs akkora horderejű kérdés, mint családnévállományunk magyarsága”. A mai joggyakorlat mindenesetre figyelemre méltó, különösen akkor, ha továbbgondoljuk az alkotmánybírói határozat megjegyzését: „a családi nevek felett a név viselője sem rendelkezik olyan szabadon, mint például az utónevekkel” (uo. IV.2.2.).

Az eddig elmondottakból következik az, hogy a nyelvművelés legfontosabb célja ezen a téren most a megfelelő – illetve a számára is elfogadható – törvényi szabályozás megvalósítása lenne. Ez szabja meg ugyanis elsősorban azt a játékkeret és szabályrendszert, amelyen belül a nyelvművelés szerepet vállalhat a névváltoztatás területén, a név-ízlés formálásában. S itt térhetek rá annak a konkrét kérdésnek a megválaszolására, amelyet Raátz Judit a nyelvművelés feladatkörével kapcsolatban tett fel.

A beérkező kérvények ismeretében úgy vélem, igen, szükség lenne a nyelvművelés aktívabb szerepvállalására e téren. A családnév-változtatás napjainkban azonban nem jelent olyan valóságos társadalmi mozgalmat, mint a névmagyarosítás fénykorában, s a nyelvművelés szűkös lehetőségeivel is megfelelően kell gazdálkodnunk. Ez a munkálkodás akkor lenne a leghatásosabb, ha a nyelvművelő szempontok figyelembe vétele a rendszer részévé lehetne. Ennek keretében a hivatalosság képviselői elsajátíthatnának bizonyos alapismereteket, illetve szemléletet; s rendelkezésre állna a megfelelő szakmai támogatás (mind az ő részükre, mind a kérvényezők számára). Ebben egy viszonylag rövid, közérthető tájékoztató is sokat segíthetne; a szakmai támogatásra pedig Melich János egykori szakvéleményei és a Nyelvtudományi Intézetnek a keresztnévadás terüle-

tén végzett munkája egyaránt mintául szolgálhat. Bizonyos névtípusok felvételét továbbra is korlátozni kellene, lehetőséget hagyva ugyanakkor a különös méltánylást igénylő esetek megkülönböztetett elbírálására. Az utóbbiak fogalmát viszont érdemes lenne lényegében arra az esetre szűkíteni, melyben az illető a kérelmezett névhez fűződő tényleges kapcsolatát igazolja. A nyelvművelő szempontok érvényesülésének ebben a rendszerben sokféle eltérő lehetősége lenne, de ezek további részletes (e válasz keretein belül el nem végezhető) elemzést igényelnének.

6. Az új szabályozás várhatólag megváltoztatja majd a házasságkötéshez kapcsolódó névviselés, illetve névváltozás lehetőségeit is. Napjaink igényeit figyelembe véve elképzelhetőnek tűnhet – amint arra mindkét opponensem is utal – egy új asszonynévforma bevezetése. Ennek alapja a leánykori névből és a férj családnévéből létrehozott kettős vezetéknev lenne, melyhez természetesen a nő keresztnéve kapcsolódna. Emellett a már többször idézett alkotmánybírói határozat ismeretében biztosra vehetjük: az új törvény a férfinak is lehetőséget fog biztosítani arra, hogy a házasságkötéskor felvegye felesége nevét. A határozat ugyanis kimondja, hogy ennek a lehetőségnek a hiánya ma „mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenes helyzetet” jelent. A határozat azzal nem foglalkozik, hogy ez a lehetőség a szabályozásban a férj családnévének a feleség családnévvel való felcserélését, kételemű családnévre való kiegészítését vagy mindkettőt – választható lehetőségként – biztosítja majd. A határozat elvi alapja a férfi és női egyenjogúság biztosításának a szándéka, amelynek párhuzamai a külföldi joggyakorlatban is megtalálhatók (uo. IV.2.11.). Érdemes hozzátenni azonban, hogy ezt az utóbbi döntést az Alkotmánybíróság három tagja (köztük az egyetlen női alkotmánybíró) is szükségtelenségnek ítélte. (Egyik részről azért, mert a testület korábban „a történelmi hagyományokra és a női nem sajátosságaira tekintettel a pozitív diszkriminációt is alkotmányosnak fogadta el”. Másrészről pedig azért, mert ennek megvalósítását ma sem zárják ki a jogszabályok – igaz, nem házasságkötéskor, hanem csupán családnév-változtatás keretében adva rá lehetőséget.)

A legújabban megfigyelhető tendenciák és az itt megfogalmazott elképzelések lehetséges távolabbi következményei – mint arra Ördög Ferenc is utal – valóban szinte beláthatatlanok. Igaz, a kettős családnévek létét a jelenlegi szabályozás az anyakönyvi bejegyzéssel igazolható esetekre korlátozza. Ezt – az állami nyilvántartások egységességéhez fűződő közérdek miatt – az alkotmánybírói határozat is helyesnek tartja. Ezzel szemben ugyanakkor elgondolkodtató az a mai gyakorlat, amely a kettős családnévek felvételét célzó kérelmeket – a különös méltánylást igénylő eset fogalmának igen tág értelmezésével – sorra engedélyezi.

7. A jogi szabályozás problémakörének kissé hosszúra nyúlt – de talán szükségszerű – boncolgatása után válaszolnék Raátz Judit azon kérdésére, amely az elvált és özvegyen maradt nők asszonynévhasználatára vonatkozik. A házasságkötéskor választott névforma a nő saját nevévé, önazonosságának részévé válik. Az illető sokak számára ezen a néven lesz ismeretes, kiskorú gyermekeinek nevelése pedig előnyössé teheti számára a férj családnévét tartalmazó névforma viselését. Talán még – bár egyre kevésbé – bizonyos presztízt is jelenthet viselőjének. A házasság megszűnésétől függetlenül is érvényesek ezek a szempontok. (A vonatkozó jogszabályok ezért is veszik egyre inkább

védelmükbe az elvált nők asszonynevhasználatát. Ma csak súlyos büntetőjogi esetben lehet eltiltani az egykori feleséget volt férje nevének viselésétől.)

Könnyen megérthető – érzelmi alapon, de egyéb elképzelhető esetekben is –, ha egy nő házassága megszűntét követően visszaveszi leánykori nevét. A törvény ennek lehetőségét magától értetődő módon kínálja fel. A nő olykor azonban ráébred arra, hogy – a fentebbi okok miatt – mégis előnyösebb lenne, ha a házasság idején viselt nevét használhatná tovább. Ilyenkor kerülhet sor a volt férj nevének visszaigénylésére. Bármelyik asszonynévtípust választhatja ekkor (a *Hunyadi Jánosné* változatot is), feltéve, hogy a házasság fennállása idején valamely *-né* képzős asszonynévformát viselte. Az itt említett motivációk – s mellettük az esetleges érzelmi tényezők – erősségét jellemzik azok az esetek is, amelyekben a kérvényezők egy megszűnt második házasságot követően egykori első férjük nevét szeretnék visszavenni. (Sikertelenül egyébként – az ezt tiltó joghagyományt a már többször idézett alkotmánybírósági határozat is védelmébe vette.)

8. Dolgozatomnak a vizsgált korszak névváltoztatásait tárgyaló fejezetében viszonylag kevés konkrét példa szerepel. A Raátz Judit által kifogásolt ténynek több oka van. A korlátozó tényezők egyike valóban a személyiségi jogok védelmének kötelezettsége volt, de gyakorlati szempontként a dolgozat egyre növekvő terjedelme is visszafogottságra intett. A példák említéséről azonban azért is könnyebb szívvel mondtam le, mert az értekezés nagyobb részét kitevő korábbi fejezetekben gyakran használtam fel azokat. Ott pedig nem csupán egy szűkebb korszak, hanem a névváltoztatások általánosabb jellemzőinek felvázolásában hasznosíthattam tanulságaikat. Így a 20. század második felének névváltoztatási tendenciáit már a korábbi fejezetekben elmondottakra építve igyekeztem bemutatni. Ebben ugyan hasznos lett volna a konkrét névanyag bemutatása is, ám inkább összességében, s nem csupán (vagy nem annyira) egyes példáit tekintve. Adattárat azonban – a személyiségi jogok szempontjai miatt, sajnos – nem készíthettem.

Raátz Judit joggal hiányolja azt az összegzést, amelyet a kutatott korszak névváltoztatási tendenciáinak vizsgálata alapján elkészíthettem volna. Erre végül nem került sor, de tudom, hogy adós vagyok vele. Ha a század második felére vonatkozó vizsgálataim eredményét valamiképpen lesz módom közreadni, akkor ezt a hiányosságot pótolni fogom.

9. Mindkét opponensem szóvá tette a dolgozat gyakorta bonyolult mondatszerkesztését, hosszúra nyúlt és többszörös közékelésekkel súlyosbított mondatait. Valóban nagy szükség lett volna arra, hogy a dolgozat teljes egészét nyugodt körülmények között, már bizonyos távolságtartással végigolvashassam. Erre azonban végül nem maradt időm, s ez mutatkozik meg a fogalmazásmódban, amit több ízben is jogosan kifogásolnak. Időszükében lévén, tehát ugyanebből az okból hagytam meg elnagyolt formájukban a dolgozat utalásait is. Ezeket csak az egész munka befejeztével tudtam volna pontosítani, a dolgozat decimális szerkezetéhez igazítani, mert az értekezés belső szerkezete képlékeny volt az írás folyamán.

10. Raátz Judit utolsó kérdésére kell végezetül válaszolnom, mely kutatásaim lehetséges további irányaira vonatkozik. Kutatni, feltárni való még jócskán van a személynév-változtatások terén, illetve az ehhez kapcsolódó területeken. Jelenleg csaknem teljesen ismeretlen számunkra a keresztnév-változtatások kérdésköre – ezzel kapcsolatban elsősorban napjaink viszonyai érdekelnének. A családnév-változtatások történetéből

ugyanakkor éppen az első hullám, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc névmagyarosításait szeretném majd közelebbről megvizsgálni. Szándékomban áll egy kisebb családnévesztéikai felmérés elkészítése, amelynek tanulságai kapcsolódhatnak a névváltoztatások során is vizsgált névízlés kutatásához. Mindenekelőtt azonban egyetlen családnévet szeretnék tüzetes vizsgálat alá vonni, a névmagyarosítások történetével leginkább összefonódó *Kárpáti* nevet, annak előfordulásait.

További kutatásaim menetét nyilvánvalóan befolyásolni fogja az a kötet is, amely a névmagyarosítások történetének első nagy összefoglalásaként éppen e sorok írását követő hetekben jelenik meg az Osiris kiadónál (Karády Viktor és Kozma István szerzőségével, „Név és nemzet” címen). Szerzőinek eddigi munkásságát figyelembe véve a könyv a társadalomtörténeti-történelmi-politikai folyamatok és szempontok alapos és lelkiismeretes feldolgozásának ígérkezik. Láthatlanban nehéz nyilatkozni róla, de sejthetően a nevek inkább eszközei voltak a feldolgozásnak, s nem a vizsgálat tárgyai. Ez pedig azt jelenti, hogy nagy segítségére lesz a kérdéskör kutatóinak, de várhatólag jócskán hagy még feladatot a névtan művelőinek.

11. Válaszomban elsősorban opponenseim egyértelműen megfogalmazott kérdéseire és észrevételeire igyekeztem válaszolni. Szükségesnek láttam azonban kitérni arra is, ami mindkét opponensem gondolatmenetében fontos tényező volt: a szóban forgó névanyag várható jövőjére, amely több szempontból éppen a következő bő fél év folyamán fog eldőlni.

Végezetül ismételten megköszönöm opponenseim munkáját; véleményüket, jobbjátó szándékú bírálatukat.

Budapest, 2002. március 28.

FARKAS TAMÁS

OPPONENSI VÉLEMÉNY RÁCZ ANITÁNAK A „BIHAR VÁRMEGYE ÓMAGYAR KORI TELEPÜLÉSNEVEINEK NÉVRENDSZERTANI VIZSGÁLATA” CÍMŰ DOKTORI ÉRTEKEZÉSÉRŐL

1. Rácz Anita annak a zömmel fiatal kutatókból álló munkaközösségnek az oszlopos tagja, amely az utóbbi években színvonalas névtani kiadványok sorát bocsátotta útjára a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékén, és amelyet egyre gyakrabban a Hoffmann István vezette névtani műhelyként szoktunk emlegetni. Hoffmann István, Tóth Valéria és Rácz Anita jegyzi a „Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból” című új sorozatot is, amelyből eddig két kötet jelent meg. Ebben Györffy György történeti földrajzának mikrotoponimáit teszik közzé korszerű nyomtatott (és külön internetes) adatbázis formájában. E hézagpótló sorozat azonban csak kezdete volt egy nagyszabású névtani kutatóprogramnak, amely nem elégszik meg az adatbázisépítéssel, hanem névtani monográfiák sorával komplex elemzésben részesíti a történeti földrajz által már birtokba vett Árpád-kori helynévanyagot. Így készült el a Bényei Ágnes – Pető Gergely szerzőpáros munkájaként Győr vármegye, Tóth Valéria feldolgozásában Abaúj és Bars vármegye, Póczos Rita dolgozatával Borsod és Bodrog

és Bars vármegye, Póczos Rita dolgozatával Borsod és Bodrog vármegye korai ómagyar helynév-monográfiája. Mindegyik műhöz szótári egység is csatlakozik. Ezek sorába illeszkedik Rácz Anita disszertációja is Bihar megye településneveinek tüzetes onomasztikai leírásával. Bihar vármegye a középkori Magyarország egyik legnagyobb megyéje volt. Az átlagon felüli terület, a nagy névsűrűség, a változatos névanyag arra ösztönözték a dolgozatíró, hogy szűkítse a feldolgozott helynevek körét. Kézenfekvő volt ebben a helyzetben a legnagyobb egyedszámú és jelentőségében is a többi fölé emelkedő településneveket kiválasztani. (A szerző azonban – mint előszavából megtudjuk – tervbe vette a mikrotoponimák feldolgozását is.)

A monográfia megírását ezúttal is egy szótár összeállítása előzte meg, amely nemcsak az Árpád-kori településneveket tartalmazza, hanem adatolásában eljut a kései ómagyar kor végéig, illetve a középmagyar kor elejéig. A bővítés fő forrása Csánki Dezső történeti földrajzán kívül Jakó Zsigmond könyve (Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp., 1940.) és Georg Heller adattára (Comitatus Bihariensis. München, 1986.) volt. A helynévszótár terjedelmi okokból nem alkotja a disszertáció részét, de az értekezés ennek nem látja kárát, mivel szövegekben és lábjegyzetben mindig megkapjuk a szükséges mértékű adatolást.

Ami a disszertáció felépítését és módszertanát illeti, mindvégig a kiegyensúlyozottság, átgondoltság jellemzi; látszik, hogy a szerző jól kitaposott ösvényeken jár. Művének legközelebbi rokona Tóth Valéria könyve, a „Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban” (Debrecen, 2001.), de erre a 2001-beli megjelenés miatt még nem hivatkozhatott. A közeli rokonság fő oka nyilván a közös témavezető, Hoffmann István szellemi irányítása, illetve a közös névkutató munkában kialakított összehangolt elvek és gyakorlat. Az azonos névvizsgálati modell, elméleti keret kedvező feltételeket teremt a majdani összehasonlító vizsgálatokhoz; arra azonban a témavezetőknek és a dolgozatíróknak ügyelniük kell, hogy a felállított rendszer ne váljék olyan sablonná, amely felment a kötelező gondolkodás, az új eredmények, módszerek keresésének igénye alól. El kell ismernünk, ez az egyik legnehezebb feladat: megőrizni azt, ami már bevált, de újítani is, hogy ne álljon meg a tudomány fejlődése. Úgy látom, Rácz Anita alaposan megdolgozott mind a névanyag birtokba vételével, mind a szakirodalommal: nemcsak választott megyéje névtani leírásához gyűjtött szellemi muníciót, hanem magabiztosan mozog az egész ómagyar névtanban, sőt olyan területeken is, mint a történeti hang- és alaktan, amely a nevek világán messze túlmutat. Olyan kérdéseket is bőven érint, amelyekről még viták folynak, vagy éppen fehér foltként jelennek meg a tudomány térképén. Állásfoglalásai többnyire meggyőzőek, s ha opponensi megbízatásomnak eleget téve most mégis néhány ponton vitába szállok a jelölttel, annak tudatában teszem, hogy több vonatkozásban is egyéni véleményt nyilvánított és talán jótékony eszmeccserét indítok el a mű nyomdába adása előtt. Előrebocsátom tehát: Rácz Anita disszertációját színvonalas, tartalmas munkának értékelem, amely mind tárgyválasztásában, mind kivitelezésében messzemenően alkalmassá teszi szerzőjét doktori fokozat megszerzésére. A részleteket érintő megjegyzéseimet alább a fejezetek sorrendjében közlöm.

2. A rövid „Előszó” lényegre törően fogalmazza meg a dolgozat célját és a megírását motiváló tényezőket. Szimpatikus mozzanat, hogy ezek között megemlíti a helyi

kötődést, a lokálpatriotizmust is. Itt olvashatunk először a legfontosabb forrásmunkákról, többek között Jakó Zsigmond említett megyemonográfiájáról is. Erre a későbbiekben „Jakó 1940” és „J:” rövidítésekkel hivatkozik, de egyik feloldását sem találtam meg hátul a forrás-, illetve irodalomjegyzékben. Az „Előszó” második bekezdésének van két olyan megfogalmazása, amely szerintem korrekcióra szorul. Az egyik az ómagyar helynévi szórványokat érinti: „Mindenképpen szükséges tehát, hogy a nyelvnek ezt a rétegét is alapos elemzés alá vonjuk” – írja az első lapon. Tekintettel arra, hogy a nyelv rétege(i), nyelvi rétegek más értelemben már eléggé le vannak kötve, az adott helyen „...a szókincsnek ezt a részlegét...” kitételrel élnék. – Az ezt követő mondat pedig így hangzik: „E vizsgálatok a grammatika szintjén elsősorban hangtani és nyelvjárástani eredményeket hozhatnak, ám éppen ezekből az ismeretekből lehet tovább indulni a nyelv rendszerének vizsgálata felé.” A „hangtani és nyelvjárástani eredmények” megkülönböztetés azért furcsa, mert azt sugallja, hogy a nyelvjárástani eredményeknek nem része a hangtan; a mondat második részéből pedig az következne („ezekből az ismeretekből lehet tovább indulni a nyelv rendszerének vizsgálata felé”), hogy a rendszervizsgálat csak a hangtan fölött indul, illetve a nyelvjárási vizsgálat ebből teljesen kimarad. Remélem, ezt Rác Anita sem gondolja így, mindenesetre az efféle suta fogalmazás egy könyv első lapján nem venné ki jól magát. (A kisebb jelentőségű fogalmazási pongyolaságokat és szerkesztésbeli szeplőket a kéziratban ceruzával jelöltem.)

I. Az első nagy fejezet, a „Bihar vármegye településtörténete” (3 és kk.) hasznosan és jól készíti elő a névtani egységeket. A természeti és népiségtörténeti viszonyok vázlatos ismerete sok mindent megmagyaráz a névrendszer nyelven kívüli hatóerőinek működéséből. Az idegen népelemek bemutatása előtt külön szakasz foglalkozik a bihari székelyek kérdésével. Mivel a szerző kitér a néprésznév eredetére is, szeretném a figyelmét felhívni egy a kézirat lezárása után megjelent tanulmányra: Benkő Loránd, *A székely néprésznév ómagyar történetéhez* (MNY. 2002: 257–65). Egy önálló könyvvel is gazdagodott 2002-ben a székely-kérdés szakirodalmá: Kristó Gyula „A székelyek eredete” címmel adta ki egy korábbi dolgozata kibővített, átirat változatát. Az első változat „A székelyek eredetéről” címet viselte, és 1996-ban jelent meg Szegeden. (A doktori dolgozat irodalomjegyzéke ez utóbbit tartalmazza, de pontatlan címmegadással: „A székelyek eredete”.)

A honfoglalás és a korai Árpád-kor eseményeiről a források igen gyér volta miatt keveset tudunk. A források között sajátos hely illeti meg Anonymus gesztáját. Rác Anita is utal rá, hogy a névtelen szerző állításait fenntartásokkal kell fogadnunk, én azonban ezt több helyen is hangsúlyoznám. A disszertáció 6–7. lapján olvashatjuk a geszta 50–51. fejezetének a székelyekkel kapcsolatos regényes részleteit. Ma már tudjuk, hogy sem a személyek, sem az ott leírt események nem lehetnek hitelesek, ezért „Az útvonalat hitelesnek kell elfogadnunk” (7) megszorítást is így módosítanám: „a geszta helyneveit és a helyrajzi viszonyokat tükröző részleteit Anonymus korára nézve hitelesnek fogadhatjuk el”. – A tisztántúli szlávság honfoglalás utáni kontinuitását sem Anonymusra hivatkozva feltételezném: „ANONYMUSTÓL tudjuk, hogy a fent említett szláv népesség nem pusztult el a magyarság harccal történt területszerzésekor, hiszen Mén-Marót – miután hatalmát megtörték – Árpád alárendeltjeként visszakapta fejedelemségét”. Sem Mén-Marót, sem a köréje komponált történet nem rendelkezik valóságalappal, ezért

történeti okfejtést rá építeni nem tanácsos. Jó nyomon jár viszont a szerző, amikor Benkőre hivatkozva megjegyzi: „Hogy Marót vezért miért éppen Bihar vármegyébe tette Anonymus, annak (történetírói módszerét ismerve) a megye területén található *Marótlaka* településnév és a Marót-nem jelenléte lehet a magyarázata”. – Hatványozódnak a veszélyek akkor, amikor Anonymus nyomán törökségi népeket keresünk a honfoglalás körüli bihari tájon. Pláne, ha néven is nevezzük ezeket, és kazárokkal, illetve kabarokkal azonosítjuk őket: „ANONYMUS munkájából kiderül – írja Rácz Anita –, hogy a Sebes-Köröstől É-ra elterülő vidéken a magyarság görög uralom alatt álló, Bihar központi fejedelemséget talált, amelynek Mén-Marót volt a vezére, s népe kazár volt” (9). Ezek után nem világos az olvasó számára, hogy a bihari fejedelemség területén a magyarság szlávokat vagy török etnikumú kazárokat (esetleg mindkettőt) talált. Annál zavarosabbá válik a kép, amikor két mondattal később azt olvassuk, hogy a kazárok a magyarokhoz csatlakozva jöttek e vidékre: „A fentebb említett kazár vonal [?] annak emléket őrizi, hogy a honfoglalás után ezen a területen lakott a magyarsághoz csatlakozott, a magyar törzsszövetségbe tartozó kazár kabarok egy törzse” (uo.). Sajnos a honfoglaló magyarsághoz csatlakozott kabar törzsek letelepüléséről vagy szétszóródásáról a sokféle hipotézis ellenére – tudtommal – egyelőre semmi biztosat nem mondhatunk. Hasonló a helyzet a magyar törzsek korai településtörténetével is. Ezért nem merem elhinni a szerzőnek – nyilván megfelelő szakirodalmi előzmények nyomán tett – idevágó megállapítását sem: „Ma már tudjuk, hogy Anonymus a régen felbomlott törzsek X. századi szállásterületeiből konstruálta Magyarországon honfoglalás előtti »országait«” (uo.), köztük ezek szerint a bihari fejedelemséget is. Kérdésként persze felvethetjük, hogy ismerte-e Anonymus a honfoglalás utáni törzsi szállásterületeket, de erre nyugodt lélekkel legfeljebb két válasz adható: 1. „nem tudjuk”, 2. „aligha”.

Nem szeretnék természetesen a hiperkritika csapdájába esni, és jól tudom, milyen nehéz például Melich János vagy Györffy György invenciózus, nagy tekintélyű hipotéziseivel szembeszállni, pláne egy kezdő kutatónak. De tudnunk kell, hogy különösen turkológiai ügyekben számos megállapításuk már elavult, és e vonatkozásban épp a helynevek sokoldalú nyelvészeti, névtani vizsgálata vitte előre a tudományt. Nem helytelenítem tehát Melich érvelésének összefoglalását a 11. lapon, de szükségesnek tartom felhívni a figyelmet arra, hogy a következő megállapításai már nem állják meg a helyüket: „1. A Körös név biztosan török közvetítéssel kerülhetett a magyar nyelvbe, ... 3. a Mén-Marót területén levő honfoglalás kori helynevek etimológiája vagy a török, vagy a magyar nyelvből magyarázható.” A helyzet ugyanis az, hogy Bihar megye területén sem török etnikum jelenléte, sem török helynévadás emléke nem igazolható, szláv szubsztrátum viszont kimutatható.

A románság megtelepülésére, névadási tevékenységére vonatkozó megállapításokat rendben levőnek látom, de megjegyzem, hogy a kérdés részletes megítélésében nem tartom magam kompetensnek.

II. A második nagyobb egység a „Névtelenség és elnevezés: névkontinuitás” címet viseli (15 és kk.), és egy érdekes kérdéskörrel foglalkozik: mi történik akkor, ha egy nép, népcsoport új területre költözve kialakítja a maga új névvilágát. Milyen mértékben veszi át, illetve formálja át az esetleg ott talált lakosság tulajdonneveit, és ha neveket alkot, hogyan használja fel például a rendelkezésére álló földrajzi közneveket, mennyire érvé-

nyesíti a nyelvi tudatában létező névmodelleket stb. Az itt tált kérdések jórészt névelméletiek, illetve tudománytörténetiek, hasznosságuk vitathatatlan, de csak távolabbról kapcsolódnak a megye névtörténeti jellemzéséhez.

III. A harmadik egységre, amely „A magyar névtudomány kutatástörténete” címet viseli (20 és kk.) még fokozottabban vonatkozik az előbbi pontban tett megállapítás: hasznosságát nem vitatom, de a könyvváltozatban megfontolnám jelentős tömörítését (pl. a Biharra szorítkozást) vagy kihagyását, annál is inkább, mert például Tóth Valéria névmonográfiájában már van egy hasonló összefoglalás. Ha a fejezet megmarad, a cím-ben szereplő *névtudomány* helyett *helynévtudomány* vagy *helynévtan* terminust használnám. (Kiegészítés a 27. laphoz: Szabó T. Attila kéziratos történeti helynévgyűjtésének kiadása már folyamatban van, eddig három kötet jelent meg: Alsó-Fehér, Háromszék és Szilágymegye anyaga.)

IV. A negyedik egység az ómagyar kori Bihar megye településneveinek hangtörténeti elemzését tartalmazza. A fejezetet néhány általános kérdés taglalása indítja, többek között a nyelvnyelvjárási tagolódásáról, a hangváltozások többvonalúságáról, a nyelven kívüli tényezőknek a nyelvi különfejlődésben betöltött szerepéről stb. Az itt elmondottakkal szinte kivétel nélkül egyetérthetünk, sőt, mivel regionális nyelvtörténeti vizsgálatokról van szó, teljesen helyénvaló nyelvjárástörténeti bevezetéssel nyitni a jelenségek számbavételét. Néhány kisebb megjegyzésem a következő. A „kutatások során felállított ún. hangtörvények alól jócskán vannak kivételek” (34) megállapítás közhelyszerű és pontatlan. A *hangtörvények* helyett ma már *hangfejlődési tendenciák*-ról szoktunk beszélni, ami önmagában is jelzi, hogy kivételek természetesen vannak. Léteznek viszont kivétel nélküli hangváltozások is. (Ilyen például egyes hangok kihalása a rendszerből, l. pl. az *ly* eltűnését.)

A helynevekben zajló hangváltozások számba vételéhez alapvető fontosságú az, hogy az okleveles adatban a megfelelő szót ismerjük föl, illetve tisztában legyünk a kancelláriai helyesírás, hangjelölés ritkább megoldásaival is. A 37. lapon a labiális–illabialis megfelelések alfejezetében az *ülés(e)* földrajzi köznévvvel alkotott nevek adatai olvashatók. Előtte azonban a TESz. legkorábbi adatát idézi a szerző az *ül*¹ származékainak a köréből. Ez a Dömösi adománylevél egyik személyneve, olvasata azonban bizonytalan. Az *vleu* írásmód mögött az *ülő* olvasat megtartása mellett is legalább kétféle értelmezés húzódnak: az *ül* igenevén kívül az *ölyü* ’ölyv’ korai ómagyar alakjával is számolhatunk.

Úgy látom, több helyen hangtörténeti bonyodalmakat okoznak az *ü* hang ritkább betűkapcsolatos jelölésmódjai. A szokásos *u*, *v*, *w*, illetve valamivel ritkább *eu*, *ev*, *ew* betűk mellett az *i* hang korabeli jeleivel kombinált betűkapcsolatok is megjelenhetnek, azaz: *iu*, *iv*, *iw* ~ *yu*, *yv*, *yw* ~ *ju*, *jv*, *jw*. Ezt látjuk például a 37–38. lap adatsorában a következő nevekben: 1301: *Pentuk Julese*, *Pentuk Jvlese*, *Pentukjvlese*; 1357: *Bataniulese*; 1311/1323: *Fiuzesteluk*, 1323: *Fyuzesteluk*; 1329/1358: *Fyuzeg*; 1321: *Fyuzeth*; 1327/1519: *Fiuzeguolg*; +?1061/1272/1390: *Fyuesthelek*. Az *ülés(e)*, *fűzes*, *fűzegy* szavakban az *ü* etimológiai alapon egyértelműen rövid magánhangzóként olvasandó, sem a hosszú *ű*-s, sem a feltételezett diftongusos *üü*-s megoldásnak nincs hangtörténeti alapja. A toldalék nélküli *fű* főnév végén természetesen már olvashatunk hosszú monoftongust és diftongust is, hiszen a XIII. század közepére a szóvégi bilabialis zöngés

spiránsok döntő többsége már vokalizálódhatott. De a nyelvterület keletibb régióiban még előfordulhatott bétás változat is, így az 1244-es Bács megyei *Semekfyv* v-jében mássalhangzót is olvashatunk (l. a 38. lap alján).

A diftongusok helynévi példatára az 51. lapon található. „Az *ëü* diftongus a helynevek *felső*- ... előtagot tartalmazó előfordulásaiban..., vagy a *mező*- lexéma ... megjelenésében ... egyaránt meghatározó jelentőségűnek látszik” – írja Rácz Anita. Az idézett nevek megfelelő helyén *ew*, *eu* és *eo* betűkapcsolatok találhatók. Ezek természetesen kettőshangzót is jelölhetnek, jóval gyakrabban viszont *ő* monoftongus jelölésére használatosak, ezért a felsorakoztatott példák a diftongus–monoftongus megoszlás illusztrálására nem alkalmasak.

Az affrikálódás alfejezetében olvashatjuk, hogy „*Váncsod* XIII. századi névadatában még *s* szerepel, de ugyane század végére már lezajlott a névben az affrikáció, amely tartósan bizonyulhatott, hisz a település ma is ezt a nevet viseli. 1213/550: *Vansud*, v. (Gy. 1: 681, J: 379, VR. 146: 634)”. Amint a FNEsz. (2: 730) idevágó szócikkből is kiderül, ez a helynév a régi magyar *Iván* személynév *-cs* kicsinyítő képzős származékának *-d* képzővel megtoldott alakjából vezethető le, tehát eredendően is *-cs*-t tartalmazott. Tudnunk kell azonban, hogy a *cs* hang jelölésére a XII. és XIII. századi kancelláriai helyesírásban az *s* betűt is használták (l. pl. Anonymusnál a *Bulsu* 'Bulcsú', *Sepel* 'Csepel' *Vgosa(m)* 'Ugocsa', *Ousad* 'Ócsád', *Seztüreg* 'Csesztreg', *Muncas* 'Munkács' [itt az *s*-es olvasat is lehetséges]), így az Anonymussal sok tekintetben azonos hangállapotot és helyesírást mutató Várad Regestrum adata a *cs*-s ejtés példatárát gazdagítja. (Nem kell tehát affrikációval számolnunk.)

Két hangtörténeti megjegyzésem van még ehhez a fejezethez. 1. A nyíltabbá válás eseteit tárgyaló alfejezetből való a következő megállapítás: „Az *ü* > *ő*, illetve az *ü* > *ö* változás a XIII. századtól minden hangtani helyzetben bekövetkezhetett, s a XV. századig megteremtette hangrendszerünk *ő*, *ö* hangját.” (46). A „megteremtette” helyett mindeképpen helyesebb azt mondanunk, hogy „hozzájárult a létrejöttéhez”, hiszen az *ő* keletkezésének nem kevésbé fontos forrása a zárt *ë* labializációja, a hosszú *ö* pedig főképp diftongus monoftongizációjával keletkezett, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül az *ö* > *ő* nyúlást sem. Ami pedig a kronológiát illeti, egyre több nyelvtörténész vélekedik úgy, hogy a rövid *ö* már egyes honfoglalás kori nyelvjárásokban megjelenhetett, a XII–XIII. században pedig eléggé általános lehetett a használata (l. pl. a korai kis szövegemlékeink Benkő-féle olvasatait). – 2. A *Berettyó* név hangtörténetében (57) a szerző kétlépcsős mássalhangzó-változással számol: *kj* > *ty* > *tty*, azaz a mai hosszú *tty*-t utólagos nyúlás eredményének tartja. Szerintem kézenfekvőbb az összeolvadásban rögtön hosszú hanggal számolni, hisz két teljes értékű mássalhangzó kvantitásának összeadódása hosszú hangot szokott eredményezni, l. pl. a *látja* > *láttya*, *kútja* > *kúttya* példáját is.

V. A disszertáció legterjedelmesebb fejezete a „Bihar megye településneveinek leíró elemzése”. (62–173). Ennek keretét a Hoffmann István által kidolgozott helynévleírási modell adja. A magam részéről itt találtam a legkevesebb vitatható részletet. Ez az egység és a rá következő keletkezéstörténeti fejezet ismételten igazolta, hogy a Hoffmann-féle névleírási szisztéma jól alkalmazható a történeti anyag jellemzésére is. A kategorizáció formális részeit bő tudománytörténeti körítés dúsítja föl. A szemantikai csoportokon belül sűrű utalások találhatók a morfológiai felépítésre is, ezért a keletke-

zéstörténeti résszel kisebb átfedések tapasztalhatók. Ezek azonban számomra nem zavarók, inkább megerősítő jellegűek. Át lehetne viszont újból gondolni a szemantikai csoportok elnevezését. Egy részük ugyanis arra utal, hogy „miféle névből” alakult helynév: törzsnévből, népnévből, személynévből, építménynévből stb., másik részük azt hangsúlyozza, hogy „mire utal” a névadás: foglalkozásra, méltóságra, szolgáltatásra, vásártartásra, növény- és állatvilágra stb. Ez utóbbiak mintájára az első csoport is átalakítható lenne: törzsekre, népekre, a birtokos személyére, építményekre stb. utaló nevekkal számolhatnánk.

VI. Az utolsó nagy fejezet a „Bihar megye településneveinek keletkezéstörténeti elemzése”. A tárgyalás itt is magabiztosan, jól kijelölt mederben halad előre. Ez persze nem jelenti azt, hogy másfajta szerkezetben ne lenne elképzelhető adekvát leírás. Érdekes lenne például megfontolni egy három lépcsős változástörténeti rendszert: első fázisában a nevek keletkezéséről lenne szó, a második fázisában a nevek átalakulásáról, a harmadikban pedig kihalásáról, illetve kategóriaváltásáról (pl. falunévből dűlőnév). Így elkerülhető lenne az efféle megközelítés is: „Nem csekély azoknak a helyneveknek az aránya, amelyek valamilyen névszerkezeti változás eredményeként születtek meg.” Valójában itt már kész helynevek alaki vagy funkcionális átalakulásáról, nem pedig keletkezéséről van szó.

Néhány konkrét elemzési kérdés: a „*Felsőloka* > *Felsőlok*” változás (208) inkább fordított irányú lehetett, mivel a név előtagja minősítőjelzős szerkezetre utal, a birtokos személyjel pedig birtokos szerkezetre; ez utóbbi azonban ellentétben van a helyzetviszonyító előtag szemantikájával. A birtokos személyjel megjelenése tehát későbbi analogikus hatás eredménye lehet. (Itt jegyzem meg, hogy a *birtokos személyrag* terminus már csak kevesek által használt műszó, helyesebb lenne lecserélni a pontosabb, elfogadottabb *birtokos személyjel-re.*) – A *Hatház* > *Hadház* változás (216) nem tekinthető teljes népetimológiának, mivel csak írásban érvényesül. Mindkét névalak kiejtése ugyanis kezdetől fogva egybeesik, szabályos *th* hangkapcsolatot mutat. – A szintagmatikus szerkesztéssel létrejött nevek típusának megjelenését a szerző a XIII. századra teszi (218). Ez legfeljebb az írásbeli manifestációra lehet igaz, a szóbeliségben nyilván korábbi úpusról van szó.

3. A disszertációt tekintélyes irodalomjegyzék és külön mellékletben szemléletes térképek sora zárja. Mindkettő gondos munkát tükröz, de egy-két javítanivaló itt is akad. Ismét sorrendben haladva említék néhányat. „Benkő 1967” vajon az ismert egyetemi tankönyvet, a „Bárczi-Benkő-Berrár”-t takarja? Ha igen, fel kell tüntetni a szerzők nevét és azt, hogy Benkő volt a szerkesztő. Hiányzik a „Honfoglalás és nyelvészet” kötet szerkesztője is. A „Kristó-Makk-Szegfű” szerzőhármás félig inkognitóban marad, mivel nem tudjuk meg a keresztnévüket a címleírás során. Nincs feloldva a Györffy I. 1913 és 1915 alatt szerepeltetett MNMF. rövidítés, ez nyilván Györffy István „Magyar nép – magyar föld” című kötete 1942-ből. Egységesíteni kellene a kiadás számának a jelzését. Például Kálmán Bélának „A nevek világa” című könyve negyedik kiadásáról indexbe emelt kis szám tudósít, míg a „Nyelvjárásaink” 6. kiadása szövegesen van megjelölve. (Egységesítésre szorulnak az adattári kötetjelzések is: Csánki történeti földrajzának kötetei egyaránt szerepelnek arab szám plusz kettőspont, illetve római szám plusz vessző

megoldással.) Kniezsa István „Szláv jövevényszavaink” című monográfiája megjegyzés nélkül 1974-re van datálva, jóllehet ez már a második kiadás. Ugyancsak tőle „Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei” tévesen 1908-as dátumot kapott 1942/1943 helyett. Végül megmaradnék néhány kézikönyv és periodika bevett rövidítése mellett: a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények maradjon NyIrk. (NyItK. helyett), az Új magyar tájszótár ÚMTsz. (ÚMTSz. helyett).

4. A dolgozat stílusa, szövegformálása kiforrott, olvasmányos, szerkezete világos, szerkesztése példás. A tájékozódást, összegzést jól szolgálják a táblázatok, ezek számát még szaporítani lehetne. A disszertáció méltó arra, hogy kisebb igazítások után nyomtatásban is napvilágot lásson.

5. Végezetül megismétlem a bírálatom elején kinyilvánított véleményemet: Rácz Anita jó témaválasztással, gazdag anyaggyűjtésre támaszkodva, korszerű elvek és módszerek felhasználásával, saját gondolatokat is kellő számban megfogalmazva készítette el disszertációját. *Műve feltétlenül alkalmas arra, hogy vele doktori fokozatot szerezzen. Melegen javaslom tehát, hogy Rácz Anita dolgozatát a bíráló bizottság fogadja el, és számára a doktori fokozatot ítélje oda.*

Budapest, 2003. február 28.

JUHÁSZ DEZSŐ

OPPONENSI VÉLEMÉNY RÁ CZ ANITA „BIHAR VÁRMEGYE ÓMAGYAR KORI TELEPÜLÉSNEVEINEK NÉVRENDSZERTANI VIZSGÁLATA” CÍMŰ DOKTORI ÉRTEKEZÉSÉRŐL

Rácz Anita dolgozata „jól megcsinált” mű. Van eleje és vége (bár a tartalomjegyzéket szívesebben láttam volna az elején). Jól körülhatárolható az az anyag, mely vizsgálatának alapját képezi: Bihar megye történeti helységnevei. Egyértelmű a módszer is, amellyel vizsgálatát végzi: a Hoffmann Istvántól (1993) meghatározott osztályozási, tipológiai rendszert használja. Az értekezés három lényegi része: 1. a névanyag hangtörténeti vizsgálata, 2. a névanyag „leíró” tipológiája, 3. a névanyag keletkezéstörténeti elemzése. Kötelező ujjgyakorlatként megvan mindaz, ami a „jól megcsináltság” kelléke: az értekezés elején kapunk egy fejezetet a megye településtörténetéről, egy fejezetet a névkontinuitás problematikájáról, és egy fejezetet (címe: „A magyar névtudomány kutatástörténete”), mely nagy vonalakban áttekinti a magyar helynévkutatás 19–20. századát.

Az olvasó számára e háromból legfontosabb a megye településtörténetét bemutató fejezet, mely elének tárja az ómagyar kori természeti viszonyokat s a megyében megtelepedő, azt benépesítő csoportokat, kapcsolataikat, a terület sajátos társadalmi, igazgatási viszonyaival. Már itt is feltűnik, s a dolgozatban végig érezhető a szerző tájékozottsága a szakirodalomban, s az, hogy e tájékozottság alapján biztos kézzel értékeli a véleményeket és ellenvéleményeket. A második fejezetet kissé feleslegesnek érzem, hiszen, amint

Rácz Anita is megfogalmazza (19) „Bihar vármegye ... településnevei között egyről sem bizonyítható honfoglalás előtti léte”. A harmadik fejezet (címével ellentétben) szinte csak a helynévkutatás áttekintésére vállalkozik, s ezen belül főként a történeti névanyag kutatástörténetét tárgyalja. Az értekezés érdekében szükséges is ez a szűkítés, de úgy vélem, szerencsésebb lett volna e fejezet címéül „A magyar történeti helynevek kutatásának története és módszerei”-félét választani. E fejezet szintén lényegi része a dolgozatnak, hiszen a kutatástörténeti felvezetéssel indokolhatja meg a szerző, hogy miért a Hoffmann-féle elemzési keretet választotta.

A bevezető fejezeteken túljutva a 4. fejezet az ómagyar kori Bihar megye településneveinek hangtörténeti elemzését adja. Ha hangtörténettel és nyelvjárástörténettel foglalkozunk, három dolgot nem hagyhatunk figyelmen kívül: az egyik az olvasati bizonytalanság, a másik a korabeli (ne feledjük, a dolgozatban mintegy hétszáz év „egyidejűsége” tárgyalatik) népmozgások, s ezeknek a nyelvjárást befolyásoló szerepe (vö. Benkő: MNy. 1957: 280), harmadszor pedig a jelen nyelvjárási állapota, amelynek számos nyelvjárás esetén mély időbeli folytonossága van/lehet. Úgy tűnik, az értekezés írója e három szempontot eléggé elnagyoltan kezeli: az ómagyar kori labiális–illabiális megfelelések tárgyalása során csupán az *á–a* esetén veti fel az olvasati bizonytalanságot (42), pedig az *i–ü* és az *ë–ö* több adata is kétséges olvasatú (*Szólátülése* középkori adatai [37], a *fűvesek* labiális mássalhangzós környezetük miatt [38], a *Körös-Besenő* egyidejű ingadozásai [40]). Ugyancsak olvasati problémáktól terhesek a kettőshangzók (50) és a *β* példái is. Ez utóbbi példánál – amint Rácz Anita is megjegyzi – a hiátusos helyzet gyakran váltakozik a *β* meglétével. Az ilyen helyzetek *β*-s olvasatára, ezen olvasat jogosságára világít rá Szabó T. A. tanulmánya (MNy. 1960: 31–43): pontosan az ingadozások szabályszerűségéből következtethetünk a *β* meglétére.

Nem sokat tudunk meg a dolgozathból a népmozgásokról. A 35. lapon általános utalást találunk egy nyugat-kelet irányú népmozgásra, a 78. és a 176–7. lapok, továbbá a jövevénynevek elhelyezkedését bemutató térképlap alapján feltehető egy dél–északkelet irányú román bevándorlás. Ezen túlmenően nem kapunk információt egyéb népmozgalmakról, ebben az esetben viszont felértékelődik a mai nyelvjárás tanúbizonysága. Csak sajnálhatjuk, hogy ennek a szempontnak az érvényesítése kimaradt a dolgozathból.

Nem látom indokoltnak a „4. A nyíltabbá válás” alfejezetet. Részben azért, mert a „2. Zártsági fok szerinti megfelelések” alfejezet tárgyalja a nyíltabbá válást, másrészt azért, mert adat nélkül nehezen bizonyítható a folyamatok végbemenetele.

A kettőshangzók helyzetéről szóló rész számos kérdést vet fel. Rácz Anita is tisztában van a kettőshangzók és a középső nyelvállású hosszú magánhangzók jelölési problematikájával (50), ennek ellenére határozottan kijelenti: „az általunk vizsgált lexémák betűkapcsolatait hangzó diftongusokként értékelhetjük”. Nem teszi fel a mikor? kérdését, ebből következtethetően tehát úgy gondolja, hogy az egész vizsgált időszakban. E vélekedését erősíti meg a Benkő-idézettel, s próbálja igazolni az 51. lap nyelvi adataival. (Kilóg e sorból a 2. bekezdés, ahol Nagyszántó 14. századi példájában megjelenő *ow*, *ou* betűkapcsolatot „pusztán helyesírási sajátásgként” értékeli. E bekezdésben tehát ellentmond önmagának.) A dolog azonban ennél némileg bonyolultabb. A Bárczi–Benkő–Berrár tankönyv szerint a középkori záródó diftongusok mind monoftongizálódtak, nyelvjárásokban való újabb megjelenésük a hosszú egyeshangzók széthasadásának

eredménye (175). (Ezt az álláspontot képviseli Abaffy Erzsébet is az ELTE készülő új nyelvtörténeti tankönyvében.) Benkő 1957-es állásfoglalásának tudománytörténeti előzményei vannak: Pais 1950-es, írásreformot feltételező felvetése (MNy. 46: 97–113), Deme ezt támogató érvelése (MNy. 46: 211–2), Benkő igazolási kísérlete (MNy. 47. 221–9), Bárczi cáfolata (MNy. 49: 35–43). A „Magyar nyelvjárástörténet”-ből idézett Benkő-vélekedés már e vita lefolytatása után a Bárczi képviselte álláspont részleges elfogadását jelenti, melyet „A történeti nyelvtudomány alapjai”-ban Bárczi nézetének további elfogadása követ (1988. 57). Mindezek után nem tartom szerencsésnek csak Benkőt idézni úgy, mintha mindenki az ő véleményét osztaná. Ugyanakkor pedig a dolgozatban felhozott példák nem bizonyító erejűek a diftongusoknak az adott területen 700 éven keresztül való megléte tekintetében. (Személy szerint ugyanakkor én meg vagyok győződve a keleti régió labiális utótagú záródó kettőshangzóinak megőrzött régiség voltáról, vagyis teljes mértékig egyetértek Rácz Anitával. Bárczi érvelésében ugyanis vannak gyenge pontok [pl. a szlavóniai nyelvjárás kettőshangzóiról a Kórógyi szótár óta többet tudunk, mint tudott Bárczi 1951-ben], továbbá igazolhatónak látszik Pais feltételezése is az AnjOkm. és a ZsigmOkm. okleveleinek elemzése alapján. Ezenkívül Szabó T. idézett módszerét alkalmazva a 16–18. században több adat található a kettőshangzók folyamatos meglétére. Végül a záródó kettőshangzók a magyar nyelvterületen való mai elhelyezkedése szintén a jelenség megőrzött régiség voltát – tehát a folyamatos jelenlétet – valószínűsíti.) A 8. A β helyzete alfejezetből hiányolom (a máshol egyébként hivatkozott) Mollay 1982-t, itt ugyanis igen jó dokumentációját kapjuk a jelenség nyugat–kelet irányú visszaszorulásának.

A 4. fejezet hangtörténeti elemzései az adott területre vonatkozóan megállapítják a fő hangváltozásokat, illusztrálják ezek erősebb vagy gyengébb voltát, felhívják a regionális sajátságok (zártabb alakok, kettőshangzók, β stb.) meglétére, bemutatják a változások időbeli lefolyását. A folyamatok bemutatásával és elemzésével Rácz Anita érdemben gyarapította ismereteinket az adott régió nyelvjárástörténetéről.

A dolgozat második jelentős egysége az „V. Bihar megye településneveinek leíró elemzése” című fejezet. Ez a legterjedelmesebb rész (62–173). Az elemzés elméleti alapját Hoffmann 1993. alapján kapjuk: központi kategóriái a funkcionális-szemantikai és a lexikális-morfológiai elemzés: milyen névrészekből állnak a nevek, s ezeket a névrészeket mely névelemek alkotják. Ez a fejezet a dolgozat leginkább egységes, homogén része: Rácz Anita betölti anyagát a megadott keretbe s ezáltal egyrészt bemutatja e keret használhatóságát, másrészt azt, hogy a vizsgálat eredményeként megállapítható: Bihar megye középkori névadásában legnagyobb szerepe a személynévhez fűződő (birtokos vagy itt lakó) kapcsolatnak van, s ezzel súlyában, tömegében csaknem egyenértékű a konkrét helymegnevezés, vagyis a korábban létező helynevek helységnévadásban meglevő szerepe. Rácz Anita azonban nemcsak feltölti a kategóriákat névanyaggal, hanem az egyes kategóriák sajátos problematikáját is bemutatja. Így a törzsnevek, a népnévet tartalmazó helynevek, foglalkozásra stb. utaló nevek esetén bemutatja az adott kategóriát (ba sorolás) tudománytörténetét, a vitákat, az értelmezés útvesztőit (pl. hogy ne a mai jelentés felől közelítsük meg a középkori *tót*, *orosz* népneveket – 79). Így komplex az elemzés.

A fejezettel kapcsolatban csupán néhány részletmegjegyzésem van:

1. Nem vagyok meggyőződve arról, hogy a magyarság kezdetben törzsek szerint telepedett le (vö. RáczEml. Had) (így a szerző 34. o.). A törzsek ugyanis hadakozó egységek lehettek (vö. Berta idézett nézetét – 66. o.), s mint ilyenek nem állandó, hanem provizórikus egységek. A középkorban nincs törzsi tudat, csak nemzetségi tudat. A törzsek átmeneti jellege is indokolja, hogy – amint a szerző a 69. oldalon írja is – aránylag korán elhomályosult a törzshöz való tartozás tudata. Az összes törzsi „letelepítési kísérlet” ellenére sem tudjuk biztonsággal megállapítani, hogy egy-egy törzs hol telepedett le. A 65. oldal felsorolásából hiányzik Sándorfői György neve, aki – ismereteim szerint – a legutóbbi (Korai helyneveink vizsgálata, Miskolc, 1989) ilyen jellegű munkát kiadta.

2. A 66. lapon illő lett volna Benkő Loránd véleményét is idézni: 3 török, 2 (+3) magyar etimonú a törzsnevek közül (HonfNyelv. 169).

3. 87–96. lapok: A pusztá személynév helynévfunkcióban a mai tanyanévadásban is eleven!

4. Egy tipológia általános érvényesíthetőségét az jelenti, ha egy korpusz (lehetőleg) összes elemét el tudjuk helyezni benne. Minden elhelyezési próba (Rácz Anita értekezése is ilyen) ezt az érvényesíthetőséget kérdezi és válaszolja meg. S ha úgy találja, hogy az adott korpusz minden egyes eleme nem fér be az adott rendszerbe, finomítania, új osztályokkal bővítenie kell – ez lenne e vizsgálat egyik lehetséges célja és eredménye: bemutatni az elemzési keret lehetőségeit és korlátjait. Azokat a neveket tehát, melyek a Hoffmann-i tipológiába nem férnek be („elemezhetetlen nevek” – 168, illetve „kategorizálhatatlan nevek” – 216 [70 db]) e tipológia kritikájaként kell kezelnünk. Kár, hogy nincsenek felsorolva egyik helyen sem. És kár, hogy Rácz Anita nem tud (vagy nem akar) velük mit kezdeni.

A dolgozat utolsó, lényegi fejezete a „VI. Bihar megye településneveinek keletkezéstörténeti elemzése”. E fejezetben belül tárgyalja a szerző az idegen nyelvi névadást (ezeket a neveket csak átveszi a magyarság) és az ún. belső magyar névadás termékeit: a jelentésbeli, a morfológiai szerkesztéssel alkotott, a szintagmatikus szerkesztéssel (leginkább minőségjelzős szerkezettel) és a szerkezeti változással (redukcióval/ellipszissel, illetőleg bővüléssel/kiegészüléssel) alakult neveket. Az elemzésből kiderül, hogy a metonimikus névadás, mely arányában a legnagyobb (37%), a 13. század kezdetétől a 14. század közepéig virágzik, majd arányaiban visszaesik, míg a többi névkeletkezési típus valamivel később, de még a 13. század folyamán megjelenik, és a vizsgált korszakban végig termékeny marad.

Néhány részletmegjegyzés:

1. Nem a hasonlóság a metonímia alapja (177), az idézett tankönyv sem ezt írja. Ugyanez a tankönyv a szinекdochét mint a metonímia alfaját mutatja be, s nem, mint a szerző állítja (178), a névátvitelnek a metaforával és a metonímiával egyenrangú társát.

2. A névköltöztetés tárgyalása során érdemtelenül maradt ki Benkő Loránd korszakos írása (A nyelvföldrajz történeti tanulságai: I. OK. 1967. 24: 29–48) s szintén kellene e téma kapcsán tőle idézni a bibliográfiában tévesen (1950-es évszámmal) felvett 1990-es „Adalékok a székelyek korai történetéhez” című írást. Ugyanitt a J. Soltész hivatkozása helyesen: 1979 (A tulajdonnév jelentése és funkciója, Akadémiai K.).

3. 207–8. oldal: fel kellett volna lábjegyzetben tüntetni a történeti adatokat évszámmal, ahol az *i*-s, *a*-s stb. alak időben megelőzi a \emptyset -s alakot. Akkor dokumentálva lenne, így viszont csak elhiszük.

További, az értekezés egészét illető megjegyzések:

1. Zavaró, hogy etimológiai hivatkozásként az értekezésben mindig a TESz. jelenik meg. Mintha legmodernebb etimológiai szótárunk, az EWUng. meg sem jelent volna.

2. Keveslem az egyéni véleménynyilvánítást, pedig egy doktori értekezésben ezeknek is helyük lenne, sőt leginkább ezekre lennének kíváncsiak – mi újat tesz hozzá közös tudásunkhoz az értekezés. Üdítő kivétel, amikor mégis ilyennel találkozunk (122, 129).

3. A „tisztá kezűség” problémája (jobb híján nevezem így). A 8–9. oldalon a Küsmöd patak kapcsán megtudjuk, hogy költöztetett név, mely korábban Biharban, később Udvarhelyszékben is felbukkan. Az értekezésből úgy áll elénk, mintha e névköltöztetést a hivatkozott adatok alapján Rácz Anita kutatta volna ki. Gyanúra ad okot azonban, hogy ezt a következtetést már ismerjük (Benkő 1993. 54), a szerző ehhez semmit nem tesz hozzá, ugyanarra a három adatra hivatkozik, mint Benkő, anélkül, hogy Benkőt megemlítené (bár a bibliográfiában feltünteti az idézett Benkő-írást). Szintén hasonló eljárást találunk a 216. oldal tetején. Az egész bekezdés a FNEsz. parafrázisa (néhol – nem jelölt – egyenes idézetként). Elég lett volna annyit odaírni hivatkozásként, hogy FNEsz. Kiss Lajos korrekt, azt írja: „Némelyek ...”, majd megnevezi a más véleményen levőket. Rácz Anita ezt írja: „Néhányan ...” – majd szó szerint idézi a FNEsz.-t, és egyet nevez meg a „néhányból”. Pedig e „néhányak” nem ugyanazt írták.

Az értekezés mindezen gyermekbetegségekkel együtt is alapos, körültekintő, gazdag anyagú, gyönyörűen szerkesztett, táblázataival, térképmellékleteivel igen informatív munka, melyet feltétlenül alkalmasnak tartok nyilvános vitára bocsátásra és ennek alapján a PhD cím megítélésére.

Piliscsaba, 2003. január 14.

HEGEDŰS ATTILA

VÁLASZ JUHÁSZ DEZSŐ ÉS HEGEDŰS ATTILA OPPONENSI VÉLEMÉNYÉRE

1. Az opponenseim véleményére, megjegyzéseire és kritikáira adott válaszomat mindenekelőtt a köszönet szavaival kell kezdenem. Juhász Dezső és Hegedűs Attila igen alapos, gyakran részletekbe menő bírálata a disszertáció gyenge pontjaira hívta fel a figyelmemet. Megjegyzéseik nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy a majdan nyomtatásban is megjelenő munkában ne maradhassanak félreértésre alkalmat adó megfogalmazások, esetleges „melléfogások”. A mindkettejük bírálatában megjelenő pozitív értékelést, a dicsérő és elismerő szavakat nagyon köszönöm, a kritikai megjegyzéseket pedig minden részletében úgy értelmezem, hogy azok a kutatásban nálam jóval nagyobb tapasztalattal rendelkező szakértők segítő szándékának megnyilvánulásai, amelyekért feltétlenül hálás vagyok.

A bírálóknak mondott köszönet mellett azonban elengedhetetlenül szólnom kell arról a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén működő szellemi műhelyről is, amelyben ismereteimet megszereztem, s amelyben kutatói tevékenységem és dolgozatom is formálódott, alakult. E munkaközösség, az ott végzett munka, annak szellemi hozadéka adta számomra a disszertáció alapját, s a csoport vezetője, Hoffmann István munkám elkészítését irányításával személyesen is nagyban segítette.

2. A következőkben a megjegyzéseket a dolgozat felépítésének megfelelő sorrendben kívánom megválaszolni, hiszen a bírálók is ennek mentén fejtették ki véleményüket.

2.1. Az első nagy fejezet a „Bihar vármegye településtörténete” címet viseli, s ehhez Juhász Dezsőnek voltak megjegyzései. Ahogyan írja, „A természeti és népiségtörténeti viszonyok vázlatos ismerete sok mindent megmagyaráz a névrendszer nyelven kívüli hatóerejének működéséről.” A megyére vonatkozó ezirányú ismereteinkhez Anonymus gesztája sajátos módon járulhat hozzá: ma már tudományos közhely, hogy e munkát több vonatkozásban is óvatosan kell kezelni, ám a rendkívüli forrásszegénység miatt történészek és nyelvészek mégis kénytelenek komolyan kutatni e munka hiteles elemeit. Ennek tudatában a gesztának a betelepülő székelyekkel kapcsolatos leírását tartalmilag idézem, s a *Jószás és Tekerő* pataknak Benkő Loránd által tett azonosítási kísérletéhez fűzött megjegyzésemet, miszerint „az útvonalat hitelesnek kell elfogadnunk” opponensem „a geszta helyneveit és a helyrajzi viszonyokat tükröző részleteit *Anonymus korára nézve* hitelesnek fogadhatjuk el”-re javasolja módosítani. Természetesen teljes mértékben egyetértek e megfogalmazással, mivel magam is ezt kívántam mondani, de úgy látszik, a fogalmazás kissé félreérthetően sikerült, még akkor is, ha később más vonatkozásban szerepel az „Anonymus szerint” megszorítás.

Juhász Dezső a szlávtság honfoglalás utáni kontinuitásának feltételezése kapcsán is megjegyzi, hogy nem Anonymusnak kellene itt sem a hivatkozási alapnak lennie. Az előzőekben írottaknak megfelelően ezzel is egyet tudok érteni, és nem is az volt a szándékom, hogy Anonymust tegyem meg a probléma kulcsának. Megpróbáltam mint legrégebbi forrást és elképzelést abba a sorba beilleszteni (természetesen nem azonos súllyal és jelentőséggel), amit később Chaulopecky Vaclav, Melich, Knieszsa, más vonatkozásban Kristó és Györffy véleménye jelent a kérdésben. Ami a törökségi népeket illeti: a geszta beszél a kazárokról, én itt is csupán idéztem, s nem kívántam bizonyítani igazát.

A törökségi népekre vonatkozó újabb elképzeléseket az oldalnyi alfejezet második része tartalmazza: a valóban csatlakozott besenyő töredékek nyomára bukkanhatunk a három bihari *Besenyő*, illetve *Besenyőtelek* és *Talmács* települések nevében. Abban szintén egyetértek Juhász Dezsővel, hogy török helynévadás emléke a megyében nem igazolható, de a fent említett településnevek – bár természetesen magyar névadás eredményei –, mégiscsak itt megtelepedett töredék törökségi népekre mutathat.

A fenti megjegyzések alapján úgy látom, hogy a disszertáció később megjelenő formájában sokkal világosabbá kell tennem Anonymus idézésének tényét, hogy véletlenül se lehessen egyetértést kiolvasni a soraimból.

2.2. A második, „Névtelenség és elnevezés: névkontinuitás” című fejezettel kapcsolatban mindkét opponens megjegyezte, hogy bár a téma érdekes, de inkább névelméleti, és ezért nem kapcsolódik szorosan a vizsgált terület neveinek elemzéséhez, mivel (ahogyan azt meg is fogalmaztam) a megye településnevei közül egyről sem bizonyít-

ható honfoglalás előtti megléte. Valóban, e rövid fejezetet csupán azért gondoltam megírandónak, mert tágabb képet kívántam adni a Kárpát-medence legkorábbi helyneveinek kérdésköréről. Elképzelhető, hogy a nyomtatott változatból ez a rész ki is marad majd, és néhány itt említett fontosabb gondolatot más helyen mutatok be.

2.3. A harmadik nagy egység címére vonatkozó javaslatot tett Hegedűs Attila: a valóban igen tág „A magyar névtudomány kutatástörténete” helyett a pontosabban megjelölő „A magyar történeti helynevek kutatásának története és módszerei” módosítást ajánlja. Juhász Dezső e fejezet tömörítésének kérdését vetette fel. A fejezet sorsán valóban el kell majd gondolkodnom annak fényében is, hogy néhány hete jelent meg Hoffmann István „Magyar helynévkutatás 1958–2002” című munkája.

2.4. Bihar megye településneveinek hangtörténeti elemzése adja munkám negyedik nagy fejezetét, amely több ponton is vitára adhat okot: ennek egyik legfőbb tényezője az olvasati bizonytalanság. Hegedűs Attila arra hívta fel a figyelmet, hogy az illabiális–labiális megfelelések közül csak az *á–a* esetén vettem fel bizonytalanságot, holott az *i–ü*, az *ő–ö* több adata is kétséges olvasatú. Az *i–ü* megfeleléssel kapcsolatban csak a már a disszertációban leírt megállapításomat tudom megismételni: „A magánhangzók minősége azonban területenként változhatott: a nyelvterület legnagyobb részén a két magánhangzót együtt, ingadozó használattal alkalmazták...”. Azt hiszem, ebben benne foglaltatik opponensem véleménye is.

Juhász Dezső arra figyelmeztet, hogy a hangok ritkább jelöléseiről sem szabad elfeledkezni (közülük az *ü* kevésbé jellemző betűkapcsolatokkal való jelöléseit emeli ki), hisz a helytelen olvasat rossz következtetések levonását eredményezi.

A másik elmosódó terület nem csupán a disszertációmban, de a hangtörténeti kutatás mai állapotában általában is a diftongusok kérdése. Ahogyan ezt igyekeztem is előrebocsátani: „Még az ómagyar korban, a XII–XIV. század folyamán megindult a diftongusok monoftongizációja. Hogy ez mely vidéken mikor ment végbe, s hogy egyáltalán végbement-e, és teljesen kipusztította a kettőshangzókat, homályos kérdés.” Ehhez képest lehetséges, hogy némely helyen valóban túl határozottan nyilvánítottam véleményt ez ügyben. Mindezekkel együtt is nagy örömmel vettem Hegedűs Attila zárójeles mondatát, amelyben korábbi megjegyzései mellett is teljes egyetértésről biztosít a keleti nyelvterület labiális utótagú diftongusainak megőrzött régiségét illetően.

Az affrikálódás kapcsán Juhász Dezső a szerinte tévesen ide sorolt *Váncsod* esetére figyelmeztetett. Kritikája teljesen helyénvaló, hiszen e névben a pusztaszemélynévi alaphoz (*Iván*) kapcsolt *-cs* kicsinyítő képző van jelen, amelyet természetesen *s*-sel is jelölhettek.

Juhász Dezső további megjegyzései is azt mutatják számomra, hogy mennyire oda kell figyelni a fogalmazásbeli pontosságra. A nyíltabbá válás fejezetben az *ü > ő*, illetve az *ü > ö* változással kapcsolatban úgy fogalmaztam, hogy ezek teremtették meg a magyar hangrendszer *ő*, *ö* hangját, holott természetesen magam is tisztában vagyok az *ő > ö* labializáció e téren megmutatkozó szerepével, a diftongusok monoftongizációjának jelentőségével s a rövid magánhangzó nyúlásának lehetőségével; csak ebben a fejezetben ezekről természetesen nem eshet szó. Mindezeknek megfelelően elfogadom opponensem javaslatát: a „megteremtette” helyett inkább a „hozzájárult a létrejöttéhez” megfogalmazás a helyes.

A hangtörténeti fejezetben valóban a fenti kérdések okozták számomra a legnagyobb fejfájást. Témám fő vonulatának ez ugyan csak egy oldalága, de úgy éreztem, hogy – mivel Bihar megye egy kellően nagy, történetileg–nyelvjárástörténetileg is szorosan összetartozó terület – ezt a fonalat nem szabad elengednem, még ha nem is folytattam addig behatóbb általános hangtörténeti vizsgálatokat. Az itt felmerült kritikai megjegyzések tanulsága számomra leginkább az, hogy e témakörben mindenképpen még körültekintőbb és még óvatosabb állásfoglalásra van szükség. Éppen a sok bizonytalanság, és olykor elkövetett tévedéseim miatt külön is megköszönöm Hegedűs Attila e fejezet összességéhez fűzött dicsérő, értékeire rámutató szavait.

2.5. A disszertáció ötödik, egyik legfontosabb fejezetében a megye településneveinek leíró: funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai elemzésével foglalkoztam. Erről a fejezetről mindkét bírálóm elismerően szólt. Juhász Dezső egy ponton javasol a fejezetcímeket illetően módosítást: egy részük ugyanis a „miféle névből alakult” (törzsnévből, népnévből stb.), más részük a „mire utal” (foglalkozásra, méltóságra, stb.) mozzanatát ragadja meg. Az egységes fogalomhasználat kialakítását tanácsára megfontolom.

Hegedűs Attila a törzsnévi eredetű helynevekkel kapcsolatban veti fel azt a (még a történettudományban is) kényes kérdést, hogy vajon a honfoglaló magyarság törzsek szerint telepedett-e le. Magam dolgozatomban a „minden valószínűség szerint” megszorítással azon a véleményen vagyok, hogy esetleg ez adhatta a letelepülők csoportjainak keretét, amit azonban opponensem kétkedve fogad. Véleményének alátámasztására az általam is idézett, Bertha Árpádtól való törzsnév-etimológiákra utal, amelyek a törzsek harcos jellegét bizonyítják, s ezzel Hegedűs Attila szerint az alkalmi egység mivoltukat jelzik. Véleményem szerint e két dolog nem függ össze ennyire közvetlen módon. Bertha Árpád etimológiáit nagyon is elképzelhetőnek tartom, de ettől függetlenül tudjuk, hogy két jeles történészünk (Györffy György és Kristó Gyula) is érvek sokaságát felsorakoztatva késhegyre menő vitát folytatott e kérdésben. A törzsi hovatartozás tudata viszonylag hamar eltűnhetett, de hogy ez mikorra tehető, arra nemigen lehet pontosan válaszolni. Ezzel együtt is: a törzsnévi eredetű helynevek kétségtől az adott törzshöz tartozó népek jelenlétére utalhattak. A témával kapcsolatos írások felsorolásából bírálóm hiányolta Sándorfi György munkáját (Korai helyneveink vizsgálata, Miskolc, 1989), amellyel dolgozatom írása során valóban nem találkoztam. Köszönöm, hogy felhívta rá a figyelmemet. A másik hiányolt, Benkő Loránttól való munkát ismerem, s a bibliográfiámban is szerepel (A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai. Honfoglalás és nyelvészet. Szerk.: Kovács László – Veszprémy László. Bp. 1997. 163–76), a kérdéses helyen azonban sajnos, valóban nem idéztem.

Hegedűs Attilának az ezzel a fejezettel kapcsolatban tett utolsó megjegyzése a pusztai személynevekből született helyneveket érinti. Megjegyzi, hogy pusztai személynév helynévfunkcióban a mai tanyanévadásban is eleven. Ezt magam is tudom, de mivel témám Bihar megye történeti helyneveinek vizsgálata volt, így nem volt, nem lehetett céloom a mai magyar névadási vonatkozásokra is kitérni.

2.6. Az utolsó, hatodik fejezetben a megye településneveinek történeti elemzését végeztem el. A tárgyalás gondolatmenetét Juhász Dezső jónak tartja, de elképzelhetőnek gondolja, hogy a neveket esetleg más megközelítésben írjam le. Megfontolásra ajánlja, hogy három lépcsőben: a keletkezés, a változás–átalakulás és a kihalás, kategóriaváltás

stádiumában próbáljam megragadni a neveket. A gondolat valóban figyelemre méltó, s az első két állapot vizsgálata nem is okozna nehézséget. Erre már egy korábbi rövid dolgozatomban bizonyos fajta kísérletet is tettem, amikor a patrocíniumi településneveket éppen ilyen szempontok alapján vizsgáltam (Az ómagyar kori Bihar megye patrocíniumi helynevei. NÉ. 21: 71–4.). A harmadik lépésnél azonban úgy gondolom, komoly akadályokba ütköznék. Tudjuk, hogy a korai helynévadatok frott forrásokban való első megjelenése teljesen esetleges, nem feltétlenül a névalak megszületésének korát mutatja, s az sem biztos, hogy az elsődleges névformát látjuk viszont az oklevélben. Ha egy névalak életét végig szeretnénk kísérni, a továbbiakban is ugyanilyen esetlegesség állhatja utunkat. Igaz, hogy minél gazdagabb adatolású a név, annál biztosabb az eredmény, de a kihálás körülményeit ugyanez a történeti homály teszi bizonytalaná. Mindezek tudatában persze egyáltalán nem kell kizárni ezt a vizsgálati lehetőséget sem, sőt ki kell emelni, hogy ennek a településtörténeti tanulságok mellett fontos névrendszertani tapasztalatai is adódhatnak.

Ezekkel tisztában lévén kell elfogadnom Juhász Dezsőnek a *Felsőloka ~ Felsőlok* névalakokra vonatkozó megjegyzését. Ezek a redukciót, azaz az egy névelemmel való csökkenést mutató nevek csoportjában vannak felsorolva, de nem a biztos, hanem (érzékeltetve a besorolás bizonytalanságát) csak a lehetséges ide vonható névpárok között. Bírálóm inkább egy ellenkező irányú folyamatot feltételez a két névszerkezet szemantikai szembenállása miatt: az előtag minősítőjelzős szerkezetre, míg a toldalék birtokos szerkezetre utal. Kétségtelen, hogy ez az érv erősebb, mint a datálás mutatta megjelenési sorrend, így megalapozottabbnak tűnik e neveknek a bővítéses kategóriába történő sorolása. Szintén ide kapcsolható egy kronológiai kérdés: Juhász Dezső figyel fel arra, hogy a szintagmatikus szerkesztéssel létrejött nevek típusának megjelenését a XIII. századra teszem. Megjegyzi, hogy ez az írásbeli megjelenésre lehet igaz. Természetesen egyetértek e megjegyzéssel: adataim birtokában nem is tehetek mást, mint hogy a belőlük leszűrhető tanulságokat megfogalmazom.

Ugyanitt opponensem egy terminus technicus-használatra figyelmeztet: a birtokos személyrag helyett szerinte pontosabb lenne a birtokos személyjel kifejezés alkalmazása. A két megnevezés egyenértékűségével úgy gondolom, mindenki tisztában van. Újabban a hagyományos grammatikai szemlélet szívesebben nevezi jelnek ezt az elemet, a strukturalisták pedig éppen ezt a felfogást hagyták el, és ragnak tekintik ezt a toldalékot.

Hegedűs Attila kifogásolta, hogy a redukciós változást bemutató részben nem közöltem a korábbiakban megszokott módon, lábjegyzetben a történeti adatokat évszámmal együtt, s az olvasó kénytelen a szerzőnek elhinni a változási folyamatot. A könyvvé szerkesztett formában ez könnyűszerrel pótolható lesz. Bírálóm egy igencsak zavaros, s valóban rosszul frott bekezdésre is felhívta a figyelmemet: a metonímia értelmezése kapcsán a metafora meghatározását adtam meg, s a színekdocht e kettő egyenrangú társaként sorolom fel. Ezt a hibát ki kell javítanom.

2.7. Szintén Hegedűs Attila jegyzi meg, hogy munkámban a TESz. adja az etimológiai hivatkozás alapját, holott létezik a modernebb EWUng. is. Erre magam is gondoltam már jócskán a munka közepén. A disszertáció szótári részét évekkal ezelőtt még mint a szakdolgozatom egyik felét kezdtem el írni, s a legkönnyebben hozzáférhető – véleményem szerint elavultnak egyáltalán nem mondható – TESz.-t használtam. A mos-

tani dolgozatomból szótára ebből az „összótár”-ból nőtt ki. Természetesen felvetődött bennem, hogy érdemes-e átírni a szótári hivatkozásokat. Ennek eldöntéséhez a két szótár szócikkjei közül összehasonlítottam jó néhányat, s mivel jelentős különbségeket nem találtam, a TESz. mint a másiknál jóval részletezőbb, gazdagabb forrás maradt a hivatkozási alap. A könyvváltozat elkészítéséhez azonban kikerülhetetlen lesz az EWUng. minden egyes esetben való fellapozása, s ha csak egy apró részletet illetően is újabbat mond a TESz.-hez képest, idézni is fogom.

Hegedűs Attila értékelése vége felé két erős kritikai megállapítást is tett. Az egyik szerint kevesli az értekezésben az egyéni véleménynyilvánítást, s a meglévőket üdítő kivételnek mondja. Elgondolásom szerint az egész disszertáció maga véleménynyilvánítás – én legalábbis ezzel a céllal írtam –, s másik bírálóm Juhász Dezső véleményét idézve „saját gondolatokat is kellő számban megfogalmazva” készítettem el disszertációm. A konkrét „véleményem szerint” kezdetű mondatok talán a szótári részben kaptnak majd erősebb hangsúlyt.

Hegedűs Attila „jobb híján »tisza kezűség«”-nek nevezi, hogy terjedelmes disszertációm egy helyén a *Küsmöd* patak történetének taglalása kapcsán nem hivatkozom Benkőnek arra a tanulmányára, amelyben a víznév költöztetésének kérdését vizsgálja meg, ezért úgy tűnik, mintha Benkő eredményeit a saját kutatási eredményemként igyekeznék felmutatni. Mivel munkám bibliográfiájában felsorolom a kérdéses művet (Megjegyzések víznevekről. NÉ. (1993) 15: 50–7), s ezt Hegedűs Attila is megjegyzi, úgy gondolom, nem a szándékos félrevezetés bizonyítékaként, hanem feledékenységem egyszeri megnyilvánulásként kell kezelni e hiányt, amire a figyelmem felhívását köszönöm, s természetesen pótolni fogom a hivatkozást. Azt csak ráadásként említem meg, hogy dolgozatomban több száz, vagy talán az ezres nagyságrendet is elérő hivatkozás található. Egynek az elmaradása alapján nem igazán tartom megalapozottnak a fenti minősítés alkalmazását. Egy Hegedűs Attila szerint hasonló példa a 216. oldalon található: bírálóm a bekezdést a FNESz. parafrázisának mondja Kiss Lajosra való hivatkozás nélkül, pedig a hivatkozás ott van a TESz.-re, Kiss Lajosra (a FNESz.-re), valamint Kniezsára és Mollayra is.

Juhász Dezső értékelése utolsó részében néhány javítandó helyre hívja fel a figyelmemet az irodalomjegyzék egyes tételeiben, és Hegedűs Attila is fedezett fel a hivatkozott irodalomban évszámelírást. Ezek azonban a felsorolt észrevételek segítségével, s a disszertáció újabb gondos átfésülésével könnyen kijavítható hiányosságok.

2.8. Válaszom végén ismételten szeretnék köszönetet mondani opponenseimnek az értékes, elgondolkodtató, munkámat segíteni, jobbítani szándékozó bírálatukért, s ha e disszertáció nyomtatott formában is megjelenik, s az a változat kiérleltebb lesz az itt megtárgyalt munkánál, abban nekik is részük lesz.

Debrecen, 2003. április 7.

RÁCZ ANITA

SZEMLE

HAJDÚ MIHÁLY KÉT TANULMÁNYKÖTETÉRŐL

Nyelvészeti és néprajzi közlemények. Orosháza, 2003. 332 lap

Válogatott tanulmányok. Szerkesztette KISS JENŐ. Budapest, 2003. 508 lap

1. Ki gondolná, hogy Hajdú Mihály betöltötte 70. életévét! Meglepő, mert a jelek egyáltalán nem erre utalnak, fiatalos lendülete és munkabírása töretlen. Ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy Hajdú tanár úrnak e jeles alkalomból három önálló kötete jelent meg, mindhárom e termékeny pálya összegzése, a felhalmozott tudás és ismeret közkinccsé tétele.

A három könyv tartalmilag és szerkesztését tekintve jelentősen különbözik egymástól. A „Nyelvészeti és néprajzi közlemények” című kötet elsősorban a névtan és néprajz iránt érdeklődő, szélesebb közönségnek szóló írásokat tartalmazza, melyek főként a szülőváros és a tágabb környezet egy-egy névtani kérdését taglalják, melyeket a kötet végén néprajzi adatközlések színesítenek. A második könyv a „Válogatott tanulmányok” címet viseli, Hajdú Mihálynak a névtan és a nyelvjárástan területén végzett tudományos munkássága eredményeit foglalja össze legjelentősebb tanulmányainak újbóli közreadásával. A harmadik könyv, az „Általános és magyar névtan” összegző munka, a névtan művelése során szerzett ismeretanyag és tapasztalat formába öntése, az első nagyobb összefoglalása az általános és magyar személynévtan eddigi eredményeinek.¹ Nem véletlen, hogy a tudományosság és a felsőoktatás számára készített kézikönyv Hajdú Mihály tollából került ki, mivel őt az onomasztikán belüli részterületek mindegyike foglalkoztatja, így a magyar névtanosok közül leginkább ő hivatott egy ilyen összegző mű elkészítésére.

A továbbiakban a fent említett első két tanulmánykötetről kívánok röviden szólni. A rövidséget az indokolja, hogy bizonyára a közreadott válogatott tanulmányok jelentős része sokak előtt ismerős, hiszen számos közülük olyan alapmunka, problémafölvető írás, amely a névtanosok számára egy-egy téma kifejtésénél megkerülhetetlen. Ennek ellenére vagy még inkább éppen ezért nagy jelentőségű ez a két kötet, amely összesen 69 tanulmányt, nyelvjárási szövegközlést és kisebb közleményeket tartalmaz. (Közülük három mindkét gyűjteményben megtalálható: „Becézőnevek három Békés megyei község iskolai anyakönyveiben [1870–1900]”; „Békés megyei apaállatnevek 1923 és 1934 között”; „Adatok Békés város í-zésének történetéhez”).

2. Az első tanulmánykötettel a szülőváros, Orosháza tisztelgett a tudós tanár előtt, közreadva Hajdú Mihálynak azokat az írásait, amelyek a szűkebb és tágabb pátriához kapcsolódnak, az itt élő nép nyelvi és néprajzi sajátságait tárják fel. Ezen írások nagy

¹ Ismertetését l. e tanulmányt követően a Névtani Értesítő jelen számában.

része sokak számára nehezen hozzáférhető kiadványokban jelent meg (megyei lapok, múzeumi kiadványok, helytörténeti monográfiák stb.), így többnyire rejtve maradtak a szakma előtt. A szülőföld iránti érdeklődés nem új keletű a népi élettel, a népnyelvvel foglalkozók körében. Hajdú Mihály pályáját is meghatározták a tanyasi emberek között végzett gyűjtések és fordították végérvényesen a nyelvtudomány felé. Erről az indítatásról vall egyik visszaemlékezésében, ahol olyan helyi értelmiségi pártfogókról szól, akiknek lelkesedése rá is hatással volt és kijelölte számára azt az utat, amely a népnyelv és a népi életmód kutatásához vezetett pályája kezdetén (6–8), és amelyből később is gyakran merített.

Az összeállított kötet többek között e munkának a gyümölcseit tárja elénk immár egy helyen. A „helytörténeti” vonatkozású írások Hajdú Mihály munkásságára leginkább jellemző két nyelvészeti kutatási terület, a névtan és a nyelvjárastan tárgykörébe tartoznak. Ezek többnyire a szélesebb közönséghez szólnak, ezért nyelvezete közérthető azok számára is, akik a nyelvészetben járatlanok, mindez azonban a tudományosság kárára nem válik.

A kötet három tanulmányában olvashatunk például az orosházi családnevek és családok történetéről. Szembetűnő az az alaposság, amellyel a szerző a város családneveit vizsgálja. Végigkíséri az itteni családok történetét, megemlítve a XVI. századi előzményeket és a XVIII. századi betelepülést, majd a letelepült magyar lakosság nyelvjárási sajátásaival bizonyítja északnyugat-dunántúli, kislalföldi eredetüket. Ezt a megállapítást a névtan oldaláról is megerősíti – a számos összeírás adatai alapján – a családnév-rendszerezés során kapott eredményekkel, amelyet történeti utalásokkal is alátámaszt (67–82).

A helytörténeti vonatkozású munkák közül kettő nem kapcsolódik a szülőföldhöz. A szerző ezekben a történeti keresztnévhasználatot vizsgáló írásaiban az ország egymástól távol fekvő megyéiből, Sopronból és Nógrádból választ két-két katolikus települést, amelyek 1770 és 1950 közötti névanyagának gyakoriságát veti össze (33–49), majd ugyanígy jár el a nógrádi Patak és Dejtár, két szomszédos katolikus település esetében is (50–66). A földrajzi szempontok alkalmazása a személynév-kutatásban az 1960-as években egyáltalán nem volt általános, ezért ezeket a feldolgozásokat ilyen értelemben úttörő jelentőségűnek tarthatjuk. Szintén e tárgykörhöz kapcsolódik a Békés megyei Csanád-apáca 1838 és 1860 közötti keresztnéveinek bemutatása is (99–106), melyet három békési település, Békés, Orosháza és Szarvas XIX. század végi iskolai anyakönyvei alapján gyűjtött történeti becézőnévanyagának elemzése követ (107–18).

A következő tematikus egységben a helynevek általános áttekintését, a különböző helynévfajták rövid elemzését találjuk; a csillagnevektől a településneveken át az épületnevekig terjed a helynévfajták bemutatása a legalapvetőbb ismeretek megadásával (120–30). A Vásárhelyi-pusztá neveiről írt munkában jelent meg az első tanyanév-tipológia, melyet most ismét olvashatunk a kötetben (131–47), majd Orosháza utcaneveit ismerhetjük meg 1980-ból (148–57).

Hajdú Mihály névtani érdeklődése az állatnevekre is kiterjedt. A tanulmánykötet önálló fejezetet szentel ennek a témakörnek (159–86), amelyben Békés megyei apaállatok (mének, bikák, kanok) két világháború közötti neveit feldolgozó három tanulmány kapott helyet. Az állatnevek vizsgálatának tudományos szintre emelésében elévülhetet-

len érdemei vannak a szerzőnek. (Az állatnevek a „Válogatott tanulmányok” című kötetben is előkerülnek két tanulmány erejéig.)

Önálló fejezetben találhatók a nyelvjárási vonatkozású munkák. Az „Adatok Békés város í-zéséhez” című tanulmány (196–9) jól példázza Hajdú Mihálynak azt az elvét, hogy a korai nyelvjárási hangtani jelenségek leírásához a különböző korai, főként XVI. századi összeírások névanyaga jól hasznosítható, s ez igaz a török adóösszeírásokra, a defterekre is. Orosháza nyelvjárástörténetének elemzéséhez közöl adatokat a következő tanulmány, amelyben hét XVIII. század végi, XIX. század eleji végrendelet és egy tanúvallatási jegyzőkönyv őriz nemcsak nyelvjárási, hanem művelődés-, társadalom- és gazdaságtörténeti emlékeket is (188–95). Két nyelvjárási mintaszöveg is helyet kapott a tanulmánykötetben, az egyik a Vásárhelyi-pusztá nyelvét mutatja be a fontosabb fonetikai jellemzőket jelölve (213–9), a másik az orosházi nyelvjárást szemlélteti részletes és pontos hangtani átírással (209–12).

A kötet utolsó fejezete néprajzi vonatkozású írásokat tartalmaz. Az első a kasos méhészkedés Orosháza környéki hagyományait tárja fel (221–82), melyhez példamondatokkal gazdagon illusztrált, részletes méhészeti tájszótár kapcsolódik. A falusi élet egyik fontos eseményét, a disznóölést és az ehhez kapcsolódó szokásokat ismerhetjük meg a következő tanulmányból (283–302), majd a szeghalmi népi disznótartás hagyományaiba nyerhetünk betekintést (303–17). A kötet végén kilenc helyi gyűjtésű népmesét találunk (pl. „Az aranyhajú tündér”, „A világ csúfja”, „A vereshajma és a lusta asszony” stb.), melyek szép lezárásai a szülőföldhöz kötődő nyelvészeti és néprajzi témájú gyűjteménynek.

3. A „Válogatott tanulmányok” című kötet létrejöttének körülményeihez legjobb a szerkesztő, KISS JENŐ szavait idézni: „Úgy véljük, a tiszteletadásnak ez a módja szolgálja leginkább a tudomány érdekét, mert könnyen hozzáférhetővé, egy helyen olvashatóvá teszi Hajdú Mihály azon tanulmányait, amelyek leginkább helyet kérnek e jubileumi kötetben” (7). A tanulmánykötet első részében három köszöntő írást olvashatunk: JUHÁSZ DEZSŐ az ünnepelt munkásságának elmúlt egy évtizedét ismerteti, KISS JENŐ a kollégák, FARKAS TAMÁS az egykori és mostani diákok nevében köszönti az ünnepeltet (9–20).

E kötet is – hasonlóan az előzőhöz – jól tükrözi Hajdú Mihály névtani munkásságának sokoldalúságát. Az onomasztika öt tematikus részben tárul elénk. Az első általános névtani kérdéseket taglal, ezt követi a magyar névkutatás eredményeit ismertető fejezet, majd a személynevek, helynevek és állatnevek következnek önálló részben. Végül a nyelvjárásokkal kapcsolatos tanulmányok zárják a kötetet.

Az általános névtani kérdések felvetése évtizedeken keresztül kimaradt az onomasztikai vizsgálatok köréből. HAJDÚ MIHÁLY az 1990-es évek második felében e témában elhangzott előadásaiival és tanulmányaival ráirányította a figyelmet a névtannak erre a kevésbé feltárt területére. Elgondolásai közül kettő e tanulmánykötetben is megjelent, ezek főként az általános nyelvészet és a grammatika oldaláról vizsgálják a tulajdonnév definiálásának és a nyelvi rendszeren belüli helyének problematikáját. A vita legfontosabb eredménye a téma napirendre kerülésén és a gondolkodásra való ösztönözésen kívül az volt, hogy a tulajdonnév rendszertani és szófaji besorolásáról vallott korábbi nézetek mellett egy új megközelítés is napvilágot látott, amely a nyelvi rendszert

két síkon képzei el: a gondolatközlés (kommunikáció) és az azonosítás (identifikáció) síkján. Ez utóbbi a tulajdonnevek síkja, amely ugyanúgy a nyelvi jelek részrendszereiből épül fel (pl. lehet teljes mondat, szintagma stb.) és éppen úgy vizsgálható, elemezhető, mint a kommunikáció rendszere (46), mégis önálló rendszernek tekinthető, mert az előbbi általánosító jellegével szemben a tulajdonnév azonosító szerepet tölt be, így nem sorolható egyértelműen a köznévvvel egyenrangú részrendszerbe. E gondolat mélyebb, elméleti kifejtése a kommunikáció és identifikáció kapcsolatának vizsgálatában jelenik meg (21–34), amelyről Juhász Dezsővel egyetértve elmondhatjuk, hogy a szerző e kérdéskörrel érintkező kommunikációelméleti, pszichológiai, nyelvelméleti, grammatikaelméleti, szemantikai, általános névtani stb. területeken is rendkívüli otthonossággal és könnyedséggel mozog (11), és amely szintén új, vitaindító gondolatokat tartalmaz. Az általános névtani kérdések körében ezek mellett olvashatunk a helynevek névvé válásának folyamatáról (47–51) és a tulajdonneveknek az oktatásban betöltött helyéről (52–9).

Külön fejezetben tárulnak elénk a szerzőnek a magyar névkutatás történetét ismerető, az adott helyzetet értékelő és a teendőket kijelölő írásai. Az első tanulmány a tulajdonnevek történetének lehetséges korszakolását adja (61–7), a következőben pedig a szerzőnek a személynevek köznévi elemeiről vallott elképzelései jelennek meg (68–74). (Ennek tárgyalása a témából adódóan inkább a következő, a személynevek kérdéseivel foglalkozó fejezetbe illeszkedik.) Ugyanezen fejezet tartalmazza Hajdú Mihálynak azokat az írásait, amelyekből a névtani, főként személynévtani kutatásban elért korábbi eredményeket ismerhetjük meg, így a közölt három tanulmány együttes megjelenésével átfogó áttekintést kapunk az 1960 és 1986 közé eső időszak személynevekkel foglalkozó névtani munkáiról. Itt találjuk tehát személynévkutatásunk 1960 és 1967 (a „Tartalomjegyzék”-ben tévesen 1959 és 1968) közötti időszakának alapos és részletes, bibliográfia értékű áttekintését (75–107), valamint a magyar névtannak a 70-es évek végén nemzetközi összevetésben mutatkozó eredményeit, illetve a még elvégzésre váró feladatok megjelölését (108–26). Az 1980 és 1986 eső éveket külön tárgyalja a szerző, de itt a személyneveken kívül az állatnevekkel foglalkozó munkákat is ismerteti (127–43). Újabbkori (XVIII. sz. második felétől napjainkig értendő) személyneveink kutatásának módszereihez ad hasznos segítséget a következő tanulmány, amely személynévtípusok szerint ismerteti a legfontosabb forrásokat és a feldolgozás lehetséges módjait (144–57).

A tanulmánykötet legerjedelmesebb része a személynevekkel foglalkozik, ez jól jellemzi Hajdú Mihály munkásságát, érdeklődési körét. Az itt megjelenő 16 tanulmány jelentős része történeti személynévanyag feldolgozása és elemzése. Berrár Jolán munkája alapján készült az Árpád- és Anjou-kor női személyneveinek gyakorisági mutatója, amelyben a neveknek a fennmaradt oklevelekben előforduló becézett alakjait, illetőleg megterheltségi arányait találjuk meg (159–63). A XV. századi személynevek kutatásával kevesen foglalkoztak, ezért fontos Hajdúnak az a munkája, amely a Garam–Ipoly közének XV–XVI. századi család- és keresztnéveit vizsgálja (164–91). A családnevek esetében a különböző időszakokat összevetette, és megállapította, hogy a különböző eredetű családnévcsoportok (apanévi, helynévi stb.) között arányszámukat tekintve nincs jelentős eltérés, tehát öröklődnek a nevek, emellett viszont hiányolhatók az egyes családnevek állandóságára utaló megállapítások (183). Szintén e korhoz kötődik két tanulmány: az egyik XVI. századi dunántúli személyneveket vizsgál misszilisek alapján (192–6), a

másik pedig Kisújszállás 1591–92-es török összeírásának névadatait dolgozza fel (197–202). Hasonló munka a moldvai csángók 1696-os regestrumának névtani vizsgálata (203–7). Tanulságos a csángó keresztnévek gyakorisági sorrendje, valamint a magyar eredetű családnevek jelentéstani csoportjainak arányszámai, melyek közül a legmagasabb értéket (52,56%) a keresztnévi eredetűek mutatják (207). A magyar keresztnévadás 1770 és 1970 közötti legfontosabb tendenciáit ismerhetjük meg a következő tanulmányból (208–11), majd a XVIII–XX. századi keresztnévdivat regionális különbségei tárnak elénk angol nyelven (212–26).

A becenevekkel három tanulmány foglalkozik: „Becézőnevek három Békés megyei község iskolai anyakönyveiben (1870–1900)”, „Nyelvjárástörténeti adatok a becézőnevek funkciójának vizsgálatához”, illetve „Egy beceképző a XVI. században”. Ez utóbbi munka az *-i* becézőképző használatát vizsgálta a Közép-Dunántúl területén (249–51). Hajdú a családnév-változtatások kérdéskörét két tanulmányban érinti: az egyikben Miskolc XIX. századi névváltoztatási eseteit vizsgálja (252–5), a másikban pedig a családnév-változtatások szociológiai háttéréről elmélkedik (255–63). Ezt követően szociológiai szempontok alapján vizsgálja Orosháza két világháború közötti családneveit (264–73). Ez a módszer a családnevek esetében előzmény nélküli a magyar névtanban. A szerző egy másik írásában szentendrei művészasszonyok neveit vizsgálja s megállapítja, hogy a magyar művészasszonyok identitásuk, egyéniségük megtartását a névhasználattal is kifejezik, ugyanis többségük ragaszkodik lánykori nevéhez (274–80). A régi magyar és finn keresztnévválasztásról (281–5), illetőleg a votják mondavilág tulajdonneveiről is olvashatunk egy-egy érdekes tanulmányt (286–91).

A helynevekkel foglalkozó fejezetben Hajdú többek között e névtípus jelentésszerkezetét és a *-d*-féle képzők funkciót vizsgálja (293–310), valamint megadja a *-monostora* utótagú helynevek tipológiáját (311–5). Ezt követően két XV. századi helynév (*Bálványos*, *Szkroncevec*) vándorlását kísérhetjük végig a török elől menekülő szerbek esete kapcsán (316–20). A helynevek XIX. századi történetéhez szolgál érdekes adalékul a „Névéletten egy úriszéki pörben” című írás, amely érdekes történeti adatként említi, hogy Szigetbecse és Ráckeve úriszéki perében a peres felek egy adott terület különböző neveit próbálják felhasználni érvként igazuk alátámasztására (221–4). A továbbiakban az alföldi tanyanevek típusairól és a Sárospatak környéki tanyákról olvashatunk két tanulmányban (325–39). Az utcanévek új szempontú feldolgozása a következő munka, amelyben a szerző „84 falu hivatalosnak tekintett teljes közterületi névanyagát” dolgozza föl az ország különböző megyéiből, és ezeket veti össze a névadás indítéka (emlékállítási célú, természetes név, közömbös név), valamint jelentéstani kategóriák alapján (340–54).

A tanulmánykötet utolsó fejezete a dialektológiához kapcsolódik. Az itt közreadott kilenc tanulmány között vannak nyelvjárási jelenségtanulmányok („Adatok a XVI. századi *ő-zés*hez”, „Adatok Békés város *í-zés*ének történetéhez” stb.) és átfogó, elemző munkák is (pl. „A nyelvi jelek típusainak csoportnyelvi sajátosságai”; „Regionális szótárak, szakszótárak, tájszótárak” stb.). Több tanulmány foglalkozik a személynevek felhasználhatóságával a nyelvjárástörténeti kutatásban („A magyar névtudomány a nyelvjárástörténeti kutatás szolgálatában”; „A XVI. századi nyelvjárások néhány kérdéséhez”; „Adalékok a XVI. századi nyelvjárások fonémáinak vizsgálatához”), ennek jelentőségé-

ről és újszerűségéről a korábbiakban már ejtettünk néhány szót. A kötet végén Hajdú Mihály teljes publikációs listáját találjuk.

Mindkét tanulmánykötet Hajdú Mihály munkásságának gazdagságát tárja elénk, ezzel nemcsak élvezetes olvasmányt adva az olvasók kezébe, hanem remény szerint munkára, a felvetett kérdések továbbgondolására is serkent.

N. FODOR JÁNOS

HAJDÚ MIHÁLY, ÁLTALÁNOS ÉS MAGYAR NÉVTAN Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 955 lap

1. Hajdú Mihály könyve hiánypótló a magyar névtani szakirodalomban. A kétkötetesre tervezett mű első része általános névtannal és magyar személynévvel foglalkozik, a második ragadványnevek, helynevek, intézménynevek, állatnevek, tárgynevek, emberi alkotások elnevezései, eseménynevek, fiktív (írói) nevek ismertetését fogja tartalmazni (150). A könyv célja „mindazt bemutatni és föltárni a tulajdonnevek sajátosságairól, történetéről, jelenkori állapotáról és viselkedéséről, amit lehet, amit érdemes” (11).

2. A könyv első nagy fejezetében a névtan általános kérdéseivel foglalkozik a szerző. Először röviden áttekinti a névtudomány történetét az egyiptomi cartouche-októl napjainkig utalva a görögök, rómaiak tudományára, a középkori, humanista eredményekre, majd a megjelenő tulajdonnév szótárakra, kalendáriumokra, naptárakra, martirológiumokra, a XIX. századtól meginduló tudományos igényű kutatásokra magyar és nemzetközi kitekintéssel. A társtudományok (nyelvtörténet, dialektológia, szociolingvisztika, történettudomány, numizmatika stb.) bemutatása képezi a következő kisebb fejezetet.

Az általános kérdéseken belül tárgyalja az azonosítás problémáját, mely már az állatvilágban is jellemző (pl. hangok, illatok), de az ember is identifikál hang, íz, illat, viselet stb. alapján. A továbbiakban csak olyan tulajdonnevekkel foglalkozik, amelyek „elgondolt, kimondott vagy leírt nyelvi jelek” (49), ezeket próbálja meghatározni. Végül a következő definíciót adja: „**Tulajdonnév az a nyelvi jel, amelyet alkotója (s ez lehet több személy, grémium is) egy valami (objektum: személy, hely, állat, tárgy, dolog, fogalom stb.) vagy egy összetartozó csoport (emberek, állatok, földrajzi helyek, tárgyak, dolgok, fogalmak stb.) azonosítására hoz létre, s azt általában kisebb-nagyobb közösség elfogadja, használja, a nyelvtudomány pedig a közszavaktól való megkülönböztetését (a magyarban nagybetűs helyesírását) elhatározza**” (58).

A köznevek és tulajdonnevek összefüggése esetében vizsgálja a tulajdonnév közszói eredetének lehetőségét, a nevek hangalakjának változását, a közszói jelentés elvesztését, a nevek értelmesítését, népetimológiát, téves névfejtéseket (közismertek SÁNDOR ISTVÁN névmagyarázatai: *Stockholm* = *Istókhalma*, *Koppenhága* = *Kappanhágó* stb.). A névmagyarázatok felosztásának négy lehetőségét különíti el, melyeken belül még alcsoportokat találunk: tartalmi (mitológiai, történeti, helyi vonatkozások), formai (terjedelem alapján lehet hosszú történeti indoklás, okadó mondattörődék, egyszavas

magyarázat), nyelvi (eredeti közszói név nem változik, de a jelentése igen; szabályosan fejlődik a közszó a nyelv törvényei szerint, de nincs kapcsolata a névvel; szabálytalan a hangalakítás, önkényes a torzítás; hibás az olvasat) és lélektani (tudatos névváltoztatás esetében lehet névfordítás, névmegfeleltetés; hivatalos névadáskor eufemisztikus cél; csúfolódó, gúnyos alakítások; meglepő, váratlan névváltoztatások; szándéktalan névmódosítás).

A tulajdonnevek köznévvé válásának több oka van. Lehet társadalmi (Julius Caesar nevéből lett a *Kaiser*, *keizer*, *császár*, *cár*) vagy lélektani (a „*Sine Bacho et Cerere friget Venus* latin közmondásban *Bachus*, *Ceres* és *Venus* a 'bor', 'kenyér' és a 'szerelem' jelképe, magyar fordítása is ezt fejezi ki: *Bor és kenyér nélkül megfagy a szerelem*” [72]). Hajdú két oldalról közelíti meg ennek vizsgálatát: a tulajdonnevek és a köznevek oldaláról. Mindegyik esetben alcsoportokat különböztet meg. A teljesség igénye nélkül néhányat felsorolok. Tulajdonnevek oldaláról vizsgálva megállapítja, hogy személynevek (családnév, keresztnév, mitológiai név, irodalmi alkotások szereplőinek neve), helynevek (országok, tájak, vidékek, hegyek, városok, városrészek), állatnevek, intézmények, tárgyak, művészeti alkotások nevei, márkanévek és vitatottként időpont- és eseménynevek válhatnak köznévvé. Névélettani szempontból a tulajdonnév változása a fontos (nincs változás [pl. *Jaffa*, *Marokkó*, *Audi*], kiejtés szerint vesszük át, szabályos hangváltozások, végződésekkel történő köznevesülés, összetételek). Köznevek oldaláról a szófaji (ige, főnév, melléknév, névmás, határozószó) és a jelentéstani megközelítés lényeges. Jelentéstani szempontból huszonegy kategóriát sorol fel (ezek közül néhány: nép, népcsoport, személy, foglalkozás, testrész, lelki tulajdonság, étel, öltözet, pénz, állat, növény stb.). Figyelembe veszi még a köznévvé vált tulajdonnevek rendszerezésekor az etimológiát (nem magyar, illetve magyar eredetű) és a magyar nyelvben való megjelenését.

A denotációval foglalkozó fejezetben az író megállapítja, hogy a „legtöbb ember a tulajdonnév jelentésén az **etimológiai jelentést** érti” (82), de a világos etimológiájú nevek is megtéveszthetik az embert (pl. a *Kovács* családnévű személy már nem kovács). Tárgyalja a motiváció, konnotáció, névhangulat kérdését is. Táblázat segítségével foglalja össze a monodenotátum, polidenotátum, heterodenotátum és a mononímia, polinímia, heteronímia összefüggéseit (94–5).

A tulajdonnevek változásainak két nagyobb csoportját különíti el a szerző. Az egyik csoport esetében a név alakja változik (írásváltozatok, ejtészváltozatok), a másikonál a név denotátuma. Metonímia lehet azonos névfajon belüli, különböző névfajok közötti, grammatikai érintkezés is lehet oka névátvitelnek, de ebben az esetben ellipszissel jár együtt. A metaforikus névátvitel vagy névátruházás már az Őszövétségekben is megfigyelhető. A szimbolikus névátvitel lehet tulajdonnévre irányuló, de gyakoribb a közszóra, elvont fogalomra irányuló. Az elnevezés is a névátvitel egyik formája, ilyenkor „olyan nevet adunk egy eddig még névvel nem rendelkezőnek, amely név már használatos volt másnak az elnevezésére” (99). Ha tömegesen jelenik meg a név, akkor névdivatról beszélünk (pl. Kossuth halálakor sok utcát neveztek el róla). A névtágulás, névbővülés esetében a denotátum tartalma mennyiségileg nő (pl. gyermek születésekor a családnév több emberre vonatkozik, egy birodalom területe nő). Az ellenkező irányú folyamat a névszűkülés, amikor a denotátum területe csökkent (pl. az ókori Egyiptom esetében).

A névlélektan kérdésének hosszabb fejezetet szentel Hajdú Mihály. Azért nevezzük el valakit vagy valamit az adott névvel, mert az tetszik. A névcseréje jelensége legtöbbször akkor fordul elő (szinte az egész világon), amikor egy gyermek megbetegszik. Ebben az esetben adnak óvónevet, vagy rituális, esztétikai szempont miatt cserélnek. A névöröklés jelensége már az ókori egyiptomiaknál is megfigyelhető, de nemcsak személyneveknél fordulhat elő, hanem például helynevek esetében, ha személynévi eredetűek (Nagy Sándor – *Alexandria*). Az adott név választásának oka lehet például, emlékéllítés, meghalt személy nevének öröklése, bóknév, kívánságnév. „Vannak olyan nevek, amelyeknek nem a motivációja vált ki lélektani hatást, hanem önmaga a név, annak nyelvi alakata, hangjainak sora, képzője vagy a jelentése. Az a hatás, amit a név hallásakor, olvasatakor érzünk ... a névhangulat” (111). A valós nevek mellett fiktívek is megjelennek elsősorban humorkeltés céljával, ezt a jelenséget névjátéknak nevezzük. A névhangulat kialakulásának oka lehet társadalmi is, ez attól függ, hogy mikor és kik körében lesz egy név gyakori (pl. protestánsok, felsőbb társadalmi réteghez tartozók között). A természetközeli népek nevekké válnak, hiszen ennek kimondása hatalmat ad valaki fölött, így használják gyógyításra, de rontásra is. Jellemző náluk a névtitkolás, névrejtés azért, hogy ne kerülhessenek mások befolyása alá. A titkolt név mellett a tabunév (a névhasználatnál hatalmasabbra vonatkozik pl. isten, király) kimondása is tilos a nevet használók érdekében. A helyettesítő neveket a társadalom minden tagja ismerheti, idegeneknek is megmondható.

A tulajdonnév nyelvtani rendszerbe való illeszkedése kapcsán a szerző leszögezi, hogy „a tulajdonnév a mondatban főnévként viselkedő nyelvi jel, de nem egyetlen főnév, hanem egyedítésre, azonosításra szolgáló hang, betű, szó, szókapcsolat vagy szavak csoportja, akár mondat vagy szöveg is lehet” (130).

A nevek grammatikájával foglalkozó fejezetben Hajdú megállapítja, hogy tulajdonnevek alakilag sérthetetlenek, toldalékos formájukban is rekonstruálható az eredeti tulajdonnév. Az egyszerű tulajdonnevek különböző szófajokból alakulhattak ki: közfőnév, melléknév, számnév, névmás, határozószó, kötőszó, indulatszó, ragozott igealak. Gyakori névalkotási jelenség az összetétel: mellérendelés, alárendelés (alanyos, tárgyas, határozós, jelzős), szervesen összetétel, névösszerántás, mondatösszevonás. Viszonylag sok a képzés útján alakult tulajdonnév is, de ezek „nagyobb része nem névképzővel jött létre, hanem képzett közszóként vált tulajdonnévvé” (136). Két vagy több elemből álló nevek esetében az elemek között általában szintagmatikus kapcsolatot figyelhetünk meg. Mondattani kérdés a helynevek ragozása (hol? és hová? kérdésre felelő alakok), a határozott névelő használata. Tulajdonnév lehet mondat, hiányos mondat, de még szöveg is. Előfordul, hogy formai változás következtében rövidebb nevek jönnek létre, mint az eredeti. Elsősorban hosszú helyneveket, intézményneveket érint ez a jelenség (elemhiányos vagy elemelhagyásos nevek), de személynevek esetében is megfigyelhető.

Az idegen tulajdonnevek beilleszkednek az adott nyelv rendszerébe, melynek három lehetősége van: „1. változatlan vagy csak a hangtörvények érvényesítésével való beilleszkedés a nyelvbe; 2. megfelelések keresése; 3. lefordítás” (144). A magyar névmegfeleltetések és névfordítások esetében megállapítható, hogy még nincsenek kiforrott szabályok, de rendszerezni lehet a kialakult helyzetet.

A tulajdonnév fajtái között találunk olyanokat is, melyeket a „nyelvtudomány nem fogadott el tulajdonneveknek a magyarban, de másutt, más nyelvekben sok helyütt annak tekintik őket” (149): történésnevek, dátumok, korszakok, haditervek, hadműveletek, elemek, vegyületek, állattani és növényteni meghatározások.

Hajdú az „Általános névtan” című fejezet végén megállapítja, hogy „a tulajdonnév fogalma sem azonos valamennyi nyelvben, azon belül a csoportosításuk, kisebb kategóriák kialakítása pedig különösen eltérő, nem lehet általános, minden nyelv számára elfogadható, egységes rendszerezést adni. Természetesen a magyar névtanban sincs minden ide tartozó kérdés tisztázva, a terminus technicusokat is sokszor ellentmondásosan használjuk..., de a bizonytalanságok mellett is az alábbi névcsoportokban állapodhatunk meg...: 1. Személynevek, 2. Helynevek, 3. Intézménynevek, 4. Állatnevek, 5. Tárgynevek, 6. Emberi alkotások elnevezései, 7. Eseménynevek, 8. Fiktív (írói) nevek” (150).

2. A könyv másik nagyobb fejezete a személynevekkel foglalkozik. Először a szak kifejezések használatát ismerteti Hajdú (pl. keresztnév, vezetéknev, családnév). A névadás kapcsán megállapítja, hogy „névtudományi axiómának kell tekintenünk, hogy minden személynek volt és van saját tulajdonneve, egyénneve” (153). A névválasztást befolyásolja az, hogy a névrendszer nyitott vagy zárt, tehát kötetlenül lehet tulajdonnevet teremteni, vagy a megadott készletből kell választani. Az egyénnevek vizsgálatát két alapvető szempont szerint végzi el a szerző: földrajzi/területi és időbeli. Megvizsgálja Ausztrália, a Csendes-óceán szigetvilága, Amerika, Afrika, Távol-Kelet, Közel-Kelet, Európa névadási szokásait. Közel-Kelettel és Európával foglalkozik bővebben. A héber-zsidó keresztnevek részben alapját képezik a keresztény világ neveinek. A keresztnevek mellett a családnévek csoportosítását is megtalálhatjuk. Hasonló módon tárgyalja a mohamedánok névadási szokásait is.

Az „Európai népek” fejezetcímmel kapcsolatban az író megjegyzi, hogy „kétségtelenül pontatlan..., hiszen Amerika és Ausztrália nem őslakosságának a névadásával is itt kell foglalkozni, mivel valamennyien Európából jutottak el az új földrészekre” (199). Az ókori görög, római világ névadási jellegzetességeit mutatja be először, illetve röviden utal a Keletrómai Birodalom és a Török Birodalom görögökre vonatkozó néhány jellemzőjére. Az európai népek csoportját négy nagyobb egységre bontja Hajdú: újlatin, germán, szláv és uráli nyelvekre. Minden esetben a nyelvcsaládba tartozó népek névadási szokásait külön vizsgálja (pl. újlatin: olasz, francia, spanyol, portugál, román). Általában azonos módon építi fel az ezekre vonatkozó részeket (természetesen nem egyforma hangsúlyt fektet a különböző nyelvekre). Mindig időrendben halad, először a keresztnevekkel majd a családnévekkel foglalkozik.

Az olasz keresztnevek gyakoriságát a XV. századtól a mai korig elemzi CAFFARELLI tanulmánya alapján. Természetesen külön vizsgálja a férfi és nő neveket (de nemcsak itt, hanem a későbbiekben is). Ugyanezen szerző egy másik tanulmányát véve alapul bemutatja a leggyakoribb olasz családnéveket és eredetük szerinti csoportosításukat. A franciák névhasználatát nemcsak Franciaországban, hanem Belgiumban, Svájcban, USA-ban (Louisiana) is röviden áttekinti.

A germán nyelvek (sajnos elmaradt az alfejezet címe) közül először a német nyelvterület névadásával foglalkozik. Végigköveti tulajdonság, állathoz való hasonlóság alapján adott nevek, kívánságnevek, teofor, összetett, bibliai nevek kialakulását. Átte-

kintést ad különböző korok leggyakoribb neveiből, illetve területenként is végez összehasonlítást pl. WEITERSHAUS (1996) cikke alapján. Rövid tájékoztatást ad az ausztriai, svájci névadási szokásokról (mai adatok), a két keresztnév használatáról, névképzésről, másodlagos nevekről. A német családnévek rendszerét BACH (1952–56) aprólékos munkája alapján mutatja be szerkezeti, jelentéstani, morfológiai szempontok figyelembevételével. Bővebben foglalkozik a magyarországi németek és erdélyi szászok keresztnéveivel, ezek korszakonkénti előfordulási arányaival. A germán népek kapcsán utal a holland, svéd, dán, norvég, izlandi névvilágra is. Az ír, skót, walesi kereszt- és családnévek vizsgálata után igen alaposan elemzi az angol nyelvterületek névhasználatát. DUNKLING (1991) nyomán táblázatba foglalja Anglia és Wales, az USA, Ausztrália és Kanada bizonyos részeinek névdivatját.

A szláv népek közül először a csehek és szlovákok névvilágát mutatja be. A pozsonyi lakosság családnéveit HABOVŠTIAKOVÁ (1980) munkája elemzi, mely kapcsán Hajdú a következő megállapítást teszi: „Pozsony lakosságának nagy része magyar (vagy magyar eredetű) családnévet visel, s mivel a mai népszámlálás csupán 4%-nyi magyar anyanyelvű lakosságot jelez, nagyfokú elszlovákosodás történt” (296). A lengyel, majd a keleti (orosz, fehérorosz, ukrán), déli (bolgár, macedón, szerb, horvát, szlovén), balti (lett, litván) szlávok névhasználatát ismerteti röviden. Abban az esetben, ha magyar vonatkozása is van a neveknek, azt külön kiemeli.

Az uráli nyelvek közül a nyenyec, nganaszan, obi ugor, zürjén, votják, cseremisiz, mordvin, észt, finn népek névadásáról olvashatunk rövid ismertetést.

3. A könyv következő nagy fejezete, a „Magyar személynevek” a teljes munka több mint felét jelenti. Először az általános tudnivalókat ismerteti Hajdú: a magyar névtörténet korszakait a honfoglalástól az élő nevek koráig, a történeti névkutatás és a magyar névtörténeti kutatások eredményeit, a kutatók feladatait és a jelentősebb forrásokat.

Az egyéni és keresztnévek bemutatásával kezd a szerző. Az ősmagyar és ómagyar neveinek motivációjául szolgálhatott a születés körülménye, kívánság, tulajdonság, foglalkozás, társadalmi helyzet, népek nevei, védelem (óvónév). A „jelentéstani rendszerezés szerint néhány névtípus megegyezik a motivációalapján történt fölosztással” (353), így végül tizennyolc csoportot különít el. Ezután megvizsgálja a közszoói eredetű nevek mellett a török etimonúakat, bizonytalan/megfejtetlen neveket, jövevényneveket, egyházi neveket.

A középmagyar kor időszakából jóval több forrás, adat, név maradt fenn, ezért alaposabb elemzést lehetett végezni. Először a teljes kor (1526–1772) keresztnéveit szinkron egységként tekintette át (külön férfi, külön női nevek), majd tíz korszakra osztotta „kissé mechanikusan” (371) a 246 évet. Minden korszakról igen precíz táblázat készült a nevek sorrendjével, előfordulási számukkal és százalékukkal. A leggyakoribb és az egyes vidékekre jellemző nevekről térképek is készültek. „A keresztnévek egyénenkénti vizsgálata” esetében arra keres választ, hogy „melyik időszakban növekedett meg a név népszerűsége és milyen mértékben, vagy éppen csökkent az valamennyire” (397). A leggyakoribb 7 férfi és 8 nő néven végzett elemzést, melynek ábrázolható eredményéről diagramok készültek. Foglalkozik a keresztnévadás indítékaival (keresztszülők neve, születéshez közeli névnap, névöröklés stb.), a keresztnévek nyelvföldrajzával, szocio-

lingvisztikájával (nemes, jobbágy – okleveles adatok esetében, papok gyermekei, cigányok, vallási eltérés – anyakönyvi adatoknál).

Az újmagyar kor (1772–) a szerző osztása alapján kilenc kisebb korszakot ölel fel úgy, hogy figyelembe vette a történelmi eseményeket. Az anyaggyűjtés és a feldolgozás módszereit foglalja össze egy kisebb fejezet. „A névanyag általános vizsgálata” a nevek megterheltségével, területenkénti (21 helyszín, kellő gonddal megválogatott kutatópontok, területek) és időbeni megoszlásával, százalékos arányukkal foglalkozik. Táblázatok, diagramok sokasága teszi áttekinthetővé az adatokat. Sajnos a kördiagramokban a szín-skála sötétebb részei nehezen elkülöníthetők (valószínűleg a nyomdatechnika miatt). A névanyag változását (elterjedés, kihalás) elemzi a következő rész. Az új nevek megjelenése, a régiek eltűnése elsősorban a névdivat következménye. A szerző korszakonként összegyűjti a fokozatosan eltűnő, illetve megjelenő neveket, majd számarányukat területenként és korszakonként táblázatba foglalja. A névanyag összetételének elemzésekor táblázatot készített az országosan korszakonként elterjedt nevekről, vizsgálja a különböző vallásfelekezetek (római katolikus, protestáns, zsidó), területi eltérések (városi, falusi, regionális) befolyásoló szerepét. Felsorolja nemenként, korszakonként az országos összesítés neveit, és megnézi a bekövetkező változásokat is. Megállapítja, hogy „ez a fölsorolás egyben a teljes nevek kutatásainak adattára, mely magában foglalja a több mint negyedmillió megvizsgált újszülött minden nevét” (554). A több keresztnév adásának jelenségét elemzi országos szinten, majd területekre bontva 1770 és 1967 között. Vizsgálati szempont volt még a szülő foglalkozása, a szülők nevének öröklése, milyen keresztnévek szerepeltek első, második helyen. Következtetett arra, hogy „melyik név mellé nem került soha második név, másrészt pedig melyik név fordult elő csak második helyen, első helyen nem” (593). A névválasztást befolyásoló tényezők között szerepelt a szülők, keresztszülők neve, a születés időpontjához közel eső névnapok, különböző rokonsági fokok, meghaltak, nem családhoz tartozók, kik választották a nevet, híres személyről elnevezettek stb.

A becenevek vizsgálatát alaki rendszerük elemzésével kezdi a szerző. Alakulásmódjukat fontosságuk alapján rangsorolta. Tizennégy keletkezési lehetőséget állapít meg (név végi rövidülés, képzés, név eleji csonkulás, ikerítés, mássalhangzó-változás stb.), melyeket külön-külön megvizsgál. Természetesen a legtöbb csoportot több kisebb egységre bontja (pl. a név végi rövidülés: egy, két, három szótagú nyílt, egy, két, három szótagú zárt), sőt ezeken belül is lehetnek még kisebb alegységek. Valójában még egy tizenötödik kategóriát is felállított, melybe olyan módosulások tartoznak, melyek szabályba nem foglalhatók, mert olyan sok változáson mentek keresztül.

Az utolsó nagy fejezet a családnevek rendszerét ismerteti. A családnevek kialakulása hosszú folyamat, ezért Hajdú Mihály csak áttekintést ad. A magyar családneveket természetesen bővebben elemzi. Az egyelemű nevek, névelemhiány, körülírás esetében a következőkkel foglalkozik: nők egyelemű megnevezése, *asszony* szóval kiegészített keresztnév, özvegyi állapotra utaló névkiegészítők, az asszony leánykori nevéből semmit nem használnak fel, valaki családneve és hozzátartozója megnevezése, férj teljes neve + a *-né* képző, valakinek a teljes neve és egy közszó stb. A családnevek változhatnak hangtanilag, morfológiailag, de a név teljes kicserélődése is megtörténhet, vagy jöhet létre kettő vagy több elemű családnév.

A családnevek rendszerezésével többen foglalkoztak. Mielőtt Hajdú saját rendszerét ismerteté, történeti áttekintést ad. Felsorolja azokat a szempontokat (tizennégyet), melyek alapján a családneveket osztályozni lehet: időbeliségi, földrajzi, etnikai, dialektológiai, társadalmi, vallási, nyelvi hovatartozási szempont stb. A névanyagot statisztikailag is elemzi: leggyakoribb családnevek (területenként, korszakonként), jellemző nevek, nevek megterheltsége. A jelentéstani vizsgálatok alapja az etimológia: nép- és népcsoportnevek, keresztnévi, helynévi eredetű családnevek stb. Morfológiailag a tőalakban használt, összetett, rövidült, képzett, birtokjeles keresztnevekből lett családneveket elemzi. Végez a szerző stilisztikai (szimbólumnevek, metaforanevek), szociolingvisztikai, dialektológiai vizsgálatokat is. Az utolsó fejezet névgyakorisági elemzés korszakonként (XVI–XVIII. sz.) és területenként, s minden korszak végén összesítés található.

A családnevekkel foglalkozó fejezet az egyéni nevek, keresztnévek és becenevek fejezeteivel szemben kisebb hangsúlyt kapott (terjedelme, vizsgálatok száma arányaiban kisebb), bár Hajdú megjegyzi, hogy a családnevek keletkezési körülményeivel azért nem foglalkozik, mert „Kázmér Miklós sokat említett könyve (1993), a történeti családnévtár ezt nagyon alaposan és sokoldalúan megteszi” (785).

4. Igen alapos bibliográfiát tartalmaz a könyv, mely a hazai és nemzetközi szakirodalom legjelentősebb műveit sorolja fel. Természetesen hivatkozások sorozata épül be a szövegbe, de ezek csak a legszükségesebb adatokat foglalják magukba, melyek alapján az irodalomjegyzékben minden visszakereshető. A kisebb fejezetek végén is találunk utalást forrásmunkákra, ebben az esetben is helykímélés céljából csak a szerzőt és megjelenés évét találhatjuk meg.

Összegzésül mindenképpen ki kell emelni a világos tagolást, logikus felépítést, a táblázatok, térképek, grafikonok precizitását, a statisztikai elemzések sokaságát, illetve az ennek alapjául szolgáló adatbázist. Megállapíthatjuk, hogy Hajdú Mihály munkája jelentős mennyiségű szakirodalomra és óriási forrásanyagra épülő rendszerező-elemző munka, mely mindenképpen a nyelvtudomány nyeresége.

ZÁNTÓ EDINA

A NEVEKRŐL

A NÉVTAN OKTATÁSA ÉS KUTATÁSA AZ ELTE TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLAI KAR MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉN 1984–2003.
Szerkesztette FERCSIK ERZSÉBET. Krónika Nova Kiadó, Budapest, 2003. 308 lap

1. Két évtized sokszínű, tartalmas és aktív munkájáról ad számot a mintaszerűen szerkesztett, jól áttekinthető, szép kiállítású kötet. Egy főiskolai tanszéken folyó névtani kutatásról, oktatásról – kutatóknak-tanároknak és hallgatóiknak a névtudomány területén végzett tevékenységéről. Olyan területeken – különösen az alkalmazott névtan, a névkultúra terjesztésének esetében –, melyekre nagy szükség van napjainkban. Ezért is különösen szomorú aktualitást ad megjelenésének az a tény, hogy a Tanárképző Főiskolai Kart éppen az itt bemutatott kötet megjelenését megelőző hónapokban szüntették meg,

felszámolandónak ítelve vele együtt azt a tudományos műhelyt is, amely eddigi szép eredményeit e kötetben összegzi, mutatja be, nyújtja át hasznosításra minden, a névtudománnyal foglalkozó, iránta érdeklődő olvasónak.

2. „A név szerepe az ember életében” – ezzel a címmel, illetve tematikával hirdette meg a tanszék esszéversenyét a tanárképző főiskolák hallgatóinak a 2002/2003-as tanévben. A másfél tucatnyi – hazai és határokon túlról érkezett, magyar és más szakos hallgatók által készített – pályamunka egy-egy részletét, az első helyezett munkát (egy elsőéves kolozsvári leány írását) pedig teljes egészében adja közre a kötet. Olvasásuk során ember és név viszonyának, névkultúránknak több érdekes, szubjektív, elgondolkodtató eleme kerül felszínre. A pályamunkák értékeléséről – s általában: a jó esszék jellemzőiről – többszempontú és tanulságos összeggést olvashatunk a kötetben, melyhez csatlakozik további két, illetve három írás az esszé műfajáról: FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ „Az esszé kísértete” című esszéje és SZIKSZAINÉ NAGY IRMA erről írott szövegtani elemzése, valamint ERDEI IVÁN írása az esszé és más prózaszövegek hangos megszólaltatásáról, előadásáról (utóbbi tanulmány külön szól a nevek, különösen a hagyományos írásmódú családnevek kiejtésének kérdéseiről is).

A tanszék utóbbi két évtizedének névtani tevékenységét a szerkesztő, FERCSIK ERZSÉBET mutatja be – szemléletükre jellemzően nem a kutatással, hanem az oktatómunkával kezdve. A névtani ismeretek átadásának szinterei a speciálkollégiumok mellett a legkülönbözőbb órák (köztük a módszertaniak) is. Ezek sikerességét – s tegyük hozzá, oktatóik lelkesedését – jól jellemzi a névtanból írt nagy számú évfolyam-, OTDK- és szakdolgozat s az ezekből született hallgatói publikációk egész sora. A tanszék egyéni és csoportos kutatási programjai elsősorban a tanszék fő profiljához: az alkalmazott nyelvészethez, a nyelvműveléshez-nyelvtervezéshez igazodnak; ehhez társul a nyelvi ismeretterjesztés. A tanszéken személynévi adatbázis is épült.

A tanszék munkájának áttekintését két hasznos bibliográfia teszi teljessé. Az első a tanszéken az adott időszakban készült, száznál több – elsősorban személy-, másodsorban helynévtani tárgyú, továbbá egyéb névtani témakörökben készült – névtani szakdolgozat listáit közli: kronologikus, tematikus s az érintett helységek szerinti rendben, feltüntetve többek közt az esetleg belőle született publikáció adatait is.¹ A második bibliográfia a tanszék oktatóinak évek szerint rendezett, névtani tárgyú munkáinak jegyzéke. Ezekből itt talán elég csak annyit megemlíteni, hogy megjelenés előtt áll Fercsik Erzsébet és Raázt Judit „Keresztnevek enciklopédiája” című kötete, melyben a szakszerű és egyúttal

¹ A szakdolgozati bibliográfiát szerzők szerinti betűrendben l. a Névtani Értesítő jelen számának „Műhely” rovatában. A kötetben pótlásként elhelyezett jegyzék a bibliográfiában felsoroltakat az alábbiakkal egészíti ki:

85. o.: 1992 Maszlag Ildikó: Valkó község ragadványnevei; Témavezető: Raázt Judit.

A témából OTDK-dolgozat készült, országos III. helyezést ért el

85. o.: 1994 Vigh Hajnalka: Mátyásföld utcanévváltozásai 1910–1992; Témavezető: Raázt Judit.

A témából OTDK-dolgozat készült

88. o.: 2000 Kékesi Viktória: Alsópetény családnevei 1895–1970; Témavezető: Raázt Judit.

A témából OTDK-dolgozat készült, országos III. helyezést ért el

népszerűsítő jellegű keresztnévkönyvek első terjedelmesebb hazai képviselőjét üdvözlhetjük majd.

3. A kötet második harmada válogatást nyújt a tanszéken készült szakdolgozatokból, jól reprezentálva azok tematikai sokszínűségét és módszertani gazdagságát. A kéttucatnyi, önmagában is megálló szakdolgozatrészlet többsége a személynévkutatáshoz kapcsolódik: a családnevek és családnév-változtatások; a történeti és jelenkori keresztnévadás, a különleges keresztnévek, a keresztnévválasztás hangtani szempontjainak, a vegyesházasságok névadásának; a becenevek; egy falu, a helyi cigányság vagy egy futballcsapat ragadványneveinek; az asszonyneveknek és a világ más részein létező személynévadásnak a világába és kutatásába ad betekintést. Más részletek a bel- és külterületi helynevek, utcanévváltoztatások, az írói névhasználat és a gyógyszernevek körében vizsgálódnak.

4. A kötet harmadik harmada a tanszék – korántsem csak névtanos – oktatóinak egy-egy névtani vonatkozású, új tanulmányát közli. Mindegyik a tanszék és munkatársainak eddigi munkájához kapcsolódik: friss áttekintést, értékelést, továbblépést igénylő területekről veszi témáját. Az egyes tanulmányokat angol nyelvű tartalmi összefoglalók követi.

BÓDI ZOLTÁN az internetes domainnevek napjainkban százezres nagyságrendűre becsülhető csoportját, e nevek jelentésszerkezetét és felépítését vizsgálja. (A felhasznált félezres korpuszt mellékletként csatolja.) Bemutatja, hogy elsődleges azonosító funkciójuk mellett tartalommegnevező szerepük is jelentős, mely sokszor éppen ezek intézmény-, személy- stb. nevekkel való összefüggésében jelenik meg. A domainnevek új kategóriáját leginkább a helynevekkel és a címekkel látja rokoníthatónak.

ERDÉLYI ERZSÉBET – amint tanulmányának gazdag irodalomjegyzéke is jelzi – az alkalmazott névtudomány, illetve a tanszék egyik fontos témájával, a névtannak a közoktatásban való lehetséges megjelenésével foglalkozik. A névtani ismeretek hasznosításának lehetőségeit ezúttal az új anyanyelvtanítási módszerek keretein belül, a tantárgyköziség szolgálatában keresi – melyre a névtan jellegénél fogva igen alkalmasnak látszik. Két nagykörű mondára épített, 3., 6. és 10. osztályban való megvalósításra szánt tervezetet mutat be, melyek a normál iskolai oktatásban ugyancsak megvalósíthatók, az ismeretátadás mellett pedig a sokszor háttérbe szoruló, különböző nevelési célokat is jól szolgálják.

FERCSIK ERZSÉBET nagy feladatra: a mai magyar keresztnévkincs eredet szerinti rétegződésének áttekintésére vállalkozik. Az eredeti (rég magyar és ismeretlen eredetű) nevek, az idegen (jövevény- és újabban átvett, idegen) nevek és a belső keletkezésű (névképzés, összetétel, ritkább névalkotási módok és névteremtés révén létrehozott) nevek típusainak, altípusainak egymást követő bemutatásával vázolja fel jelenlegi – s folyamatosan bővülő – keresztnévállományunk összképét.

KOLTÓI ÁDÁM napjaink publicisztikai címeiről értekezik. A címeiről szóló bevezetőt követően bemutatja a jó címek legfontosabb jellemzőit (témára utal, tömör, találó), majd a mai sajtócímek főbb fajtáit (leíró, tömör, kérdésfeltevő, szenzációs) áttekintve szembesíti ezeket tartalmi elvárásainkkal (érdekes, tartalmas, egyértelmű). A „mennyeiség és »mindenároniság« parancsa”, a figyelemfelkeltés kényszere alapján működő és

társadalmi szereppel is bíró sajtó címhasználatának több eszközét mutatja be írásában: alliteráció, ellentét, zárójel, szójáték, kérdések.

MADARÁSZNÉ MAROSSY ÁGNES Németh László két társadalmi drámájának (Vilámlámpénél, Cseresnyés) anyagában vizsgálódik. Nem egyszerűen az írói névadást elemzi, hanem – a tulajdonnévi és köznévi elemeket egyaránt számba véve – a megszólítás, megnevezés, említés és azonosítás szövegformáló és stilisztikai szerepét az irodalmi művekben. Ezek teljes körű számbavételével az emberek közötti viszonyok s ezek változásai – ami a drámák lényegéhez tartozik – jól megközelíthetők.

RAÁTZ JUDIT idegen keresztnelveink helyesírásának és anyakönyvezésének kérdéseiről értekezik. E kérdéskör jó ismerőjeként mutathatja be a helyesírási és anyakönyvezési szabályok alakulását a kezdetektől (1832-től, illetve 1895-től) napjainkig. Külön kitér a Nyelvtudományi Intézethez beérkezett különleges névkérések értékelésére és az utónévkönyvek szerepére, részletesen a legújabb (Ladó–Bíró-féle) Magyar utónévkönyv ezzel kapcsolatos elveinek és gyakorlatának bemutatására. Az éppen változó, legújabb jogszabályi háttér elemzésével az egész kérdéskör átgondolására indít.

T. SOMOGYI MAGDA egy kevésbé ismert, alig kutatott névkategória, az állatnevek kérdéskörét tekinti át. Vázlatosan szól az eddigi kutatásokról s kijelöli helyüket a névtanon belül. Foglalkozik az állatnevek csoportosításával, vizsgálatuk, nyelvészeti elemzésük különböző lehetőségeivel, részletesebben a névadás motivációival. A gyűjtés, feldolgozás s az állatnévadási rendszerek jobb megismerése terén mindenestre bőven van még tennivalója a névtudománynak.

TÓTH ETELKA a tulajdonnevek toldalékolásának körében megmutatkozó ingadozásokkal foglalkozik tanulmányában. Szociolingvisztikailag homogénnek tekinthető, százfős mintában, 27 kiegészítendő mondatot tartalmazó kérdőívvel vizsgálta elsősorban a *-val/-vel* rag használatát, továbbá az egyes helynevekhez kapcsolható helyhatározóragok közötti választások arányait, a *-k* többesjel előhangzós vagy előhangzó nélküli változatának megjelenését az ejtett formájukban *-i*-re végződő családneveknél, valamint a birtokos személyjel ingadozását. Felmérése csatlakozik egy élőnyelvi adatokból épülő elektronikus adatbázis munkálataihoz, s elméleti tanulságain túl gyakorlati hasznát láthatjuk az újabb helyesírási szótárak kettős alakjainak kezelésében is.

5. A kötet utószavát HAJDÚ MIHÁLY írta, a tanszék több oktatójának egykori tanára, aki a tanszék külső előadójaként is tanított egy időben. A hazai névkutatás történetének rövid vázlatát követően tekinti át lajstromozó részletességgel napjaink határokra belüli és túli magyar névtudományának helyszíneit, műhelyeit. Ebben a keretben helyezi el, mert ebben értékelhetjük méltóképp az ELTE TFK Magyar Nyelvtudományi Tanszékének, munkatársainak a névtan területén kifejtett munkásságát. Ahogyan Hajdú Mihály is írja: „Az egész tanszéken folyó iskolateremtő munkának és a magyar névtudományban betöltött helyének legmutatósbab és legrangosabb munkája ez a tanulmánygyűjtemény, amelyet nagy szeretettel és őszinte elismeréssel ajánlok a magyar névkutatók és a névtan iránt érdeklődők figyelmébe.”

NÉGY ÚJ HELYNÉVGYŰJTEMÉNY A FÖLVIDÉKRŐL

HORVÁTH ILDIKÓ – TELEKINÉ NAGY ILONA,
CSILIZKÖZ FÖLDRAJZI NEVEI

Csallóközi Kiskönyvtár 22. sz. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2000. 95 lap, 7 térkép

Az 1993-ban indult Csallóközi Kiskönyvtár sorozat eddigi 21 kötete többnyire helytörténeti munkákat tartalmazott, s jó néhány értékes régi könyv új kiadására vállalkozott. Ez, a 22. sincs távol tartalmilag az előzőktől: nagyon sok történeti adatot is közlétező helynévgyűjteményt tartalmaz.

Az általános bevezető rész az érdeklődő átlagolvasó számára nagyon hasznos és szükséges, hiszen ebből tudhatja meg, hogy mi a helynév, miért szükséges ezek kutatása, összegyűjtése, s mi történt eddig ezen a területen. Különösen jó és érdekes a térképekkel foglalkozó fejezet, amely áttekinti vázlatosan a magyar térképrás történetét. Részletebben ismerteti a XIX. század több fontosabb térképtípusát: Lipszky 1804–1806 között készített 12 szelvényes (202 x 158 cm-es) térképét, az 1860–1870-es évek és az 1889. évi majd az 1910–1912 közötti egyes településekre lebontott kataszteri térképeit. E két utóbbi volt hozzáférhető a szerzők számára, s ezeket föl is használták munkájukban. Számunkra újszerű és fontos, amit a legújabb korok térképeiről írtak. Az 1950-es években készített „Evidečné mapy” elnevezésű új kataszteri térképek igen változatosan: magyarul, szlovákul vagy mindkét nyelven adták meg a határrészneveket, de 1972-ben elkészült „Základné mapy” már csak szlovák föliratozású. Természetesen ezeknek névadatai is bekerültek a munkába.

Mielőtt a helynévanyag részleteiben elmerülnénk, meg kell ismerkednünk a *Csilizköz* fogalmával, hiszen a magyar névtanósok számára nem egyértelmű a név jelölési értéke használata, holott szerepel Kiss LAJOS helynév-etimológiai szótárában (FNESz.⁴ *Csiliz* a.) és JUHÁSZ DEZSŐ „A magyar tájnévadás” című munkájában (Bp., 1988: 69) is. A XVIII. században még önálló járás volt az akkori Győr vármegyében, s a Csalóközben, Böstől keletre, a Csiliz-patak és a Duna között terült el. Ma már a patak egyrészt eliszaposodott, másutt (44 km hosszan) csatornát ástak medrébe. A trianoni békekötéstől 1938-ig Csehszlovákia Dunaszerdahelyi járásához, majd hét évig a magyarországi Komárom megyéhez, 1945 és 1960 között a Nagymegyeri járáshoz, 1960-tól újból a Dunaszerdahelyi járáshoz került. Hét település van a területén: Csilizpatos (Pataš), Csilizradvány (Čiližká Radvaň), Balony (Baloň), Csiliznyárad (Nárad), Kulcsod (Kľúčovec), Szap (Sap), Medve (Medved'ov). Ennek a hét falunak az egyenkénti történeti (1784–87; 1881; 1991. évi) statisztikai adatait, majd 1869-től a tízévenkénti népszámlálási eredményeit kapjuk meg a következő táblázatokban (25–8). Érdeemes megjegyezni, hogy a XVIII. században a lakosság túlnyomó többsége nemes volt, 1881-ben színmagyar vidék (egyetlen szlovák anyanyelvűt jegyeztek föl a hét faluban összesen), fele részben római katolikus, fele részben református vallásúak (Patas és Kulcsod túlnyomóan református; Balony, Medve és Nyárad zömében katolikus). 1991-ben a cseh és szlovák anyanyelvűek aránya ekkor 3,24% volt. Mindennek következtében népi helyneveik mindegyike magyar, az utóbbi idők hivatalos nevei azonban szlovákok.

Valamennyi településnévnek megkapjuk helyhatározóragos alakjait, s mindegyikben az *-n* locativusragot találjuk. Az *-i* képzős alakokban is csak *Medve* mutat eltérést a várhatótól: nem **medvei*, hanem *medvi*. A településnév KISS LAJOS szótárából vett etimológiai magyarázata után a történeti előfordulások felsorolása következik. Ebben igen lelkiismeretesek voltak a szerzők, mert a helyben levő egyházi iratokat is főlátárták a megyei levéltárak és az okmánytárak mellett. A lakosság 1999. évi létszámát és a határterjedelmét a belterületek adatai követik. Ezek túlnyomó része falurésznév, épület-, illetve építménynév, meglehetősen kevés az utcanév, s azoknak is mindegyike természetes névadással keletkezett. Egyetlen emlékeztető névvel (személynévi eredetű utcanévvel) sem találkoztam. A külterületek nevei folyamatos számozással, de külön bekezdéssel következnek. A nevek kiemelése aláhúzással történt, lejegyzésük többnyire köznyelvi, néhol nyelvjárási (Balony, 31. *Kípi út*). Magyarázataik tömörek, de világosak, olykor azonban elmaradnak (például az előbbi példában nem tudjuk, milyen „kép?” felé vezetett az út), de elképzelhetően nem is lehetett már magyarázatot kapni sok névre. Néhol viszont szociolingvisztikai megjegyzéseket is kapunk (Balony, 37. *Siketégés : Balonyiföld* — utóbbi „néven főként a szövetkezetben dolgozók ismerik”). Hellyel-közzel előfordulnak szép régi nyelvjárási szavak: Balony, 54. *Mórvető gödrök* „Mórt (vályogot) vetettek itt”. Nem tudjuk meg azonban ugyanitt, hogy az 55. *Nagy-döde* és 56. *Kis-döde* nevekben mi a *döde* szó jelentése.

A bel- és külterületek számadatai településenként azonos térképeken találhatók. Jóllehet a belterületek ábrázolásai néha zsúfoltak, de azért használhatók, a külterületeké viszont világos és áttekinthető minden esetben. Sok régi térkép, anyakönyv, összeírás fakszimiléje teszi szemléletesebbé, színesebbé a kötetet. A kötet végén a közszói elemek túlnyomó többségét is szótározó „Adattár”, lényegében azonban kiváló „mutató” teszi könnyebben fölhasználhatóvá az összegyűjtött és főlátárt anyagot. Néhány sort meg lehetett volna takarítani, ha a *dűlő* ~ *düllő* utótagokat tartalmazó neveket nem mutatózzák külön, de hát így precíz, pontos.

A magyar névtudománynak, helynévkutatásunknak jelentős eredménye ez a könyv, de használhatják a történészek, néprajzosok, nyelvjáráskutatók, a helybeli települések iskolái, a helytörténet iránt fogékony nagyközönség és mindenki, akinek a mai határainkon túli magyarság, a magyar nyelv élete és változása, a nevek sorsa, helyzete szívügye, vagy legalább egy kicsit érdeklődik iránta.

NAGY ENDRE, TARDOSKEDD ÉS UDVARD FÖLDRAJZI NEVEI
Notitia Historico–Ethnologica 2. sz. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2000.
174 lap, 4 térkép

Aki figyelemmel kísérte az utóbbi évtizedek beszámolóit a Magyar Nyelvben az önkéntes népnyelvi–névtani gyűjtők kutatásainak eredményeiről, gyakran találkozhatott Nagy Endre nevével. Valamennyi pályamunkája kiváló minősítést kapott, s hogy eddig egy sem jelenhetett meg közülük nyomtatásban, az csak anyagi okokkal magyarázható: nem volt rá elegendő pénz. Nagy öröm és a magyar névtudománynak, de a néprajznak, történettudománynak, nyelvtudománynak, helytörténetnek is jelentős nyeresége, hogy

most a két község önkormányzatának, áldozatkészsége eredményeként szép kiadásban, mérnöki pontosságú térképekkel, méltó terjedelemben, rövidítések, kényszerű tömörítés nélkül jelenhetett meg a szerző kutatási eredményeinek egy kis hányada: Tardoskedd és Udvard helyneveinek gyűjteménye.

LISZKA JÓZSEF meleg hangú „Úturaló”-ja mutatja be a kötetet, majd a szerző „Bevezetés”-e következik. Ebben a hasonló munkára vállalkozók számára írja le kutatásának módszereit, a munka aprólékos menetét, s ez nemcsak pedagógiai szempontból hasznos a kezdő kutatók számára, hanem alapos tájékoztatás a térképek használatára vonatkozóan gyakorlott gyűjtőknek is. Különösen tanulságos, hogy a múlt századi és a legmodernebb térképeket figyelembe véve sem lelhető föl a népi névanyagnak csak mintegy ötöde. Ez elsősorban nem a térképek hiányosságára utal, hiszen ez általános jelenség, hanem az élő nyelvi gyűjtés alaposságára, részletező pontosságának szükségességére hívja föl a figyelmet.

Az egyes községek adatai előtt pontos leírását kapjuk a településnek, amelyekben a geográfiai adatok mellett a legfontosabb történeti események is említést kapnak röviden. (Az alighanem elírás, hogy Tardoskeden a kolerajárvány „1831-től 1892-ig” tartott.) Megdöbbentő számok utalnak az 1947-es magyar kitelepítésekre: 177 családot Magyarországra, 400 családot pedig a csehországi Szudéta-vidékre száműztek a mintegy ezer család lakta településről. A falucsúfólók és a településnevek népetimológias magyarázatai után következnek a bel- és külterületi helynevek felsorolásai térképi számaikkal kezdődően.

A belterületi névcikkek a magyar régebbi nevekkal kezdődnek, majd a magyar és a szlovák hivatalos nevekkal folytatódnak. Ezeket alapos magyarázat, főleg történeti és néveredet magyarázó megjegyzések követik, amelyek néha mérnöki pontosságú leírások (Tardoskedd, 14. *Kanális*). Előfordul mégis, hogy némely név további magyarázatra szorulna. Így Tardoskedd, 27. *Kocsmá, Mocsaras* meghatározásából nem tudjuk, hogy a második név honnan ered, csak a 30. *Mocsaras* nevű „vizes terület” teszi valószínűvé, hogy itt vagy körülötte épült a kocsmá, s arról kapta nevét (de ez nem biztos). Némely objektum leírása igen aprólékos, pontos és hasznos a helybeli lakosság, de a névtudomány számára is (Tardoskedd, 39. *Kőkép*; 151. *Hősök szobra*; Udvard, 8. *Fölvégi temető*). Sokszor kapunk utalást a lakosok, volt tulajdonosok család- vagy ragadványnevére is (Udvard, 15. *Feldbauer-fűszerüzlet*; 16. *Hangya fűszerüzlet*; 17. *Olajútó*; 43. *Borbélyüzlet*; 47. *Hoszpodár* stb.).

A külterületi nevek számozása előről kezdődik az 1. sorszámmal, s elhelyezésük külön térképen található. A névmagyarázatok és történeti megjegyzések ezek mellett talán még részletezőbbek, hasznosabbak, mint a belterületiek esetében. Különösen fontosak gazdaságtörténeti szempontból a talaj minőségére vonatkozó leírások. Míg a legtöbb név eredetét pontosan megadja (Tardoskedd, 73. *Pap-tag*; 74. *Mester-tagok*), néhányról nem tudhatjuk, hogy honnan ered az elnevezés (Tardoskedd, 80. *Méhesiek*; 81. *Méhespuszta*; 96. *Apolló-major*; 100. *Cergátok*; 110. *Örtény*), de elképzelhetően ezek egy részének nem is deríthető ki a motivációja.

A kötetet ÚJVÁRI NAGY ZOLTÁN „Földrajzi nevek és történelem” című értekezése zárja, amely az ember névadó tevékenységével, a nevek változékonyságával, a helynevek összegyűjtésének fontosságával és helytörténeti értékeivel foglalkozik.

A kellemes külsejű és gazdag adatanyagú könyv a magyar névkutatásnak nagy nyeresége, s bízunk abban, hogy Nagy Endre többi helynévgyűjtése is napvilágot láthat hasonló kiadványokban.

D. VARGA LÁSZLÓ, FÖLDEM ÉS NÉPE
AZ UNG VIDÉKE A HELY- ÉS FÖLDRAJZI NEVEK TÜKRÉBEN
Madách-Posonium Kiadó. Pozsony, 2003. 248 lap, 18 térkép, 35 színes kép

A harmadik értékelésre kerülő könyv a Fölvidék (Szlovákia) keleti széléről való, a legkeletibb falvak (Mátyóc, Dobóruszka, Nagyszelmenc) már Kárpátaljával (Ukrajna) határosak. A régi Ung vármegye Töketerebes-i járása 19 településének helyneveit tartalmazza (néhány mai község azonban több régiből alakult, mint például Kaposkelecsény község Mocsár, Nyarád és Kelecsény összevonásából, vagy Nagykapos község Nagykapos, Kiskapos, Csepely egyesüléséből). Az egész járás lakossága 1991-ben 118 524, amelynek 39,1%-a magyar, míg a vizsgált terület 17 451 lakosából 12 510 (71,7%) vallotta magát magyarnak, tehát a vidék leginkább magyarnak maradt településeinek helyneveit vette számba a szerző. A települések betűrendben: Abara, Bés, Budaháza, Csicsér, Deregnő, Dobóruszka, Hegyi, Iske, Kaposkelecsény, Kisráska, Mátyóc, Mokcsa-Mogyorós, Nagykapos, Nagyráska, Nagyszelmenc, Szirénfalva, Vaján, Vajkóc, Veskóc. A táj vízben gazdag, három nagyobb folyó is érinti: Ung, Laborc, Latorca.

A könyv történeti leírásai a helybeli lakosság és iskolai oktatás igényeit jól kielégítik, s elengedhetetlenek minden hasonló jellegű kiadványban. Tanulmányosak azonban minden tudományág számára a XX. századot bemutató följegyzések, amelyek a vidék lakosságának az Egyesült Államokba történő kivándorlásától a második világháború utáni megtorlásokig, a kitelepítésekől a szlovák kolóniák mesterséges létesítéséig sok újat mond valamennyiünk számára. A mezőgazdaság kollektivizálásával tömegesen lettek a magyar anyanyelvű földművesek ipari segéd munkásokká, építkezésekké, útépítések legnehezebb és mégis legkevésbé megbecsült munkát végző képzetlen robotosaivá, vagy megmaradtak még sanyarúbb körülmények között termelőszövetkezeti bér munkásnak. A politikai változások sem hozták meg ennek a vidéknek a könnyebbé: az imént említett körülmények s az ipar leépítése következtében a munkanélküliség eléri itt a 30%-ot.

A „Bevezető”-ben a szerző a kutatás történetéről, nehézségeiről és örömeiről vall. Figyelemre méltó, hogy húsz éves munka eredményét vehetjük kézbe, s folytatódik majd a sorozat a néprajzi gyűjtések megjelentetésével. „A gyűjtésről” című fejezet bemutatja azokat a változásokat, amelyek a politikai, gazdasági és közigazgatási átalakulások következtében álltak be a helynévanyagba. Fölsorolja a szerző azokat az iratokat, térképeket, amelyeket részben a helyi hivatalos fórumokon vagy a Sárospataki Református Levéltárban talált és használt föl munkájában.

Az egyes települések leírása a történeti adatok rövid fölsorolásával kezdődik. Ebben az őskőkorszaktól kezdődően olvashatjuk a legfontosabb településtörténeti mozzanatokat, részletesebben a XIV. századi magyar történelem falura vonatkozó eseményeit, birtokosok változásait, telepítéseiket, a lakosság létszámának változásait a legkorábbi

(XV–XVIII. századi) adatoktól kezdve máig (1991-től a szlovák és magyar népesség arányait is). Végül a település neveinek alakváltozatai következnek az első följegyzéstől (amelyek általában XIII. századiak) az 1994. évi szlovák és magyar elnevezésekig. A település térképével folytatódik az adattár. Ezeken nem különülnek el a belterület és külterület neveit jelző számok, de így is nagyon világosak, jól tájékoztatnak. Néhánynak (Deregyő, Dobóruszka, Nagyszelmenc) a szükségszerű lekicsinyítése megközelíti az olvashatatlanság határát, de nyomdatechnikailag kiválóak, így nagyítóval használhatók. Sajnálatosabb, hogy sem a bel- és külterületek úthálózata, sem a vizek medreinek vonala nem került rájuk.

A könyv legértékesebb részei „A helyben használt tájnyelvi alakok és eredetmagyarázataik a népi emlékezet alapján” címet viselik minden egyes település esetében. Ebben a sorszáмок – a térkép számainak megfelelően – folyamatosak, de elkülönülnek a belterületi és külterületi nevek, ami föloldja a térképeken nem található belterületi határok hiányát. Az egyes nevek népnyelvi ejtésének lejegyzése kielégíti a névtani igényeket, a magyarázatok pedig a helytörténeteknek, gazdaságtörténeteknek, régészeknek, néprajzosoknak adnak sok további kutatásra érdemes figyelemfölkeltő adatot idős emberek visszaemlékezéseivel, népetimológiáikkal, névélettani leírásaikkal.

A hivatalos (térképi) nevek a föllelt 6–8 térkép alapján külön-külön kerülnek fölsorolásra, ahol megtaláljuk a szlovák nevek magyar fordításait is. Ugyanitt olvashatjuk az egyházi látogatások XVII., a Sárospataki Református Levéltár XVIII. és az Ungi Református Összeírás XIX. századi adatait, ha sikerült ilyeneket találnia a szerzőnek. Valamennyi község helynévanyagáról külön-külön készült betűrendes mutató a név sorszáma, illetve a térképi hely száma vagy a térkép vagy történeti forrás megjelölésével.

Hallatlan gazdag anyagú, rengeteg adatot tartalmazó, jól használható helynévgyűjtemény D. Varga László munkája, amely érdemes a névkutatók és a társtudományok művelőinek figyelmére.

UNTI MÁRIA, CSALLÓKÖZ FÖLDRAJZI NEVEI DUNASZERDAHELYI JÁRÁS

**Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmány kiadása, Dunaszerdahely, 2002.
240 lap, 75 térkép**

Az ismertetett négy könyv közül a legnagyobb vállalkozás az Unti Mária által szerkesztett és közzétett, 56 önálló község helyneveit tartalmazó kötet. (Az „Előszó” ugyan 61 településről beszél, a „Tartalom” pedig 63 helységet sorol föl, de ezek a számok tartalmazzák a már megszűnt vagy egyesített falvak neveit is.) Bármennyinek tekintjük is a valós számot, nagyszerű szervezőmunka eredménye ez a gyűjtemény, hiszen az „Előszó” arról is tájékoztat, hogy 1997-ben kezdték a gyűjtést, s 2003-ban kezünkbe kerülhetett a kész mű. (Hány magyarországi megye kezdte meg helyneveinek összegyűjtését harminc évvel ezelőtt, s még ma sincs még egy járásnyi megjelentetett kötete sem!) A közzététel a magyarországi közlés gyakorlata szerint történt, annak minden előnyével és hátrányával.

Az értékek között hadd említsük elsősorban a hihetetlen tömegű névadat megmentését, hozzáférhetővé tételét, közreadását s minden bizonnyal megbízhatóságát, a jól használható térképek megszerkesztését, pontosságát, áttekinthetőségét. További előnye e közreadási módszernek a pontos lokalizálás, a névsorszámok és a térképi számok könnyű egyeztetése, a térképek áttekinthetősége. Hátránya viszont a túlzott tömörség, az elsősorban és majdnem kizárólag a tudományos kutatás igényeinek kielégítése. Ritkán és keveset ad olyan adatokat (népnyelvi érdekességeket, mondákat, népetimológiákat, helyi hagyományokat, névélettani eseményeket, mint a birtoklástörténet, tulajdonosok nevei, ragadványnevei stb.), amelyeket a helybeli lakosok szívesen olvasnak, s az iskolai fölhasználást is jobban lehetővé tennék. A hellyel való indokolatlan takarékoskodás a szövegben való keresést nehezíti. Ez azonban nem ennek a kötetnek a hibája, az 1970-es években kezdődött így a közzététel, s hagyományozódott nemzedékeken keresztül valamiféle tévesen értelmezett tiszteletből a mozgalmat megindító Végh József iránt. Inkább szerencsés újtásként említem az „élőfej” alkalmazását, amely nagymértékben könnyíti az adatár használatát.

Az egyes települések adatait bevezető sorok – a föntiek értelmében – igen szűkszavúak. A többször is leírt „ősi” vagy „ősregi település” kissé pontatlan meghatározás, de nagyon jó, hogy mindig megtalálható az első okleveles előfordulás, amely általában XIII. század eleji, majd ezt követi a névváltozatok föltűnése időrendben, néha egészen a legutóbbi hivatalos szlovák helynév-meghatározásig, máskor az utolsó magyar Helység-névtár adatáig. Néha találunk névmagyarázatot és műemlék-fölsorolást is, de ez nem általános. A település területe nagyságának és lakosai számának megadása, nemzetiségi megoszlása minden esetben föllelhető.

A helynevek fölsorolása a belterületi nevekkal kezdődik. Ezek falurésznevek, építménynevek, s a települések jellegéből adódóan kevés utcanév. Ezek túlnyomó többsége természetes névadással keletkezett, alig találni közte emlékeztető jellegűeket. Magyarázataik általában elegendők, néhol bőségesek, máskor épp csak elegendők. Az is előfordul (Csilizradvány), hogy a bel- és külterület nem válik ketté, folyamatos a számozás, de a térképen északról dél felé haladnak akkor is a számozással; máskor (Kisfalud) a belterületi nevek a külterületiek után számozás nélkül vannak fölsorolva. A külterületek neveinek magyarázatai jóval szűkszavúbbak, ami azzal magyarázható, hogy ma már alig használják a neveket, s lassan az emlékezetből is kivesznek.

Ebből is azt állapíthatjuk meg, hogy igen értékes adatokat mentett meg a könyv, s igen nagy tömegű, jó és forrásértékű helynevekhez juthat a magyar névtudomány. Talán nehezíti a fölhasználást, hogy nincsen mutatója a könyvnek. Ezt kétségtelenül el kell majd készíteni valamikor valakinek, legalább akkor, ha valamennyi jó fölvidéki gyűjtés a rendelkezésünkre áll. Elismerésre méltó munkát végzett a közzétevő, s ha a szerkesztés egyenetlenségét, az egyes helységek neveinek közzétételi módját kifogásolni lehet is, hálás lehet a magyar névtudomány ezért a könyvért is a lelkes kutatóknak, gyűjtőknek és a közzétevő szerkesztőnek.

VARGA JÓZSEF, MURAVIDÉKI SZEMÉLYNEVEK Magyar Nemzeti Művelődési Intézet, Lendva, 2003. 350 l.

1973-ban jelent meg ÖRDÖG FERENC „Személynévizsgálatok Göcsej és Hetés területén” című munkája, mely később sok névtani munka számára szolgált mintául, irányadóul. ÖRDÖG a címben szereplő tájegységek magyar és kétnyelvű (magyar–szlovén) falvainak, 8 falunak a személynévanyagát gyűjtötte össze és dolgozta föl.

VARGA JÓZSEF az 1970-es évek végén kezdte el az akkori Jugoszláviában, ma a Szlovén Köztársaságban élő magyarság személyneveinek vizsgálatát. Első ízben az Őrség területén, 11 magyar, illetve kétnyelvű faluban végzett gyűjtést, amelyből – mivel bizonyos helyeken „csak néhány magyar család él”, s itt „különben is a szlovén a mindennapok nyelve” – 8 falu anyagát dolgozta föl. Ezt követően, 1980-ban Göcsej területén 13 szlovéniai magyar és kétnyelvű faluban gyűjtött; ebből 12 falu anyaga bizonyult feldolgozhatónak. Ezzel a munkával VARGA JÓZSEF – bár néhány évvel későbbi állapotot rögzített, mint ÖRDÖG – kiteljesítette az elkezdett gyűjtést. Ennek köszönhetően a Hetés, az Őrség és Göcsej szlovéniai magyar és kétnyelvű falvainak magyar nyelvben élő személynévanyagát immár teljesebb képben szemlélhetjük.

A könyvben először – a munka külső körülményeinek szokásos bemutatása után – a vizsgált tájegységek vezetékeveit mutatja be a szerző, majd megterheltség szerint csoportosítja azokat. Ezután következik a gazdag keresztnévállomány közlése, melynek értékét növeli, hogy VARGA a becenévi alakokat is felgyűjtötte, s ezeket tájegységek és nemek szerint csoportosította. Természetesen ezt követően a keresztnévek összesített, betűrendes adattárát adja, mely kiváló forrás a későbbi kutatásokhoz. Sok olvasó számára a legérdekesebb a következő rész: a ragadványnevek és az említőnevek bemutatása. VARGA JÓZSEF itt és a könyv több pontján is kiemeli, milyen nehéz volt a magyar személynevek kiválogatása, különösen a kétnyelvű településeken: „Dolgozatom csak azokat a személyneveket öleli fel, amelyeknek viselői magyarok vagy olyan más nemzetiségűek, akik már beleillessztek a faluközösségbe, annak mindennapi életébe, ismerik őket, s mindegyiknek megvan a maga magyar szólító- vagy említőneve” (111). Az említőnévi állomány így 7219 személy 7366 nevét tartalmazza, ebből 2553 személynek van ragadványneve; 165 főnek több is. E nevek vizsgálata, illetve csoportosítása zárja ezt a fejezetet, a következő pedig az említőnevek községenkénti adattárát nyújtja. A könyvet rendkívül gazdag említőnévi mutatók és összesítő adattárak zárják, ezekben a különböző típusú neveket és névszerkezeteket nyolc csoportban találjuk.

Bár az egyes részek római és arab számozásával talán jobb lett volna bizonyos részeket inkább alfejezetként kezelni, ez a könyv kezelhetőségét nem nehezíti meg. Apró oldalszámozási hibák is becsúsztak a tartalomjegyzékbe, de ez természetesen semmit nem von le a feldolgozott anyag értékéből, abból, hogy jól használható, érdekes, és a korábbi gyűjtéssel egységet alkotó mű. Remélhetőleg ezen kívül hozzájárul ahhoz a célhoz is, amelyet a bevezetőben olvashatunk: „Szeretné a szerző ezáltal elérni, hogy merjék vállalni és vallani magyarságukat az itt élők. Ne felejtsek el anyanyelvüket! Ne szégyelljék használni nevüket! Büszkén és konokul őrizzék ősi gyökereiket!” (4) Ennél többet mi sem kívánhatunk.

TÓTH LÁSZLÓ

MEGEMLEKEZÉS

VÉGSŐ BÚCSÚ KISS LAJOSTÓL

2003. február 16-án, életének 81. évében elhunyt Kiss Lajos akadémikus, a nemzetközi nyelvtudomány köztiszteletben álló személyisége, a szlavisztika, a névtan, az etimológia és a lexikográfia kiemelkedő tudósa, a térképtörténet jeles művelője, az ELTE címzetes egyetemi tanára, a Magyar Nyelvtudományi Társaság alelnöke.

Debrecenben, „a legmagyarabb városban” született 1922. június 2-án, iskoláit is itt végezte. A piarista gimnáziumban a német nyelv mellett a latin nyelvtan elsajátításával alapozta meg rendszeres nyelvészeti ismereteit, de a véletlennek köszönhető, hogy szlavista lett. Az érettségi utáni katonai szolgálata alatt Munkácson megismerte a ruszin nyelvet, melyet a Honvéd Ludovika Akadémia tisztí növendékeként választható nemzetiségi nyelvként tanult, majd kényszerű módon, a több mint három évig tartó szovjet hadifogság alatt megtanult oroszul is. Debrecenbe visszatérve 1948-ban az ottani egyetemen a német mellett ezt a nyelvet választotta tanulmányai tárgyául, s a kor adottságai-ból fakadóan már egyetemi hallgatóként is az orosz nyelv elismert oktatója volt.

Tudományos pályája is a szlavisztika területén indult: jöllehet akadályokat gördítettek elé (különbféle indokokra hivatkozva nem engedték el a debreceni egyetemről), 1954-től a budapesti egyetemen a Kniezsa István nevével fémjelzett szláv tanszéken másik nagyhírű szlavistánk, a sokoldalú műveltségű Hadrovics László aspiránsa volt. Ez a két tudós nagymértékben meghatározta Kiss Lajos kutatói habitusát is, melyet olyan alapvető vonások jellemeztek, mint a tudásvágy, a céltudatosság, a dolgok sokoldalú megvizsgálásának igénye, a filológusi pontosság és a szinte hihetetlen munkabírárs. A három aspiránsi év alatt sokoldalúan képzett szlavistává vált, de végül is mégsem maradhatott a számára ideális tudományos környezetet jelentő tanszéken, ahol a lengyel nyelvtörténet oktatása várt rá: az egyetemi tanács politikai aggályok ürügyén elutasította a kari tanács által már jóváhagyott kinevezését, s ezzel megfosztották őt tudósok kinevelésének lehetőségétől. Ám ennek köszönhető, hogy a nyelvtudomány egy másik műhelyében és más területeken alkothatott maradandót.

1957 decemberében tudományos segédmunkatársként került az MTA Nyelvtudományi Intézetébe, ahol a tudományos pálya minden fokát végigjárva a szó tényleges értelmében élete végéig dolgozott. Intézeti tevékenysége valamilyen módon mindig kapcsolódott különféle szótári és szókészleteti munkálatokhoz. Balázs János, Elekfi László, Martinkó András, O. Nagy Gábor és más neves lexikográfusok mellett egyik tagja volt annak az alkotóközösségnek, amelyet Országh László vezetett, s amely az 1959 és 1962 között megjelent hétkötetes, máig legterjedelmesebb magyar szótárt, „A magyar nyelv értelmező szótárát”-t alkotta meg. A „Magyar értelmező kéziszótár” (1972) etimológiai utalásait ő szerkesztette egységes rendszerré, és 1973-tól egészen haláláig lektora volt az „Új magyar tájshótár”-nak. Lexikográfiai tapasztalatai, nyelvismerete, etimológiai tárgyú írásai és kivételesen széleskörű általános műveltsége következtében a

magyar szótárirodalom másik korszakalkotó műve, „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára” első (1967) és második (1970) kötetének egyik termékeny szócikkírója, illetve meghatározó szerepű szerkesztője lett. Munkáját a filológiai pontosság, az adatokból következő nyelvi tények tisztelete, valamint a magától és munkatársaitól is megkövetelt magas fokú munkamorál jellemezte. 1986-tól 1996 végéig osztályvezetőként irányította „A magyar irodalmi és köznyelv nagyszótárát”-nak 1984-ben újraindított munkálatait, melyeket nyugdíjasként is mindig hasznos tanácsaival támogatott.

A szótári munkálatokkal egy időben a magyar szókészlet szláv vonatkozásaival is részletesen foglalkozott, eredményeit számos, korábbi folyóiratcikken kívül a „Hatvanhét szómagyarázat” (1970) és a „Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban” (1976) című monográfiáiban tárta az olvasók elé: ez utóbbi úttörő jellegű munkája nyomán vett lendületet a magyar nyelvtudományban a tükörjelenségek kutatása. Etimológiai munkásságát az elsődleges források tanulmányozására alapozta, messzemenően figyelembe vette a történelmi, tárgy történeti és néprajzi szempontokat is, és az egyes szavak eredetének feltárásában mindig igyekezett a lehető legvégső forrásig visszamenni.

A szlavisztikával megmaradt szorosabb kapcsolatát mutatja az is, hogy az 1950-es évek végén részt vett a Hadrovics–Gáldi-féle orosz–magyar nagyszótár új kiadásának munkálataiban, majd pedig az 1981-től 1992-ig terjedő időszakban egymaga dolgozta át a mintegy százezer szócikket tartalmazó szótárt, amely eddig csupán CD-ROM-on jelent meg.

Szótárírói, etimológiai, névtani és történettudományi ismereteit kamatoztatta talán legismertebb, nemcsak a szakmai, hanem a művelt közönség körében is gyakran forgatott művének, a „Földrajzi nevek etimológiai szótára”-nak megalkotása során. Már az 1978-ban megjelent első, több mint hatezer szócikket tartalmazó egykötetes változat is párját ritkító egyszemélyes tudományos teljesítmény volt, amit szinte hihetetlen módon felül tudott múlni a duplájára növelt, kétkötetes negyedik kiadással (1988), s ezzel a Kárpát-medence helyneveinek egyedülálló etimológiai szintézisét hozta létre. Túlzás nélkül állíthatjuk: ha „csak” ezt az egy művet alkotta volna meg életében, már ezzel is beírta volna nevét a magyar nyelvtudomány nagykönyvébe. A helynevekkel kapcsolatos munkássága ezzel a nagy művel természetesen nem fejeződött be, hiszen számos folyóiratcikkben tárta fel újabb és újabb nevek eredetét és történetét. Ezek közül itt csupán egyet emelek ki: Kiegészítések a Földrajzi nevek etimológiai szótárához: Magyar Nyelv 1996: 228–36., 367–76., 489–501. (A továbbiakra l. Szavak–nevek–szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára. Bp., 1997., illetve a 2004 elején megjelenő válogatást Kiss Lajos írásaiból.) Feltétlenül meg kell említeni a „Földrajzi neveink nyelvi fejlődése” című monográfiáját (NytudÉrt. 139. Bp., 1995), melyben főleg a FNESz. rendkívül gazdag anyaga alapján feltárta a magyar földrajzi nevek keletkezésének, változásainak hangalaki, morfológiai és jelentéstani tényezőit, a tükörfordítások szerepét, s ezzel olyan módszertani segédkönyvet ad a névfejtéssel foglalkozók kezébe, amelynek használatával biztosabb alapokra lehet helyezni a névetimologizálást. Hasonlóképpen ki kell emelni a „Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében” című kötetet. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének kiadványaként 1999-ben megjelent könyv anyagát Kiss Lajos maga válogatta, így az jól tükrözi a szerző elméleti és módszertani szemléletét. Bízvást mondhatjuk, hogy ez a gyűjtemény a javát adja annak a

tudományos munkának, amelyet Kiss Lajos az említett témakörben végzett. A következő néhány cím ezt igen jól bizonyíthatja: „A honfoglalás és a letelepedés a földrajzi nevek tükrében”; „Pannónia helyneveinek kontinuitása”; „Mátra”; „Torbágy”; „Magyarország földrajzi és társadalmi arculata az Árpád-korban”; „Az újabb szláv víznév kutatás”.

A szótárírás és etimológia mellett több összegző tanulmány is bizonyítja, hogy Kiss Lajosnak milyen mély ismeretei voltak az általa művelt tudományban: „Az európai névtudomány fontosabb eredményei” (1970), „Az etimológiai kutatások újabb fejlődése külföldön” (1976), a „Nyelvtörténeti szótáraink típusai” (1994) vagy „Az új európai víznév kutatás” (1999/2000) című tanulmányai tanúskodhatnak erről.

Kiss Lajos jeles művelője volt a tudománytörténetnek is. Neki köszönhetjük például a magyarországi szlavisztika kiemelkedő személyiségeiről írt összefoglaló monográfiákat „A múlt magyar tudósai” című sorozatban, többek között Kniezsa Istvánról (1994), és Hadrovics Lászlóról (1999).

Az 1980-as évekre tudományos teljesítménye már elérte azt a színvonalat, amellyel kiérdemelte az akadémiai tagságot, de a magyar tudományosság nagy mulasztása és egyben vesztesége is, hogy a tudós társaság csak 1998-ban választotta őt levelező, majd 2001-ben rendes tagjává. Tudományos munkásságát Akadémiai Díjjal, Pais Dezső-díjjal, szlavisztikai kutatásait a Fran Miklošič-émlékplakettal, életművét pedig 2002 őszén Munkácsi Bernát-díjjal jutalmazták.

Egyedülállóan gazdag, a négyszázat is elérő tételből álló és immáron végleg lezárt életműve mellett értő, mindig korrekten szigorú bírálója volt számos tudományos műnek: ezt magam is megtapasztalhattam, hiszen az „Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen” egyik szerkesztőjeként alkalmam volt Kiss Lajos alapos, minden apróságra kiterjedő lektori véleményeit olvasni, a kifogásolt részeket vele személyesen megvitatni. Ha tanácsért fordult hozzá bárki, ő mindig odaadóan, fáradságot nem kímélve segített: szerencsém volt, hogy ennek is számos esetben részese lehettem, amikor őt követően a Nyelvtudományi Intézet Lexikográfiai és Lexikológiai Osztályának vezetője lettem, és különféle problémáimat vele oszthattam meg. A szigorú erkölcsi tartás, a kérelhetetlen szakmai igényesség, a tisztánlátás és kiérlelt bölcsesség minden pillanatát jellemezte – egyenes volt a szó minden értelmében.

Személyében nagy tudóst, jó kollégát és kiváló embert veszítettünk el, de egész élete és életműve követendő példaként áll előttünk.

GERSTNER KÁROLY

MEZŐ ANDRÁS

1939. november 28. – 2003. december 31.

2003-ban több nagy veszteség is érte a magyar névtudományt. Először Kiss Lajos február 16-án bekövetkezett halála, majd amitől egész évben rettegtünk: hosszú és kegyetlen szenvedés után eltávozott körünkől Mező András barátunk, kollégánk, sokaknak munkatársa, még többeknek mestere, az önelvű magyar onomatológia elkötelezettje, szorgalmas és eredményes munkása, a helynévkutatás teoretikusa és pragmatikus művelője.

Sokoldalú munkásságából mindig kiemelkedett névtani tevékenysége, s ő maga is elsősorban helynévkutatónak tartotta magát, csak mellette volt nyelvész és történész. A három tudomány azonban összeforrott tevékenységében, munkáiban. Folyóiratunk munkatársai és olvasói elsősorban az onomatológia kiváló művelőjét gyászolják, halála valamennyiünket lesújt, s nemcsak mert tudományágunknak, a névtudománynak nagy veszteség, hanem azért is, mert mindnyájunknak segítőkész, felejtethetetlen, kedves barátja, hű társa jóban-rosszban: mulatásban, nótázásban, a magyarság féltésében, népünkért való aggodásban, egymás megbecsülésében, szeretetében.

Tudományos pályáját Debrecenben megvédett doktori dolgozatával kezdte 1965-ben, melynek címe „Nyírbogdány földrajzi nevei” volt. Ezzel vált névtanossá, s maradt egész életében. Kötdése Északkelet-Magyarországhoz mivel sem bizonyítható jobban, mint első könyvének címevel: „A Baktalórántházi járás földrajzi nevei” (Nyíregyháza, 1967. 225 lap) vagy Németh Péterrel együtt kiadott szótára, „Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára” (Nyíregyháza, 1972. 160 lap). A személynévkutatás témaköréből való a „Várdai-birtokok jobbágynevei a XV. század közepén” (Kisvárd, 1970. 40 lap) vagy „Szabolcs megye rovásadó-összeírása 1453-ban” (Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyháziensis. Irodalom és Nyelvtudomány. X/B. 1985: 103–14) és sok más, országos és helyi kiadványban, különösen a Szabolcs-Szatmári Szemle (majd Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle) köteteiben megjelent tanulmánya, cikke. Később e Szemle főszerkesztője is volt egészen haláláig.

Kandidátusi értekezése, amelyet 1973-ban védett meg „A magyar hivatalos községnévadás” címet viselte, s két kötetben jelent meg: „A magyar hivatalos helységnévadás” (Akadémiai K. 1982. 407 lap), majd „Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz” (a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke kiadása, 1999. [I] 575 lap). 1996-ban megvédett akadémiai doktori értekezése először „A templomcím a magyar helységnevekben. 11–15. század” (Budapest, 1996. 314 lap), majd kibővítve, az oltár-, kolostorcímekkel és ispotályelnevezésekkel is megtoldva látott napvilágot „Patrocíniumok a középkori Magyarországon” címmel (Budapest, 2003. 546 lap).

Közben sok olyan tanulmánya jelent meg, amely új irányt szabott a magyar onomatológiának, mint például „Megjegyzések a laza szerkezetű földrajzi nevekhez” (MNY. 1968: 51–6), „A belterületi hivatalos névadás néhány sajátossága” (MNY. 1969: 198–204), hasonló a „Közösségi név – mesterséges név” (NytudÉrt. 70. sz. 1970: 315–20), amelynek hatása az országhatáron kívül is számottevő lett, továbbá „A helynevek

vándorlása a középkorban” MNyTK. 170. sz. 1985: 23–8), „A típusváltás. Egy fejezet helységneveink élettanából” című (MNyTK. 183. sz. 1989: 143–6), amelyben hasonlóképp általános érvényű névtudományi kérdést fejtegetett.

Igen sok szép munkája látott napvilágot a Névtani Értesítőben, amelynek 1979-ben alapító szerkesztőtársa volt, s mindvégig cikkekkkel, tanulmányokkal támogatta a magyar névtudomány első és hányatott sorsú periodikáját. Itt megjelent írásai közül kiemelkedik „Félegyháza” (1979. 1: 14–20), „Ágasegyháza” (1980. 4: 10–4), „Móregyháza = Nyíregyháza?” (1981. 5: 3–6), „Egyszeri helységnevek a középkorban” (1993. 15: 232–5), „Patrocíniumi helységneveink és névadók mennyiségi összefüggései” (1995. 17: 25–9), „Régi utcanevek Szatmárban és másutt” (1997. 19: 99–104). E folyóirat 21. számát Mező András 60. születésnapjára ünnepi kötetnek jelentette meg a szerkesztőség, s átérzve az ünnevelt munkásságának jelentőségét, kedves barátságának, szeretetének viszonzási igényét, 86 kutató, többségében magyar névtanos tisztelgett benne egy-egy tanulmánnyal.

Sokoldalú és mélyreható tevékenységének tényére csak hiánya döbbsen rá igazán bennünket: barátait, munkatársait, tanítványait. Valamennyien fájdalommal, de az emlékezés sok szép élményével búcsúzunk tőle, akinek munkássága, sok könyve forrás és tanulság a névtudomány számára, amíg magyar nyelvet beszélnek valahol, amíg a névtannak művelői, kutatói lesznek e világon.

HAJDÚ MIHÁLY

MEZŐ ANDRÁS SZAKIRODALMI MUNKÁSSÁGA

Mindeddig nem jelent meg bibliográfia Mező András munkásságáról. A 60. születésnapjára készült kötet: a Névtani Értesítő 21. számának szerkesztésekor ki gondolt arra, hogy hamarosan lezárul életútja, s közre kellene adni tanulmányainak jegyzékét. Most, búcsúztatásának szomorú alkalmá teszi szükségessé tudományos tevékenységének bemutatását. Az alábbi összeállítás nem teljes, de remélhetőleg így is hiteles képet ad Mező András szakmai – s azon belül elsősorban a névtani – munkásságáról.

1964

Nyelvművelési kérdések. Szabolcs-Szatmár Megyei Nevelő 3: 25–6.

A földrajzinév-gyűjtés jelentősége és módszere. Szabolcs-Szatmár megyei feladatok.

Szabolcs-Szatmár Megyei Nevelő 4–5: 50–3.

1965

Nyírbogdány történeti földrajzi nevei, Nyíregyháza

1966

A földrajzi nevek és a településtörténet. Szabolcs-szatmári Szemle 2. sz. 91–6.

Nyíregyháza. Magyar Nyelvjárások 12: 137–42.

1967

A baktalórántházi járás földrajzi nevei. Szabolcs-Szatmár megyei Népművelési Tanács és a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Nyelvészeti Tanszéke kiadása, Nyíregyháza. 225 lap

1968

Megjegyzések a laza szerkezetű földrajzi nevekhez. Magyar Nyelv 64: 51–6.

A Nyíri–rétközi gyeptű. A Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei II. 242–8.

1969

A belterületi hivatalos névadás néhány sajátossága. Magyar Nyelv 65: 198–204.

1970

Nyírbogdány. Tanulmányok a község történetéből. [1969] (Csermely Tiborral, Németh Péterrel.) Nyírbogdányi Községi Tanács Végrehajtó Bizottsága. 139 lap

A várdai-birtokok jobbágynévei a XV. század közepén. A Kisvárdai Vármúzeum Kiadványai 33. sz. Kisvárdá.

Nagykálló személynevei a XVI. és a XVIII. században. In: A nagykállói járás múltja és jelene. Szerkesztette Csepelyi Tamás és mások. Nagykálló, 1970. 73–123.

Községi név – mesterséges név. In: Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia. Szerkesztette Kázmér Miklós, Végh József. Nyelvtudományi Értekezések 70. sz. Budapest. 315–20.

A mesterséges földrajzi nevek motivációja. Magyar Nyelvjárások 16: 55–69.

Kázmér Miklós: A „falu” a magyar helynevekben. XIII–XIX. század. Magyar Nyelvőr 94: 494–8. (Ismertetés.)

1971

Szocogó – Újszomotor. Magyar Nyelv 67: 466–8.

Máriapócs. Magyar Nyelvőr 95: 360–1.

Kázmér Miklós – Végh József (szerkesztette): Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia. Magyar Nyelvőr 95: 212–9. (Ismertetés.)

1972

Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára. (Németh Péterrel.) Méliusz, Debrecen. 158 lap

Községneveink rendezése a századfordulón. Magyar Nyelv 68: 54–66.

1973

Diákköri dolgozatok 1. Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza.

A magyar hivatalos községnevadás. Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza. 117 lap

A régi Nyíregyháza. (Szerkesztette Németh Péterrel.) Szabolcs Megyei Lapkiadó Vállalat, Nyíregyháza. 74 lap

A magyar hivatalos községnevéadás első szakasza. XVIII. sz.–1873. Magyar Nyelvjárások 19: 57–79.

1975

Hajdúszoboszló neve. In: Hajdúszoboszló monográfiája. Szerkesztette Dankó Imre. Hajdúszoboszló, 1975. 143–6.

Hajdú Mihály: Magyar becézőnevek (1770–1970). Magyar Nyelv 71: 371–4. (Ismertetés.)

1978

Találkozás Bereggel. Törökszentmiklósi Városi Könyvtár, Törökszentmiklós.

A helynévgyűjtés állapota és feladatai Szabolcs-Szatmárban. Pedagógiai Műhely 4. sz. 55–66.

A földrajzi nevek gyűjtésének, ellenőrzésének és közzétételének kézikönyve. (Szerkesztette Balogh Lajossal, Kálmán Bélával, Ördög Ferencsel, Végh Józseffel.) Budapest, 1978. 114 lap

1979

Köszöntjük az olvasót! (Hajdú Mihállyal.) Névtani Értesítő 1: 3–5.
Félegyháza. Névtani Értesítő 1: 14–20.

1980

Egy szövegmutató helynévtár tervéről. Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyháziensis Tom 8/C. Irodalom és Nyelvtudomány. Nyíregyháza, 1980. 109–14.

Szlovnyik hidronymia Ukrajnában: Névtani Értesítő 3: 61–3.

Ágasegyháza. Névtani Értesítő 4: 10–14.

Jn. M. Krutiljak: I'mja vasoho miszta. Névtani Értesítő 4: 84–7. (Ismertetés.)

A Duba-család és Hontfüzesgyarmat. Névtani Értesítő 4: 94–6.

Lőrincze Lajos 65 éves. Névtani Értesítő 4: 101–2.

1981

Földrajzinév-kutatásunk helyzete és feladatai. In: Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Szerkesztette Hajdú Mihály, Rácz Endre. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 160. sz. Budapest, 1981. 85–99.

Fele. Magyar Nyelvőr 105: 88–92.

A tulajdonnév az oktatásban. Pedagógiai Műhely 4. sz. 109–15.

Móregyháza = Nyíregyháza? Névtani Értesítő 5: 3–6.

Korona. Névtani Értesítő 6: 61–2.

Kiss Lajos mint helynévkutató. Névtani Értesítő 6: 105–11.

A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeinek névtani vonatkozású cikkei. 1. (1969) – 25. (1975). sz. Névtani Értesítő 6: 85–90.

Egy nap a felszabadulás utáni helynévéadás történetéből. Névtani Értesítő 6: 91–100.

1982

A magyar hivatalos helységnévadás. Budapest, Akadémiai Kiadó. 407 lap

Török Bálint és Törökbálint. Magyar Nyelv 78: 175–80.

Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára: Századok 116: 595–600.

1983

A nyelvújító Pethe Ferenc. In: Pethe Ferenc élete és munkássága. Szerkesztette Hársfalvi Péter. Nyíregyháza. 56–64.

1984

Hivatalos helységneveink gondjai. Magyar Nyelvőr 108: 257–69.

Tudományos élet. In: Szabolcs-Szatmár. Magyarország megyéi. Budapest, 1984, 1987². 117–29.

1985

Helynévgyűjtés és helynévkutatás. Szabolcs-szatmári Szemle 2. sz. 63–66.

Szabolcs megye a XVI. század közepén. Szabolcs-szatmári Szemle 4. sz. 72–106.

Szabolcs megye rovásadó-összeírása 1543-ban: Történettudomány.

A helynevek vándorlása a középkorban. In: Név és névkutatás. Szerkesztette Békési Imre. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 170. sz. Budapest. 23–8.

Regionális kutatás és regionális tudománypolitika. Pedagógiai Műhely 2. sz. 61–6.

1987

Irodalom- és nyelvtudomány. BGYTF kiadása, Nyíregyháza. 162 lap

Nyíregyháza története. (Szerkesztette Cservényák Lászlóval.) Városi Tanács, Nyíregyháza. 318 lap

1989

A típusváltás. Egy fejezet helységneveink élettanából. In: Névtudomány és művelődéstörténet. Szerkesztette Balogh Lajos, Ördög Ferenc. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 183. sz. 143–6.

1990

Gazdálkodástörténetünk egy helynévi emléke. Magyar Nyelv 86: 223–8.

1991

Hegyaljai jobbágysnevek a XVI. században. In: Tokaj és Hegyalja V. Szerkesztette Bencsik János, Szakál Jenőné. Miskolc. 2–8.

Szegegyház. In: Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Szerkesztette Hajdú Mihály, Kiss Jenő. Budapest. 432–4.

1992

Adatok Szent László középkori tiszteletéhez. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 27: 123–35.

Melyik Szent István? Magyar Nyelvőr 116: 323–8.

Szentkirályszabadja és társai. Magyar Nyelvjárások 30: 25–35.

1993

A helynevek új kézikönyve. Magyar Nyelv 89: 1–10.

Egyszeri helységnevek a középkorban. Névtani Értesítő 15: 232–5.

1994

Opponensi vélemény Hoffmann István, A magyar helynevek rendszerének nyelvi elemzése (Egy lehetséges helynévvizsgálati modell) című kandidátusi értekezéséről. Névtani Értesítő 16: 104–8.

1995

A patrocíniumi helységnevek keletkezése. In: Szabolcs-szatmár-beregi levéltári évkönyv XI. 7–20.

A templomcím helynévadó szerepe a középkori Magyarországon. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 30: 505–21.

Az *úr* patrocíniumi helységneveinkben. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 30: 153–64.

Boldogasszony és más asszonyok. Magyar Nyelvjárások 33: 25–41.

Patrocíniumi helységneveink és névadóik mennyiségi összefüggései. Névtani Értesítő 17: 25–9.

1996

A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). METEM Könyvek 15. sz. Budapest. 314 lap

Megjegyzések történeti nyelvtanunk néhány példájához. Magyar Nyelv 92: 11–21.

Boldogasszony és más asszonyok. Magyar Nyelvjárások 33: 25–41.

Magyarország patrocíniumi helységnevei (11–15. század). Doktori értekezés tézisei. Nyíregyháza. 10 lap

Vizsgálódások a magyar helynevek és személynevek körében. Habilitációs tézisek. Nyíregyháza. 24 lap

Válasz Benkő Loránd, Kiss Lajos és Kristó Gyula opponensi véleményére. Névtani Értesítő 18: 118–26.

1997

Régi utcanévek Szatmárban és másutt. Névtani Értesítő 19: 99–104.

Az „egyházi” helységneveink típusai. In: Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Szerkesztette B. Gergely Piroska, Hajdú Mihály. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. sz. 244–9.

Elvarratlan szálak. In: Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára. Szerkesztette Kiss Gábor, Zaicz Gábor. Budapest. 248–52.

Opponensi vélemény Hajdú Mihály: A középmagyar kor személynévtörténete című akadémiai doktori értekezéséről. Névtani Értesítő 19: 120–6.

1998

Templomneveink a középkorban. In: Tanulmányok a magyar nyelvről. Szerkesztette H. Varga Gyula. Eger. 113–35.

1999

Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz. Nyíregyháza. 575 lap

Nyelvjárástani alapfogalmak. In: Útmutató a szabolcs-szatmár-beregi nyelvjárások tanulmányozásához. Szerkesztette Révay Valéria. Nyíregyháza. 5–16.

Sebestyén a helységnevekben. Magyar Nyelvjárások 37: 311–4.

Ómagyar kori helységneveink. In: Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában. Szerkesztette V. Raisz Rózsa, H. Varga Gyula. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 212. sz. 370–6.

2000

Magyarország történeti statisztikai helységnévtára 16. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. Budapest. (Társszerzőkkel.) 341 lap

A Szabolcs megyei nyelvjárás XVI. századi történetéhez. Magyar Nyelvjárások 38: 299–303.

Árpád-házi szentek templomai a Felső-Tisza vidékén: Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 35: 257–86.

A középkori templomneveink kutatásának néhány problémája. In: „Magyaroknak eleiről.” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendőes Makk Ferenc tiszteletére. Szeged. 365–80.

Helységneveink és ami mögöttük van. In: Petőfi, névtan, helyesírás. Szerkesztette Nagy L. János. Gyula. 90–5.

2001

Színes templomok helységneveinkben I. Jósa András Múzeum Évkönyve. XLIII. 275–85.

2003

Patrocíniumok a középkori Magyarországon. METEM könyvek 40. sz. Budapest. 546 lap